

Oostwaarts

Louis Couperus

editie H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Gerard Nijenhuis

bron

Louis Couperus, *Oostwaarts* (eds. H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Gerard Nijenhuis). Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 1992

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coup002oost02_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / H.T.M. van Vliet / J.B. Robert / Gerard Nijenhuis

Louis Couperus, *Oostwaarts*

Inleiding

Louis Couperus werd ons ontrukkt weinige dagen nadat hij de laatste drukproeven van dit werk had gecorrigeerd; het Voorwoord dat hij naar ik weet van plan was te schrijven, vloeide nooit uit zijn pen. En aangezien een korte inleiding gebruikelijk is, en hier om bepaalde redenen gewenscht, heb ik op mij genomen dit boek met een enkel woord bij den lezer te introduceeren.

Couperus ondernam, vergezeld van zijn echtgenoot, in het najaar van 1921 een reis naar Nederlandsch Indië, China en Japan, als Speciaal Correspondent der 'Haagsche Post'. In een-en-zeventig brieven, die verschenen in de nummers van 17 December 1921 tot en met 5 Mei 1923, gaf hij de ontvangen indrukken weder. Het plan voor een tocht door China moest worden opgegeven omdat daar onlusten waren uitgebroken; en hij ging na een zeer kort oponthoud in Hongkong door naar Japan, waar hij ernstig ziek werd. Het teekende zijn merkwaardig plichtsbesef en zijn wonderlijke wilskracht dat hij, nauwelijks weder aan de betere hand, opnieuw aan den arbeid toog om de opdracht die hij had aanvaard te vervullen; en ik heb mij vaak afgevraagd of dit doorzetten, tegen den raad zijner zorgzame levensgezellin in, zijn normaal weêrstandsvermogen niet dermate verminderde, dat een infectie die anders misschien geen beteekenis zoude hebben gehad het allertreurigste gevolg na zich sleepte.

In de volgende bladzijden vindt men, met weglatingen en toevoegingen en met - doorgaans kleine - wijzigingen in den tekst, de brieven uit Nederlandsch Indië, waaraan zijn toegevoegd het laatste portret van den schrijver en een aantal reproducties en

fotografieën bijeengegaard door Mevrouw Couperus. De brieven uit Japan zullen misschien later afzonderlijk worden uitgegeven. Zij vormen het laatste groote werk van den meester van Nederlandsch proza dien wij pas, op 9 Juni j.l., bij zijn zestigsten verjaardag vreugdevol konden eeren en huldigen, en dien wij eenige weken later, op 19 Juli, in droefenis uitgeleide deden naar zijn laatste rustplaats te Westerveld.

Den Haag, Augustus 1923
S.F. van Oss

I De uitreis

1

Voor de derde maal naar wat de echte Hollander noemt: 'den Oost'... Den eersten keer was ik tien jaren. De Indische traditie had steeds in mijn familie geheerscht - mijn overgrootvader was Abraham Couperus, Gouverneur van Malakka geweest; mijn grootvader de Gouverneur-Generaal Reynst; mijn vader was gepensioneerd rechterlijk ambtenaar, en toen mijn twee oudste broeders in Delft 'klaar' waren gekomen voor Indië, ging de geheele familie - wij waren talrijk, broeders en zusters - nog eens over naar de, van verre lokkende, landen der tropische zon. De zon lokte misschien mijne ouders, die den ouden dag zagen naderen en het perspectief der gouden galonnen lokte misschien de eerezucht mijner jonge broërs. Want B.B. (Binnenlandsch Bestuur) was bij ons en bij de aanverwante familie het ideaal. Wij hadden destijds ons familieland, Tjikoppo - een oom was er administrateur - maar de koffie en wat er meê te verdienen was, lokte, geloof ik, mijn vader en mijn broeders niet; meer lokte, als ik reeds zeide, de zon en het gouden galon. Twee schitteringen op Java, twee verblindingen, en die, in die dagen misschien meer dan nu, een gewezen ambtenaar, als mijn vader was, miste. Maar ook mijn broeders scheen het ambtenaars-bloed door de aderen te vloeien: het scheen hun wel toe te lachen eenmaal rezident te worden, een rol te spelen in B.B., wie weet, misschien wel Gouverneur-Generaal, als grootvader, van moeders zijde, ge-

weest was! Ik zelf was een droomerig kind, en de galonnen der ambtenaren zeiden mij niets... Ik doorleefde op Java een schooljongenstijd van vijfjaren...

De tweede maal, dat ik naar Indië trok, was ik getrouwd en in de dertig. Mijn broeder was er assistent-rezident, mijn zwager was er rezident, mijn neef was er generaal en leger-commandant; aan den gouverneur-generaal Van der Wyck was ik verwant. Mijn schoonmoeder woonde er: wij gingen er heen, mijne vrouw en ik, als toeristen om de familie eens te bezoeken, om het lokkende land weêr te zien; ook mijne vrouw had hare kinderjaren op Java, op Deli zelfs, doorgebracht.

En als simpele toeristen, die reizen met de beurs van een Nederlandsch letterkundige, gingen wij met de Deutsche mail, den Prinz Heinrich, en aarzelden niet tweede klasse te nemen, wat al de hoog geplaatste familie in Indië, die ons zeer vriendelijk wachtte, een beetje vreemd vond en in het diepst haars harten, wèl afkeurde.

Wij bleven er een toeristen-jaartje, logeerden bij de hooggeplaatsten en doorleefden veel moois en gezelligs.

Met dankbaarheid herdenk ik, dat ik logeerende bij mijn zwager de La Valette, rezident van Tegal en later van Passoeroean, door den blik, dien hij mij liet slaan in de psyche der hogere ambtenaren, een boek als *De Stille Kracht* heb durven schrijven, hoewel het mystische element er in niet zijn invloed was. Ik had nooit dit boek kunnen ontwerpen als ik zijne voorlichting had moeten missen. Nu kon ik, door het vele wat hij mij vertelde, mij voorstellen, hoe een rezident, hoofd van gewestelijk bestuur, zich voelen moest, zoo hij een persoonlijkheid was.

Nu ga ik voor de derde maal naar het vreemd lokkende land onzer koloniën, waar ik, als een ontrouwe, nooit heb gezocht, wat, traditioneel, zoo vele familie-leden er zochten.

Want ik zocht de zon in Italië en de glinstering van het gouden galon wekte nooit mijn eerezucht.

Ik ga er nu heen als speciaal correspondent van de Haagsche Post. Ik reis niet tweede klasse, als destijds, toen ik een eenvoudig toerist was. Door de zorgen van de Stoomvaart-Maatschappij 'Nederland' is, ter eere van het veel gelezen roze Haagsche blad, een luxe-hut zijn correspondent gerezerveerd, de zelfde hut, die tot salon voor den Gouverneur-Generaal Fock bestemd werd. Wij zijn dus gehuisvest als prinsen, met onze badkamer, kleêrenkast, schrijftafel... en ik vrees alleen dat wij zeer verwend zullen zijn als deze reis ten einde is.

Het begin van onze reis heeft tot motief: het ideale weêr. Een motief, dat alle anderen overheerscht. De ideale zomer gaat door in deze Octoberdagen, die anders de eerste van den herfst zijn. Het kanaal van IJmuiden blikkert in den zonneschijn. Langs de sluizen zijn familie en vrienden der passagiers opgesteld. Indien een ernstig afscheid moet genomen worden van kade af naar boord, zal dit wel allerpijnlijkst zijn. Maar een vroolijkheid overheerscht ditmaal, ten minste schijnbaar. Om de zon, vermoedelijk, ligt een glimlach over alle menschen en dingen. Het is dan ook zulk mooi weêr. Het is zoo iets ongelooflijks wat wij doorleven: dit ideale weêr, dit blijde motief, dat overheerscht, alles en iedereen steeds overheerscht. Nu, in volle zee, maken de reizigers kennis met elkaâr. Dat is ook goed: aan boord geen ivoren torens. Men heeft elkaâr noodig en waar sympathie luchtig ontspringt, worden de vrij vaste banden aangelegd. Voor enkele weken moet de conversatie worden verzekerd, een vroolijke scheepspraat weêrklank vinden, zoo tusschen de copieuze maaltijden door. Om het ideale weêr belooft deze reis een pleziertochtje te worden.

Het ideale weêr... maar dit kweekt mist. Die eerste nacht toeteren de horens, over en weêr van den 'Prins der Nederlanden' en enkele andere schepen, die om ons vaarwater opdoemen als spookschepen in parelen nevels. Het is of ons schip een luchtschip is: rondom ons drijft boven de waterzee de zee van mist en de laatste alleen is van ons brugdek te zien. Het is of wij zweven op wolken.

En boven ons is de lucht klaar en vól sterren, nauwelijks getaand achter het lichte floers. Wij drijven slechts mat en voorzichtig - steeds toeteren de horens - wij liggen stil, om het ideale weêr, dat dezen mist heeft geweven en deze nevelwolken boven den waterspiegel verwekt.

Southampton: het ideale weêr geeft zich nog niet gewonnen. Het is of het weêr nooit meer iets anders zal worden. Of het tot het einde der wereld en onze reis ideaal zal blijven. De dokken en de dokwerkers en de arbeid van het laden en lossen. Ik bemin den arbeid te zien, het rustig berekende zware werk als tientallen gespierde armen zich rekken aan ketenen en kabelen. Elke schilder en artiest zal dat mooi vinden. Geen vloekende overhaasting - als ge u misschien zoudt kunnen voorstellen - maar de stevig stuwende mannekracht aan de, over de rails rollende, wagens. De schoonheid schuilt overal en is telkens verschillend, anders in de bekoring van een schoone vrouw, anders in een schilderij of een landschap, anders in de pezig gespannen drijfkracht van tal van dokwerkersarmen, die duwen.

Twee nachten stilstand. Een Engelsche gids zorgt voor een distractie: een uitstapje naar het Isle of Wight. Enkele passagiers gaan zelfs naar Londen. Velen volgen den gids. Hij laadt ons in chars-à-bancs; hij embarkeert ons op een stoombootje, dat glijdt met ons naar Cowes, beroemd om zijn regatta's. Hij zet ons in verschillende auto's. Wij tuffen door het romaneske, sentimenteele, Engelsche landschap - hoe sentimenteel lief zijn vooral de cottage's, met de lage, rieten daken, in het idyllische groen, als de gravuren en Engelsche prenten, die wij allen kennen. Naar Newport en dan naar Ventnor. De gids heeft het lunch besteld voor zijn dertig, veertig gasten in het Royal Marine Hôtel. En dan tuffen wij door naar de ruïnes van Carisbrooke Castle en hebben een paar aardige indrukken van een boograam uit de dertiende eeuw, van de plek - kamer niet meer - waar Karel t heeft gevangen gezeten en van den ronden wachttoren, die het wijd rondom liggende, Engelsche landschap overheerscht. Geen bezonkene

sight-seeing maar wel een aardige afleiding als uw boot stil ligt aan de kâ van Southampton. En wel aan te bevelen als een gemakkelijk genoeg, zonder moeite en zorg. En the Isle of Wight hebt ge dan gezien.

Het ideale weêr weet van geen wijken: waar blijven de eerste herfstherauten? Een zomergod overheerscht en schijnt niet ouder te worden. De zee is als een meer, de lucht is blauw en wolkenloos. De bruinvisschen dartelen op terwijl de Engelsche kust verglijdt. Van Octoberstorm is nog geen sprake (al schijnt Shackleton er een dag later of eerder door overvallen te zijn). Het weêr is niet anders dan ideaal. De Needles, afgebrokkelde, uitgeschakelde, krijtwitte rotsmassa's, doemen op met iets van legende en overlevering, die ik raad, maar niet weet: het zoû mij verwonderen als die kartelige, blanke rotskammen géene legende hadden. Wij deinen langzamerhand de Biskaysche golf in, de beruchte. Vele passagiers worden bleek om den neus. Geen nood: ideaal is het weêr. Je poogt je op het dek te installeeren. Dat is de steeds veranderlijke installatie: een dek-installatie duurt niet lang. Hier de lange ligstoel met de kussens, neen, liever daar; hier de andere rieten stoelen met het tafeltje. Wat boeken, een plaid... Wat zoudt ge zeggen als we den heelen boel weêr eens verhuisden, naar een plekje, waar de bries niet of wêl waait, naar mate ge van een ideale bries houdt of minder houdt? Zeewind caresseert je met machtige hand om de wangen en blaast je door je hemd, dat je aangenaam rilt.

Je doet of je leest maar het wordt het luie leven. Toch heb je het druk. Je hebt brieven te schrijven of je eerste indrukken te noteeren voor de Haagsche Post. Je moet toch even naar den kapper. Wat heb je het druk! Al heb je copieus ontbeten, je moet toch ook wat bouillon gebruiken, een kopje chocolâ, een kersje-op-brandewijn: kleine attenties van de 'Maatschappij' voor hare passagiers. 's Morgens moet je de zon zien opgaan, en 's avonds haar - hèm wil ik zeggen - zien ondergaan. Is de zon niet zoo mannelijk als maar mogelijk? En dan moet je het schip eens gaan zien. Onze

leuke administrateur-hulde aan de prettige stemming, die hij om ons oproept - leidt ons rond. Wij zien kombuis en pantry zoo keurig netjes, dat ik hem plaag en vraag: is dit zoo ge-arrangeerd voor... den specialen correspondent van de H.P.?? Neen, neen, deze keurige orde en reinheid zijn de traditie, steeds vol gehouden. De proviandmeester toont ons de vrieskamers, waar langs de ammonia-buizen... de sneeuw zich stapelt! De ijskamers doen aan een Alpenlandschap denken. Een perspectief van slacht-runderen, varkens, roze en rood aan den haak, boort zich voor mijn spiedenden blik: moeten wij dat alles eten?? Er zijn plusminus zeshonderd etende zielen aan boord. Een hamstering van blikken en blikjes, balen rijst en suiker, aardappelen, honderden kazen, gevogelte, trossen druiven. Het is fenomenaal, alles wat de varende mensch meent noodig te hebben om dertig dagen zijns levens door te brengen aan boord van een schip, dat hem voert over de deinende golven! Wanneer komen wij ooit tot 'simple life'? De wijnkelders glooien met rissen flesschen uit voor mijn verbaasden blik en verzuchting: neen, tot 'simple life' komen wij nog niet!

Twee katten dwalen speurend om ons rond door deze ruimte vol proviand: zij zorgen, dat er geen muizen zijn en brengen den schrik in de ratten. Zij hebben, deze twee katten, speciale vriendinnen van den proviandmeester, haar plicht te doen als iedereen aan boord. Zij hebben misschien wel eens een zonnestraaltje ergens op het dek - ik zie ze er nóóit - maar hoe ook het motief van het ideale weêr in nazomer moge overheerschen, deze twee katten zullen zich nooit laten verlokken lui te zijn en hare fulpen lijven te laten doorgloeien van Octoberzomerzon. Zij speuren en spieden en snuffelen, naar de ratten, naar de muizen: haar taak is te zorgen, dat wat voor de etende zielen met zorgzame voorzienigheid werd gestapeld in deze emporia, niet ook maar in het minst worde aangetast door het knagend gedierte, dat zij jagen: een buit, die zij mogen behouden als loon.

2

Wie heeft toch gezegd, dat het aan boord van een stoomschip eentonig is? Er is niets dan afwisseling, bijna te veel. Nauwelijks vindt je tijd een oogenblik op je langen stoel te liggen. 's Morgens vroeg, zoo vroeg mogelijk, neem je je bad, dat wat zilt smaakt aan je lippen. Je verbeeldt je een triton te zijn in je badkuip. Je ontbijt op het brugdek voor je hut en hoe heerlijk smaakt zorgvuldig open gesneden en besuikerde grape-fruit, terwijl je zit te droomen over de blauwe zee. Dan verbeeldt je je weêr wat anders: dat je op je eigen stoomjacht vaart, want het is zoo glad en effen en rustig om je heen op dat oogenblik. Van verbeelding tot verbeelding kom je op nieuw tot de werkelijkheid: deze, dat het weêr ideaal blijft en de reis iets van een pleiziertochtje heeft. Maar om tien uur heb je een afspraak. Zeide ik u niet, dat het druk was? Je haast je met je tweede toilet - want je was in pyama's - en je zorgt, dat je een pak aandoet, dat tegen een stootje kan. Want je afspraak is om onder leiding van den heer hoofdmachinist de machine-kamer te bezoeken. Het machtig kloppende stalen hart van het schip. Je daalt de stalen trappen af, je treedt over de stalen staven, die de vloeren formeeren. De twee machines functioneeren verbijsterend. Het is geen doode materie en je verwondert je, ten minste ik deed het, naïef, dat er menschen waren - zijn het geen werktuigkundigen? - die de materie wisten te bezielen tot leven, tot machtig pulseerend leven.

De hoofdmachinist legt ons alles uit. Maar ge zult van mij niet verlangen, dat ik het u over vertel en dat nog wel zwart op wit. Ik zoû rare dingen zeggen. Wij, arme schrijvers, moeten maar alles begrijpen en weten en over àlles schrijven! Ik schrijf over een machine-kamer, die ik een paar uur doordwaald heb, maar... ik vertel u niets van motoren en electriciteit! Het blijft alles raadsel voor mij, een sproke van ijzer en staal, en ik bewonder domweg het machtige beweeg van die hevig op en neêr schietende, zware, ronde stangen: het zijn als reuze-spielen van booze titanenarmen,

die maar uittrekken en intrekken als met een herkulische gymnastiek. Wij zien de stokers voor hunne helsche vuren; zij mikken de scheppen-vol gapende vuurmuilen binnen. Het zijn Chineezers, afwisselende ploegen, die werken met hun voorman. Wij zien de reuze-assen, en de stuurkamer. Het stalen hart, de ijzeren ziel van het schip, in beweging gesteld en tot leven opgeroepen door wat enkel menschelijk vernuft was. Als de goden ons oplettend gade slaan, mogen ze wel bewonderend de hoofden knikken tegen elkaar, om alles wat onze eeuw heeft uitgevonden en volmaakt in de dingen, die der mechanica zijn. Het is de eeuw van Hefaistos. Zij boette veel in van de Schoonheid - die was Afrodite, Hefaistos' vrouw, die het nooit met hem eens was. Ge weet toch, Zeus troostte Hefaistos, die leelijk was, met de belofte, dat hij eens over de wereld zou heerschen, maar ten koste van zijn vrouw, de Schoonheid. Heelemaal is die mythe - zoo het er eene is en ik haar niet verzin - ook al niet waar. Hefaistos heeft een eigene schoonheid waar Afrodite niet meê te maken heeft. Een scheepsmachine-kamer heeft hare schoonheid, al is die ook heel anders dan die van een vrouw of een godin. Hefaistos heeft een mannelijk schoon van ijzer en staal, die bezielde werden door het genie van onze eeuw, dat waarom onze eeuw, trots heel veel leelijks, groot is.

Genoeg van goden en machine-kamers. Wij glijden Portugals kusten langs, de lange rotstafel van San Vincente. Verrekijkers richten zich naar het klooster - hoe mooi weten monniken punten uit te zoeken om zich een klooster te bouwen! - naar de vesting. Ik breng een bezoek bij den marconist. De Draadlooze! Weêr een wonder, een raadsel van onze eeuw! Of voor u niet? Nu, ik begrijp er niets van. En toch heb ik een luisterapparaat aan mijn ooren gehad en heb ik den luisterhelm op gezet. Vreemde, atmosferische geluiden speelden een Sabbath rondom mijn aandacht. Het was of krolsche katers door het luchtruim zwierden. Maar er werd niet geseind. De marconist zou mij eens waarschuwen als er geseind werd: ik houd mij dus voorbereid nog iets meer van het wonder doordringd te worden.

Vóór deze draadloze-telegrafie-hut noem ik het Villa Marconi. Oaar zitten wij en liggen wij, des morgens, des middags, des avonds. Ik heb het electrische licht met een bont lapje gesluiert, tot mindere felte. Er is atmosfeer. Medemenschen, die wij sedert tien dagen kennen en ons reeds vriendschappelijk zijn - je verbreedert zoo gauw aan boord! - komen bij ons zitten. Onze administrateur, de heer Suermondt, bespeelt een zijner mandolines. Hij heeft er drie. Hij speelt er Grieg op, Wagner, Guillaume Tell en dan vooral alle mogelijke ouderwetsche romances en serenades. De maan komt op, zich voller rondende iederen avond. Maneschijn, zilveren zee - 'slechte zee' is de zeemansterm, omdat de zee als 'geslacht' is, - maar de zee is zoo goed als ze nooit geweest is en heelemaal niet 'Ozean, du Ungeheuer!' Daarbij mandoline-melodie en snaargetril... heusch, we gaan dwepen.

Het is vóór de Straat van Gibraltar. Agitatie. Aan boord wil je altijd weten waar je bent, wil je zien wat er te zien is; op zee wil je altijd land zien. Als je een zee-sstraat doorvaart, wil je de beide kusten zien. Die nacht glijden we tusschen de Zuilen van Herkules door maar hoe we ook turen, die Zuilen zijn niet te zien. Want ze zijn alleen te zien met het oog der mythe en der verbeelding maar hoe duidelijk ziet soms dat oog niet! Daar schemeren in het Zuiden, Tanger, Melilla... Vizioenen van blanke, Afrikaansche steden... Het wordt nu het heiige weêr: vroegste uchtendmist strekt dun mousseline uit over lucht en water.

Tusschen Spanje en de Balearen. De morgen straalt op met al de bekoring over de Blauwe Zee en de Blauwe Kust. Omdat we zoo flink hebben door gestoomd, gunt de gezagvoerder zijn passagiers het genoegen heel dicht langs land te varen. De Baie des Anges, Antibes, Nice - ik herken Cimiez en de groote hôtels, dan le Rocher de Monaco en Monte-Carlo. Jaren lang heb ik daar gewoond, in Nice, alleen om het mooie blanke en gouden weêr, want ik speelde nooit aan de roulette en schoot er nooit duiven: twee passies, die ik mis.

De gezagvoerder noodt ons uit op den brug te komen: perma-

nente invitatie. Het blijft altijd als een pleziertochtje op een eigen boot. Het schijnt mij toe, dat de Fransche booten, die ik jaren geleden nam naar Indië heen en weêr, breeder promenade-dekken hadden, maar de 'Prins der Nederlanden' heeft iets gezelligs van constructie hoewel niet zoo imponant.

De Maritime Alpen kartelen hun poëtische ommelijn tegen de lucht. Bergblauw tegen lichteblauw, azuur tegen azuur, saffier tegen turkoois. Het is toch altijd paradizaal, zoo veel blauw! Menton en San Remo en al de blank in het saffier gespikkelde stadjes en dorpjes met klokketorentjes, van de Ligurische Riviera, de 'Ponente'. Dan doemt Genua op, grootsch gestapeld hare 'palazzi' - een palazzo is niet altijd wat wij noemen een 'paleis' - tegen hare heuvelhelling. Statig glijden wij den haven binnen. Majestueuze binnenkomst, terwijl op den brug bevel na bevel de sierlijke wending van het groote schip regelt.

We gaan aan wal, in den namiddag. Genua treft mij weêr als altijd om hare grootschheid, massief gebouwd, groote lijnen, vormen monumentaal. Hoe zwak lijkt alle moderne bouwkunst daarbij. Onze eeuw kan machines maken maar niet meer bouwen. In de eeuwen, toen Genua ontstond, kon men bouwen, in verschillende stijlen. Over die stijlen fladdert kleurig de Italiaansche schilderachtigheid in den vorm van uitgehangen waschgoed, rijk van koloriet of schilders het hadden opgehangen, voor de mooiigheid.

Den volgenden dag een stralende Octoberdag: de zomer, die niet sterven wil, de zomer, die nog juicht van stralende wilskracht. Een auto-tocht wordt voorbereid, naar Portofino-Kulm en Rapallo maar... is het niet te ver? Zullen wij, als wij op Kulm (waarom die Deutsche naam, in Italië??) lunchen, het uur van afvaart wel halen?? Stel je voor, dat de 'Prins der Nederlanden' weg stoomde zonder ons? Geen nood! De kapitein zal ons vergezellen. Nu, dan is alles safe, want zonder zijn kapitein zal de 'Prins' wel niet het ruime sop kiezen.

Onze Consul-Generaal te Genua, de heer Hosang, bestelt de auto's. Zoo is alles gemakkelijk en prettig. Het is op dezen stralenden dag een onvergetelijke toer, door Nervi naar Portofino en boven langs Santa Margherita naar Rapallo. De vergezichten over land en zee schitteren blauw door tusschen het groen van pijnen, cypressen. De donkere pijnen krassen hun wemelloover tegen het azuur, de cypressen staan zwarter nog op met hun streng kalme, monumentale kegels. De sikkelbladerige eucalyptusboomen geuren. Gelende herfstsluier van wingerd festoeneeren de heuvelen af. Overal schitteren de besjes. De aardbeie-struiken gloeien van oranje-purperen herfstvruchtjes, die geen aardbeien zijn al heeten zij naar dit zomerooft. De dellingen en valleien en de zeekommen tusschen de heuvelen zijn als bekken zoo vol geschonken met zonneschijn. Het is het klassieke landschap - hoe Noordelijk, betrekkelijk, Ligurië ligt. De vrouwen, die wij zien, zijn dikwijls blond, al zijn ze Italiaansche. De jongens, badende in zee of met bloote borst en armen op hunne karren of aan het werk, zijn dikwijls om hun lichaamsbouw als antieke beelden. Altijd het treffend mooie volk in het treffend mooie land.

Italië... Ik voel met iets als heimwee, wat ik zeven jaren gemist heb. Italië... over een paar uur verlaat ik weêr den dierbaren grond en je voelt iets als banden, die binden, al was je er niet al die jaren, al ga je zoo gauw weêr weg.

Wij zijn terug aan boord. In den avond schitteren de lichtjes op over de stad, die hare palazzi stapelt op hare hellingen en schitteren de starren op in de wijde, klare luchten.

Een dag weêr reeds op zee. Even de schim van Elba, later de prachtig zonbelichte, blanke rotsmassa's Voltorno en Garigliano, de Pozza-eilanden. Naakt en schitterend als immense blokken diamant aanglijdende...

Die nacht zal het weêr agitatie zijn. Wij passeeren om twee uur ongeveer Stromboli en als Stromboli's geheime krachten loeien en laaien in zijn kraterlijf, zal een rosse gloed zweven over zijn afgeknotten, platten kegel, de nacht door. Maar Stromboli slui-

mert en geen rosse gloed is te zien. Geen nood: de agitatie duurt door. Niemand slaapt veel, ieder is in min of meer fantastiesch nachttoilet op het brugdek, want wij naderen de Straat van Messina.

De zee-engte is de beroemde en de beruchte. Beroemd om hare schoonheid, iets van de gratie der soupele lijnen van Amfitrite zelve: om haar schoot en boezem zijn het de loome wendingen als van sirene-armen. Berucht om Scylla en Charybdis, kolk en rif, vermonsterd tot angstwekkende mythe van den schipper, steeds booze krachten; berucht ook om de ramp van meer dan tien jaren her, toen Messina met hare Pallazata - hare paleizenkade - voor eeuwig scheen in te storten tot een hoop puin. Nu schitteren in vroegen morgen echter hare lichtjes nog; de Messiners wilden hunne ongelukkige stad niet verlaten en bouwden haar zoo goed het ging op. De lichtjes dooven, een voor een, in de rijzende zon, die jong rood en teêr oranje uitklaart door laatsten ochtendnevel.

Een schoener met volle zeilen, blank en roze, als een schip vol illuzies en jeugd, teekent voor ons uit zijn silhouet, die onwerkelijk schijnt.

Wij zijn de Straat van Messina door.

3

Het weêr wordt een raadsel. De Biskaysche Golf, van roerige reputatie, was meerekalm; de zee, ten Zuiden van Kreta, om hare eindelooze deining gevreesd door wie gevoelig is voor zilte wiegeling, was nog kalmer dan een meer en mijn beeldspraak laat mij daarom in den steek en nu wij Port-Saïd naderen, is het kouder dan het in het Kanaal was en is de zee van witte schuimkoppen oversprankeld. Hoe mythologiesch doet die zee hier aan. Is het om de silhouet van Kreta, waar wij den berg Ida weten terwijl we ons herinneren, dat Zeus in den vorm van een stier, de koningsdochter Europa op zijn rug dwars door de golven henen voerde; is het om de nabijheid van Cyprus - nabijheid is altijd betrekkelijk - waar wij weten, dat Afrodite geboren werd uit het

schuim der golven? Deze zee is mythologiesch, de witte schuimkoppen zijn als die van de steigerende paarden van Poseidoon, wier voorhoeven de wateren slaan en wier achterlijven in klotsende vischstaart eindigen en duizenden van deze blijde schimmels bevolken tot aan den ronden horizon het wijde gebied van den zeegod.

Er zijn weêr agitatie aan boord; gelukkig in der minne want 'deining', andere dan die der zee, is er gelukkig niet. Als er 'deining' onder de passagiers ontstond - wat zoo dikwijls gebeurt gedurende een zeereis - zoû dit minder aangenaam zijn.

Gelukkig heerscht nog steeds een idyllische stemming. Neen, er was alleen agitatie om een tocht naar Caïro, die, door Cook ontworpen, de passagiers zoû voeren van Port-Saïd, waar wij morgen vroeg aankomen, langs Sfinx en Pyramiden tot aan Suez toe om aldaar weêr de boot te pakken. Maar op één dag tien uren sporen en zes uren tuffen om tusschen lunch en thee eventjes maar Caïro, Sfinx en Pyramiden te mogen bezien, lokte mij niet toe en ik had besloten niet van de partij te zijn. Nu kwam er echter draadloos bericht, dat de tocht niet door zoû gaan omdat op Zondag geen treinen in Egypte loopen. Desilluzie voor velen, die reeds hunkerden naar Pyramiden en Sfinx maar rust zeker voor allen: wij zullen nu in Port-Saïd even wat winkelen en dan kalm het Suezkanaal doorvaren.

Winkelen, ja zeker, want de tweede agitatie is om de Feesten van den Indischen Oceaan, die een comité voorbereidt. De speciale correspondent van de 'Haagsche Post' is tot president benoemd, wat hem verheugt om de populariteit van zijn weekblad: aan deze zeker heeft hij de eer te danken maar tevens vermeldt hij met verlegenheid, dat hij heelemaal niet geboren werd om te prezideeren. Gelukkig, dat de heer Jan Feith, dien ge allen kent, hem als duchtig vice-president ter zijde staat. Groote dingen worden voorbereid.

Wij zijn in Port-Saïd geweest, dat mij zeer is tegen gevallen nadat ik het in meer dan twintig jaren niet had gezien. Toen was het Port-Saïd, haven van Saïd, nog ge-epsilonerd met lokale

kleurtjes. Toen waren er de Arabische wijken en markten, griezelig vuil maar groezelig schilderachtig, met de winkeltjes en stalletjes - vooral de fruitwinkeltjes waren mooie, bonte uitstallingen, donker omraamd in het opgeslagen of neêrgelaten luik - ; toen was er de Arabische drukte; er wemelden de blanke gandourahs (hemden), er gloeiden de roode tarbouches (mutsen) en de fellahvrouwen liepen in hare zwarte tunieken en sluiers, met, tusschen de oogen, de koperen of gouden spangen, die die sluiers samen hielden over voorhoofd en neus. Nu heb ik van dat alles en van de honderden bedelkinderen, om wier zieke oogen de vliegen, niets gemerkt. Het scheen wel hygiënischer en alles was uitgewischt, zoowel het mooie als het vuile, het vieze als het schilderachtige. Alleen de aandrijvende kolenpauwen, met de kolendragers, waren mooi; in zwarte steenkoolstof omdoezelde, rythmiesch zingende, Arabische zwoegers, trekkende aan de kabelen om de pauwen vast aan het stoomschip te meren, dan scheppende hun steenkool in zakken en ze torsende, op den rug, over de loopplank om door een gapend luik ze in het kolenruim uit te storten. Als een Moloch slokte het schip zak na zak en een wolk van koolstuifsel wemelde om en mooi waren de duistere, zingende zwoegers, een schilderij in zwart tegen blauwe zee en lucht.

Wij winkelden in Port-Saïd en kochten er de prijzen voor de wedstrijden onzer feesten aan boord. De winkels in Algiers, de soûks in Tunis zijn beter berekend de voorbij trekkende vreemdelingen te verlokken dan de magazijnen in Port-Saïd. Vroeg in den morgen aangekomen, stoomden wij na enkele uren het kanaal van Suez binnen. Het was treffend de kampementen van Engelsche en Hindoe-soldaten nog te zien en de gestapelde voorraden, die daar nog na den oorlog liggen te rotten, als in doellooze emporia onder de open lucht. Weêrspiegelingen aan den horizon - boomen? land? water? - deden ons elkander afvragen of wij een fata-morgana zagen, als wij vaak in Algerië hadden gezien. Alle scheepsofficieren waren van opinie, dat... het een fata-morgana was; de loods besliste echter, dat het land was, een meer en geboomte... Wie vergiste zich? Vermoedelijk wist de loods het

wèl, maar bedriegelijk is heel het leven, voor wie des levens horizon doorpeilen wil.

De nacht was een wonder want het was volle maan in een klaren, effen hemel over een klaar, effen water, het kanaal, en woestijnroze, vage verschieten. Volle maan is voor mij steeds de stemster tot wonder, volle maan bereidt mij steeds voor op vreemde dingen, die zouden kunnen gebeuren in betoovering van ziel en lichaam. Op de brug zagen wij, in het, vóór aan ons schip uitgewaaierde, zoeklicht, nu en dan een meeuw dwars door den gloed vliegen: zoo blank als de blankste duive, in dien witten gloed. Maanlicht en zoeklicht, hier een seinlicht, daar een starlicht, hemelglans en lantaarngloor, dat wat de goden wrochten en dat wat de menschen nadoen. Dan de stilte, daar op de brug, met alleen de bevelen van den loods en de zorgzaamheid des gezagvoerders, terwijl wij tusschen de bakens varen. Wij glijden het meer van Ismailia in, de wateren verwijden zich, het Arabische stadje schittert zijn lichtjes uit...

Dan weêr de engte van het kanaal in, naar het Bittere Meer...

Uit de golf van Suez, de Roode Zee in. En een smoor-warmte overvalt ons. Nu doet het weêr niet meer vreemd of wonderlijk: het is gewoon-weg niet anders dan smoorheet, als de reputatie is van de Roode Zee. Ik houd mij steeds weinig op met getallen maar ik geloof, dat de thermometer stijgt tot 83, tot 85, tot 88° Fr. De witte kleedij maakt zijn apparitie. Liefst zoû je niets willen aandoen en niet uit je bad komen. En toch, dezer dagen hebben onze feesten plaats alsof de passagiers vergeten willen hoe warm het wel is. De kinderfeesten - touw trekken, koek happen - zijn een succes voor sportende kinderen en leidende vaderen. De sporten voor volwassenen danken aan de onvermoeide leiding van Jan Feith, die grootvader is geworden maar een jongmensch bleef en een sportman, hun reuzen-resultaat. Het boegspriettor-nooi was een clou, die pakte: ik geloof, dat vooral het koele bad onder den boegspriet (balk) de mededingers toe lonkte. Enfin, vroolijkheid, goede stemming, beweging heerscht, trots de su-

per-tropische warmte. Onze reis gaat gezellig door. Het schijnt, dat de reis Holland-Indië altijd opgewekter is dan Indië-Holland. Nu zijn de menschen bijna allen jong en nog vol illuzie; dan zijn er velen ziek, nerveus, dikwijls geknakt in gezondheid of verwachting. Ik neem mijn kans waar te praten hier en daar. De mannen van Deli hebben mij reeds gezegd, hoe zij het waardeeren, dat er een correspondent van een groot blad eens naar Indië, naar Deli gaat. Over het algemeen klaagt men veel over de bitter weinige belangstelling van Holland en de Hollanders voor Indië. Voor mij, die, geboortig uit een familie met Indische tradities, zulke belangstelling altijd sterk in eigen kring gevoeld heeft, is dit wel een verrassing, een verbazing. Wat, stelt het moederland, niet officieel maar officieus, werkelijk zoo weinig belangstelling in zijne koloniën? Zijn er werkelijk zoo weinig Hollandsche jongelui bereid hun carrière te zoeken rondom den evenaar, dat, bijvoorbeeld, het noodig scheen met ons schip een geheel groepje jonge Denen uit te zenden als militair apotheker? Zij dragen Hollandsche uniformen en studeeren met ijver hun Hollandsch; het schijnen jongelui van beschaving en goede manieren; zij namen hunne jonge, soms pas gehuwde vrouwtjes meê; zij geven op den cabaret-avond, dien ik arrangeer, een Dansk Ensemble. Intusschen schijnt het vreemd, dat geen Hollandsche jongelui te vinden waren om in Indië - de jonge Denen weten niet op welke standplaats zij komen en gaan als onze ambtenaren en officieren de onbekende verrassing te gemoet - deze betrekking te vervullen. Ik hoor het meer om mij heen: liever zoekt de jonge Hollander een baantje in Holland dan zoo ver van huis te gaan naar die onbekende koloniën, waar nog geen van zijn familie heen trok. Want, het is een familiekwestie: is er één de brug over, dan volgen wel meerdere schaapjes.

Zoo wordt mij hier aan boord door velen geleerd en het schijnt wel zoo te zijn. Ik zelve ken het zoo anders; ik was onder de mijnen zelfde uitzondering, maar rondom mij bleef steeds hangen als een aroom van bloemen en vruchten van verre, het belang in wat van onze koloniën is. Wel heb ik dikwijls opgemerkt in den

Hollandschen Hollander iets als kleinachting voor wat van Indië komt, een appreciatie, die alleen uit onwetendheid voort kan spruiten. Want is het niet wonderbaarlijk, ons kleine land, ons kleine volk, dat zoo verre van moeder de vrouw en pappot heeft gezocht en gevonden het groote, Verre Oosten, daar ginds aan het einde der wereld? De zeeweg er heen was zelfs een geheim. Lees eens weêr de treffende reisverhalen van Valentijn, lees eens weêr van de koene daden der gebroeders Houtman en laat ons weêr trotsch worden op wat wij misschien vergaten te waardeeren omdat eeuwen van vroegere grootheid en latere sleur er over spoelden. Mogen wij niet ons verhoovaardigen op wat wij vóór hadden boven de Portugeezen, oudere zeevaarders dan wij maar minder tactvolle kooplieden dan de prachtmannen van onze toen jeugdige Nederlandsch-Indische Compagnie? Een wonder, dat is het wat wij destijds wrochten. Ieder land krijgt zijn heroïschen tijd van de goden; de Portugeezen kregen die en wijzelve ontvingen de groote gunst onzer glorie-jaren. Sedert had misschien voor ons alle wonder uit; niet ten tweede male verleenen de goden zoo stralende gunst, aan geen sterveling en aan geen volk. Maar laat ons, epigonen, in deze najaren - en zij zijn na den oorlog voor ons Nederlanders lang niet verwerpelijk, als wij zien hoe onze mannen van staatkunde op dit oogenblik worden ge-eerd en gezocht - niet vergeten, dat al worden wij nimmer meer wat wij waren, wij nog zóó veel bezitten en zijn, dat onze beteekenis groot is. Onder dat bezit zijn onze koloniën en niet te imperialistisch wensch ik dezen claim te zien opgevat. De tijden evolueeren, de nieuwe ideeën bloesemen den bongerd vol, die is die der moderne intellectualiteit. Maar zelfs zonder doordrijvend imperialisme kunnen die in het Moederland waardeeren, belang stellen en zoeken de edele landen, die zoo ver van onzen eigen grond liggen en toch zoo dichtbij aan velen onzer harten. Met onbreekbare banden zijn wij aan Indië verbonden, een ramp zoû het zijn voor Holland en Indië beiden, zoo ooit deze werden verbroken. Op andere wijze dan vroeger moeten onze landgenooten in deze nieuwe tijden blijf geven van hunne liefde en gehechtheid aan de landen, die

voor velen schijnen te schemeren als met een vreemd, zelfs beangstigend sprookje of boemansverhaal. Indië is geen sprookje en geen nachtmerrie; het behoort voor ons allen te zijn een glorie en een liefde en iedere Hollander - ook hij, wier familie geen Indische traditie koesterde in eigen boezem - zou goed doen meer intens belang te kweken in het zoo vaak nog Onbekende Land daar ginds...

Of...

Ik voltooide mijne gedachte niet. De voltooiing scheen mij te dreigend smartelijk, terwijl ik stond te staren over de maanzilveren Roode Zee. Eene zee tusschen Arabië en Egypte, tusschen zanden hier en zanden daar, eene zee uitwasemende legendarische stoomhitte tusschen woestijnen hier en woestijnen daar, terwijl de starren, van hitte flauw, schenen te bezwijmden in de zwoele vaalte van de drukkende lucht vol geheimenis.

4

Een emotie in den avond gaf ons de K.4, die wij inhaalden in de Roode Zee; een onzer dappere onderzeeërs, waarover wij reeds in Algiers bewonderend hadden gehoord: 'Comment vos marins hollandais traverseront l'Océan immense avec ces petits-la?' Onze kapitein deed den officieren van de K.4 vragen aan boord van den 'Prins' te komen om een biertje te pakken, maar het was te duister meenden zij, om hun kostbaar kleinood van een schip te verlaten, en terwijl de jonge zee-officieren die de reis met ons maakten, het Wilhelmus inzetten, verloren wij wederom onze K.4 uit het oog, niet zonder een kort oogenblik van spontaan patriotisme te zijn doortrild...

Eene andere emotie heb ik gehad om kaap Guardafui. Ik staarde naar die vaak zoo heillooze kaap met een zeeman, die dichter is en in wiens blauwe oogen ik vaak de liefde las voor zijn zee. Wij staarden er heen. De zee was zoo kalm, dat het scheen of er zachte, blauwe, zijdige stoffen werden uitgemeten door witte sirenehan-

den. Of er blauwige netten werden uitgesponnen, wier mazen wij zagen worden, de eene aan de andere. En ginds lag, idyllisch, een glooiend duin en daarachter streefde een steil achtergebergte. Niet dat gebergte, forscher van lijn, neen slechts het idyllisch glooiende duin... dāt was kaap Guardafui. Een Arabische felouk met breed, vierkant zeil, vaart daar weg als een schip vol droomen... En achter al die stille poëzie dreigt gevaar, als de winden met de zeeën razen. Als de godemachtige winden met de zich verweerende zeeën strijden, want de wateren willen niets dan effene zielekalmte tot den horizon toe in blauwe gelukzaligheid, maar de ontketende winden willen den razenden hartstocht en geeselen de Oceaan-geliefde, die zich woedend verweert met al hare golven.

Het gevaar dreigt daar met tal van riffen, verborgen door opgegeeselde golven of stille wateren. Een veertig jaren geleden heeft mijn eigene zuster daar schipbreuk geleden, ginds op dat glooiende duin, op dat effen, kalme, gele duin. Zij zijn daar neêr gesmeten in een wrakke sloep over rots en rif, zij, haar man, hun kind. En haar tweede kind werd daar geboren!

Starende naar het stil poëtische, idyllische duin van kaap Guardafui, heb ik toen aan die zuster gedacht. Zij werd gered, zij leefde nog jaren. Zij is nû niet meer. Ik heb, toen ik zoo staarde, iets gevoeld als of er tusschen ons beider bestaansoogenblikken op dat morgenuur iets samen weefde van vreemde herinnering en nooit gedoofde sympathie...

Ziet ge de vliegende visschen? Als witte kapelletjes zwermen zij over de wateren. Zij duiken op, zij scheeren over de wateren, zij schijnen blanke weêrflitsen, zilveren schichten; zij zijn als door tritonen speelsch uitgeschotene pijlen. Zij duiken weêr terug in de breedte, blauwe kom van het nauwelijks uitgolvende water...

Gij weet toch wel van dien matroos, die, terug aan wal, vertelde aan zijn oude moeder allerlei verhalen als een er vertelt, die van verre komt. Zij geloofde alle de bont schitterende, fantastische leugens van haar zoon, maar toen hij vertellen ging van de vlie-

gende visschen, toen geloofde zij hem niet meer en heette hem boos te liegen...
Ziet gij de vliegende visschen, daar ginds en daar ginds... en daar ginds...?

Wij hebben Colombo aangedaan. Ik herinner mij als kind, op de 'Prins Hendrik' (het was in 1872) nog in Point-de-Galles te hebben stil gelegen. Een baai, bezaaid met groene eilandjes als met overal neêr geslingerde boeketten. Zoo is mijn kindersouvenir. Ik vermoed, dat die boeketten gevaar opleverden voor de scheepvaart; sedert vele jaren wordt Point-de-Galles door de mailschepen vermijd.

Toen wij te Colombo, na een Engelsch rijsttafeltje met chutney in het Oriental Hôtel en wat Hollandsch geld in rupees te hebben omgezet, gingen winkelen en wandelen in de Chineesche en Singaleesche volkswijken, trof me onaangenaam de bevolking, ten minste, het deel ervan, dat ons, passagiers, wilde overstelpen. Dat dringt zich aan je op om je alles en nog wat te verkoopen: postzegels en witte saffieren (de Ceylonsche edelgesteenten, niet duur, zijn bekend aan alle mailreizigers); ivoren olifantjes in verschillende dimensies, en kanten kleedjes dito-dito, en het doet dit op een onaangename wijze, die je in Boeddhisten - of zijn het geen Boeddhisten? - niet zoudt verwachten. Te vergeefs zoû men een dergelijke lastige menigte aan het verstand willen brengen, dat een koopman allereerst een psycholoog moet zijn en de kunst verstaan door te dringen in de psyche van zijn slachtoffer. En weten of dit witte saffieren of olifantjes begeert of... geen van beiden.

Ik was niet genoeg thuis in het moment onzer Vaderlandsche geschiedenis, dat de periode is onzer Nederlandsche macht over Ceylon, om te betreuren, hoe wij eenmaal Ceylon hadden verloren. Wat mij echter zeer trof, was, dat de antieke huisjes in de Chineesche en Singaleesche volkswijken, schilderachtig tusschen kokospalm en dadelpalm en bloeiende flamboyants - de reuzeboomen met purperen bloemenpracht - de zelfde ouderwetsch Nederlandsch koloniale bouworde - dit woord is te grootsch! -

vertoonen, die U nog treft aan zulke oude huisjes in Indië. De pilaren, de lage glooiende daken, het intiem verlorene tusschen het overweldigende groen. Dan wordt zoo een huisje 'schilderachtig', vooral met het open deurtje en het donkere interieurverschiet, waar de bonte kleurtjes wemelen. De gevels en jalouzie-beschotten en de voorgalerijtjes van gebeeldhouwd of fijn gesneden hout, herinner ik mij echter niet in Java en troffen mij als Ceyloneesch.

Toen gingen wij vroom de Oude Nederlandsche kerk bezoeken, waar vele Nederlanders uit zeventiende en achttiende eeuw liggen begraven. Een lief kerkje, getuigende nog van den ouden vaderlandschen geest. In den Boeddha-tempel, met het reusachtige, in rust liggende, polychroom-beschilderde Boeddhabeeeld, werd ik niet aangedaan met een schok van schoonheid; zoowel tempel als beeld zelve missen voor mij de bezieling hunner kunstenaars. Maar toch was het wel lief te zien alle de bloemen, de groote, de geurige, die ik nog niet met namen te noemen weet, en die gespreid lagen in offerande voor den grooten Peinzer.

De reis spoedt ten einde. Morgen zullen wij reeds te Sabang zijn. Is het mogelijk? Er is een weemoed in te reizen. Het is iederen dag een weinig, heel weinig maar, afsterven van wat wij mooi en lief hebben leeren krijgen. Een zeereis, als het weêr mooi is en de menschen elkaâr toonen op de boot hunne beste kwaliteiten, is niet meer dan een epizode in ons leven, maar een epizode kan wel eens in ons leven meê tellen. De reis met den 'Prins der Nederlanden', niet waar, gij allen medepassagiers, telt meê onder ons aller prettige levensepizoden.

Het gaat alles zoó vlug, zoo vlug, en mijn pen kan niet bij houden wat mijn oogen zien en mijn geest poogt te bevatten. De zeereis was een rust; nu, den voorlaatsten dag, stoomen wij naar Sabang - want wij zullen te Belawan (Deli) aan wal gaan, en dan begint het werk waarvoor ik gegaan ben.

Aan boord zullen velen, ambtenaren en officieren, vernemen van regeerings-wege waar zij zullen geplaatst worden. Dit is hun de heele reis door een mysterie gebleven. Stel u eens voor, o gij, die geen N.O.I. ambtenaar zijt of officier, de vreemde leêgte, die moet rondspoken door de hoofden dier mannen en vaders, op reis zonder te weten waarheen. Maar zij zijn allen gewend aan dergelijke noodlotsbeschikking van hooger hand... Heb ik er over hooren klagen...? Ter nauwernood. Zelfs te Sabang zal nog niet ieder vernemen waarheen hij zich begeven moet. Een paar der Deensche militaire apothekers zullen moeten afstappen, zijn dus ergens in Atjeh geplaatst; een ligt er ziek, in het hospitaal aan boord...

Ik weet niet waarom maar er is iets in dit einde der reis, dat mij treurig maakt. Intusschen hebben wij bewonderd de blauwe silhouetten van Poeloe Beras en Poeloe Wei. Sabang is de hoofdplaats van dit laatste: het Eiland van den Wind en de Waaïing. Het schijnt hier altijd te waaïen, als de naam 'Wei' het aangeeft, ten minste zoo zeggen de zeelui.

De kusten groen en goud, de nog jonge maar tierende havenstad met haar zwart gestapelde kolenloodsen, maken een bizonderen indruk. Die van het energieke, Europeesche effort, in een land en klimaat, door de goden bedoeld voor enkel droomvolle loomte en luiheid, maar voor niets anders.

Sabang, wij liggen aan; ik zet mijn eerste pas op Sumatra's grond.

Het is vreemd zoo als zulk een bewust-worden kan aandoen. Het is eerst nog een steiger, dan een weg tusschen de zwarte kolenstapeling; dan onverwachts, de goud groene tropische pracht van kokospalmen na regenval... Ginds over de heuvelen spreidt de geheimzinnige rimboe, het oerwoud. Het waait niet: waar is de wind van Poeloe-Wei??

Dit is de grond van Sumatra en ik ben hier nooit geweest.

Tot nog toe kende ik wel, schoon van jaren geleden, de plaatsen, hier en daar, waarvan ik vertelde.

Sumatra. Daar, achter 'die bergen', ligt Atjeh, het land, waar wij jaren gevochten hebben. Ik heb al aan boord gehoord: 'het is

jammer, dat ge daar niet eens gaat zien'. Ik zoû zelve er zoo gaarne heen gaan. Maar het is niet mogelijk in een zoo veel omvattend reisplan op te nemen elk doelpunt, dat belangrijk zoû zijn. Toch heb ik, die verre blauwe kust voorbij stoomend, iets als wroeging gevoeld.

Sabang... Weet ge wel, dat ongeveer twintig jaren geleden deze havenstad niets anders was, dan rimboe - is rimboe iets anders dan oerwoud? - die ginds woekerde over Poeloe Wei? Toen, in de Russisch-Japansche oorlog, trok de ligging van dit eiland en dit punt de aandacht der Mogendheden, vooral van Engeland... Er lag daar toen niet meer dan een kleine bezetting. Maar generaal Van Heutsz vestigde de aandacht der regeering op dit zoo uitnemend gelegen strategische punt, dat den Mogendheden de oogen uitstak.

De Naamlooze Vennootschap 'Zeehaven en Kolenstation Sabang' werd gesticht. De medewerking van het Gouvernement werd verkregen, maar Sabang zoû worden een particuliere haven en vrijhaven daarbij. Waar niets dan rimboe woekerde en tijgerkatoogen vonkelden tusschen de alang-alang - het hooge, wilde gras - zwaaide de bijl en nog eens de bijl. De natuur en de menschen voeren een eeuwigen strijd en wie zal zeggen wie van beiden gelijk heeft. Weten wij ooit, wie gelijk heeft als er twee strijden? Het Europeesche effort zegevierde. Steigers werden aangelegd, onder leiding van den hoofd-ingenieur Vathier Kraane.

De mechanische kolentransporteurs, voor het bunkeren van kolen noodig, verreezen met hunne hypermoderne ijzeren silhouetten en teekenden hunne brugwerken en kraanarm-gevaarten uit tegen het tropisch hemelazuur. Vreemd effect, als elke Westersche lijn, als elk Westersch wezen, het zij vleesch of staal, maakt tegen de Oostersche atmosfeer, in de Oostersche natuur, die het Westen, bewust, onbewust meent te overweldigen. Voelen wij ons even natuurmensch, dan betreuren wij misschien dat, wat eeuwen schoon, wild en ongebreideld bloeide en groeide, beteugeld werd.

Voelen wij ons daarna een mensch van Westersche cultuur, die

strijdt voor hare idealen, dan kunnen wij niet anders, dan deze jonge havenstad bewonderen: Sabang, wondervol resultaat van het Europeesche effort op het Eiland der Winden, aan de uiterste punt van Sumatra.

5

Zoodra ik te Sabang was, werd mij overhandigd een schrijven van den heer L.C. Westenenk, Gouverneur van Sumatra's Oostkust en verblijvende te Medan, waarin op de meest hartelijke wijze welkom mijne vrouw en mij werd toe geroepen, tevens ons noodende te komen logeeren. De Indische gastvrijheid is nog steeds de zelfde gebleven en handhaaft nog steeds haar ouden roem. De hoofscheid onzer Nederlandsch-Indische ambtenaren verloor nimmer hare groote traditie. Ik herinner mij die hoofscheid, die in Indië onder dezen stand een wellevenskunst is geworden, van twintig jaren her en zij trof mij weêr dadelijk bij mijn eerste pas op Sumatra.

Laat ons nog even vertoeven te Sabang. Laat ons nog even tuffen tusschen de frissche, groene en gouden boomweelderigheid - manga-boomen, nangka-boomen, zwaar behangen met groote rijpende vruchten - naar het kratermeertje, dat daarboven op den heuvel zoo liefjes ligt en tot zwemmen noodt. Als wij terug keeren heeft baron Van Aerssen Beyeren, hoofd-administrateur van de Naamlooze Vennootschap 'Sabang', ons genood te komen dineeren.

Ik zie voor het eerst het nieuwe type der Nederlandsch-Indische huizen. Het oude type eischt de voorgalerij en achter galerij; beiden met hare zes pilaren, verbonden die beiden door een dwarse middengalerij, meestal donker, en waarop de slaapkamers uitkomen. De modernere Indische menschen namen geen genoegen meer met dit type. Of zij gelijk hadden, laat ik nog in het midden; ik ben nog te kort hier om te beslissen. Het moderne, Indische huis is meer in luchtige villa-stijl gehouden, met een verdieping en dus een trappenhuis. De voorgalerij, als zij nog genoemd is, wordt

meer een wel doorzichtige maar niet meer geheel opene hall. Het is intimer; ik vraag mij af, is het ook niet benauwder? Ik hoor, dat deze windstille avond een uitzondering is. Meestal waait het te Sabang en over het kleine, groene eiland, dat door den Hollandschen zeeman niet anders genoemd wordt dan Poeloe Waai! Misschien is dus deze ruime, witte, hooge hall, waar geen gordijnen hangen, en slechts schaars de meubelen staan, beter af te sluiten voor het alles doordringende element. Ook de achtergalerij, waar wij eten, is meer gesloten dan het oude huistype was.

Als men twintig jaren lang niet in Indië geweest is, treft dit nieuwe huistype zeer. De eerste mannen der Compagnie bouwden in Indië het geslotene Amsterdamsche huis, zoo als men het nu nog aantreft in de Oude Stad te Batavia; onze latere voorouders bouwden het type van het ruime, opene, nu ouderwetsche huis met pilaren en het lage, wegvluchtende dak; de modernen keerden terug tot de eene verdieping hooge, meer geslotene en intime woning.

Ik heb toen aan dat gezellige maal begrepen, uit de gesprekken, de groote beteekenis van Sabang, de jeugdige havenstad! Sedert zij en haar kolenstation, met medewerking van het Gouvernement, gesticht werd, lagen de groote schepen der Maatschappij 'Nederland', der Paketvaart-Maatschappij, der Rotterdamsche Lloyd aan hare steigers stil. Buitenlandsche lijnen volgden dit voorbeeld. De beteekenis van Sabang werd grooter en grooter. De schepen moesten gelost en geladen worden; een menigte volk was noodig. Het waren vooral de bewoners van het, aan de Westkust van Sumatra gelegene, eiland Nias, die hiervoor te vinden waren. Kampementen werden gebouwd. Zoû voortaan de Deli-tabak nog naar Batavia worden vervoerd om verder ge-exporteerd te worden? Neen, van Deli vervoerde men haar slechts naar Sabang.

Maar de havenwerken, begonnen te Belawan, de havenplaats van Medan, Deli's hoofdstad, zullen in overzienbare toekomst de Delische ondernemingen een eigen haven verzekeren en vermoedelijk zal Sabang hiervan het nadeel ondervinden.

De eenige particuliere haven, geen gouvernementshaven, tevens vrijhaven, dat is Sabang. Singapore, ook vrijhaven, mist nog steeds de mechanische kolentransporteurs. Sabang daarentegen, werd ingericht voor de meest moderne systemen van kolentransport. Maar ook de oudere systemen - die van loopploegen - bleven behouden omdat oudere schepen niet steeds kunnen 'slikken' wat de mechanische transporteurs hun toe zouden dienen. Een bunkerlichter bedient daarbij de véél eischende schepen nog aan de buitenkant op het water zelve. Zoo hebben wij de Tjisondari - van de Java-China-Japan lijn - van kolen bediend zien worden zoowel met de mechanische transporteurs over de steigers heen, met de zwoegende loopploegen der kolendragers, als met de bunkerlichter aan de waterzijde.

Ik zie nog het drijvende droogdok, waar de gouvernementsslibzuiger 'Sumatra' ter reparatie ligt; de fabriek, waar reparatie aan scheepsmateriaal wordt verricht, en waar ook machines, ja, zelfs kleinere schepen worden gebouwd. Ginds de opslagplaats voor de olie van de Deli-Petroleum-Maatschappij en de tanks... Daar verder de kisten- en plankeufabriek voor rubber en thee.

En als ik dit alles zie en bevroed, dat dit complex van Westersche, twintigste-eeuwsche cultuur, geworden is in niet meer dan een groote twintigtal jaren, dan herhaal ik:

Westersch effort aan de uiterste punt van Sumatra, op het Eiland Wei, trots Oostersch klimaat en Oostersche atmosfeer, trots de rimboe, het oerwoud, dat overweldigd moest worden, door welks prairie-gras geen lenige tijgerkatten meer sluipen en gluren met vonkeloogen.

De natuurmensch zoû het wild gedierte betreuren. De cultuurmensch bewondert de reusachtige poging en het resultaat, dat hem voor oogen rijst.

Den dag na Sabang was onze reis ten einde. Wij zouden den 'Prins der Nederlanden' verlaten, niet zonder een welgemeend woord van afscheid aan zoovelen met wie wij gedurende een maand geleefd hadden in enge nabuurschap op de wêl altijd kalme zee.

II Sumatra

1

Wij zijn reeds enkele dagen te Medan, gasten van den heer Westenenk, gouverneur van Sumatra's Oostkust, en zijn echtgenoot. De indrukken, die ik heb mogen ontvangen, onder leiding en inlichting van mijn gastheer, zijn overstelpend vele: ik wil een poging doen ze te schikken in mijn herinnering en ze dan op nieuw weder uit te beelden in mijn woorden. Het is de aanvang der regenmoesson. Geen blauwe lucht, geen onverbiddelijk azuur. Eerder een lage, grauwe hemel, vol van de opgezamelde schatten der regens, die weldadig zijn aan natuur en mensch, en alles wat beiden aanbelangt. Een vochtige nevel drijft rond. Het druilt niet, het motregent nooit; het schijnt, dat de regengoden in de luchten des Oostens beter dan die der Westelijke hemelen, regelen den val der weldoende wateren. Nu regent het als het regenen moêit in dit jaargetijde, als natuur en mensch verwachten, dat het zal regenen. Het stort uit den hemel neer; de moessongoden gieten hunne kannen en schalen uit. Het is een witte regenval, het zijn blanke, straffe, sterke stroomen, door wind nooit schuin gedreven. Alles druipt. De rivieren zwellen en schieten vooruit; grond en gras zijn gedrenkt; de boomen, de planten baden zich, herademend, slurpen met takken en wortels, met ieder blad en vezel den overvloedigen waterzegen in. Het is een rijkdom, een overstelping als alles is in het Oosten. Het regent een uur, het regent uren. De zon komt niet altijd dadelijk door, want

de regengoden, ijverig daar boven, verzamelen nieuwe schatten, vullen hunne grauwe wolken, die zwellen tot reusachtige waterzakken, vullen hunne kannen en schalen; als zij gereed zijn, zullen op nieuw zij schalen en kannen, gietende, voorover buigen over de onverzadelijke aarde, zullen zij de gezwollene waterzakken openen en de blanke stortvloed neêr doen stralen.

Deze regen is een epiesch natuurverschijnsel. Het is geen druilerige melancholie als van welke Noordelijke stranden ook. Het is een overstelpende pracht en kracht; het is een rijkdom, die uit de lucht neêr valt over een aarde, die dreigde anders te zullen verarmen. Het oogenblik van haar nieuwe weelde is juist gekozen door de goden. Het uur van nieuwe weelde slaat in Sumatra iets vroeger dan het in Java slaat - ik herinner mij zeer goed, dat de dag der regens aldaar in den Oosthoek door de wolkengoden bepaald was op 5 December. In Deli, in October slaat reeds het gezegende uur. De witte, frissche stad, die Medan is, met hare elegante, blanke gebouwen en villa-wijken, ligt als onder een douche. Dit is nooit vuil, als de Westersche regen een stad en zelfs de natuur kan maken. Dit wordt geen vieze stadsmodder, het blijft gebade aarde. Het statie-loover van kokospalmen, de naaldenwemeling der tamarisken, de breede, satijnige roeispaan-bladeren der bananen, alles is van een intens groen geworden of er goud onder dat groen schuilt. De cicaden, in de boomen, snerpen hun onafgebroken jubelkreet uit. De krekelen, lager, vedelen op hunne blij schrille violen en klapperen met hunne krotalen. De bloemen, de roze en roode hibiscus en waroe, de gele der geurende oleanders, zijn bezwijmd in de overmacht van het water, maar zoodra de regen ophoudt, zullen alle nieuwe knoppen dadelijk ontluiken tot nieuwe pracht, opdat er nooit dood en verwelking zij. Want het zijn de levenwekkende goden, die deze oogenblikken in deze natuur, in deze wereld, hebben geregeld en beheerschen.

Sedert de pajong - het zonnescerm, symbool der autoriteit - goud, goud-en-wit, zilver-en-wit, groen-en-wit, toe of open, na

gedragen door een 'oppas', achter of boven het hoofd van den ambtenaar, werd afgeschaft, ging iets van diens glorie verloren. Is de maatregel op Java ooit begrepen of gewaardeerd door de Javanen? Maar op Sumatra werd de pajong nooit als glorie-symbool ambtenaar of regent achter na gedragen. De voornaamheid, die in Deli, in Medan, een hoofdambtenaar omringt, is dus vrijwel de zelfde gebleven als zij immer was. Een paleis, als waarin de Gouverneur van Sumatra's Oostkust te Medan resideert, is van een grootschen bouw, waarvan de Hollander, die nooit de buitengewesten betrad - men spreekt niet meer in onze moderne tijden van 'bezittingen' maar van 'gewesten': let wel op het fijne onderscheid!, en de buitengewesten zijn die welke buiten Java zelve zijn gelegen - geen idee heeft. Medan is de witte stad tusschen groen geboomte en groene gazons, zorgvuldig onderhouden, geschoren. En in zijn park - ik zal maar van park spreken hoewel het geen 'Indiesch' woord is en men hier alleen spreekt van het Gouvernementshuis in zijn mooien 'tuin', schuilt het twee verdiepingen hooge paleis - ja, ik spreek maar van paleis en dat is niet overdreven - met stille, witte lijnen slechts even weg tusschen zijn tjemara-, ficus-, palm- en tamarindeboomen. Het is van een ruime voornaamheid, grootsch en steeds tot officieele ontvangst bereid, met zijn portiek, waar binnen de auto's voor rijden, met zijn twee evenwijdige, immense, door zuilen getorste voorgalerijen, terwijl de middengalerij als een breede gang naar de zeer wijde achtergalerij voert, die, geheel open, hoog, ruim, tusschen hare zuilen, niettegenstaande deze dimensies, toch een gezellige eetzaal en woonverblijf biedt. Hoewel een Hollandsch huis, laat ons zeggen, een Haagsch huis in Duinoord er rustig mèt een ander dito haast een two-step in zoû kunnen dansen. Ik overdrijf? Goed, maar van deze royale verhoudingen is voor mijn landgenoot, die Indië niet kent, en voor wie schrijf ik anders mijn schetsen! alleen door enkele overdrijving een beeld op te roepen. Ter zijde der middengalerijen liggen zitkamers en werkkamers: bureaux; de heer en mevrouw Westenenk hebben verder hun slaapvertrekken op de eerste verdieping: eene verdieping is niet ouderwetsch-

Indiesch, en meer iets nieuwerwetsch; dit mooie huis is niet ouder dan twintig jaren. Wat ons betreft, het logeergebouw is, als vaak bij de residentie-huizen in Indië, een apart pavillioen (het ge-ijkte woord). Een overdekte open gang voert er heen, van de achtergalerij. Het zijn ruime vertrekken: slaapkamer, zitkamer, voorgalerij, badkamer, deze zoo groot als uw salon in Duinoord, en de gast kan zich, zoo hij wil, geheel terug trekken, zoodat hij gastheer en gastvrouw niet te veel tot last zij.

De 'bijgebouwen' verliezen zich achter de hagen van Chineesche bamboe en bloeiende hibiscus. De Deli-rivier stroomt, gezwollen, achter den tuin en schemert in maneschijn, in regen soms, met zilveren plakaten door. Enkele hertjes dwalen in hun parkje rond aan den boord. Een lorre roept ginds allerlei lieve woordjes, maar als men hem niet antwoordt, wordt hij wel eens boos. Hoewel hij nooit gaat schelden en weet, dat eens Gouverneurs lorre zich in moet houden. Enkele bedienden - niet zoo vele als ik mij herinner uit vroegere dagen in dergelijke woningen: om dienstboden nood?? - glijden op stilste, bloote voeten rond en doen hun werk of bedienen u met de nooit gehaaste gratie in den voornamen stijl, dien goede Javaansche bedienden - zij zijn Javanen hier te huize - in zulke omgeving steeds bewaren. Men hoort hen niet, men ziet hen nauwelijks, en steeds is alles niet alleen overdacht, verzorgd, gedaan, maar... een ofhcieele receptie zoû binnen een uur plaats kunnen hebben.

Ik waardeer deze grootsche dingen in het leven onzer hoofdambtenaren en verrassing waren zij niet voor mij: mij heugt dit zelfde reeds jaren geleden uit residentie-huizen op Java. Onze democratische tijd schijnt nog niet elke voornaamheid en mooiheid van levenskunst in de gewone dagelijksche dingen te hebben uit gewischt. Een paar politie-oppassers zitten steeds in de galerij ter zijde van het bureau van den Gouverneur. Zij rijzen op als de gast hun voorbij gaat, gaande van het pavillioen naar de achtergalerij. Een vlaggestok stond vroeger vóór in den tuin; de vlag waait nu van boven het huis.

Het zoû mij aangenaam zijn in deze bladen te mogen schetsen de silhouetten van hoog staande mannen, die ik in Indië ontmoet. Niets zoû mij liever zijn dan een portret in woord te teekenen van mijn gastheer. Maar ik vrees onbescheiden te zijn en dan, er is reeds zoo veel geschreven over den heer Westenenk. Mijn lezers zullen zich herinneren hoe dezen ambtenaar, die bloemrijk Maleisch spreekt met het grootste gemak, die de Maleische ziel heeft doorpeild, die, hoewel in Borneo begonnen als contrôleur, verder zijn geheele ambtenaarsloopbaan tot deze hoge post toe van het Gouverneurschap van Sumatra's Oostkust, in Sumatra zelve doorliep, en voor wiens grondige kennis en liefde de gewesten van Bengkoelen, Palembang, Padang, Deli, geen geheim meer inhouden, in '14 werd aangeboden het... Inspecteur-Generaalschap van Anatolië, Armenië. Reeds was hij te Constantinopel, reeds beraadslaagde hij in ministerraad met Enver Pacha en de Turksche autoriteiten en stond hij schrap tegenover hen in de kwestie der gelijkheid van Muzelman en Christen, toen de Oorlog uitbrak en die hoge benoeming in voorkeur boven andere neutrale kandidaten, helaas perk en paal stelde. De heer Westenenk was reeds op het punt naar Erzeroum te vertrekken. Ik eerbiedig de bescheidenheid van mijn gastheer. Het is hier ook niet de plaats meer uit te weiden over dat voor ons vaderland eervol oogenblik, toen een Nederlander door Rusland en de andere Mogendheden werd aangezocht om de netelige Armenische kwestieën te regelen. Ik wil hier alleen maar verzekeren, dat als de heer Westenenk mij vertelt van Sumatra, ik geboeid ben in hoogste mate en dat de uren vlieden. Het leven van een Oost-Indiesch hoofdambtenaar is overstelpend druk, administratief, representatief en te meer waardeer ik, dat de heer Westenenk telkens een oogenblik vindt om zijn nieuwsgierigen gast in te lichten.

Sumatra... Ik zoû hier minstens een jaar moeten blijven om eenigszins op de hoogte te komen van Sumatra's verleden en heden; dit voel ik wel als ik naar den heer Westenenk luister. Ik blijf hier slechts drie weken. Wat kan ik in zoo korten tijd zien en

wat kan ik u zeggen in zoo korten tijd, van wat ik zag! Ik ben te Medan, dat vooral is de hoofdplaats van verschillende centra van ondernemingen: petroleum, rubber, tabak, thee, olie, palm, vezel, koffie. Het Europeesch effort, dat hier zoo krachtig tot resultaat kwam. Ik hoop u te vertellen van Belawans nieuwe havenwerken; ik hoop u te vertellen van alles wat de Westerling hier wenscht te doen en doet. Maar voor het oogenblik zie ik Sumatra nog als de oer-oude grond, als het antieke eiland, welks verleden reikt over de legende heen van Alexander de Groote, voorvader aller Maleische vorsten, die hem noemen Iskander Dsoelkarnaïn, de Tweehoornige, naar de verre eeuwen toen uit Achter-Indië Vóór-Indische stammen langs de zee-opening om het schiereiland Malakka Zuidwaarts verhuisden en zich vestigden op Sumatra, waar men niet geloofte met autochtonen rekenschap te moeten houden. Deze antieke stammen, die voor Arische overheersching vluchtten naar Kambodja (Kmer), brachten over de gronden waar later Bangkok rees, Voor-Indische, allerantiekste cultuur naar de Oostkust van Sumatra, naar Java. De Sumatraansche Bataks stammen af van deze 'Negrito's', meent de heer Westenenk; kleine, kroesharige zwarten en Kannibalen. Deze negrito's vertoonden de getatoëerde gelaten, die nòg de Hindoes hier in Deli vertoonen. Te Medan zijn twee Hindoe-tempels, die wij zullen gaan zien en die bediend worden door Brahmanen, rood en groen en wit symboliesch getatoëerd over hoofd en borst.

Terwijl mijn gastheer mij van deze dingen vertelt, die hij met kennis en liefde doorgrond heeft en waarvan ik de quintessens slechts aanstip maar die in de geleerde brochures te lezen staan, die de heer Westenenk schreef, valt de avond. Wij hebben, buiten gezeten, bij onze whisky-soda, het niet gespeurd. Er is een plof, die ons schrikken doet: dat is een bunsing, een loeak, die zich uit een boomtak stort op onzichtbaren prooi. De lorre krijscht. De avond is geheel gevallen. Waringins en mangaboomen teekenen hooge, zware, donkere contouren tegen geheimzinnig valen hemel. Een kodok-bangkok (groot pad), die wel eens in huis

springt en zich opstelt achter een meubel, slaakt zijn kreet en roept: 'Meer regen!' Hij voorspelt meer regen: daarboven zijn de watergoden bezig hunne waterzakken te vullen. Het is de geheimzinnige, Indische West-moesson-avond. Geen sterren. Een zwoele beklemming. Een drukkend geheimnis. Dan, plotseling, een zware geur van 'doepa' (wierook). Het is Donderdag-avond en dan wordt de doepa gebrand om zich voor te bereiden op den Vrijdag, die de heilige dag is der week. 'Ik houd niet van die lucht', zegt de heer Westenek. 'Het herinnert mij te veel aan dien tijd te Fort-de-Kock, toen in Padang godsdienstwaanzin het oproer opriep en ik als contrôleur de dolle menigte, laillah Allah! roepende en de krampvingers verscheurens-gereed, in het wit omhuld, naar mij toe zag dansen, in de maannacht!' De doepa-geur is bijna bezwijmelend. Alles is rustig, stil, bijna gewijd, en angstig geheimnisvol. Dit is de Indische avond, die valt en wademt om het groote, witte paleis. Om ons ligt de stad in haar avondrust van hier en daar opgelichte villa-huizen. Voor, over den weg, ratelen de laatste, als huisjes met palmladeren overdekte grobaks, karren, door witte ossen getrokken, weg. Dit is de Indische avond, waardoor de groote kalong als een demon soms henen vlerkt, dicht boven onze hoofden. Ginds, in de stad, is het Hôtel de Boer: een complex van witte gebouwen. Een geschitter van electrisch licht, gedekte tafeltjes, vroolijkheid, scherts. Het is hari-besar, de koelie's worden betaald en hebben vrij-af, de planters zijn naar stad getrokken, en dineeren met hunne dames. Er is daar niet de Indische avond; er is daar een Europeesch mondain moment.

Maar de avond geheimzinnigt verder over de stad, de rivier, den prachtige palmenweg van Belawan, den weg tusschen djati-geboomte naar Padang-Boelan. En ik heb hem aangevoeld zoo als ik hem altijd voelde, als kind en in de latere jaren, ondoorpeinsbaar, onoplosbaar als een raadsel, dicht gesluiert als een onbenaderbare godheid, die ons overzweeft... Onderwijl vertelt mijn gastheer van de orang-boenian-zij, die verdwijnen. Dat zijn de vrou-

welijke spoken, die huwen soms der menschen zonen. En van de orang-aloes, de doorzichtige wezens, de fijne schimmen, die zweven gaan... Dan, bij negenen, kondigt men het diner aan. De groote pad springt naar binnen -ziet ge die vrijmoedige pad over de groote, marmeren steenen ongehinderd springen? De kleine hagedisjes, boven aan de zoldering, roepen, verliefd, elkander, mannetje en wijfje: tjoe, tjoe! 'Tjokok!' roept de pad en voorspelt regen, meer regen! Muschjes, die slapen gaan, nestelen zich ergens boven het kapiteel van een pilaar. Statig verschijnen de bedienden, met schaal en schotel, als voor een ceremonie.

2

Medan is dus de nieuwe stad, met de witte, frissche gebouwen, gelegen in haar groene, frissche gazons, die vooral haar opkomst te danken heeft aan het drukke plantersleven, dat haar omringt. Zij is geheel eenig in ons Indië; gij zult haar gelijke niet meer aantreffen, noch op Sumatra, noch op Java. Zij is modern en Europeesch; zij vertoont een Engelsch tintje; de nabuurschap van Singapore heeft ongetwijfeld invloed gehad op Medan. Witte Societeit - te recht zoo genoemd - Postkantoor, Gemeentehuis en Javasche Bank, Hôtel de Boer en Medan-Hôtel, de imposante kantoren van verschillende maatschappijen - Harrison and Crossfield, Deli-Maatschappij, Deli-Proefstation, Deli-Spoor-weg-Maatschappij, Firma Van Nie & Co., zij staan daar allen in het buitengewoon frissche groen van regendoorwasschen palmen, ficus, tjemara's, als blanke gebouwen van welvarendheid, van voorspoedigen arbeid, van bewonderenswaardig Westersch effort. En toch, het is de malaise, die op dit oogenblik overheerscht; de klank 'malaise' is niet van de lucht; nu klinkt het in onderton, even onderdrukt, dan jammert de bittere, treurige klank los en overheerscht alles: malaise! Malaise vooral voor ons rubber-menschen! klagen de rubber-planter, wier estates, hier in den omtrek, tot stilstaan gedoemd zijn voor het oogenblik. Maar de jammerklank neemt niet weg, dat de toerist - en wat ben ik

anders dan een toerist, die schrijft voor misschien toekomstige toeristen - nog geen anderen indruk gewaar wordt dan dien van voorspoed en rijkdom en frischheid en jonge kracht. Tennis wordt veel gespeeld, en wat wel amuzant treft, is dat voetbal beoefend wordt door jonge Maleiers, die tusschen hun eigen taal de ge-ijkte termen des edelen voetbalsports met kluchtig Engelsch accentje uitroepen.

De planters-administrateurs der ondernemingen van tabak en rubber en palmolie, de inspecteurs, de jonge assistenten - ziet ge vooral op de 'hari besar' - groote dagen - betaal- en vacantedagen, in Medan; wij zullen hen ook zien op de ondernemingen zelve. Zij zijn allen van een gezond, energiek, robust type. Is de administrateur uit den aard der zaak deftig in zijn even rijpere gezetheid; de inspecteur, die per week acht of negen ondernemingen te inspecteeren heeft - leve de auto, die dit mogelijk heeft gemaakt! - kan, als hij een ijverige, flinke kerel is, nog zeer jong geklommen zijn tot dezen hoogen rang: de assistenten vormen de frissche jeugd van de planters. Hun mentaliteit is in de laatste jaren zeer veranderd. Twintig jaar geleden reisde ik met de Deutsche mail naar Indië; vele Deutsche jongelieden waren aan boord, en hunne bestemming was op de eene of andere onderneming te Deli het te probeeren als assistent. Er waren aanzienlijke Deutsche namen bij. Het was in Duitschland niet gegaan: de familie zond de jeugdige zondebokken weg naar het verre Oosten. Er waren er, die iederen avond dronken waren. Het was een treurig gezicht. Ik herinner mij een aardigen, allerbeminlijksten, knap uitzienden jongen met een grooten Duitschen naam: hij was bijna iederen avond dronken... Hij bleef wel eens een dag onzichtbaar en kwam daarna opgefrischt en allersympathiekst weêr te voorschijn. Na twee jaar stierf hij in Deli, nauwelijks twee-en-twintig jaar.

Het leven der jonge assistenten te Deli stond toen ten tijde veel in het teeken van het onmatig gefuif. Ik geloof te kunnen constateeren, dat dit geheel veranderd is. Laat de jongelui vroolijk zijn op den 'hari-besar', bij de Boer of elders, wie gunt het hun

niet? Zij werken hard, zoo hard als alleen in de tropen gewerkt wordt door Westerlingen. En zij maken, ontmoet men hen, een indruk niet van afgefuifde jongens, die het in Europa niet konden bolwerken, maar van frissche, stevige, jonge kerels, wien hun openluchts-arbeid in tabak en rubber (malaise!!) en palmolie ten goede komt aan lichaam en ziel. Zij hebben misschien geen studeerhersenen gehad, maar zij hadden andere kwaliteiten en energiën. Een jonge man, die er niet voor voelt te studeeren in Leiden, Utrecht of Groningen... waarom zoû hij niet naar Deli gaan en er de hardende loopbaan beginnen van het gezonde levenskracht-wekkende plantersleven? Had ik een zoon, die gezond was en jonge spieren had en wilde hij romancier worden in de Nederlandsche lettergaarde, ik zoû hem raden: beste kerel, probeer liever assistent te worden ergens op een onderneming in Deli en laat je romans ongeschreven. Wordt je niet geplaatst in de tabak, dan zal je vader een goed woordje voor je doen bij de rubber-heeren (malaise!!). En palmolie heeft ook een prachtige toekomst.

De planter heeft zijn eigen dagverdeeling en zijn eigen costuum. Hij draagt zijn sokken over zijn broek heen getrokken en zijn sokhouders zichtbaar. Doet hij dit niet, dan is hij een 'salonplanter' en zoû gehoond worden. De eerste passen van een jongen planter zijn dus niet anders te doen dan in deze been bekleeding. Hij kiese zijn sokhouders niet mauve maar liever zwart: dit is meer in het vereischte genre. Hij heeft zijn gesloten jasje, kaki of wit en zijn helmhoed boven zijn gebruind, verbrand, rozig gezicht. Hij be-oefene tact en autoriteit over zijn koelies en blijve krachtig zonder driftig te worden. Hij staat van zes uur 's morgens tot elf uur in het veld of in de schuur; dan mag hij lunchen (géén rijsttafel) en een uurtje maffen, en dan ga hij weêr aan den arbeid. Hij ga meestal vroeg naar bed, om welverdiende rust te zoeken. Zijn assistent-huisje is wel eens primitief, verloren, verlaten, maar het kan ook wel iets geriefelijker zijn. Hij is wel eens eenzaam, hij zoû goed doen een liefhebberij te hebben voor zijn avonden, zijn vrije dagen. Is hij getrouwd, dan zal zijn jonge vrouw wel eens

moeilijke dagen doorbrengen, zoo in de rimboe tusschen tabak, olie of rubber (malaise!!). Werkt hij echter hard, houdt hij goeden moed, dan kan hij nóg in deze beroerde tijden vóór hij veertig is, inspecteur zijn, minstens administrateur. En inspecteur, dat is heel iets. Hij woont dan in een prachtig, ruim huis. Een tennisveld er voor. Zijn vrouw is gewend en tevreden - trouwens ze zijn met verlof in Europa geweest en hebben de déboires van Europeesch leven van nabij gezien. Zijn kinderen groeien en bloeien, en tegen dat hun serieuze schooltijd begint, is hij klaar om met vrouw en kinderen voor goed naar Europa te trekken. Hij maakt geld, al zijn de tantièmes niet meer wat ze waren. Het leven lacht hem toe, al werkt hij hard, hard, hard, zoo hard als alleen in de tropen een Westerling werkt. Maar hij voelt zich frisch, gezond en levenslustig, al is er misschien wat ijverzucht rondom hem, zoo hij jong, om zijn ijver, zoo spoedig carrière gemaakt heeft. Alles heeft zijn voor en zijn tegen en in iedere maatschappij zijn zonne- en schaduwzijden.

Vroeger waren er, vooral om den jongen assistent, meer schaduwzijden dan heden ten dage. Vroeger waren de wetten der hiërarchie zeer streng vast gesteld onder de planters. Een assistent mocht geenjas zoo of geen helmhoed zus dragen: hij mocht geen bendie (karretje) van een zus of zoo model bezitten; hij mocht niet trouwen. Misschien was uit dit complex van oorzaakjes wel te analyzeeren zijn vroeger onmatig gefuif. Maar hoe het ook vroeger ware, het is nu geheel anders, en ik geloof niet te bout te zijn, zoo ik meen, dat er meer zonnzijde is gekomen in het leven der jeugdige en rijpere planters: laat ons de 'malaise' - niets is eeuwig - voor één oogenblik vergeten. Planters, al zijn uw tantièmes misschien niet meer wat zij waren, uw leven is toch - alles bij elkaâr genomen - benijdenswaardig: probeert in een oogenblik van ontmoediging dit in te zien en vergelijk uw arbeid dan eens bij honderd 'bureaux-baantjes' in het vaderland!

Ik ga een tabaksonderneming zien en noodig u meê te gaan. Mijn

leidsman is een jonge inspecteur en iemand, die het weten kan. Waarheen ik ga? Willen wij de bloeiende onderneming maar noemen Sri Bintang Timoer (De Ster van het Oosten)? Ik blijf toch, wat ik ook doe, romancier, niet waar, en fantast, en vele ondernemingen hebben zulke mooie, poëtische namen. Waarom zoû er geen poëzie zijn in en om een tabaksonderneming? Helaas, het is niet de tijd, dat de tabaksboomen te velde staan. De planter spreekt steeds van tabaksboom, nooit van tabaksplant. Die schoonheid der frissche, breede blad-uitplooïing zal ik dus niet zien, want Maart, April en Mei zijn de maanden, die dit doen aanschouwen. Wij zullen intusschen andere belangwekkende dingen zien. Om zes uur komt mijn nieuwe vriend mij halen. Ik heb zijn kennis aan boord gemaakt en vriendschap kan wel in gunstige omstandigheid spoedig rijpen. Sokken over den broek en sokhouders zichtbaar. Dit is steeds typisch. De weg er heen ligt glad uit voor den kleinen dienstauto. Wij snellen. Blinkende groen, glimmende goud na den regen staan bamboe, bananen, ficus. De Barisanketen, ten minste de uitloopers van die impozante berg-aaneenschakeling, schakelt lang, heel lang aan de kim. De Simbajak, die verhevene berg, dien ik u later duidelijker zal laten zien, verheft zich in den morgenhemel. Het is blauw en roze en frisch goud: de morgenstond heeft goud in den mond. Voor het eerst besef ik die waarheid. Plotseling rijden wij tusschen een frissche, hoog stammige aanplant, met breede bladeren.

Tabak?? vraag ik aarzelend.

Ik ben heel dom, maar iedere baar begaat deze zelfde domheid. Heel eventjes maar. Ik heb een djati-aanplant weêrszijden des wegs aangezien voor... tabak. Achter die djati-boomen met rechte stammen kan soms nog wel rimboe of oerwoud schuilen, en een olifant en een tijger. Hard is het hout van de djati, die met ons eiken vergeleken kan worden. Het blad van den jongen djati-boom is breed en sierlijk schepvormig, maar wordt kleiner en kleiner boe hooger de boom opschiet. De djati, die als jong plantje in mandjes gekweekt wordt, is hier reeds tot jonge aanplant en bosch geworden. Snel schiet hij op met zijn kaarsrechten, fier en

stam. Jong wordt hij soms gekapt; zijn hout is spoedig bouwmetaal voor de tabakschuren; ouder en zwaarder geeft hij de regelmatig, gladde planken. Meubelen van djati-hout nemen in Indië de zelfde plaats in als die van eikenhout ten onzent.

De herbossing is een groote kwestie. Buitengewoon treffend zijn de sèngon-boomen - albizzia - met een mimoza-achtig type. Zij schaduwen over den weg en over onzen auto. Wij hebben de tent niet op en zetten onze helmhoeden af. Het is heerlijk frisch, en het licht is gedrenkt als in een vochtig waas van smaragd. Die albizzia-boomen worden gezáaid. Het is ongelooflijk zoo snel zulk een zaadje tot plant wordt, tot boom groeit! Mijn vriend herkent een aanplant, die hij zelve, als assistent, slechts vier jaar geleden gezáaid heeft. Nu is die aanplant een woud. De bladeren, afvallende, vernieuwen den humus. De alang-alang - de planter spreekt in eigen dialect slechts van lalang - het wilde, woekerende prairie-gras, vijand van alle culturen, wordt tegen gehouden door de groeikracht dezer albizzia- of sèngonboomen. Ook de lantana doet dat, de dichte struik met oranje-roode bloem, die weligt langs de wegen.

Hier zijn wij aangeland op de onderneming, de 'kebon'. Ik noemde haar Sri Bintang Timoer, de Ster van het Oosten. Het doet er niet toe hoe zij in werkelijkheid heet. Als type kunnen wij haar kiezen. De administrateur komt ons te gemoet. Ik wil hier vermelden, dat iedereen even hartelijk dit den specialen correspondent van de Haagsche Post doet. Wij moeten absoluut blijven dejeuneeren - het is acht uur - wat wij gaarne doen. Wij hebben nog niets anders genuttigd dan het traditioneele, vroeg-morgen-kopje koffie - koffie-extract met kokende melk - dat algemeen om zes uur 's morgens u kracht geeft den dag te beginnen. Na twee uren tuffen smaakt het dejeuner ons heerlijk. De gastvrouw is reeds, naar nieuwen trant, gekleed in keurig wit toilet. Sarong en kabaai worden nergens meer door de dames gedragen. Het ontbijt is op Engelsche leest geschoeid. Het administrateurs-huis

ligt heerlijk ruim, koel en doorluchtig in zicht van de lange, blauwe Barisan-keten. De verre, groene valleien golven voor ons oog in laatsten morgenmist. Wij bewonderen de prachtige orchideeën-aanplant, die grillig de mooi vreemde bloemen, als bloem geworden kapellen, festoeneert langs den voortuin. En begeven ons op weg, te voet, dicht bij, om te zien hoe in een boschravijn, waar in Juni of Augustus alle wilde oergroei gekapt werd, de tabaksvelden zullen worden aangelegd.

3

De tabaksplanter in Deli heeft zijn eigen dialect. 'Dit is één lang, smal contract', wijst mij mijn leider een stuk ravijn, en ik verzeker u, dat ik een oogenblik niet begrijp. 'Contract' is echter eenvoudig hier gebruikt voor terrein, dat bij contract is afgestaan. Het is hier een vrij onvoordeelig terrein, waar in Juni, Juli, of op zijn laatst in Augustus, het bosch is omgekapt. Boom en struik, toen omgekapt, werden zoogenaamd 'gekoempoeld', dat is 'verzameld', en de planter noemt dit de 'grove koempoel', die verbrand moet worden. Er wordt dan nog wel eens na 'gekoempoeld' en weêr verbrand; het terrein, hier het 'lange, smalle contract', wordt daarna 'getjankoeld', 'gepatjoeld'. Het gebeurt met den patjoel of schop; de Chineesche koelies hebben hun schop aan een langen stok bevestigd, de Javaansche koelies verkiezen een korteren steel. Beider werkzaamheid heeft een ander beweeg en rythme: geen nationaliteit en geen ras doet de zelfde dingen op de zelfde wijze, zelfs niet de meest gewone.

De kwestie der koelies is eene zeer ingewikkelde. Zij worden soms door agenten aangeworven; dit is de beroeps-aanwerving; er is ook een 'vrijwillige' aanwerving waartoe, in China, de repatrieerende koelies zich be-ijveren. Deze vertellen aan verwanten en vrienden in het vaderland van hun goede koelie-leven daar ginds in Sumatra. Over het algemeen is dit in vele opzichten werkelijk wel verbeterd, vergelijkt men het met veel ellende, die

in vroegere tijden onvermijdelijk was. Ik krijg ten minste den indruk, dat de koelie eenigszins een klein grondbezitter is geworden. Na den drukken fermenteeertijd - waarover later - komt de koelie in zijn eigen veld te werken, dat ongeveer één bouw groot is. Hij tjankoelt dit fijn, hij legt zijn zaadbedden aan en onderhoudt den hem toevertrouwd grond met zorg. Ten minste, als hij dit doet, handelt hij in eigen belang. In April was het zaad reeds gewonnen; in Januari wordt het gezaaid; een paar maanden later staat de tabaksboom (niet 'plant') in weelderig blad. In dien tusschentijd is dus de koelie bezig zijn veld plantklaar te maken, het is zijn drukke tijd; hij begiet, hij 'dunt uit', hij wiedt onkruid, hij strijdt tegen rups en ongedierte. Na veertig dagen worden de 'boompjes' overgebracht in mandjes naar den vollen grond en uitgeplant. Schiet het plantje, het boompje, op dan wordt er een aanhooving van aarde omgelegd en het reikt nieuwen wortel naar deze verhooving toe. Na veertig dagen herhaalt de koelie deze aanhooving tot 2 d.M. toe. Een koelie, die ijverig werkt, kan in 50 dagen 18.000 boompjes planten. Tegen bepaalden prijs verkoopt hij aan de onderneming zijn tabak. De Javaansche koelies krijgen een contractueel vast gelegd dagelijksch loon. De Chineezen doen taakwerk. De vijand van beiden, vooral van de Chineesche koelies, is de opzichter of 'tandil'. Hij is zelf koelie geweest, hij heeft het min of meer goed gehad; hij is nu een voornaam, machtig man geworden: op allerlei wijzen poogt hij - zoo hij een slechte tandil is - de koelies, die onder hem staan, nu te knevelen en af te zetten. Heeft de koelie een schuld, dan poogt een slechte tandil - niet iedere tandil is slecht - te maken, dat die schuld nooit wordt afbetaald opdat de koelie in zekere slavernij blijve. Om aan dit geknoei een einde te maken, eischt de tegenwoordige Arbeidsinspectie, dat den koelie alles eerst uitbetaald worde en daarna zijn schuld uit- of afbetaald. En dat niet het omgekeerde plaats grijpe, waardoor vaak de koelie geen cent in handen krijgt, en dan op nieuw een schuld aangaat. De tandil, de natuurlijke vijand, de vijandige opperman kan dus soms zoo gehaat door zijn koelies zijn, dat, sterft hij, zijn huis wordt omsingeld en uitgeroofd, zijn

varkens geslacht worden en dat de politie moet optreden. Gelukkig bestaan er ook wel goede tandils. In de kwestie: 'poenale sanctie' is er vaak wrijving tusschen het Gouvernement en de planters. Op poene van straf mag volgens dit beginsel de contractkoelie geen werk weigeren en blijft hij dus in een soort slavernij; waartegen het gouvernement waakt. Te ver zoû het echter voeren over deze kwestie uit te weiden.

Is de koelie 'vrijwillig' of door de beroepsagenten aangewerfd, dan komt hij over en wordt in het hospitaal onderzocht. Zijn lange Chineesche nagels, waarop hij trotsch was, worden hem geknipt. Gedurende zijn veldwerk krijgt hij voorschot, om zich zijn gereedschap te verschaffen en kan hij optreden als grondbezitter. Hij is dit ten minste tijdelijk: hij ontvangt zijn veld in bruikleen. Zijn inkomstenbelasting wordt voor hem betaald. De voorbewerking van zijn veld - de 'grove koempoel' - moet hij terug betalen, maar er wordt hem minder in rekening gebracht dan dit werk aan de maatschappijen gekost heeft. Ook eventueele veldhulp, in druksten tijd, wordt hem in rekening gebracht, tot een contractueel voorgeschreven maximum. De hoofd-tandil - de machtige man - verklaart den Chineeschen koelie iedere maand zijn rekening-courant. Levert de koelie zijn tabak af, dan wordt die naar kwaliteit getaxeed. Het is dus in zijn eigen belang, dat hij goed werkt. Deze omstandigheden, door de Arbeidsinspectie geregeld, dunken mij het koelie-leven, waarover men in vroeger jaren vreemde dingen hoorde, zeer te hebben verbeterd. De koelie-woningen zijn voldoende en zindelijk: in eene er van prezenteerde een Chineesche koelie-vrouw mij dadelijk thee, al zocht zij wat nerveus naar een kopje voor den toean-besar met zijn potlood en opschrijfboekje. De klamboe's (moustiquaires) waren schoon. Ik hoorde echter... dat zij ook smerig konden zijn en men lachte er om, dat de speciale correspondent van de H.P. juist die keurig frissche klamboe's om het koelie-bed had gezien! Maar ik geloof heusch niet, dat er een paar minuten vóór dat ik de koelie-kampong bezocht, te mijner eere schoone gordijnen waren opgehangen.

Gedurende den schuurtijd - als de tabak geplukt is - wordt de koelie uitbetaald. Dan is hij rijk, dan speelt hij, dan gooit hij met het geld, daarna wordt hij weêr arm; dan is hij grondbezitter af, dan schuift hij opium voor zijn laatste centen. En... verbindt zich op nieuw. Na twintigjarigen dienst ontvangt hij een pensioen van f7.50. Wil hij naar China terug, dan krijgt hij een bedrag in eens. Het Binnenlandsch Bestuur zorgt zooveel mogelijk, dat de gelegenheid tot dobbelspel en verkwisting hem ontbreke.

Mis ik dus het schoone gezicht van den tabaksboom te velde, ik kan waardeeren de keurige orde, die in het fermenteerhuis onder zijn ijzeren bekapping en in de droogloodsen heerscht. Alles is proper en van de uiterste reinheid. De geplukte tabaksbladeren, die bij 40 à 50 bladeren aan elkaâr zijn bevestigd, worden door koelies gesorteerd en, ook door vrouwen, 'op lengte gelegd'. Dit gebeurt op waaierachtige gecentimeterde meterplanken. De bladerenbundels kunnen dan in de fermenteerschuren 'ontvangen' worden door den assistent. Deze bundels tabak worden opgestapeld. Dit opstapelen is een allerkeurigst werk, dat vooral de vrouwen doen met bewonderenswaardige zorg. De randstapelaarsters geven met dunne planken den rand aan, dien de vierkante stapel niet te buiten mag gaan, en met rappe hand stapelen zij dan de bladerenbundels. Luchtige steigers om den steeds hooger gebouwden stapel vergunnen den vrouwen te klimmen; over zorgvuldig neêr gelegde planken bewegen zij zich over den stapel heen dier zoo kostbare bladerenbundels en stapelen ze hooger en hooger. In de stapels steekt een holle bamboe met thermometer, om de temperatuur der broeiïng te contrôleeren. Stijgt die tot zekeren graad, dan wordt de geheele stapel weêr omgezet; dit gebeurt wel eens twee malen. Het werk dier vrouwen is gratievol en om hare welbewuste, voorzichtige bewegingen bewonderenswaardig: het is van echt Oostersche fijnheid; stapelende vrouwen op lange rijen hurkend, sorteerende vrouwen, de bladbundels luchtig en vlug in de vingers, zijn een schouwspel, dat boeit en bekoort door de bevalligheid van het beweeg in het even gedempte binnenlicht.

Men heeft mij verzekerd, dat niet minder dan 60 miljoen tabaksbladeren na een oogst op een niet zeer groote onderneming door de handen gaan. Keurig staan de vierkante balen daar: de toekomstige dekbladen aller uwer fijne sigaren verpakt in balen van sierlijk matwerk. Met den meesten zorg zullen ze worden verzonden en gelaad: valt er één droppel regen, dan wordt het laden gestaakt. Komen de balen te Amsterdam aan, dan zullen zij met hunne verschillende betiteling naar de kwaliteit - als D.B. (donker bont) of L.V. (licht vaal) - minder zorgzaam door de pakhuisknechten worden gegrepen. Deze noemen de kostbare balen uit een grapje dan Dubbele Barend of Lieve Vrouw, of doopen hen met welke grappige naampjes ook.

Een beroemde anekdote van de Deli-Batavia-Maatschappij - anekdote is wel eens waarheid - vertelt, dat er een volle tabaks-schuur verbrandde. Voor rekening der assuradeuren werd de geredde tabak, v (verbrand) gemerkt, verkocht en zóó goed bevonden, dat het merk v voortaan in eere bleef ook al kwam het niet meer uit een schuur, die in vlam stond.

Hier is een assistent-huisje. De assistent zelve is echter aan het werk. Het staat aan den rand van het lange, smalle contract. Het wordt wel eens in zijn geheel opgenomen, als het niet op een zeer gunstige plaats staat, en na één jaar of drie jaren verplaatst. Dit komt omdat de tabaksvelden na het eerste oogstjaar wederom aan de 'opgezetenen', de bevolking, worden afgestaan om 'padi' (rijst) te planten. Ieder gezin krijgt dan een 'djaloeran', een veld voldoende voor zijn behoeften. Na acht jaren eerst wordt het veld, na dien eersten oogst, wederom voor tabakscultuur geschikt verklaard. De assistent woont dus dan hier, dan daar, en neemt zijn huisje op en wandelt. Vooral in 'een lang, smal contract' als zijn woning niet in het midden er van is kunnen worden gezet.

Maanden lang, van Januari tot Mei, staan de schuren leêg, want in Maart en April staan de tabaksboomen in blad. Waar blijft de tabaksbloem? Wel, de boompjes worden 'getopt' uitgezonderd

de sterksten; de uitverkorenen, wier bestuiving, na selectie, kunstmatig bevordert en met gaas bedekt wordt, zorgen voor de nieuwe tabaksgeneratie des volgende jaars.

Ik heb, om te eindigen, het hospitaal bezocht dezer onderneming, die wij immers hebben genoemd de Ster van het Oosten, omdat ik in mijn schets geen bepaalde onderneming op het oog had, maar alleen in luchtige lijn den lezer een denkbeeld wilde geven hoe het dekblad zijner allergeurigste wordt gewonnen in de Delische contreien. Wel, het hospitaal was waardig den mooien naam mijner fantasie, en het hospitaal was vooral roerende werkelijkheid. Den geneesheer, die mij geleidde, bewonderde ik om zijn jarenlange toewijding aan zieke Chineesche koelies. Hier was het, dat de aangeworven koelie, aangekomen, wordt onderzocht; zoo hij ziek blijkt, genezing vindt; zoo hij ongeneeslijk blijkt, wordt terug gezonden. Hij wordt geregeld gewogen en met naam en toenaam staat elke koelie in het archief opgeteekend met de détails van zijn gezondheidstoestand. Het zijn vooral voet- en beenwonden, waar hij aan lijdt, omdat hij geen sandalen of schoenen verkiest te dragen en de dorens en stekels hem hevig het vleesch kunnen open rijten. Chineezzen, Javanen, Bengaleezzen zijn de verplegers. Zijn het geen beenwonden, dan is het vooral een hem schuddende, heftige malaria, die hem op zijn baleh-baleh¹ in-een gekrompen houdt. Het zijn zieke mannen en zieke vrouwen, tusschen wier bedden ik gegaan ben, maar de dokter kende hen allen en noemde hun naam en sprak hun troost in voor weldra.

Buiten lag het Chineesche kerkhof met de smalle, terrasvormige steenen muurtjes, waarachter het gebeente der dooden. Hun naam en sterfjaar is vermeld. Voor den symbolieken, heiligen Uitgang des Levens, die gelijk is aan den Ingang des Doods en die daar van steen en graszode is gebouwd in den gewijden vorm der vrouwelijke Sekse, was het grasplein, waarop de uitvaartfeesten

1 Bamboe-bank.

worden gevierd. Een tepékong-tempeltje met beeldje en heilige plaat - de deurpost beplakt met roode bedepapierjes en vergulde spreuke-wimpels school links tusschen pisangboom en rook zwaar nog doortrokken van wierookgeur. Er was een paar dagen geleden een koelie gestorven en de offergeur hing nog voor het aanzicht der goden, de zwarte booze en de goede, rooskleurige, god

Stralend gloeide de middagzon het azuur uit en glom door de jonge goudgroen transparante bananebladeren heen; de lange halmen der alang-alang trilden, hoewel er geen wind woei en de kiekendief, wijd uit de vleugels in de blauwe lucht, snerpte zijn kreet van zwaren weedom, den weedom, die in dit Oosten, trots alle bloeiende pracht en bladerenden rijkdom, hangt in de zware luchten als den Westerling onoplosbaar geheim.

4

Wij zijn van daag uit Medan terug naar Belawan - onze plaats van aankomst - getuft om de nieuwe havenwerken te zien. Het is een mooie weg tusschen kokos en pisang, groen en goud als steeds in deze regentijden; de natuur is uit haar nachtbad getreden; het vroege morgenuur is de schoonheid en zaligheid; der bananen bladeren hangen zwaar van nog vochtigen zonneshijn; de zonneglans druipt er van af; hoe prachtig is dat jonge pisangblad ginds, nu de zon er door henen schijnt; als van groen lak, dat gesmolten is, druipen hier, over de bamboe-huisjes met atap-dak, lange schaduwen en schijnsels strepende kokosbladeren, met der zware noten massale vracht, de eene noot tegen de andere hoog aan den stam onder het rijke bladerscherm. Chineesche winke-liertjes en inlandsche sajoer¹-boertjes wonen aan den weg: aan den weg alleen, aan den boord van den weg tieren deze elementen: dadelijk achter den weg breidt zich het rijk uit der ondernemin-

1 Groente.

gen, is de grond in de macht der planters. Chineesche tepèkong-tempeltjes - soms wordt de tempel, soms godsbeeld of-plaat zoo genoemd - zijn sierlijk als fijne chinoiserietjes, met hun dakkammen van porceleinen draken en porceleinen bloemen, terwijl de wierookstokjes, ontstoken, geuren met blauwe spiraaltjes. Langs den weg weligt de nipa, de palm, wier bladeren vooral dakbedekking aan de huisjes geven, en de pinang-palm, de lange rechte, slanke. De contrôleur van Laboehan - dit ligt tusschen Belawan en Medan - zal mij verder naar Belawan geleiden. Hier is de Kampong-Besar - het groote dorp - en daar wonen... de jongens van Sliedrecht, de poldergasten, wel vijftig van hen; echte Hollandsche jongens, die het baggerwerk doen voor den nieuwen haven. Tusschen de polders - o Hollandsch woord! - tuffen wij de Deli-rivier over. Hier dichtbij heeft mijn vrouw gewoond, toen zij een meisje van acht was, en haar vader, bijna pionnier, een der allereerste tabaksondernemingen hier administreerde. Toen was er géén elegante stad Medan, hoofdplaats van de Oostkust van Sumatra; toen dreigde er telkens gevaar, liepen de hongerige Bataks de plantages, de eerste, de moedige, de overmoedige, af, werd een plantersgezin soms uitgemoord, sloop een tijger rond, die een, in tijgerhuid verkleede, spion bleek, was de romaneske atmosfeer er eene geschikt voor een boek van Aimard. Meer dan veertig jaar geleden. Toen was daar ginds nog de kleine armzalige haven, nu verzand en vervallen...

Sedert overwon het Westersch effort. Nog kunnen de groote mailschepen niet aanleggen aan de steigers van Belawan - de motorboot 'Jansen' bracht ons enkele dagen geleden van den 'Prins der Nederlanden' naar Belawan - maar in midden 1923 hoopt de heer Stigter, hoofdingenieur, directeur der Maatschappij Grotius (genoemd naar den heer De Groot), dat de nieuwe haven gereed zal zijn. Hier, aan de oevers der zee, is het oerwoud weg gekapt. Die zee is overzwermd met visschers-prauwen, waaruit de netten in het vroegst van den morgen zijn uitgegooid; een Chineesche jonk vaart weg met volle, vale, prachtig gelapte, vierkante zeilen en ginds rijzen uit het water de 'djemals' op: dat zijn de bamboe-

wachthuisjes der visschers, bamboe-dakjes op hooge stijlen, ruim staketsel er om heen, waar tusschen de netten zich breiden. Verder op naar het Zuiden toe, wonen de visschers in die pittoreske 'djemals', heerscht nog de zeeroover, roover en visscher naar het hem gelieft: om een paar pikols rijst snijdt hij zijn makker den nek af; jonge visschersjongens zijn voor elkaâr niet veilig, berooven elkaâr, vermoorden elkaâr, als de een weet van den ander, dat zijn moeder hem wat geld gaf om aan wal naar den passar te gaan. Wie kan er tegen? Zij zijn, die visschers, de vrijbuiters en zeeschuimers, die van hun vischvangst, maar ook van hun roof leven; zij leven in hunne 'djemals' en sampans¹, en beiden teekenen zich ginds in het zilveren licht van het nog even vochtige na-regen-morgenuur af, als met streepjes en vegen fijne sepia, heel teêr de bamboedakjes, de bamboe-stijlen rijzende trillende uit de parelgrijze zee, onder grijs witte wolken in teêrst blauwe lucht. Denk niet aan geweldige kleuren: deze landen, luchten, wateren, in deze maand, zoo overvloedig iederen dag gebaad, zijn enkel in half-tint en uitgewasschen te denken en de Riviera is straffer dat dit.

De Oceaan-haven: zoo zal de grootsche naam zijn van dit grootsche werk, waarvan de voltooiing in naaste toekomst is. Duizend meter zal de muurkade lang zijn. Grooter diepgang zal de haven bieden dan die van Rotterdam. Vier-en-twintig drijvende caissons zullen worden gebouwd; twaalf zijn er reeds voltooid. Zijn de caissons tot drijven gereed, dan worden zij uitgedreven naar den steiger. Met eigen middelen, vooral tijdens den oorlog, is alles gedaan. De baggermolen werd hier gebouwd: nu kan wederom veel materiaal uit Holland worden besteld. IJzeren vlechtwerk is de bewapening van het beton. In een houten bekisting wordt het beton gestort; daarna wordt de caisson 'uitgekleed': de bekisting weg genomen. In den oorlogstijd kwam het bestelde ijzeren vlechtwerk als een warboel van oud ijzer aan - een fotografie geeft er een bijna humoristische afbeelding van: het was niet te

1 Bootjes.

contrôleeren en toen bleek, dat er 100 ton ontbrak, was dit een schade van f40.000. Maar op zulk een kleinigheid ziet men niet bij grootsch werk als dit.

Een grootsch werk, een werk van Europeanen. Het is in deze dingen, dat men hen bewonderen kan in het Oosten. Zij werken, zij werken ontzettend, onverpoosd, bewonderenswaardig. Zij geven niet op, zij streven door. Het klimaat, hun groote vijand, werkt nooit met hen mede, beult hen af met koorts en niet dadelijk zichtbare slooping. Maar het is of zij een andere koorts óók kennen, de koorts van den arbeid. Geen Oosterling, hier geboren, had ooit te Belawan een haven gesticht, evenmin als ooit een hier geboortige Oosterling tabaksondernemingen of rubberaanplanten had gesticht, ondernomen of geplant. Het schijnt mij zelfs toe, dat de zielen dezer inboorlingen, deze Maleiers en Batakkers, voor al deze Europeesche pogingen en moeienis stil glimlachend zijn blijven staan als voor onoplosbare raadsels. Zeker, deze Oosterlingen zijn geen Chineezers, vooral geen Japanners, in wie weêr àndere zielen sluimeren of ontwaakten. Maar hier, in Deli, in dit klimaat, aan deze kust, die vijftig jaren geleden nog rimboe¹ was, verkrijgt de inboorling, de Oosterling, een oeroude ziel van traditie, traditie, die stamt uit fabelachtig verleden. Dit verleden was nooit door den Arbeid beheerscht, eerder door de Bespiegeling en de Aanschouwing der Machtige Natuur. Wij zullen dit later duidelijk zien, als wij de oude, wellicht vóór-Hindoesche kluizenarijen en grotten en heiligdommen bezoeken, uitgehouwen primitief in het tufsteen, en die voor ons, Europeanen, wederom àndere raadsels blijken zullen. Als Afgrond en Oceaan, zoo diep en wijd is het onoverkomelijk verschil der rassen, hoe klein onze aarde ook is.

Het is misschien vreemd, dat na door den heer Stigter zoo gewetensvol door de havenwerken van Belawan te zijn rond geleid, ik

1 Oerwoud.

tot zoo vèr gaande bespiegeling dwaal. Maar deze Oostersche atmosfeeren wekken de bespiegeling, tegelijk dat zij wekken de melancholie. De natuur is hier overstelpend, de natuur drukt hier neêr de gevoelige ziel. Grootsch en majestueus zijn de adjectieven, die deze natuur geteekend hebben. Zij zijn banaal geworden, die beide woorden, die de eerste de beste aanschouwer, verbeelder, beschrijver dezer bergen, zeeën en vegetatiën, dadelijk voor zich heeft uitgesproken. Maar het zoû kinderachtig, en van woordmaniërisme getuigen, àndere woorden te zoeken, àndere adjectieven. Hoe gaarne ik mijn beschrijvenden stijl de frischheid van het nieuwe woord wensch te geven, ik vind geen andere woorden dan die welke iedereen vóór mij gevonden heeft. Grootsch en majestueus. En deze majesteit, deze grootschheid drukken en doen u bespiegelen in uwe neêr gedrukte kleinheid en wekken in u de onafweêrbare melancholie.

Zij is als een rouwvogel, die u steeds overzweeft. Zij zweeft mede aan met de uren. Als gij heel vroeg op staat, wat gij altijd doet, want achter uw tulle bedgordijn of in uw klamboe-kamer¹ houdt ge het niet langer uit, zoodra ge wakker zijt, zelfs al is het nog donker - vijf uur. Dan voelt gij haar in de nog duistere ochtendschemering. Zeker meer in deze Westmoesson-maand dan in de dagen der langdurige droogte. Morgen en middag kunnen rijp van stralende krachten zijn en u doordringen van geluk en schoonheid, maar de middagschemering valt reeds om vier uur over u neêr in dit seizoen. De lucht is donker van opgehoudene, zwaar golvende regenzeilen, waaruit, zoo aanstonds de donkere bui neêr zal storten. De electriche lampjes in het groote huis doen hier en daar als spooklichtjes aan. Er zweeft iets rond, ge kunt niet zeggen wat. Er zweeft iets rond, dit is zeker. Is het iets vijandigs, is het alleen maar iets weemoedigs? Het is wel iets grootsch, maar tegelijk iets sombers. Het komt van verre en uit den vochtigen grond. Het is misschien nevel en mist, maar het is ook geheim en

1 Het bed staat soms geheel en al in ijzergaas afgesloten: men noemt dit een klamboe-kamer.

ge voelt het wegen op uw hoofd en uw ziel, op uwe gedachten, op uw gemoed. Ge praat en drinkt thee, na uw tweede bad - o, de donkere badkamer met de spookachtige martevanen¹, die ik mij herinner van vroeger uit mijn jongensjaren' - en de lampen helderen op en er komt bezoek en er klinkt muziek en gelach van Europeesche vrouwen...

Ginds weeklaagt in de donkere tuinen een soeling, een fluit. Het is een smartelijk, spottend, verliefd, droefgeestig geluid, héél hoog. Vreemde, langpootige sprinkhanen, twee, jagen elkander na, door de voorgalerij, waar ge zit. Hagedisjes loopen achter elkander boven aan den wand of over het plafond en vangen vlug elkander de vliegjes af. De groote padde springt binnen en voerspelt opnieuw: 'meer regen!!' Buiten kwaken de kikkers, trilleren de cicaden, vedelen de krekels mede in het eindeloos avondconcert 'en sourdine'. Nu ruischt het machtiger op. Wat zijn dat toch voor duizenden geluiden? Welke andere fluiten, dieren dan die ik noemde, stemmen mede in? Is het niet om ergens stil in den donker te zitten, de handen te vouwen, niet meer te denken, niet meer te vragen en te betuigen, vroom: God, ùw wil geschiede... want wat ik wil, is nietigheid...

Dan begrijpt ge ook wat is de Boeman in de Wolken, waarmee de kindertjes, die willen blijven spelen, naar bed worden gejaagd. Hij is een beetje vereenzelvigd met de malaria-mug, die nu opzweeft en heel klein is, hoewel de Boeman in de Wolken héél groot is, zóó groot, dat zijn vlerken als twee nachtschaduwen zijn, die woud en zee overdekken. Als de kindertjes blijven spelen, naakt, met alleen een amuletje om den hals, of aan een bandje om het dikke rijste-buikje, krijgen zij koorts, neen, komt de Boeman, hen, uit de Wolken, halen! Al het kleine is gelijk aan het Groote; gevaar en ziekte en onheil en dood schuilen zoowel in een mugje, als in vulkanen, onder de aarde, boven de aarde; het komt van een insect of van de booze goden...

1 Groote, dikbuikige watervaten, niet meer in gebruik.

Een verstrooiing is het dan om naar de Komēdie-Stamboel te gaan of naar de Wajang-Tjina. Waarom de Maleische komēdie 'Stamboel' heet, dat is Constantinopel, is onduidelijk. Ook vind ik de kunst, waarmee een onbelangrijk koningsspel wordt vertoond, niet zeer mooi. Maar mijn gastheer, de Gouverneur, met wien wij gegaan zijn-wij zijn dus deftig met het 'Wilhelmus' ontvangen in een soort ge-improviseerde loge, waar, op een tafel, boeket en sigaren-waardeert de Maleische toespelingen van den clown-houthakker, die erg Shakespeeriaansch tegen een verdwaalden, jongen prins schijnt te doen. Zoo goed versta ik geen litterair Maleisch. Mooier vond ik een anderen avond de Wajang-Tjina - het Chineesch Theater - hoewel de muziek der zeer slordig uitzierende muzikanten oor - en hartverscheurend was van nooit opgelosten dissonant. Maar het Spel om den Lotosvijver - die vijver werd slechts verbeeld door twee witte bloemen, ter zijde van een opschrift - vermoedelijk: 'dit is de vijver' - vertoonde ons veel moois in de prachtiglijk uitgedoste feeënfiguurtjes of engelen uit een Chineesch paradijs, van wie er ééne een menschenzoon gaat beminnen. Die figuurtjes, die dêwi's, die engelen zagen er uit met hare porceleinachtig, teêr geblankette gezichtjes en in haar zilveren en gouden, zeer geborduurde kostuums als poppetjes van een allerfijnst eierschaal-theekopje weg gelopen. Het was heel sierlijk en gracieus voor het oog, en wanhopiglijk disharmonieus voor het oor. Er waren ook clowns, de knechten en vazallen der oorlogshelden, die met vervaarlijk rollende oogen en lang hangende snorren en onmetelijke zwaarden, die zwaaiden, zich voor den gek lieten houden door dat democratische element.

Het spel duurde uren, uren lang, maar onze Westersche zenuwen en bewondering konden niet langer dan een paar uur in spanning blijven en in een vloedregen, bijna blank in de zwarte nacht, tuften wij door schimachtig, wit Medan - alleen bij de Boer zaten een paar verlate heeren planters nog te omong-omong¹ om een tafeltje-naar huis.

1 Praten.

5

Wij hebben in Medan de groote Moskee bewonderd, in modern Arabischen stijl wel sierlijk van lijn en zacht gouden schittering gebouwd, met de minaret er naast, de toren, van waar in Arabië en Afrika 's ochtends en 's avonds den Muzelman herinnerd wordt, dat God groot en eenig is en Mohammed zijn profeet. Wij werden er heen geleid door den contrôleur-kotta (contrôleur van de stad) den heer Pronk, en de Tengkoë-Besar wachtte ons aan den ingang. Dit was wel heel eenvoudig en onverwacht want de Tengkoë-Besar is de kroonprins van Deli, en toen hij daar zoo dood-eenvoudig ons opwachtte, in zijn witte toetoe¹-jasje, begreep ik niet dadelijk wie hij was. Hij zeide mij, dat zijn vader, de Sultan van Deli, oud was en wel eens ziek en zich verontschuldigde mij niet te kunnen ontvangen, maar dat hij mij gaarne de Moskee zoû toonen en daarna het Ontvangpaleis van den Sultan. (Dit is steeds een ander gebouw, dan het intiëmer huis, dat alleen voor huisvesting dient.)

Ik deed mijn schoenen uit, omdat de muilen, die mij geboden werden om met schoen-en-al in te slippen, mij te klein waren en de kroonprins deed als ik. Na de Moskee bewonderd te hebben - ik vergat hoeveel zij kostte en zelfs o schande, den naam van haar Europeeschen bouwheer - deed ik mijn schoenen weêr aan en strikte de veters, daar er niemand was, wien ik dit vragen dorst. Den chauffeur van den Gouverneur, wiens auto ons gebracht had, allerminst in deze dagen, dat het democratisme en eigen-bewustzijn zegeviert, zelfs in de nederigste harten. Ik had echter wel gedacht, dat de Tengkoë-Besar, die ook zijn schoenen weêr had aangeslipt, met zijn veters geholpen zoû worden door zijn volgeling of door een van de jongentjes, die naar ons stonden te kijken met pittige oogjes in bruine gezichtjes, gedekt door de kalotachtige mutsjes, die zij hier dragen. Maar toen ik een beetje

1 Het algemeen gedragen witte jasje met staanden kraag.

moeizaam, - ik ben niet meer piepjong en mijn bretellen waren misschien iets te strak - met mijn veters gereed was, zag ik den Tengkoe-Besar in zijn schoenen met losse veters staan, en een beetje verlegen staren. Ik begreep den toestand in eens; ik begreep, dat er - o democratisme! - op dat oogenblik niemand daar was, noch onder zijn of mijn chauffeurs, noch onder de Inlandsche politie, die daar stond, noch onder de kleine git-oogige gapertjes, die den Tengkoe wenschte te helpen met zijn veters! In Java waren oogenblikkelijk, kruipende, drie, vier 'onderdanen' van den Tengkoe toe gestort en hadden zijn veters gestrikt. Of is het misschien daar ook al veranderd? Ik zal het u later vertellen, zoodra ik in Java kom. Toen ik dus begrepen had, dat de Tengkoe verlegen met zijn figuur was, wendde ik mij met de meest natuurlijke nonchalance af, maar spiedde toch even ter zijde uit, en zag, dat de Tengkoe, nog jong, maar reeds ietwat gezet, nu achter mijn rug meer vrijheid had zich te bukken en te buigen naar zijn losse veters toe. Hij slaagde er in ze te strikken en wij kwamen weêr glimlachend naar elkander toe: hij zoû ons voorgaan in zijn auto, naar het ontvang-paleis.

Zulk een paleis, zulk een ontvang-paleis van een Sultan van Deli, moet ge u niet voorstellen als een ensemble van smaak en pracht, als een décor uit Scheherazade's tooververtelling. Maar ik had de paleizen van den Bey gezien te Tunis en was dus voorbereid. Ook hier vreemdsoortige meubelen en ornamenten en spiegels, die u doen vragen: waar komen ze van daan? De Oosterling heeft alleen een zondeloozen smaak als hij zijn eigene schoonheidstraditie volgt. Dan is alles mooi, ge-eigend, sierlijk, zelfs weelderig. Ent hij Westersche begrippen op zijn Oosterschen stam, dan ontspruit er maar al te vaak een smakelooze mengeling. Een zilveren tabaksplant, den Sultan, zijn vader, door de Deli-Maatschappij vereerd, moest de Tengkoe, toen hij ons die wilde toonen, wederom zelve los peuteren uit haar zilveren koker, zonder dat één der volgelingen of dienaren, die rondom stonden, hem hielpen.

Mocht de kroonprins misschien deze kleine indiscreties omtrent mijn bezoek aan Moskee en paleis zich verwaardigen te lezen, dan zal hijzelve vermoedelijk het eerst glimlachen en hooghartig zeggen: wat wil u, meneer de speciale correspondent, zoo zijn nu eenmaal de tijden en u ziet met welk een filozofie ik er mij in schik, ik, de afstammeling van de vorsten van Kalinga, het groote Voor-Indische Rijk, op welke afstamming ik zeer trotsch ben omdat alle andere Maleische vorsten maaër afstammen van uw Iskander, ik meen Alexander den Groote!¹

Allerlei ras wemelt te Medan door elkander. Japanners, Chineezers, Klingaleezen, en de verschillende Sumatraansche typen - waaronder Bataks en enkele Minang-Kabauers - onderscheidt ge dadelijk uit elkander. De beide eersten vormen een kleinen winkelstand en onder de Hindoe's - de zoogenaamde 'Klings' met eenige minachting alzoo door de anderen genoemd - zult ge vooral de woekeraars opletten, de geldschieters, de Orang-Tjetti, wier gilde - als ik hiervan spreken mag - oeroud is (want Ptolomaeus spreekt reeds in zijn geschriften van Tjetti's: Vóór-Indische handelaren, die op oorlogsvlotten meê kwamen om zaken te doen en geld den Maleischen vorsten vóór te schieten). Deze Tjetti's of woekeraars eeren hunne tradities en antieken Hindoe-godsdienst, en hebben in Medan een aparten tempel, tusschen de drie, vier andere Hindoe-tempels, die men er treft. Wij hebben er een bezoek gebracht, dat wel heel bijzonder was. Zoodra het bekend was dat de Gouverneur met familie en gasten dezen tempel een bezoek zoû brengen, verzamelden zich Hindoesche muzikanten, die onze langzaam voort rollende auto's vooruit gingen. Het waren doffe trommen en zeer fijne, tegen elkaâr hoog-op klinkende, cymbalebekken, die de fluiten begeleidden. Het was voor Westersch oor fijnere muziek dan de Chineesche der Wajang-

1 Iskander Dsoelkarnaïn = de Tweehoornige, omdat Alexander op zijn triomftochten Bacchus nadoende, die hem in deze streken vóór was geweest, twee (sater-)hoornen, vermoedelijk, droeg.

Tjina. Het hoofd der woekeraars ontving ons met groote hormat; een menigte nieuwsgierigen vormde zich en bloemenketenen, allerkunstigst gemaakt van melatie en kenanga, zeer sterk geurende bloemen, werden ons allen omgehangen, zoowel de dames als den heeren. Te weigeren zich zóó te laten vertuiten, zoû grof Westersch geweest zijn. Tevens werden wij op onze kleederen zeer geparfumeerd met Oostersch geurwerk. Zoo zaten wij dus allergeurigst in twee rijen terwijl de muziek in hartstochtelijker accent van devotie steeg. De tempel had drie heiligdommen, drie nissen of kamertjes, waarin zwartig bewierookte, niet mooie, gedrochtelijke afgodsbeeldjes, boven de altaren zichtbaar werden. Het was: 'Mariamman' in het midden, die is 'Njonja Siwa'(!), mevrouw Siwa, de vrouw van Siwa, tusschen, ik geloof haar zoon Soewami en Ganeça, den wijzen god met den olifantssnuit. Een Brahmaan, voorhoofd en borst getatouëerd met mystieke strepen, geteekend met asch van Bengaalsche-aarde-ensandelhout, deed den dienst en de offering, zwaaide de vier-, vijftuitige, koperen offerlamp en stak de wierookstokjes aan voor de godjes, die onder kleine, gouden pajongs zaten. Wij zagen verder een groote, vergulde palankijn, een statie-kar, waarin op sommige dagen de beelden of misschien alleen dat van de 'Njonja Siwa' werd(en) rond gevoerd in processie. Want als ik iets zeg, dat niet precies zoo is, vergeve men mij omdat zoo heftig muzikaal steeg de hartstochtelijke devotie, dat ik niet goed meer naar de inlichtingen van den Tjetti-heer kon luisteren. En doof was toen wij eindelijk, voor weêr andere kleine afgodsnisjes, de ijzeren prikkels en puntstaken zagen, waarop de fakirs dansen met bloote voeten en niet bloeden als zij in extaze geraken. Met onze bloemketenen omhangen, tuften wij daarna naar huis en daar de Burgemeester van Medan, baron Mackay, ons op dat oogenblik een bezoek bracht, moesten wij ons zoo spoedig mogelijk van de sierlijke bloemenketenen ontdoen, die heel goed stonden in den woekeraarstempel, maar één uur later, in de voorgalerij van het Gouverneurs-huis volstrekt niet meer van pas waren. Wij hingen de ketenen op in slingers om de lichtkroon in de achtergalerij.

Zoo is het leven te Medan heel druk. Er is iederen dag iets te doen, iets te gaan zien en de lange dagen zijn telkens te kort. En ofschoon ik slechts een toerist ben en geen planter en geen ambtenaar en geen handelsman, heb ik er mijn drukke dagen, zoo goed als die allen. Wie dus meenen mocht, dat het leven onder de tropische zon het luie leven zoû zijn, vergist zich. Trouwens de zon is zeer gedempt. Het licht in deze regenmaand is ook op de uren, dat het niet regent, gesluiert. Bizonder treffend is de indruk van frischheid, die alles en iedereen maakt. De wit gekleede mannen, de licht gekleede vrouwen, de witte huizen, de groene tuinen, de groene gazons, de schuimende rivier, de tegenwoordig zelfs vaak wit gekleede inboorlingen, die allen en dat alles geven in deze wijde, groene en witte stad een indruk van frischheid. Alles en iedereen baadt zich, ziet er ook gebaad en gewasschen uit, vooral de natuur na haar regenstortbad. Hoe frisch gewasschen zien zelfs er niet uit de keurige witte, met strookjes versierde bekleedsels der dos-à-dos, de kleine huurkarretjes met een vief Bataksch paardje bespannen en waarin men rug tegen rug zit. Maar in deze algemeene frischheid werkt men in Medan zeer hard of straalt van daar uit de arbeids-energie naar de ondernemingen. De malaise heerscht nu echter, in de rubber het meest; en er is daarom wel een verdrietelijkheid onder velen der hard werkenden. Ge zult, spreekt ge intiemer met deze harde-werkers, bespeuren, dat velen er wel eens overwerkt zijn. Zij zoeken dan nieuwe krachten op de hoogvlakte van Brastagi, waar ook wij enkele dagen vertoefd hebben in het frissche nieuwe hôtél van de gebroeders Walter. Het is daar het Zwitserland van Deli, om de wijde heuvels, de berglucht, het landschap zelfs, waarin palm en bamboe niet meer tieren, maar waar aardbeien worden gekweekt. Iedere Deli-man, die het doen kan, heeft daar op Brastagi zijn cottage, voor zijn week-end, en zelfs de Engelschen komen er over van Singapore, om een kouden neus te halen. De weg van Medan er heen is een, langs den Pctani-waterval slingerenden, opgang tusschen kloven en rotsen. En de grootsch hoogstammige boomen - of het is kokos- of nipapalm, arèn- of bamboeboom, kartelig gebladerde

broodboom of boomvaren, die vraagteekent met zijn opschietend nieuwe, nog niet ontloken bladeren - vormen steeds een groep van harmonieuze ommelijn, als of de godheden hier boomen hoveniers waren, die wisten te groepeeren en samen te voegen wat schoon tegen elkander afsteekt. Deze grootsche, majestueuze natuur is altijd af, zelfs als de mensch er een weg door heen heeft geslingerd en zij heeft zulk een groeimacht, dat is er boom, plant of blad in haar vernield, gescheurd, ontworteld, zij dadelijk met al haar tierkracht opstuwt om te verhelpen en te overweligen wat bedorven werd in haar harmonieus geheel.

Wijd is het uitzicht van Brastagi: de bergen golven om-rond. Ginds ziet ge den Sibajak steeds rookende uit zijn zwavelgelig gebarsten spleet. Het is of de berg - de Verhevene is zijn naam - eenmaal in den tijd der oercataclysmen in tweeën gespleten, gekloofd werd. Het hôtél is vooral vroolijk en vol - wat het zeer verdient - op Zaterdag-avond; dan komt er een strijkje van dilettanten uit Medan, die onvermoeid fidelen en jazzen. Maar voor de pasangrahan¹ van den Gouverneur, daarginds verloren in bergsche eenzaamheid, is meer de eigenaardige stemming der Indische avonden. Daar valt de droefgeestige peinzing neêr, de nooit uit te zeggen melancholie, vooral als er de Bataksche muzikanten, op een matje gezeten in de vallende schemering, sroenai (hobo) en gendang (trom) fluiten en slaan en de zachte, geheimvolle gong er tusschen door dongt. Zij verheerlijken in hun zang de compagnie en den contrôleur Westenberg, die veel voor deze landen deed. Maar ik weet niet waarom deze verheerlijking op dit uur mij een beetje pijnlijk aandoet. Misschien omdat het mysterieuze oogenblik er niet geschikt voor is: het is zoo weemoedig omrond; voelen de inboorlingen dat dan niet? Maar toen kwam de koeltjapi-speler, de Bataksche luitspeler, een al oud, verschrompeld mannetje. En op zijn smal, zwartig luitje, met twee snaren slechts, ontdekte hij allerlei naïve melodie en heel ernstig

1 Rusthuis.

en vol wijding droeg hij zijn muzikale vertelseltjes voor; het was van een hondje en van een vogeltje, en je hoorde het hondje heel schelletjes blaffen en om het vogeltje dartelen, en toen ik aandachtig zag naar het oude, verschrompelde luitspelertje, meende ik op te merken, dat hij heel gelukkig was, zóó te kunnen spelen, zoo zuiver, hoog hel en vol melodie, die naïf zijn verhaaltje illustreerde. En zijn geluk maakte ook mij glimlachend tevreden in het uur van schemer en weemoed.

6

Apen lopen den weg over, vlak voor onzen auto, die tusschen de hoog gewassen djati-aanplant, in pluimen uitbloeiend, naar Matapaoh snelt, een oliepalm-onderneming, veertig, vijftig kilometer van hier verwijderd, die ik zien zal met den heer Bliet, directeur van de Société Foncière. De kampongs zijn verstrooid: allerliefst is het de naakte kinderen te zien baden en spelen, in de plassen, die de kampongs omringen en waaruit de bananen-bongerds rijzen, zich hel spiegelend met blad en tros in het gladde, heldere, stil staande water, dat nog niet de aarde opzoog. Hier is de klappa-savit in lange rijen geplant, ook wel apenpalm genoemd.

Het zijn de velden der onderneming. Ginds zijn de loodsen en de administrateur komt ons te gemoet. Het is misschien beter allereerst den aanplant zelf te doorloopen der oliepalmboomen, die over een terrein van 100 H.A. verdeeld zijn. Het zijn dubbelseksige boomen, die mannelijke en vrouwelijke bloemen geven; de laatste worden tot tros. Kunstmatig wordt de bestuiving bevorderd; het 'kawin-poehoen', het 'huwelijk der boomen' is een teêre, voorname kwestie. De vrouwelijke bloem kleurt zich van wit naar rood toe tot purperzwart. Is zij zoo donker, dan is het voor het huwelijk te laat. Elken dag wordt dus iedere olieboom gecontrôleerd en zoo de bloem huwbaar bevonden wordt, wordt zij bestuifd. Het stuifmeel geurt naar iris of anijs. Soms treedt een periode in, dat enkel mannelijke bloemen zich ontwikkelen; dan

wordt gekapt en gekapt om zooveel virilen drang te fruiken en vertoont plotseling zich weêr de ontvankelijke, vrouwelijke bloem. Heeft de tros zich genoegzaam ontwikkeld, dan wordt zij in de loods gebracht en blijft drie dagen narijpen.

Met gemak, is de tros rijp, worden door vrouwen de vruchtjes van de tros geplukt. Daarna brengt men de vruchten in de fabriek. Er hangt daar de vette olielucht; oorwurmen kriebelen rond. Tot een hitte van 100 gr. C. worden de vruchten gesterilizeerd; de afval dient tot stookmateriaal van de locomobielen. De vruchten worden dan verwarmd in stoombakken; de doode microbe, die er nog in achter bleef moet vernietigd. De gesterilizeerde vrucht wordt opgevangen, tot pulp gestampt en weêr verwarmd om daarna een eerste en tweede persing te ondergaan. Op groote ondernemingen geschiedt deze persing hydraulisch; hier draaien twee koelies de pers om. Zijn de vruchten gedroogd in de zon, dan worden kern en vezel gescheiden in de depulpeur; de vezel valt af, de pitten blijven. Als uit een omrollende, veelhoekige kooi vallen de pitten en worden gekraakt in de concasseur, tot kern zich scheidt van schil.

Ik heb hier wederom gewaardeerd hoe hard gewerkt wordt om dit bedrijf tot bloei te brengen. Het is wederom een Westersch effort om olie te persen uit het ooft van vrij lage palmboomen, die oogenschijnlijk niets anders bedoelden dan sierlijk te zijn en met hun bladeren tijger of tijgerkat te beschaduwten, wiens huid bijna één van tint en streep is met het schijnsel en schaduwgespeel der nauw windbewogen bladeren. Het is voor wie hier werken: vroeg opstaan, den geheelen dag arbeid, en vroeg naar bed, bijna zonder eenige distractie. De zee is niet ver en biedt die wel aan om te baden, te zwemmen, te visschen. De rhinoceros is wel eens te jagen bij de rivier, waar de boeaia (krokodil) ligt te bakken en zich gelijk maakt aan een rottend stuk hout, om niet al te veel op te vallen. De stad is te ver om iederen dag te bereiken voor administrateur en employés. Hier op Matapaoh, tusschen oliepalmboomen wordt gewerkt en hârd gewerkt, en hoewel de inboorling,

man en vrouw, mede werkt met den Europeaan, moet hij wel eens denken, vermoed ik: wat werkt hij hard, die orang-blanda (Hollander) en wat heeft hij ongelijk zoo hard te werken... al ben ik wel genoodzaakt mede te werken!!

Op onzen terugtocht tuften wij langs verschillende rubberplantages van de Deli-Moeda. Het is de *hevea-brasiliensis*, de uit Brazilië ingevoerde boom, die de karet-boom verdrong, de *ficus elastica*, de mooie, majestueuze, veelpootige met de stevige, glanzende bladeren; de boom, die, waar hij ook gesneden werd of gekapt of gekorven, den witten *latex* liet vloeien. De *hevea* bleek toch voordeelijker te zijn, al murmelen nu de bladeren dier boomen rondom mij: malaise! En altijd: malaise! (Ik geloof, dat de rubber juist aan het stijgen is en dat de boomen dus niet meer zóó droefgeestig murmelen.) Maar de *hevea* is lang zoo mooi niet als de karet, hoewel dit schoonheidsgemis niets te zeggen heeft. De *hevea*-rubbertuinen zijn eentonige aanplantingen; in alleeën staan de een weinig sombere, wel hooge, maar onaanzienlijke boomen geplant. In schuine repen zijn lang de stammen gekorven. De 'cups', glaasjes of kopjes, die als de boom wordt getapt, den *latex* opvangen, de melk, het dikke witte sap, staan bij iederen boom op een in den grond geplanten stok of zijn bevestigd rondom den stam heen. Het is een vereischte, dat de wortels niet grillig zich bloot woelen uit de aarde. De irrigatie en humus-toevoer worden om den boom op verschillende wijze bevorderd: hier door ronde, daar door vierkante gaten, putten of slooten; een andere rubberplanter verkiest liever een systeem van halve-maan-achtige walletjes, die afglooiën naar den boomstam.

Er wordt weinig gewerkt: malaise! malaise! Een enkele koelie of vrouw is mistroostig aan het tappen. Uit een zinken tuitje druipt dik de witte *latex* den cup in. In zoogenaamde 'melkkannen' wordt dan die melk gegoten. Ik zie boomen van veertien jaren oud en ouder. Soms vallen er vruchten, die ontploffen.

Genummerd staan daar in allee-rijen de rubberboomen en geen zon maar schemer zinkt al heel vroeg door hunne droeve takken

en bladeren heen, langs de gevlekte stammen. Sombere, eentonige geld-, ik meen latextapperij, vooral als het zoo van 'malaise' murmelt... Hier en daar wordt heelemaal niet meer gewerkt, zijn de assistent-huizen gesloten. Zijn zij weg, de assistenten, ontslagen, zoeken zij andere baantjes, in Medan, de frissche, witte, groene stad, afloopende de groote heeren, de machtige Deli-mannen...

De 'ruwe rubber', ge vulcaniseerd door zwavel, geeft de 'smoked sheet', de 'gerookte rubber', nu gesteriliseerd tegen infectie. De melk, in zinken bakken, verdund met azijn-zuur, stremt, coaguleert, geeft het coagulum, waarvan de waardelooze stoffen worden afgescheiden. Het coagulum is een plastische, weeke massa: twee stalen walsen persen het tot de 'crêpe', die gedroogd, werkelijk een grove, witte krip gelijkt. Langs den weg schakelen zich de sombere, een weinig duisterende rubberbosschen met de schuine lanen in perspectief der genummerde boomen, iedere boom met zijn cup naast of aan zijn stam. En ik weet, nu ik hoor, dat de rubber stijgt, werkelijk niet of de bladeren, de vaalgroene, de onaanzienlijke, nog altijd eentonig murmelen: 'malaise'! Want bladeren van boomen weten gauw de dingen, die de wind, nu van hier, dan van daar, hen oververtelt; de wind meldde, vermoed ik, de beursberichten aan de rubberboomen... Of zoû hun werkelijk stijging of daling der beurswaarden onverschillig laten en laten zij, laconiek-weg, zich tappen of niet tappen, hoe het uitkomt?

Het zoû wel mogelijk zijn: dom, onverschillig, zielloos en zonder hart voor hun planter schijnen mij die rubberboomen. En intusschen houdt de Avros (Algemeene Vereeniging Rubber Oostkust Sumatra) niet op in een zeer prachtig laboratorium de moederplanten te bestudeeren ter harer ziekte-bestrijding. O, altruïsme van den mensch tegenover het egoïsme van den boom!

Langs het paleis van den Sultan van Serdang (denkt dit alles zéér eenvoudig, hoe verheven het ook klinkt!) tuffen wij terug en houden stil om, in zijn hok, in den voortuin des Sultans orang-oetan te zien. Er zitten er drie, meenen wij, maar als de vreemde,

reusachtige apentoestand zich ontwikkelt, zien wij, dat het maar één aap is, één orang-oetan, een wijffe, kolossaal, dat zich loskronkelt uit haar veelvoudig verwrongen houding, in diepe melancholie naar ons staart om dan wel een pisang te willen eten. Daar des Sultans jongere broeder juist in den tuin wandelt met een volgeling, komt hij naar ons toe, groet den heer Bliet, dien hij kent en vraagt mij hoe de toestand in - Europa is... Ik vertel hem, verschrikt, wat ik mij herinner uit de laatste Post Scripta van de Haagsche Post...

Een spreekwoord: 'wie vóór een paard loopt, wordt gebeten; wie er achter loopt, getrapt...' Dit was naar aanleiding, geloof ik, van de politieke toestanden, die in dit gesprek werden aangetikt...

Om naar Pangkalan Brandan te gaan en iets van de petroleum-exploitatie aldaar te zien, behoort men een 'speciale permissie' te krijgen, verneem ik ietwat tot mijn schrik en op het punt in de auto te stappen. Ik denk echter na: ik ben, na mijn lezingen in Medan, uitgenoodigd in Pangkalan Brandan te lezen; tevens hield deze uitnoodiging er nog een andere in: die van de gast te zijn van den heer J. Schildt, administrateur van de Bataafsche Petroleum-Maatschappij, onder wier vier Nederlandsen-Indische ondernemingen Pangkalan Brandan een voorname plaats inneemt. Bij afwezigheid van den heer Schildt zal zijn plaatsvervanger, de heer Van der Vegt, ons met mevr. Van der Vegt ontvangen. Ik ben dus niet meer bang niets van het petroleum-bedrijf te zullen zien en uw correspondent, o Haagsche Post, wordt alle eere gedaan door de groote heeren van de Petroleum. Nogmaals wil ik hier verzekeren, dat ik niets dan welwillendheid, hartelijkheid, gastvrijheid op mijn weg ontmoet.

Mag ik, als het noodig is, den lezer herinneren, dat de Bataafsche eene dochter-maatschappij is der beroemde Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch Indië, onder welke produceerende en verkoopende

maatschappijen zijn. Reeds aan boord hadden wij uit de verte gezien een vreemden gloor. Was het de gloor van een nachtelijke wereldstad? Was het, werkelijk als men zeide de, als in fakkels, in buizen opgevoerde nuttelooze gassen, die te Pangkalan Brandan in brand werden gestoken en die dien glorenden afglans gaven? Ik heb nu gehoord, dat die vreemde gloor was afglans van electrisch licht en van brandende gassen beiden. Wij zullen twee dagen blijven. De weg er heen leidt over Tandjoeng Poera. Het is de eerste weg, dien ik neem door het land, naar het Noorden toe, bijna terug naar de zee, die ik kort geleden bevaarde. De schoonheden langs den weg zijn duizenden en het zijn steeds de palmen, bananen-, bamboe-bosschen, met de huisjes die er zoo goudbruin van zonbrand in schuilen. Om u van zoo vele schoonheden iets te laten zien, moet ik kiezen... Mag ik kiezen de pedati's, de vrachtkarren, nog niet vaak door karbouwen, meer door Bengaalsche ossen getrokken? Laat mij voor één oogenblik naar niets anders zien, dan naar die pedati's, minder poëtisch van klank, wel eens grobaks geheeten. De mooie kar met haar dak als van een huisje, van zwarte arèn-vezel of vergeeld palmblad, of zelfs alang-alang, het grove gras. De kar is een met den weg, een met de natuur, een met het landschap: zij lijkt een, op trage wielen voortrollend, huisje, in kleur gelijk aan wat haar omringt. Zij vervoert soms enkele djati-stammen slechts, die schijnen zwaar te zijn. Het is de Bengaalsche os, die haar trekt. Karbouw en Bengaalsch rund, zij hebben beiden mijn sympathie. Ik zal u later den karbouw toonen; nu zie ik slechts dit Bengaalsche rund. Het beest lijkt gewijd en heilig, zoo schoon is het. En dit mooie, gewijde, uit Vóór-Indië ingevoerde rund, deze witte, lichtbruine of grijze os is een trekdier. Het trekt elegant en met waardigheid, zonder zich te overhaasten, als bewust van zijn bijna godsdienstige schoonheid. Vreemd, dat godsdienstige, dat bijna mystieke, dat uit de dieren hier straalt. Zie den kop van dien os, even naar achteren toe naar de kroon der horens, soms rond, soms recht uitgestoken of lichtelijk omgebogen. Zie het bijna hoogmoedig achterover gelegde hoofd en de rustige, peinzende oogen strak voor zich uit. Zie het

mooie lijf, slank invallende de flanken naar de breedere schoften toe. Met den diepen nek, waarop het juk ligt, vóór den bult; met de bengelende kwab, lang uitgegolfd onder aan hals en aan borst, - als een sieraad, als een strook, als een jabot, zoû ik bijna zeggen, zoo het woord niet vloekte tegen atmosfeer, tijd en dier - zoo gaat de Bengaalsche os met rustigen tred en trekt de pedati voort. Of graast daar ginds in het hooge gras en het jonge stierkalfje graast naast de mooie moederkoe...

Mooie, ernstig aandoende, godsdienstig aandoende dieren! Waarom denk ik, als ik dit dier zie aan de goden van zijn geboorteland? Aan zielsverhuizing en Brahmanen en Arische wijsbegeerte en poëzie? Hebben die allen dan iets met dit mooie dier te maken? Ik heb op dit oogenblik geen tijd de Veda's te lezen, trouwens ik heb die heilige schriften ook niet bij de hand. Ginds lokt mij de Petroleum; ik moet iets zien van de 'Koninklijke', die zoo vele harten en beurzen bracht in beroering. Maar bij Stabat en Wampsoe, den weg langs, de bruggen over, over soengeï¹ en kali² gaan de pedati's traag, en snelt de auto ze voorbij en zie ik steeds om naar de ossen, de wijze, mooie trekdieren, die mij laten denken, ik weet niet waarom, aan Vóór-Indische goden, helden, prinsessen, te vondeling gelegde kroonprinsen, kluizenaars, heilige vijvers en lotosbloemen. Zouden de Bengaalsche runderen zich iets van alle deze heugen uit vroegere levens en eeuwen? Of droom ik van dwaze dingen?

7

Als wij langs zooveel schoons en bespiegeling-wekkends aankomen te Tandjoeng-Poera, voor het huis van den Assistent-Rezident, den heer Facchinger Auer, zien wij op den weg, tusschen de koningspalmen-allee en de senna-allee langzaam een grobak aan-

1 Rivier.

2 Rivier.

rollen, getrokken door een peinzenden karbouw. In de grobak, onder het dakje ligt, o verrassing, een gedooide tijger, geschakeerd met licht en schaduw het rijke vel: een menigte volk, om de grobak¹, maakt op een afstand commentaren vol eerbied en ontzag, en ik zelf ben wel onder den indruk, vooral omdat ik den laatsten tijd veel verhalen gehoord heb van tijgers...

- Is deze tijger dus geen zoogenaamde volgtijger? vraag ik den heer Auer, die ons verwelkomt. Geen volgtijger, omdat men hem immers heeft durven schieten?

De heer Auer betwijfelt het. En wat een volgtijger is, o lezer, vertel ik u later eens, nu niet, op dit zonnige middaguur van ontvangst, door gastheer en gastvrouw, die ons wachten met een keurig lunch. Neen, liever verhaal ik u van 'volgtijgers' als het uur van geheim duistervol is gezonken over woud en veld en zee... Dan zult gij eerder ontvankelijk zijn te hooren van de Sumatraansche 'volgtijgers' - de tijgers, die een prins of jager volgen en... bewaken; ook zult gij zelfs wel eens hooren van een 'volgkroko-dil', en zeker wel u verbazen, maar daarna... bijna gelooven! Heb geduld, heb geduld!

Nu is het uur nog niet wondervol. Hoe hartelijk gastvrij en bijna wereldsch doet zulk een ontvangst op den noen aan, en werkelijk, ik ben, geloof ik, wel een zoon van een ambtenaars-familie; - alleen maar als ik den hoogen vlaggestok zie vóór op het gazon van het huis eens ambtenaars - rezident, assistent-rezident, contrôleur - wordt er iets sympathieks in mij bewogen. Als ik geen schrijver was geboren, was ik zeker Oost-Indisch ambtenaar geworden.

Dien middag kwamen wij langs vele, naar het schijnt, tijdelijk verlatene rubber-estates (malaise!) aan te Pangkalan Brandan, waar de heer en mevrouw Van der Vegt ons ontvangen uit naam van den heer Schildt, die afwezig is.

1 Kar.

Vóór het diner, muziek in de Societeit van een ambulant gezelschap - ik geloof enkele Russen, - dat heel goed speelt. Den volgenden dag, de groote toer. De heet Van der Hijden, boor-inspecteur, wil ons wel begeleiden; de heer De Wolf, chef-correspondent der Bataafsche Petroleum-Maatschappij eveneens; mevrouw Van der Hijden is met mijn vrouw eveneens van de partij. In de auto vroeg naar Besitan, waar wij uitstappen bij de rivier en de motorboot 'Quinto' (de vijfde van dat type) ons wacht. De rivier motoren wij af, en trots het moderne vehikel is de aanblik vol poëzie. De oevers van bamboe, bananen, kokos en nipa; ginds telkens de rizeforen, zich met hare luchtwortels verheffende boven de moerassige boorden; zelfs de idyllische W.C.'s met bladerdakjes op stijltjes en gevlochten bamboe-muurtjes uit de gladde wateren rijzend, zijn... poëtisch.

- Liggen er geen boeaia's (krokodillen) te droomen aan den oever? vraag ik, uitspiedend. Kijk, daar!

Het is echter een stuk rottende boomstam, sloom voortdrijvend. Wij hebben geen boeaia's gezien, geen olifant, die nieuwsgierig den snuit tusschen de rizeforen uit stak; geen rhinoceros, die zich baadde. Toch is deze fauna hier niet vreemd en een boeaia, die droomt, camoufleert zich tot een rottenden boomstam. De heer Van der Hijden licht mij in: ik hoor, dat er een geregelde geologische dienst is, die voor de Maatschappij het terrein onderzoekt. Ik zal u niet vermoeien, o lezer, met 'antiklinaal' en 'synkinaal', met 'zadel' en 'trog' als te technisch geologisch voor zulke vluchtige causerie als de mijne. Het zij u genoeg te weten, dat, in de negentig gevallen der honderd, petroleum bij onderzoek hier wordt gevonden. Ik hoor van de allereerste bron, Telaga Saïd, waar de vrouwen nog steeds offeren om vruchtbaar te worden.

Twintig jaar geleden vielen de Atjehers ons hier bij den grens aan: nu hebben wij honderd-vijftig flinke boorkoelies, die Atjehers zijn.

Wij zullen aanleggen bij het nieuwe exploitatie-terrein Tamboeng Toelang: deze maand werd er de exploitatie juist begonnen.

Wij meren aan. Tweehonderd Chineezers hebben een spoortje aangelegd over het bakoe-bakoe, het moeras, dwars door de rizeforen heen. Hier wemelen de groote krabben. In het sombere, Oostersche landschap, somber zelfs tijdens het morgenuur en de zon, rijzen de moderne, Westersche machinerieën: de stoompomp, die water voor de boring toevoert; de stoomketels, die stoom geven aan de boormachines. Met een kolossalen boorbeitel aan een driftigen stang, die aan een balans dreunend op en neêr heftigt in de verkrachte aarde, wordt het diepe gat geboord. Telkens, als eenige meters dieper geboord is, wordt het geboorde - de vermalen formatie - uitgepompt. Dan beukt de beitel weêr binnen het gat. Telkens, om de twee voet dieper en dieper, worden de bekleedingsbuizen ingebouwd.

Ario! Ario! klinkt de snerpande kreet der koelies, die elkander aanmoedigen en het driftig beweeg van den boorbeitel leiden, onder bevel van den Europeeschen boormeester.

Tot eene voldoende diepte te boren, kost enkele tonnen; zooveel telt dus de risico, zooveel geld is er weg als er geen olie opspuit. Als er echter wel olie opspuit dan... laten de gunstige cijfers ons in den steek!

Na Tamboeng Toelang te hebben bezichtigd, motoren wij over het water verder voort naar de vijf zee-armen van Tandjoeng Kranio. Links blauwen de ommelijnen van het Gajoergebergte. Hier op deze wateren, over deze moerassen - en het spijt ons, inaar geen krokodil droomt boomstamsgewijze in den modder - heerschte nog onlangs de zeerooverij met vol gezag. Wij naderen Pangkalan-Soesoeh: zulk een naam wil zooveel zeggen als de 'aanlegplaats der Melkrivier'. Het immense bedrijf van den Petroleum breidt zich, zijn wij aan wal gestapt, uit voor onzen blik. Daar rijzen de tanks, door letters of nummers onderscheiden; daar de boortorens; tot aan den rand van de zee vindt men in het diepst der aarde petroleum. Wat is petroleum, waar komt het

van daan? Misschien is petroleum wel geworden uit de vetdeelen, uit de beenderen van voorwereldlijke dieren, wier karkassen wegzonken in de aardelagen en er versteenden.

Ginds ligt de 'Sultan van Koetei', een tankschip, dat benzine komt innemen voor Singapore, voor den 'Overwal', als de typische benaming luidt. De benzine wordt daar oogenblikkelijk uit de reservoirs door het kolossale buizen-systeem, dat over den grond zich breidt tot de zee toe, in de tanks van het schip gestort: dat is de bulkclading, in onderscheid met de 'verpakte lading', in de keurige blikken, die wij straks zullen zien maken in de blikkenfabriek. De heeren Berkhuijzen, chef van het Etablissement, en Richard, terrein-chef van het boorterrein van de Aroe-baai - dit is de Aroe-baai, die ginds voor ons ligt - willen ons wel vergezellen. 'Verboden te rooken' is natuurlijk overal het parool. De ketelbatterij, de opslagschuren voor de verpakking in blik, het nieuwe centrale pomphuis, en steeds het immense buizensysteem, recht naar de zee toe, naar de tankschepen. Twee drijfmachines brengen de pompen in beweging, die zuigen de benzine uit de tanks en persen haar in de schepen. De residu-brandstof, het overtollige gas, ongebenzineerd, in brand gestoken, geeft in den avond den vreemden gloed, dien wij reeds zagen van boord af, want ginds, door de Straat van Malakka vaarden wij een groote week geleden nog op den 'Prins der Nederlanden' en zagen den gloed aan de kim.

Langs de reparatie-werkplaats voor de machines, gaan wij naar de blikkenfabriek. De chef, de heer Van der Zeep, jaren hier reeds ijverig en onmisbaar, wil mij wel alles toonen. Het blik komt uit Amerika en Engeland, en nu worden in een serie van goochel- en toovermachines - o trots van onze eeuw - de 'sides' afgesneden, worden deze 'sides' tot gelijke lengte gesneden, in de 'trimming-machine'; laat de 'hemming-machine' niet na er op gelijke breedte een 'hem' of zoom aan te vouwen, doen, onder een oorverdoovend algemeen geraas, panelpress, toppress en bodempers hun dienst om deze verschillende onderdeden - bodem, deksel en

zijden-te vervolmaken; drukt een 'squeezer' de vier zijden eventjes aan elkaar; wordt een soldeermachine vereischt om top en bodem aan de vier zijden te soldeeren.

Dan wandelen de blikken als levende dingen weg en... wentelen om en bodem en top worden gesoldeerd. Het is tooverij, goochelarij; ge zoudt er niet willen aan gelooven, als ge het niet hier voor uw oogen gebeuren zaagt. Een nasoldeering uit de hand met een soldeerbout geeft volkomen stevigheid aan het blik en de handvaten en de schroefdoopjes worden nog hocus-pocus voor uw onthutsten blik gemachineerd en aan dit beroemde petroleumblik - in welk Indisch huis, in welken Indischen tuin is een petroleumblik niet een utiliteits-voorwerp geworden! - bevestigd, gesoldeerd. Drieduizend 'wire handles' per dag! Het duizelt mij, maar de heer Van der Zeep is zonder erbarmen en de blikken, eigenzinnig als levende dingen, als zielen-in-blik, wandelen weg op een transportbank naar de vulplaats. Zijn zij heusch niet levend en is dat alles alleen maar machinerie? O, triomf der machinerie en machine! Wanneer zullen wij, domme mensen, neen knappe mensen, nog leeren alleen maar machinaal te leven, te eten, te ademen en God te danken voor ons bestaan?

Dit is geen uur om te spotten en het zoû ook ondankbaar zijn. Ik volg de weg wandelende petroleumblikken, die op een lange rij als glimmende spookwezens, maar langwerpig vierkant, er van door gaan. Kroonolie Langkat, Kerosyne of lampolie, Shell-motorolie met het schelpje... Het is overstelpend. Waarom heb ik dat alles niet uitgevonden, bedacht, gesticht, van boring af tot blik toe, in plaats van er nu après-coup, dat honderden, neen duizenden, er schatrijk meê zijn geworden, het te bekijken, met een potlood en een boekje in de hand, om te pogen er zakelijk en geestig over te schrijven! Ik wil ten minste uit zakelijkheid niet vergeten u te verzekeren dat *waterloos* het monster petroleum zijn moet, dat hier gekeurd wordt...

De kistenfabriek; hier zijn de 'drums'... (ijzeren vaten). Wat

kunnen mij die kisten schelen; er is interessanter te zien...

In de vulkamer, op een soort carrousel, draaien de eigenzinnige blikken weêr rond en worden gevuld. Ik wil u niet meer van overvloeipijpen praten; ge begrijpt zelve wat dat bij deze gelegenheid zijn. De gevulde blikken worden na soldeering op 'test' - tafels 'beproefd'. Hier lekt er een; weg er meê, en beter gesoldeerd, hoor, dat er geen drup ontsnappe.

Ik wil u niet al te technisch bezig houden, o lezer, met dit interessant bedrijf en u niet mede sleepen naar het olie-transportstation, van waar de ruwe olie wordt getransporteerd naar Pangkalan Brandan om daar verwerkt te worden, u niet wijzen op het koelwaterstation, en de koeltorens, waaruit hier het kostbare water een kringloop beschrijft, zoodat geen drop verloren ga, u alleen de hand even laten houden onder deze gecompriëerde benzine, die ijskoud aanvoelt, aangenaam in deze noen-warmte!

Troon ik u alleen nog voort naar de al produceerende olieput en uit wier diepte door eigen kracht de petroleum opspuit als een fontein van gouden olie! De weg er heen is eigenlijk niet voor een auto, en de wagen weigert dan ook bij de terugreis hardnekkig uit de moddervoren zich los te maken. Daar staan we, stappen uit, en in, worden een eindje geduwd door Chineesche koelies, stappen weêr in en uit, - zal er een 'lorrie' worden gehaald om ons per rail voortgeduwd thuis te brengen? - maar komen eindelijk, dank zij de energie van den jongen boormeester, die zelve het stuur ter hand neemt - dit is maar een oude dienstauto en de chauffeur wist er weinig muziek uit te halen-weêr uit de moddervoren en op een stuk beteren weg. En wij vallen eindelijk, laat in den middag, op het lunch aan, dat ons wacht in de Roema Bolah (Societeit) te Pangkalan-Soesoeh, waar bij toeval de officieren van den 'Sultan van Koetei' zitten - geen Sultan maar een tankschip - gezagvoerder, hoofdmachinist en eerste-officier, wier kennis ik maak en die mij hevig verwijten, dat ik geen tijd heb het tankschip eens te bezien, dat ginds in de baai ligt. Welk verwijt misschien wel

verdiend was, want zoo een tankschip is interessant om te zien en te beschrijven; daarbij, de heeren officieren zijn trouwe lezers van de H.P. Wij zijn echter heel sympathiek geëindigd met ons te verzoenen en een gezelligen boom op te zetten om een glas port.

8

De fluitspeler, die zoo mooi op zijn sroenaï fluit, dat hij van kampong naar kampong trok om voor alle droeve menschen te spelen, was jong, maar hij scheen heel oud, een oude man, trots zijn jonge jaren. Zoo vroeg oud was hij geworden, omdat hij zoo veel verdriet veler menschen in vele kampongs met zijn fluit had weg gezongen. Al dit verdriet aller ànderen was op hem zelve neêr gezonken.

Toen hij in de schemering op zijn sroenaï kwam spelen, bracht hij zijn bantal-tikar mede, zijn oorkussen gerold in zijn matje. En legde zich als moede neêr onder de palmen bij het vijvertje, en speelde zóó, liggende, want alleen liggende kon hij droef spelen. En zijn droeve spel, dat hij putte uit veler droefnis, verdreef voor dagen de droefheid zijner, gedurende nachten aandachtige, hoorders. Hij zelve was, na die nachten, hoewel hij jong was, wederom ouder geworden en droever, veel ouder en veel droever... want wederom was aller verdriet neêr gezonken op hem.

In de luchten dezer landen hangt, vooral op de uren der fluitdoorzongene schemering, als een groote kalong¹, de droefheid boven de hoofden en zielen der menschen. En zij duiken gelaten onder dien druk, klein als zij zijn, met al hun leed, tusschen oerboschen en vulkanen, de diepe aarde en den hoogen hemel, het Geheim beneden en het Geheim boven...

Ik wil u van daag vertellen van een bezoek, dat mij zeer ontroerd heeft. Het verhaal zal vermoedelijk velen van u ook ontroeren en anderen afstuiten. Maar zoo dit ook ware, ik voel het als een plicht

1 Vleêrmuis.

u te vertellen van mijn bezoek aan Laoe-si-Momo. Die naam beteekent misschien het 'Water, dat borrelt', maar zoo het iets anders beteekende, doet dit er weinig toe. Ik wil u vertellen van het dorp, dat ik er zag, dat is Koeta-Keriakèn, het Vreugde-dorp.

Dit Vreugde-dorp is een leprozerij¹. Het ligt in een wijde vallei tusschen de bergen en toen wij er kwamen, blauwde de lucht, blauwden zachter de bergen en was loover van bananen en palmen er groen en goud, even als waar ook, zoo de zon maar schijnt, in de landen, waar geen leprozen wonen. Maar hier in dit dorp, in dit Vreugde-dorp, wonen te zamen de leprozen, wonen te zamen de melaatschen en de schoonheid van land en lucht was om hen als overal.

Ik sta misschien niet altijd sympathiek tegenover het werk van zendelingen. Het is mijn overtuiging, dat de Christelijke godsdienst om zijn, voor primitieve menschen ongrijpbaar en onbegrijpbaar en hoog ideëelen stelregel: heb uw naasten lief als uzelf - was dit niet het woord van Jezus, waarop geheel zijn leer berustte? - er geene is voor wie niet gedurende eeuwen heeft leeren denken en voelen. Uit fetichisme, uit Animisme, dadelijk zonder overgang, dus niet door een, de eenvoudige ziel verheffenden, dienst van natuurgoden, binnen te treden in het zuiver verstands- en gevoelsideaal van het Christendom, gelijkt mij, voor de primitieve ziel, eene onbereikbaarheid. Zie ik het dan toch voor mij bereikt, dan schijnt het mij 'aangeleerd' maar niet doorvoeld en begrepen.

Al deze bezwaren zijn echter in ontroering en bewondering verdwenen op den zonnigen morgen, dat ik de leprozerij van Laoe-si-Momo bezocht. En er zag wat de heer Van den Berg in 1906 daar is begonnen, wat de heer Van Eelen er thans voortzet tot genezing en troost eener uitgebreide kolonie van medemenschen,

1 Men spreekt in Deli, ik geloof ten onrechte, van leproserie. Het woord lijkt mij te zijn leprozerij.

lijdende aan de ziekte, die de gezonde mensch, sedert Oudheid en Middeneeuwen met vrees en afkeer schuwt. In 1892 had de heer J. Th. Cremer, destijds Hoofd-Administrateur der Deli-Maat-schappij, reeds voorgesteld zendelingen naar Deli te doen komen. Het was veel waard een zich hoogere moraal bewuste bevolking te verkrijgen, die geen brand meer stichtte of moordde. Want de Bataks, de Karoe-Bataks dezer Karoe-landen, stonden zeer vijandig tegenover het Europeesche element.

Het is een volk, geheel apart, en waarop de Moslem-Maleier en de Javaan vooral, zeer neêr ziet. Zij zijn vooral animisten; zij vereeren de zielen hunner voorouders. Eigenlijke godheden kennen zij niet. Hunne Sjamanen - priesters - kunnen een goddelijke ziel in zich roepen: Sjamanen-vrouwen in extaze, dansen met slangen, draaien zich als slangen. Goeroe's (onderwijzers, hier wichelaars) lezen uit oude wichelboeken, uit kippendarmen. Zij hebben een karakter zeer verschillend van andere Maleiers. Zij zijn geestig, wat een andere Maleier zelden is. Zij hebben gevoel voor humor. Zij zijn laatdunkend en hebben talenten: zij zijn redenaars en... beroemde schakers. Er is te Medan een schaakkoning, hij heet Si-Narsar. Het schaakspel, afkomstig uit Voor-Indië, is eeuwen oud. Zij zijn tevens vaak zangers, dansers, dichters, vertellers. Minder lofrijk is het te vermelden, dat zij vaak walgingwekkend onzindelijk zijn: slechts in zeer gekuischten stijl is hiervan iets te zeggen, wanneer ik met u een Batak-kampong bezoeken zal. Varken - het verafschuwde dier voor den Moslem - en hond zijn hunne huisdieren en meer.

Onder dit volk kwam melaatschheid voor. Zulk een melaatsche werd door het dorp - de 'koeta' - uitgestooten. En zwierf rond en stierf van honger, ellende. De heer Van den Berg begon met hier en daar kleine, lage, bamboe-hutjes te bouwen, waar de ongelukkigen schuilen konden voor zon en regen. Hunne verwanten zouden hun voedsel brengen. Toen de verwanten dit vergaten, trokken de melaatschen te zamen op in een hongeroproer en liepen het land af. En in het prachtige land van zon, van gouden en

groene boomen, was deze zwarte ellende, gruwzaamheid en rampzaligheid.

De Bataks waren kannibalen. Zij waren dit nog zeer kort geleden. Men beweert, dat in 1907 er nog menschen vleesch op de markt was. Dieven en overspelers werden, aan een paal gebonden, achter in den rug geslacht, stuiptrekkend, nog half levend, aan stukken gehouwen en verslonden. Een strijdmakker doodde in den oorlog, die altijd hier heerschte, dorp tegen dorp, zijn gewonden strijdmakker en at hem op. Wang en hand-‘muis’ waren lekkernij. Ik bezit de fotografie van een ouden man, die nog menschen vleesch heeft gegeten. Er loopen er zoo nog velen rond. De oudheid-van-dagen was niet geëerd. Een ouden vader of grootvader dwongen de zonen in een boom te klimmen. Zij schudden dan aan de takken, zingende: ‘de vrucht is rijp, de vrucht is rijp!’ Als de oude man ten laatste uit den boom viel, werd hij afgemaakt, misschien wel verslonden. Zijn schedel werd uit vroomheid in een soort kooi bewaard, in den boom. Tusschen deze afschuwelijkheden zijn de zendelingen getreden. Wie kan iets anders dan bewondering voor hen gevoelen? Alle bezwaar verzwijmt hier voor de Christelijke grootschheid van hun daad. Ook St. Franciscus van Assisi trad tusschen de melaatschen om hen te troosten: ik kan onze zendelingen vergelijken met den grootste aller Christenen.

Drie-honderd-veertig patiënten leven hier te zamen; tweehonderd zijn er gedoopt. Indruk heeft op hen gemaakt de Heer Jezus Christus vooral omdat hij de melaatschen genas. Het Kerstfeest is dezen menschen een groot feest. Maar om de Roode Zee, die Farao verzwolg en vooral om kleinen David, die reus Goliath versloeg, grinniken zij nog in wreed plezier. In andere leprozerijen - er is er een bij de Deli-rivier te Laboehan - wordt de kampong met prikkeldraad omgeven. Hier is geen prikkeldraad, slechts een streep door den grond gekrast. Over dezen streep gaan de melaatschen niet. En hier huwen zij onder elkaâr. Zij mogen

huwen, zoo zij geen naaste verwanten zijn. De penghoeloe (dorpshoofd) wordt in deze kwestie geraadpleegd. Hebben zij handen en voeten, dan mogen zij huwen. Sommigen hebben geen handen en voeten maar stompjes.

Pauperisme heerscht hier niet. Ieder heeft zijn stukje grond, en de familie vergeet niet meer, zoo het noodig is, hun voedsel te brengen. De zieken genezen soms. Toen eens, na onderzoek van dr. Schüffner - ten eerste gewaardeerd in Sumatra - vier patiënten uit de leprozerij officieel zouden ontslagen worden en terug konden keeren naar hun kampong, smeekten zij te blijven in de leprozerij. Wij zien de 'kedai', de winkel waar zij koopen kunnen. Ter eene zijde kunnen gezonden koopen, ter andere de zieken. Den streep overschrijden zij niet. Het geld, waarmee zij betalen, wordt aanstonds gedesinfecteerd. De winkel is pas geöpend; een kerkje wordt nu gebouwd. Bij tachtig gezinnen, hier gehuwd, treft men slechts vier kinderen. De vruchtbaarheid der melaatsche vrouw is zeer weinig. Liefdedrang kennen deze ongelukkigen echter hevig. Daar zien wij ze. Zij weten, dat er vreemdelingen gekomen zijn en zij herkennen den Gouverneur, die hier dikwijls komt en de leprozerij zeer ter harte neemt. Zij groeten ons; zij groeten met hun lang gerekt: tabé (gegroet!) den heer Van Eelen, hun aller jongen vader. Er is een dankbaarheid in hun groet. Hunne misvormde gezichten, vaak breed als leeuwekoppen, zijn eerst zeer ernstig, ontspannen zich dan in een glimlach, die snijdt door het hart. Slechts innige aanraking kan aansteking veroorzaken: dadelijk gevaar hiervoor bestaat niet, bij een bezoek.

Nu gaan wij hun kampong door. Zij vergezellen ons met hun drom - donker zijn zij allen gekleed in het indigo-blauw der Batakkers - en steeds zorgen zij er voor niet tusschen ons en den wind te staan, opdat de wind geen bezoedeling van hen op ons overbrengt. Steekt de bries op, dan dringen zij snel ter andere zijde. De ongelukkigen! Hun aller oogen volgen ons, vooral den heer Van Eelen. Hij kent ieders naam. Zij werken. Zij hebben hun

veldje. Zij doen het noodige smidswerk. Zij willen hier altijd blijven, zeggen zij. Want van hun dorp hebben zij geen goede herinnering. Toen zij uitgestooten werden, gingen de gezonden hen vaak met hakbijlen te lijf. Zij vertoonen de wonden dier wreedheid hunner verwanten. Neen, hier willen zij leven en werken. Vallen hunne handen af, dan zullen zij de instrumenten zich doen binden aan hunne stompjes. Daar ginds zie ik een man kruipende over den grond; zijn voeten zijn hem langzamerhand afgevallen; hij maakt nog vogelkooien en houten borden. Dit zijn menschenlijke wezens, menschenlijke lichamen en om hunne zwarte misère is de zonneshijn en het goudgroene paradijs van Eden. Zeshonderd bouw is hun hier toegewezen: prachtig is hier het land tusschen de bergen. Ginds rookt de Sibajak uit zijn zwavel-kloof. De hemel is blauw boven hen. Bosch wordt ginds aangeplant om een nieuwe kampong te zetten: hier staan reeds de nieuwe huisjes van bamboe-vlechtwerk. Verderop ligt het kerkhof, vermeldt telkens 'si-matè...': gestorven... Daar is eindelijk hunne ellende uit. Zij zijn in vroomheid gestorven. Zij geloofden in een God, die hen misschien straffe, maar na hun dood gezond en heerlijk schoon in zijn Paradijs zal opnemen.

Wie gunt hen niet dien troost?

Honden en varkens zijn hier niet de walgelijke reinigers als in andere Batak-kampongs: alle vuil wordt verbrand in diepe gaten. Des Zaterdags verwisselen zij van gewaad; er is een wasscherij waar alle goed gedesinfecteerd wordt en mevrouw Van Eelen heeft van deze wasscherij het oppertoezicht tot taak zich gesteld.

Deze man met het breede leeuwengezicht is hun mandoor. Ginds is het jongelingenverblijf: volwassen jongens slapen daar volgens Bataksche adat te samen en niet meer in het ouderlijk huis; het ligt vlak bij den streep over den grond heen getrokken en die de afscheiding is, welke de melaatschen niet mogen overschrijden.

Zij roepen ons hun 'tabé!' achterna. Wij desinfecteeren onze schoenzolen. Wij gaan een oogenblik met den heer Van Eelen

naar zijn huis, daar ginds in het prachtige landschap - goudgroen geboomte onder een lucht, diep azuur. Het is een huis, gebouwd als een Bataksch huis, met het gehoornde dak: aan die buffelhoornen hangen aarden rijste-potjes met wat geld en korrels rijst om de booze geesten te verzoenen; de zendeling heeft glimlachend deze détails bij den bouw van zijn huis behouden. Curieus zijn de gestyleerde hagedis-motieven van vlechtwerk, die de saâm gevoegde planken aan elkaâr vereenigd houden zonder een enkelen spijker. Zwart, rood en wit zijn de uitgesneden motieven, die het huis van buiten versieren, met pijpaaarde gekleurd. Binnen, een sobere eenvoud. Enkele vrome spreuken aan den wand. Enkele zendelingen, ook den heer Van den Berg, thans leeraar aldaar, met hunne vrouwen en zusters en de heer en mevrouw Van Eelen. Zij zijn beiden jong, blond, gezond en sterk, van een bloeiende, rijpe jeugd. Het geluk van hun roeping straalt hun de zachte oogen uit. Een glimlach is om hun mond.

Zij hebben kinderen, die waren, geloof ik, afwezig, maar zijn dit niet altijd.

Ik heb toen afscheid van hen genomen, zeer ontroerd. Het is mijn grootste geluk de Schoonheid langs mijn weg te zoeken. Ik had dien morgen ziekte gezien en wanstaltigheid maar toch een Vreugde-dorp, zooals de wanstaltige zieken hun woonplaats zelve noemen. En ook had ik de Schoonheid gezien, op het allerlaatst, in dit jonge paar edele menschen, die hun jeugd en kracht geheel wijden aan de, van alle schoonheid, onterfden en hen verzorgen, genezen en leeren van den Heer Jezus Christus... En deze Schoonheid ontroerde alles wat menschelijk in mij was, zoo diep, dat ik mijn tranen niet kon weêrhouden, toen ik in bewonderen-den eerbied van hen afscheid nam.

Toen wij de pasangrahan¹ naderden, waar wij vertoefden, hoorden wij in de verte den fluitspeler op zijn sroenaï: het schemerde

1 Rusthuis.

en, vroeg-oud om al het leed, dat hij van de menschen had weg gezongen, lag hij ginds op zijn bantal-tikar¹, bij het vijvertje onder den palm en float, float door, float de droefenis weg, van de menschen, die stil, rondom hem gehurkt, luisterden, uren, nachten lang.

9

De Batak-kampong, waarheen ik u brengen wil, heet Poeloe-Pajoeng; des Gouverneurs bezoek is er aangekondigd en als wij er aankomen, hebben dus varkens en honden, vermoedelijk beter dan anders, er hun dienst gedaan van straatreinigers. Wij zullen, om met dit walgingwekkend motief zoo spoedig mogelijk te eindigen, alleen nog aanstippen, dat alle opruiming en reiniging er door deze beide beesten gebeuren. De kampong is werkelijk rein en te betreden. De huizen zijn zeer curieus, op palen, met een zeer hoog atap-dak, dat puntig links en rechts opsteekt; zulk een dak is vaak meerdere meters hooger dan de hoogte der wanden zelve; van muren is niet te spreken. De planken wanden zijn steeds aan-een gevoegd door het vlechtwerk in hagedis-motief. Soms is een slang uitgesneden, neêrkronkelend boven een luik onder het dak: die slang bewaakt de ziel der slapende huisgenooten des nachts; deze ziel zou anders bij gedeelten kunnen ontsnappen onder invloed van booze geesten. De idjoek, de zwarte harige vezel, die groeit in den oksel der arèn-boombladeren, wordt gebezigd voor de atap, de dakbedekking. Aarden potjes met geld en rijst hangen aan de buffelhoornen, die uitsteken aan de dakpunten. Een houten trapje geeft tot het huis toegang.

Het huis is groot, want acht gezinnen wonen er bij elkander in een zoogenaamde 'soekoe'. Dit samenwonen is adat; een vuur, dat nooit bluscht, is aller oven. Ieder gezin heeft zijn min of meer afgesloten kamertje. Een lap sluit soms de legerplaats der ouders

1 Kussen en mat.

af; de kinderen slapen er voor. Maar de jongens, zoodra zij geen kinderen meer zijn, slapen niet meer daar, maar in de jongelingenhut of liever nog hier en daar, op een bank, onder een dak, waar ook maar... De indruk, dien de kampong maakt, wordt dus dadelijk beheerscht, door de curieuze huis-silhouet met het groot, laag neêr druipende, zwartharige dak met de buffelhoornen. Rijstschuurtjes en kippenhokken staan op palen en zijn als lange, slanke korven. Mannen en vrouwen dragen allen indigo, en hunne vingers zijn steeds blauw van deze verfstof, waarin zij hun lijnwaad doopen. Ginds staan de verfpotten en groeit de indigo-plant. Tusschen deze donkere huizen en donkere menschen loopen hond en varken; het laatste herinnert vooral er aan, dat zij geen Moslems zijn en hun animisme is bijna godloos. Zij zijn geen mooi ras; zij treffen niet door gelaat of bouw; zij hebben iets grofs, alleen heel jeugdige meisjes kunnen soms fijn van gestalte zijn. Zij worden gekocht door hun mannen; wij zagen een mooie, jonge vrouw voor wie een oude Batakker den ouders f450 betaald had. Zij zeide het met trots. Zij dragen recht over den boezem getrokken hun blauwe kaïns; een blauwe lap over den schouder en haar hoofddoek is vreemd tot een zwaar kussen geplooid om haar hoofd met één horenpunt, die uitsteekt.

Zij droegen, dien dag, gouden ketenen en armbanden en ringen, van een zeer bizonder maaksel: gouden, ronde versieringen, als platte bekertjes, kleine schaaltes, stonden op aan die ringen en banden en ketenen. Maar het allerzonderlingste sieraad, dat zij dragen, zijn hare zeer zware, zilveren oorversierselen, die, als een dubbele krakeling, zilveren kronkeling, twee aan elkander gesmeede vraagteekens, het eene onder den doek, haar oor uitrekt en martelt, het andere meer tegen den hoofddoek op staat en door een slip er van, zoo opstaande, wordt bevestigd. Zeer jonge uit-spruitsels der pinang-palmen, blank en bleekgroen, steken zij zich als kwastjes van parelen tusschen de plooien van den kussenachtigen, uitgehoornden hoofddoek. Wij zagen duidelijk, hoe een dier meisjes leed onder dit zware oorversiersel, dat zij zeer moeizaam

afdeed en dat in onze hand wel een kilo woog. Onder de mannen, die daar rond liepen, waren nog oude menscheneters, en één oude man, typisch zijn wreede gezicht, was een vermaard roover geweest. Als zij gaan zitten, gebruiken zij als matje, het nekvel van een paard, mooie velletjes van de Bataksche, vieve paardjes; het vel heeft aan twee zijden de manen behouden als franje. Stoelen op matten waren voor ons neêr gezet; opengesneden klappers liet het dorpshoofd ons aanbieden: het 'water' dier jonge kokosnoten is een overheerlijke drank.

Het dorpshoofd of liever de zelfbestierder van het landschap ('landschap' is de officieele naam voor een kampong of enkele kampongs) werd aangesproken als Si-Bajak, de Verhevene, precies als de berg met zijn zwavelkloof heet. Hij zag er, trots zijn prachttitel, zeer eenvoudig uit en zat nauwelijks op de mat ter zijde van den contrôleur, den heer Mulder, die met ons was en mij een mooi paardevelletje vereerde. Er werd gezongen, gespeeld. En gedanst door twee mannen, door vier meisjes, door twee meisjes en een man. Langzame, rechte, evenwijdige bewegingen. Een zachte gong; twee gendangs (trommeltjes van nangka-hout met velletjes van het dwergheert bespannen) een hogere sroenaï (hobo); de muziek was bescheiden en rhythmisch. Er traden ook clowns op, met grappige dansen; zij vertrokken hunne gezichten tot grijnstronies en deden, geloof ik, de bevalligere meisjesdansen komisch na: zij hadden groot succes. De Batakkers lachten zeer en waardeerden. Ook de schermdans, gestyleerd met de handen, was zeer eigenaardig. Het geheel was een belangwekkend ethnografisch tafereel, om de donkere laag neêr hangende daken, om de donkere indigo menigte met de zwartbruine gezichten, om de varkens, vaak zeug met biggetjes, die snuffelden tusschen de huizen. Op de binten en balken der huizen waren de heel of half naakte jongens geklommen en keken van de hoogte grinnikend uit naar de dansen.

Wij hebben besloten tot een groote toeristische daad, namelijk,

om met de auto te gaan van Brastagi, langs het Toba-meer naar de Padangsche Bovenlanden. Men kan, kilometers verslindend, in vijf dagen dezen beroemden tocht wel doen maar ik vrees, dat ik in zoo weinig dagen, heel weinig zien zoû en er niet veel van na vertellen. Wij zullen dus hier en daar enkele dagen ophouden en beginnen met Pematang Siantar. De weg er heen biedt steeds de herhaalde schoonheid dezer landen. De stad zelve streeft Medan ter zijde, maar is nog jeugdig: misschien is het niet te veel gezegd, dat tien jaar geleden, toen de heer Westenberg, die veel voor deze landen deed, hier kwam als eerste assistent-rezident, hij er nog kannibalen aantrof.

De gemeente Pematang Siantar dateert eerst van 1917. Breede straten en wegen zijn dadelijk aangelegd om de nieuwe stad een toekomst te verzekeren als centrum van rubber-ondernemingen. De eerste dateert van 1910. Het hôtél is zeer goed, het gemeentehuis heeft allure. Ik zie daar, door den heer Tideman, assistent-rezident van Simeloengan en de Karoe-landen, rond geleid, een paar immense schaakstukken van steen, koning en vermoedelijk kasteel-bazis. Met het schaakspel, waarvan deze twee immense stukken de overblijfselen zijn, speelden de vorsten van Nagoer en Batango schaak; zulk een spel duurde een jaar en werd op een wijde hoogvlakte gespeeld: de immense stukken werden voor iederen zet door slaven verplaatst; de inzet was twaalf slaven. Een dier vorsten bezat een gouden schaakspel: eenmaal verscheen de vijand aan de kim en des vorsten hovelingen, in paniek, wierpen de gouden stukken te midden des vijands, die dadelijk de gouden stukken opstelde en te spelen begon: alle oorlog was vergeten. Ik zie het Internaat, waar zonen van Inlandsche hoofden - zij heeten hier heel gauw 'radja' - een opvoeding genieten als toekomstige landschapsbestierders; het zijn knapen van zeven tot veertien jaar; ik zie hun bedjes en hun rijstmaal reeds staan; zij zijn nog op de Hollandsch-Inlandsche school, waar ik een paar van hen met andere scholieren een Hollandsch liedje hoor zingen. Zijn zij veertien, vijftien jaar, dan gaan zij naar de bestuursbureaux.

Dien avond zal ik met den Gouverneur, die inmiddels is aangekomen, naar Tebing-Tinggi gaan, waar ik uitgenoodigd ben te lezen. Het is ook een centrum van rubber-aanplant en in den avond snelt de auto er heen. Niets is geheimzinniger dan zulk een auto-tocht, meer dan een uur lang, de donkere lanen door tusschen de rubber-ondernemingen, soms door de plassen der bandjir, die den weg heeft overstroomd, zoodat het water om ons opspringt. En na de lezing, in flauwen maneschijn tusschen regenwolken door in de nacht terug, terwijl de nachtzwaluw, op den weg neêr gedoken, met vreemd fosforizeerende glinsteroogen opwaakt en wegwiekt in den witten gloed onzer lantarens. De beide Javaansche chauffeurs - het zijn er twee, die elkander zullen helpen en afwisselen op de lange trajecten, der aanstaande reis - zien steeds strak voor zich uit; wij, achter hun ruggen, zien hunne aandachtige ooren vier, telkens trillen, als zij uitspieden. Ik geloof, dat, als wij in hun hart konden zien, wij zouden bespeuren, dat zij bang zijn, meer voor orang-boenïan (spoken) dan voor tijgers.

- Zijn hier tijgers? vraag ik mijn gastheer, die zoo beminnelijk was mij te vergezellen. De vraag is genoeg om hem te doen vertellen en hij is een geboren verteller. Ik vertel de tijgerverhalen hier na, zooals ik ze hoorde in de stemmingsvolle maan- en autonacht...

Het wilde dier is soms de vriend van den mensch, en de mensch op Sumatra is nog verwant aan het oerbosch. Die vreemde sympathieën weven zich soms tot een geheimenis, waaraan wij gelooven, of dat wij ontkennen kunnen, zooals eigen geestesgesteldheid ons dringt. Overal in de Maleische landen, meent mijn verteller, waar de claxon de rust en de mythe niet heeft verscheurd, gelooft men aan kampong-tijgers, die geen kwaad doen, ja beschermen integendeel. Te Boeo in de Padangsche Bovenlanden is naast de stallen van den contrôleur een opening gelaten in de stevige pagar, omdat daar de kampong-tijger's nachts steeds langs ging; zoo de tijger de opening dicht zoû vinden, zoû hij zich

wreken op paard, vee of mensch. In 1901, vertelt mijn gastheer, liep hij in een oerwoud in Atjeh, met twee gidsen, die waren rhinocerosjagers. Zij toonden hem hun hutje, wel overdakt, maar wandloos; de asch van het vuur was versch maar even versch waren tal van tijgersporen om het hutje. 'Vreezen jullie den bonten voorvader niet?' werd den gidsen gevraagd: der voorouders zielen verhuisden immers vaak in tijgervorm. Maar de eene gids glimlachte met overtuiging en wees op zijn kameraad: 'Die daar is immers pawang-rimboe, de baas van het bosch, en hem bewaakt zijn volgtijger.'

Om het opene hutje waren twijfelloos de tijgersporen te zien.

Wat wel zeer bijzonder is, is het volgende. In 1902 schoot de luitenant der administratie Polak dicht bij Koeta-Radja een koningstijger, op een plaats waar nimmer tijgers zich toonden. Hij was op snippenjacht op den 1000 M. breeden sawah-strook, open gelegd om de plaats als veiligheidsmaatregel. Bij een zeer klein boschje, aan den rand van de strook, zag hij plots een grooten tijger staan, die hem rustig aanzag. Toevallig had de officier een looperpatroon in den zak, hoewel hij met hagel achter snippen was. Hij verroerde zich niet totdat het dier kalm den kop afwendde. Toen ging bliksemsnel de looperpatroon op het geweer en schoot hij den tijger met, op korten afstand doodelijk, schot door het hart. Den volgenden morgen kwam hij met het vel informeerden of hij recht had op tijgerpremie. Enkele maanden later zouden paardenrennen plaats hebben te Koeta-Radja. Toen Tengko Radja Itam, den bekenden, nu nog levenden Oeloeba-lang gevraagd werd of de Kedjoeroean van Lhong ook zoude uitkomen met zijn paardenstal, antwoordde Tengko Radja Itam, na veel verlegen glimlachen, en 'u zal het toch niet gelooven' en 'wij denken zoo geheel anders over deze dingen'... dat de Kedjoeroean wel niet naar Koeta-Radja zou kunnen en durven gaan, omdat zijn volgtijger neêr geschoten was bij zijn vorig bezoek aan Koeta-Radja; het dier was blijkbaar verdwaald, had zich aan de menschen getoond... 'Herinnert u zich wel, dat die

luitenant dicht bij Koeta-Radja een tijger heeft neêr geschoten?' Zoo werd mijn verteller gevraagd.

Gelooven aan volgtijgers? Wie zoû zoo dwaas zijn? Laten wij alleen bekennen, dat het oerwoud en de oerziel van den Sumatraan voor ons, Westerlingen, nog steeds raadsels bleven... Maar wat als ge eens in het oerwoud op de tijgerjacht zijt en ge meent den tijger te hooren brullen, en uw Maleische jager glimlacht u ontkennend toe en zegt heel kalm: 'Dat is niet de tijger, dien wij jagen... Dat is de kampong-tijger, die juist ons beschermt. Hoor! Dàt is de tijger, dien wij jagen!' En een tweede gebrul weêrbuldert... Wat dan?? Wel, dan gelooft ge als een Westerling nòg niet...

Ook niet aan volg-krokodillen. En toch had de Radja van Loe-boe-Oelang-Aling, een geweldig roover in de Padangsche Bovenlanden, in de laatste jaren der vorige eeuw, volgens het algemeen geloof bij de bevolking, een... volg-krokodil, die hem op zijn reizen te water volgde.

Van deze vreemde dingen, - o! wij gelooven daar heelemaal niet aan! - hoor ik in deze maan- en auto-nacht. En onwillekeurig kijk ik om, achter op den weg, dien wij afsnellen in de bleeke, toover-omsponnen nacht,... of misschien geen volgtijger ons nasnelt...

10

Zulk een morgen is onvergetelijk. Eerst met de auto tot dicht bij Tiga-Dolok (Drie-heuvelen) en dan te voet met den Gouverneur - die zich uw correspondent, o Haagsche Post! wèl aantrekt - naar het vreemde heiligdom, Bataksch, Hindoesch... wie zal het zeggen? Wij loopen tusschen alang-alang-velden, waar een weg tusschen door is gebaand, want met de auto is het heiligdom niet te bereiken. Het uur wordt al zeer warm en ik vraag, nog vol van de tijgerverhalen der vorige dagen:

- Komen hier niet de tijgers aansluipen, als het gaat schemeren?

Ja, natuurlijk komen zij hier. Plotseling zien wij, geen tijger nog, maar een Batakker, vergezeld van iemand, die even achter hem aantript.

Het is bij toeval de Radja van Tiga-Dolok, met zijn volgeling. En de Radja herkent den gouverneur, slaat de handen in elkaâr:

- En waarom heeft meneer de Gouverneur mij dan niet zijn bezoek aangekondigd?!

- Het doet er niet toe, zegt de heer Westenenk.

Liefst maar niet officieel ditmaal. De Radja ziet er volstrekt niet prinselijk uit: hij heeft een, aan de mouwen erg gesleten, wit jasje aan boven zijn sarong, en zijn tanden zijn, volgens de Bataksche zede, van boven afgevijld, wat hem een afschuwelijken mond geeft, purperrood van betel.

- Komt meneer de steenen grotten weêr zien? vraagt de Radja in geheime ontzetting.

Het antwoord is bevestigend.

- Zal meneer (het treft mij, dat het Kandjeng, een titel gelijk aan Excellentie in deze landen, niet als in Java, wordt gezegd voor het hier wel gebruikelijke Toean-Besar (Groote Heer)) dan nog méermalen naar die grotten en beelden komen zien??

Het antwoord is twijfelloos bevestigend.

- Dan zal ik voortaan zorgen, dat de weg beter onderhouden wordt! roept de Radja, lichtelijk wanhopig om zooveel durende interesse van die Hollanders in wat gaten in een rots en een paar verweerde steenklompen, die menschelijken vorm vertoonen.

Hij had gedacht: eens, twee keer zijn ze nu bezichtigd; nu mogen ze wel weêr onder de woekerende varen worden bedekt, ook al is de plek daar ginds kramat (heilig).

En de Radja fluistert zijn volgeling een paar woorden in en de volgeling zet het, ons vooruit, op een ijlen.

Een nieuwe verrassing, maar... nog geen tijger! Wel een zeer groote vogel, een neushoornvogel, die met trillende, wijde vleugels den (niet onderhouden) weg overvliegt en wel van rechts naar links.

- Een goed voorteeiken, zegt de Radja, nu zichtbaar verlicht, want eerst bang voor een reprimande over den slecht onderhouden weg. Ware de vogel van links naar rechts gevlogen, dan zoû dat 'tjelaka', onheil, kunnen beteekenen...

Wat een groote majestueuze vogel. Als hij geschoten wordt, bij ongeluk, door een botterik, want hij måg niet geschoten worden, dan sterft de Radja, of minstens zijn zoon. En om de ziel van den vogel dan te verzoenen, wordt een vertooning gehouden: een mime speelt dan, met een doek over het hoofd en een vogelbek voor, voor den vogel.

- Ja zeker, tijgers, beâamt de Radja mijn herhaalde vraag. Verleden hebben ze nog een koe van me weg gehaald!

Geen tijger stoort ons, het is niet het uur. De fiere neushoorn-vogel is voorbij in het azuur gewiekt. Hier is de kampong - het zijn de Timoer-Batakkers, die hier wonen - en het huis van den Radja, en zijn padi-schuur, en zijn vrouw. Radja, huis, schuur en vrouw zijn heel, heel gewoon en ik zoû niet durven er ièts moois bij te maken. Maar zoo een Radja is toch hier de zelfbestierder van het 'landschap'.

De volgeling heeft, als wij verder gaan, den glooienden weg af, zijn plicht gedaan. Een paar mannen zijn ijlings aan het werk gezet en maken, dat de weg begaanbaar is, naar het heiligdom.

Het is wel zeer bijzonder. Wàt is het? Wat is het geweest? Kan het Hindoesch zijn? Is het Bataksch? Of geen van beiden?? Een vreemde, geheimvolle atmosfeer hangt over deze plaats, een weinig diep verzonken tusschen de hellingen van het oerwoud. Een rivier kronkelt te voorschijn en verdwijnt weêr tusschen blokken rots. Een verheffing van tufsteen is als een muur, als een wal, als een vormlooze massa, massa van iets, dat nooit gebouwd maar door de natuur gevormd was, en dat de vroegere mensch, die hier geleefd heeft, twijfelloos tot een soort heiligdom heeft gevormd en herschapen. Want talloze, kleine, vrome, uitgesleten trapjes zijn, nauw meer begaanbaar, gehouwen in het steen. Wij zijn er op gegaan, maar omdat de trapjes bijna niet meer begaanbaar

waren, ging een wandelende leuning met mij mede, toen ik de tufsteen massa oplom. De wandelende leuning bestond uit een lange bamboe, door enkele Batakkers vast gehouden; de Batakkers, blootsvoets, liepen vlug, met den schuin gehouden bamboe, de steilte op, de vergane, vrome treden op, terwijl mijn hand, waar ik mijn voet ook zette, de leuning der bamboe wist te grijpen, die langs mijn zijde meê wandelde. Ook steunden de Batakkers mijn stok, als ik die plantte; grepen zij zelfs mijn voet, als die glipte over het modderige tufsteen, tusschen varens en slangen, en wist ik zoo den top te bereiken van het heiligdom. Er was daar een kleine 'stûpa' of koepel, met een zeer grooten salamander gehouwen er bij. Maar of de stûpa iets bevat heeft, weet ik niet. Er slingerde zich, gehouwen in een steen, een lange cobra-slang den rots op; vooral de kop was nog goed te onderscheiden. Verderop de groote griezelsvorm van een immense kikvorsch of padde door mos overwoekerd. Twee beelden, een man en een vrouw, plomp en primitief, uit een geheel kunstlooze periode; de menschevorm slechts naïef-weg weêr gegeven, en door alle tijden verweerd, afgesleten, vergaan, en overweldigd door groote varens, die, om ons de beelden beter te doen zien, werden weg gekapt. Om een olifantsvorm in het steen aan de andere zijde van de klotsende rivier, wordt de plek, die kramat (heilig) is, Batoe Gadjah (Oli-fantssteen) genoemd. Veel volk liep er toe, de oude néné's van den Radja - grootmoeder en tantes - en zijn drie zoontjes naderden met purperenarang-bloemen in de handen om ons die te geven.

Maar wat het belangwekkendste was, dat waren de, tusschen de gesleten trapjes, in het tufsteen gehouwen nissen en grotten. Wat hebben die nissen, die grotten eenmaal bevat? Beelden of... kluizenaars, mijneraars? Het is mogelijk, dat er primitieve beelden in stonden, als wij er boven op de steenmassa die beiden, god en godin, man en vrouw, troffen. Het is misschien waarschijnlijker, dat er in die nissen-hoe klein ze ook zijn-kluizenaars hebben zitten staren op hun navel of mijneraars die zich verloren hebben in een lichamelijke onbewegelijkheid en wegzweving hunner zielen van alle aardschheid. Een vrome menigte

is misschien in vroeger dagen hierheen gekomen, is de trapjes één voor één opgetreden, heeft de kluizenaars, de mijmeraars, ginds in die nissen, gehurkt en starende, zonder meer het aardse te zien, aanbeden. Hunne stokmagere, ontvleeschte ledematen waren wellicht juist passende binnen de nauwe bogen. Zij waren vergroeid; zij bewogen niet meer; zij waren nauwelijks meer menselijk, afgevest, niet meer gevoed dan door de korrel rijst, nauwelijks meer, die de vrome pelgrims hun brachten: meer dan één korrel hadden ze van noode niet. Wellicht als hun oogen puilden, hunne dorre monden schuimden van hun laatste speeksel, brachten de pelgrims hun in een kokosnapje enkele druppelen water uit de rivier. Zij lieten zich de lippen bevochtigen, zij dronken wellicht zonder het zich bewust te worden. Zij stierven misschien in hun nis en in hun extaze, de beenderen werden hun dan, meen ik mij voor te mogen stellen, gebroken uit hun nissen en zij werden met plechtigheid ter aarde besteld. En andere mijmeraars, of kluizenaars, die reeds lang bij de rivier hadden gewacht, namen de plaatsen der dooden in, voegden zich op hunne beurt in de nauwe grot, vergroeyden er van onbeweeglijkheid, staarden er en stierven er in langzame afsterving en in zielevervoering...

Ik fantazeer. Misschien was het zoo, misschien was het anders. Niets is bekend van deze vreemde plaats, waarover nog de geheimnisvolle wijding hangt van verrukkingen en vroomheden lang reeds verijld, langs deze nauw meer zichtbare treden. Maar zekerlijk - dit is met één blik te zien - zijn hier duizenden op vrome dagen gekomen, hebben zich gelouterd in de rivier, zijn de trapjes opgetreden...

Hebben zij geofferd bloemen en wierook bij olifant, slang, salamander en kikvorsch; bij den man en de vrouw, de plompe god en godin daarginds op de hoogte, tusschen de varens... Wie zal ooit zeggen met meer zekerheid dan mijn fantasie het waagt, wie hier gekomen zijn; wat hier geschied is in de nog duistere dageraad van eeredienst en kunst beiden...?

Daar weêr een schuifelend slangetje en de kleurige vlinders, héél

groot, fladderen loom om alsof hun wiekenpracht hun te zwaar is...

En de Radja laat ons zien een kristallen djimat (talisman), een ronden knikker: als die op de hoogste punt van het heiligdom wordt gelegd, gaat de bal gloeien als vuur... Vol beleefde aandacht kijken wij naar den djimat en vragen natuurlijk niet den knikker in den zon te leggen: dat zoû twijfel beteekenen aan het woord van den Radja... Langs het tijgerpad wandelen wij naar de auto terug; de rotan groeide hoog om ons op en de broodboom liet de verdorde, met geraas ritselende, bladeren neêr vallen om onzen voet. Het was een morgen vol vreemde dingen, die harmonieus samen stemden in het getril van een blakenden zonneshijn.

En omdat ook het hedendaagsche leven zijn interesse heeft naast de vreemde raadsels der vervlogene, ondoordringbare tijden, wil ik, na van dit oer-antieke te hebben verteld, vertellen van de zeer moderne kolonializatie der door verschillende ondernemingen, in dezen malaise-tijd, ontslagen koelies. Het is te Pematang Bandar, dat ik bedoel, dat enkele maanden geleden, niet langer, nog een wildernis was, dat nu reeds een bloeiende kampong is, waar de Javanen-immigranten behalve hun huisje het individueele bezit hebben verkregen van een klein stukje grond, dat zij bebouwen en waarop groente, obi (aardvrucht), teboe (suikerriet) en djagoeng (maïs) rijkelijk tieren, terwijl broodboom en kapokboom-de eerste met de groote ritsel-bladeren, de andere met witte pluivlokken barstende uit de boon-zich verheffen tusschen de bamboe-woningen. Zij schijnen hier tevreden te zijn, deze Javanen, en trots alle heimwee, niet dadelijk terug te willen naar eigen land, naar Java, waar zij om overbevolking en ook al weêr malaise, vermoedelijk nooit een dergelijk onafhankelijk bestaan van eenvoudig landbouwer zouden deelachtig worden.

Later zal hun ook een sawah (rijstveld) worden gegeven, waarvoor waterrecht betaald moet worden; een schooltje is hun reeds gesticht.

De Javanen-kolonie maakt een goeden indruk. Enkele maanden geleden zijn deze kolonisten hier aangekomen, mizerabel, honger lijdend, zonder iets; thans zijn zij in zekeren zin welvarend en grondbezittend. Het is niet noodig in weelde te baden en provincies te bezitten om gelukkig te zijn. Een bamboe hutje met baleh-baleh, een stukje grond, een sawah in toekomstig verschiet, een klapperboom, een pisangboom, een groenteveld, wat suikerriet en maïs. Wat heeft de eenvoudige en kleine mensch meer noodig om met een vrouw zijner keuze, die de kleurige sarong over den boezem geknoopt heeft en zoo gekleed en getooid is, tevreden voort te leven tusschen de groote dingen dezer natuur, tusschen de bergen en de rivieren, afgronden en hemelen, zonneschijn en regenvloed? Naar meer gaan niet zijn eischen, en als hij zijn kinderen, nog kort geleden stervende van honger, thans met dikke rijstbuikjes ziet rollen tusschen de kippen over grond en gras, lacht hij tevreden en wordt zich bewust het geluk gewonnen te hebben, terwijl wij, o lezer, gij en ik, duizend andere dingen wenschen, die wij volstrekt niet noodig hebben, maar die wij voor ons onmisbaar achten, en die ons leven bezwaren.

En wie is nu de grootste wijsgeer: mijn mijneraar, die zich voegde in de nauwe grot om zich weg te peinzen van alle aardschheid en de verrukking deelachtig te worden, of de Javaansche kolonist op Sumatra, die gelukkig is met zijn hutje en zijn stukje bouwland?

11

De groote daad is gedaan. De toeristische, de monumentale toer dwars door Sumatra, van Medan, langs het Toba-meer, naar de Padangsche Bovenlanden en Padang! De triomf van den Koning der Wegen, Auto, over wat berg en oerwoud was en... bijna nog immer is, werd een voldongen feit - ik meen voor òns - en wij kraaien luid victorie. De tocht, waarvan ons zeer veel verteld was, te veel misschien om geen tegenvaller in petto te houden, is geen tegenvaller geweest en daarbij, het is een zegetocht geweest

zonder één enkel incident, zelfs niet het geringste; een zegetocht van drie weken. Want wij hebben ons niet gehaast met te overwinnen: wilt ge overwinnen als wij, dan kunt ge dat in vier, vijf dagen ook wel doen maar dat noem ik victorie en kilometers verslinden, en ik houd er wel van mijn overwinningen te digereeren en rustig een dag na te genieten van het duizendvoudige schoons, dat zulk een tocht mij biedt.

Ook na onze prachtige steppe-, woestijn- en bergtochten in Afrika, vreesde ik eenigszins voor désilluzie. Maar Sumatra is geheel anders; was het daar ginds de strenge, straffe soberheid, hier was het de majesteitelijke pracht en grootschheid, beiden echter heel ernstig en heel verheven gehouden. En het was een groot geluk, deze sublieme ontzaglijkheid der natuur, in welks epos het Tobameer even verschijnt als een idylle, een liefelijk poëem midden in de titanekracht van een heldendicht van bergen en bosschen, dag aan dag, drie weken lang om ons te voelen. De weêrgoden zegenden ons; hoewel de regens vaak dreigden - Sumatra heeft niet zulke uitgesproken natte en droge moessons als Java - tuften wij l'angs de regenvloeden en door de zich zamelende wolken heen en konden geen dag ons verregend rekenen.

Ik wil beginnen met den heer Rademaker, auto-verhuurder te Medan, hierbij dank te zeggen voor de goede zorgen, die hij nam om de 'groote daad' volkomen te doen gelukken. Onze kleine Essex-wagen, bestuurd door de parelen van chauffeurs - Javanen - Imân en Tahir, heeft de overwinning behaald zonder ook maar één oogenblik te versagen. Niet alleen, dat nimmer een band sprong op den tocht bij een hachelijke virage, maar zelfs niet het minste defect in den motor noodzaakte Tahir zijn mechanische kennis op den weg ons te toonen. Deze triornftocht ging als een liedje de bergen op, parelde als een roulade en fioriture de virages af, langs afgrond en levensgevaar. Wij zagen wel in den eerste, maar dàchten niet aan het laatste. Trouwens, de afgronden langs onze wagen waren niet altijd te zien, want... dichte takken

en bladeren verborgen de diepten en steilten vaak voor onzen blik, tot wij op eens... ons bewust werden, bij een bocht, langs wèlke monumentale ravijnen wij onder Tahirs en Imâns leiding reden en rolden en slingerden!!!

Het was de ontzagwekkende schoonheid eener oeroude, vulkanische wereld, die door hare cataclysmen heen is gebleven een paradijs van reuzen en goden. Er is iets gigantiesch in deze natuur en in dit giganteske ligt het Toba-meer daar als een blauw juweel, stralend gevat tusschen de soms parelblanke, rechte rotsen.

Te veel had men ons niet van dit alles verteld. Te weinig kan ik er u ook van vertellen omdat de heerlijkheid van berglijnen, kolossale boommassa's, vervloeiingen van horizon naar gouden middagen of lila avonden, en de overstelping van de varende wolken, die uw kleine auto durft door gaan, niet altijd in onze arme, te veel gezegde woorden is te bevatten.

Ik woû, dat ik nieuwe woorden had. Ik ben echter niet rijker dan ik ben. En ik zal pogen uit mijn kleinen rijkdom de woorden te kiezen, die eenigszins zullen weêrspiegelen de schoonheid van dezen toer, langs steeds goed onderhoudene wegen afrollende. Seriboe Dolok, het zijn de Duizend Heuvelen. Zij golven groen in het frissche seizoen, naar alle zijden weg; geteld zijn ze niet, maar slechts geschat en toen genoemd met het aantal, dat dichterbij-weg de ontelbaarheid weêrgeeft. Zij verzwijmen in lucht en licht: zij wijkt altijd heel ver, deze horizon. Langs den weg leiden op eens Batakkers een stoet van prachtige paardjes, de kleine, levendige, vive, met de gecambreerde nekken en de vurige oogen en de bijna niet te bedwingen bewegingen. Gekruist met het Sandelwood-ras, geven deze Bataksche paarden een edele mengeling en de jonge dieren worden vrij in de grasvlakte los gelaten om te tieren en dan weêr gevangen; zij steigeren, nu wij voorbij schieten, hevig aan de bedwingende hand der mannen en rekken en rukken en hinniken brieschend. Over de heuvelen woekert de alang-alang, en het den inboorling nuttelooze pluimgas: misschien vlecht hij er nog slechts een vogelkooitje uit voor

zijn zoo geliefde tortelduif. Geen plant is bestand tegen de alang-alang, die woekert, die alles overwoekert, terwijl het hooge pluimgras zijn vederbossen opstuwt; dan denk ik weêr altijd aan tijgers, omdat ze hier zoo wondermooi met even zichtbaren kop zouden kunnen schuilen, de koninklijke dieren. Maar de auto, die voort schiet, is een koning ook, in zijn soort. En zelfs in het latere uur is nooit te vermoeden, dat Hij, wiens gestreepte vacht gelijk is aan schaduw en gele grashalm, zijn haat tegen dat nieuwe, altijd langs de wegen wegvlochtende dier, dat snort en schreeuwt bij elke bocht, als of het een daar verborgen gevaar in den muil snelt, zoû durven openbaren...

Wij zien de eerste rijstvelden, 'ladangs', de 'droog' bebouwde; eerst later, naar het Zuiden toe, zullen wij de zoo veel schoonere liquide terrassen zien, waar de padi met heilige vroomheid, plantje na teêr plantje, geplant wordt in de vette aarde, die het geleide water steeds overstroomt...

Maar de vervloeiing der berglijnen troost ons, dat de verrukkelijke rijstterrassen nog ver zijn. De Sinaboeng, de Boeatan, de Piso-Piso rijzen op en verglijden achter de groene Duizend Heuvelen om dan weêr teêr en dun op te doemen in verdere ijheid van immaterieele verblauwing tegen de schijnbaar meer tastbare lucht. Het is het licht zelve, het is een nevel-vluchtig waas, dat de lucht meer tastbaarheid schijnt te geven dan den berg. Ge zoudt willen grijpen in de hooge lucht in uw dwazen hoogmoed en heimwee naar azuur; de bergen wijken echter weg in schijnbaar ontastbaar geheimenis. Is een vogel eigenlijk niet het eenige schepsel, dat zulk mysterie oplosbaar vindt: wiekt de arend-er wieken hier arenden-niet neêr op de ontastbare bergen en stijgt hij niet op in de lucht, wier hoogte en diepte eindeloos schijnt?

Maar wat zijn die zwarte of kale plekken? Hier en daar, over de bergen, dicht bij ons verzichtbaren de zwarte, afgebrande vlakken, de uitgebrande, donkere wonden. Het is wat de 'roofbouw' doet; de roofbouw, waarmee reeds sedert eeuwen de inboorling

de brand stak in het oerbosch der bergen, daar ter plaatse rijst plant of maïs, voor één enkelen, snellen oogst en dan de mishandelde, uitgebuite plek verliet om elders weêr 'roofbouw' te plegen, zonder zelfs te denken den beroofden berg nieuw geboomte in te planten; geboomte, zonder welk hij afsterft in de aarde, waaruit hij in vulkanische roering zich opwierp en aanstonds in weelderigheid en vegetatie uitbarstte... Nu liggen daar over de liefdeloos gemartelde bergflanken de zwarte plekken, de donkere wonden der verlatene gronden en alleen voor het oog is de afwisseling van dat donker grauw en blauw en zwart nog te waardeeren omdat die sombere kleuren zich schakeeren tusschen het overstelpende groen. Zoo staat de Piso-Piso daar, armelijk boomloos en bladerloos zijn berooide naaktheid der flanken, en slechts aan den top bedekt, als met een muts van onbereikbaar bosch.

Daar, tusschen de bazalten flanken en groene dellingen door, schemeren de eerste blauwe kommen van het Toba-meer zichtbaar en het tafelgebergte van Samosir, het eiland, dat zich wijd uitbreidt in het meer, rijst wonderschoon op met strenge, blanke, licht grauwe, rechte lijnen. Wij naderen Perapat, waar wij enkele dagen zullen blijven, omdat het jammer zoû zijn al te snel deze lieflijkheid, midden in de grootschheid, te verlaten.

Wat hier gebeurde in vroegere eeuwen is het geheim der verschrikkelijke cataclysmen-vulkanische losbarstingen en aardbevingen-die het aanschijn der aarde hier telkens hebben gewijzigd, of groote hartstochten haar doorwoelden en schokten. Het Toba-meer schijnt oorspronkelijk een ontzaglijke krater geweest te zijn, waarin het eiland Samosir, omgeven van het meerwater, ongeveer den eigen vorm van het meer behield, alsof de rotsmassa's van den bergtop het kratermeer binnen stortten, en het meerwater die massa's omgaf, zonder haar te kunnen verzwelgen. Het meer ligt daar als een betrekkelijk eng water rondom het eiland van bazalt en wist alleen naar het Noorden, den Piso-Piso te gemoet, verder en wijder uit te stroomen.

Van al deze ontzaglijkheden is niet meer over dan de lieflijkheid, die wij nu zien, eene lieflijkheid, tòch nog grootsch, want niets in deze natuur werd klein, en zoo wij het Toba-meer lieflijk noemen vergeten wij niet dat ook een godin lieflijk kan zijn... Noch met de Italiaansche noch met de Zwitsersche meren is deze lieflijkheid te vergelijken. Zij blijft altijd streng, met ernstige, voorname lijnen en al kan ik in het Toba-meer iets vrouwelijks zien, het is eene vrouwelijkheid, goddelijk en streng gebleven. Varen wij over het meer, dan zijn de verrassingen steeds de bijna vierkante kommen, ingesloten door de steile, blanke bergwanden. Daar, boven nestelen de zwaluwen. Kapen steken vooruit met hoog pluimgras groen overwuid; het zijn de idyllische halmen, die iets herderlijks geven aan deze natuur, wanneer zij opsteken tegen de blauwe lucht. De pasangrahan¹ ligt op een der kapen, uitstekend in het meer; het hôtelletje ligt vlak er bij. Wie wil, dwaalt den heuvel af en baadt zich in het meer. Het dorpje met zijn haventje, waarin op passer-dag tal van sampangs² der marktbezoekers samen glijden, ligt tusschen de kokospalmen verscholen. Bataksche visschers wonen hier vele. Slanke prauwen met uitgesneden en kleurige voor- en achtersteven in bijna visch- of draakmotief, de vierkante zeilen licht-kleurig, steken af in fijn silhouet tegen licht en tegen water. Nauwlijks rimpelt dat water. Zoo weinig straf zijn deze tinten, dat ze bijna verbazen: wij hadden nooit gedacht aan deze opaalachtige teederheid, die tòch is van het Oosten, want bij niets te vergelijken.

Kreeken en inhammen kartelen den boord van het meer. Eilandjes, overgroende rotsen, liggen er, als bij toeval vergeten, in. Geiten en schapen zijn op de grazige kusthellingen geleid door bruine, naakte jongetjes, die zich, terwijl de kudde graast, baden; of in lange bamboe's putten zij water en klimmen, met die gevulde vaten, als geitjes zelve de heuvelen weêr op. In het meer liggen der

1 Rusthuis.

2 Bootjes.

visschers netten onder den spiegel en op bamboe stellingen, onder een afdakje, in het water - de dunne stijlen als sepia-vegen - alles weg getrild in een parelteêr licht, zitten visschers soms, donkere schaduw-figuurtjes, op te letten of de visch het net niet weg trekt. Telkens weêrklinkt van uit het pluimgras een verlangende fluit.

Ons motor-bootje wendt hier en daar, kreek uit, kom in, langs de steile tafelwanden. Dit water noemt de Maleier-om-de-kust, de 'smakelooze zee': laut tawar. Als met blauwe Capri-grotten diept het telkens in de steile, witte rotsen: er is dan diep-in een bijna zwarte schaduw. Orchideeën slieren met bloeiende lange takken tot bijna in het meer. Ons volgen tal van naakte knaapjes in bootjes, gevormd uit een hollen boomstam, ze roeiende met één riem. De kinderen klimmen den rots op en plukken de bloemen en scheuren de orchidee-linten en lange lianen af. Onder het doorzichtige water woekert een vreemde plantengroei.

Hier zijn de heilige steenen: Batoe Gorga, met bloed beschreven, als er een slag was gewonnen, want deze inboorlingen, wonende aan dit meer, streden met elkaâr een eeuw nog slechts geleden. Wortels van mabarboomen schieten de takken af, weêr terug in het water en weven als doorzichtig staketsel. Wij turen van ons bootje af naar de vreemde hiëroglyfen dier rotssteenen, die annalen zijn. Ik zie als laddertjes en grotjes ingegrift: zijn het werkelijk letterteekens? Dat spiegelt terug in het helder spiegelende water.

Wij stappen even uit aan de kampong, die vlak aan het meer ligt, aan weêr een vierkante kom, vóór ons het Tafelgebergte - als ik het zoo noemen mag -; ter zijde de coulissen van rotsen. Vier, vijf huisjes, arme visschers, naakte kinderen. Als wij weêr in ons bootje stappen, racen de bruine jongetjes ons achterna in hun holle boomstammen, één met hun bootje, één met het water, dat is hun bad, spel, kostwinning en element. Zij hebben niets noodig om te leven dan water en hollen boomstam.

Nu varen wij verder het meer op. Vele heuvelflanken zijn door

roofbouw afge-ladant - ladang is het droge rijstveld - om één enkelen, snellen oogst, die daarna den berg kaal laat of als met een wonde ingevreten. Maar de dorre plekken in het zachte licht steengrauw versmolten, breken den ééntoon van het regenfrissche groen, blauwen zelfs verder op...

Het eiland Samosir was eerst een schiereiland, verbonden met een smallen, natuurlijken dijk aan het vasteland, aan Tapanoeli, dat ginds in het Westen ligt. Ten gerieve der prauwevaart meende de rezident Welsink het raadzaam dezen dijk, deze 'navelstreng' te doen verdwijnen. Maar de Batakkers vreesden, dat, zoo de 'streng' niet meer eiland vast snoerde aan land, het eiland òmtui-melen zoû in het meer...

Een groote sedeka (heilig feestmaal) werd gegeven; dertigduizend koelies kwamen van heinde en verre te zamen; in één dag was de natuurlijke dijk door gebroken: het schiereiland, toen eiland, Samosir, tuimelde niet in het Toba-meer om...

Daar ligt het, zijn anders grauwe, blanke, bazalten tafelen nu gloeiende ròze in den weêrschijn van den zinkenden zonnebrand. De prauwen, de sampangs - de holle boomstammen - zijn veeg-jes van Oost-Indische inkt over het purperende water. En de fluit, die wij dien morgen hoorden, weêrklinkt weêr in die zelfde graspluimen, maar met een ander motief: het is of het motief van verlangen verklankt is tot een ànder van weemoedige berusting nu de zon toch reeds zinkt, de maan ginds opzilvert met hare schim van een schijf en de allereerste star tintelt uit de diepte op van de nog rozige lucht.

Na twee dagen zetten wij den triomftocht voort.

12

Als wij Perapat verlaten, wijkt de weg langs diepe ravijnen van het meer af, maar tusschen de kloven door zien wij nog telkens de blauwe Toba-kommen oprijzen en verzinken. Regens dreigen en

het is soms of wij een wolkenland te gemoet gaan. Maar onze overmoed wordt telkens weêr beloond door den glimlach der zon, immens uitklarende tusschen nevel en verwijderden stortvloed. De buien schuiven nu aan onze linker-, dan aan onze rechterhand. En zie, daar treffen ons de eerste liquide sawah-terrassen, maar, later, in het Padangsche, zullen wij ze zóó mooi zien worden bebouwd, dat ik ze u liever dààr toon. Tusschen het geboomte-broodboom en arèn, kokos en pisang, pinang en tamarinde-duiken de huisjes van bamboe en atap op en zijn als schepen-om den dakvorm-gestrand op deze zee van bladeren, en deze schipvorm der huizen zal ook in het Padangsche zich nog duidelijker, verrassender teekenen. Daar blauwt een gebergte, de Pangoeloe-Bao, plots klarende de schuine regenbui uit-geen drup viel op òns neêr-en zoo wij hier links nu afsloegen, zouden wij langs de Assahan-rivier de beroemde stortwatervallen vinden, maar het is voor de auto ondoenlijk: onze chauffeur Imân-Tahir rijdt-wijst ons alleen maar met weemoed de richting; niet àlle schoonheid is te bereiken.

De weg slingert telkens: wie telde óóit deze slingeren! De Bataksche vrouwen, ter markt gaande, loopen langs den weg-kant, steeds de eene achter de andere; het bovenlijf bloot, de borst geheel zichtbaar, vooral die der gehuwde vrouwen, is de lange kaïn gedrapeerd om lendenen en schouder volgens ingeving, niet altijd naar vasten regel. En zij dragen hare lasten op het hoofd- de marktwaar-in gevlochten korven, rond of vierkant, die zij grooter of kleiner vouwen naar gelang van den inhoud. Hoe zij die korven en manden dragen, met wiegeling der heupen en recht het hoofd, terwijl zij statiglijk loopen, de lange wegen af!

In Lagobotti bezoeken wij de Rhieinische Mission, reeds zestig jaren hier gevestigd en de zendelingen toonen mij den zeer interessanten schrijnwerkersarbeid, de volmaakt keurige school voor rechtlĳnig-teekenen-hoe onberispelijk al die bouwkunstige ontwerpen. Ook de weefschool, waar de Bataksche meisjes, onder

leiding der Duitsche zusters, haar eigen uitzet leeren weven. Ach, zoo ze maar niet zoo keurig Dalcroze-achtig dansten en zongen van Funiculi-Funicula, en zelfs Oberon's Elfendans en Boccherini's Menuet moesten weêrgeven onder palmen, tusschen deze pisang-boomen! Dat was heusch niet zuiver van smaak gedacht, broeders en zusters, maar wij mogen de laatsten er niet hard om vallen, als zij overigens deugden van reinheid en arbeidslust kweeken in deze Bataksche meiskens.

En de weg rolt af, slingert op. Het is, kilometers lang, een steeds afwisselende schoonheid. Nu ik er over schrijf, na dagen, komt werkelijk weêr het heimwee in mij op, opnieuw, o, opnieuw dien prachtige weg op te slingeren en af te rollen. Dat gaat als muziek, steeds als een liedje met parelende fioritures! 'Gevaar?' Ja, telkens, als uw chauffeurskunst niet vlekkeloos zijn zoû. Hebben wij één oogenblik aan gevaar gedacht?? Het gaat den hemel in en dan de groene wereld weêr neêr. Langs de wolken, dóór de wolken... Nog even bij Baligé, een laatste blik op blauw Toba-meer en Samosir... Wij kijken om... Het is weg, het is gedaan, Toba-meer en Samosir, het is reeds achter ons, een vervlogen idylle. Tot Taroetoeng rijden wij dien dag. Wij rijsttafelen in de pasangrahan aldaar; dank zij het waakzaam oog van den heer Simons, contrôleur, en mevrouw Simons, is dit rusthuis waardig geprezen te worden. Dat zijn niet àlle pasangrahans op onzen weg, o neen...!

Wij verlaten Taroetoeng. Een jeugdige meisjeshand biedt mijn vrouw heliotrope, die zij zelve hier kweekt in deze frissche temperatuur. De teedere bloemetjes geuren den snellenden wagen door. Het is altijd zoo lief en hartelijk, dat aankomen en weggaan, voor ons toeristen, op al deze plaatsen. Een klein beetje als een triomftocht. En het gaat zoo vlug, zoo vlug... Wij maken telkens kennis met vriendelijke menschen, maar het afscheid volgt zoo gauw de verwelkomst. Verder weêr, verder weêr, in de zege meê van Koning Auto! Het zal nu gaan naar Sibolga, Tapanoeli door. Sibolga, dat ik van een hoogtepunt, even opgeklommen, terwijl

de auto wachtte, zag liggen aan hare baai met àl haar eilandjes...

Het is de dalende weg met, als men ze goed heeft geteld, veertienhonderd wendingen. Tahir wil zoo gaarne hem afzingen, Tahir heeft nog nooit dezen weg afgezongen en zoû het nu gaarne doen. Wij voelen ons zoo een beetje 'proefkonijn' voor Tahir, maar Imân zegt, dat hij Tahir àlles van den weg verteld heeft, en dat er geen gevaar is, zoo een chauffeur maar handigheid aan voorzichtigheid paart. Ook niet bij een maiden-tour. Zoodat Tahir, stil verrukt, het stuur in handen neemt en, met ons in den wagen, de veertienhonderd bochten aftrillert naar beneden toe, naar Sibolga.

De weg is afgeslingerd. In de stad nemen wij benzine bij een Chineesche toko, die, naar ik later verneem, den volgenden dag in laaienden brand verdween!

En wij tuffen verder. Door palmengaarden ziet ge de zee. Een sprookje, die zee, vlak bij, tusschen de kokosstammen en klapperkruinen; de kalme waterlijn tusschen de statie-boomen heen schemerend. En de landschappen worden steeds wijder en imponanter. Ik herinner mij een waterval tusschen pijnbosschen en dan dadelijk weêr een ravijn en nauwe kloven, waar tusschen wij doorgaan. En de wolklenden en de regensluiers!

In modder liggen soms de karbouwen hun modderbad te nemen. Zoo zalig koel als dit hun zware lijf is! Daar liggen zij, de geheele massa ingedommeld, den wijd uit gehoornden kop met de zachte, wijsgeerige oogen alleen zichtbaar. Wat zijn ze zachtmoedig voor zóó groote dieren. Een knaapje, naakt, een rietje in de hand, beheerscht hen. En zij laten zich leiden. Het schijnt of ook zij, zoo goed als de Bengaalsche runderen, een inwendig leven leiden, dat vreemd is aan hun zwoegen en trekken. Of is dit nu alleen dwaas fantazeeren van mij? Maar waarom komt dan telkens die gedachte op bij mij: die karbouw, ginds, die trekt en zwoegt, denkt aan... àndere dingen, heeft een geheimzinnig zieleleven?? Komt het

alleen om dien peinzenden wijsgeersblik van het beest, blik, dien hij somtijds sluiert achter een loomheid van uitdrukking, of hij niet wil, dat ge hem in de oogen en in de ziel ziet? Neen, niet alleen dikhuid en zwaarpoot is de karbouw; ik kan niet anders gelooven, dan dat hij denkt, peinst, droomt, dan dat hij een inwendig zieleleven heeft en zich wijsgeerig, omdat hij dat goèd vindt, laat leiden door het naakte knaapje met een twijgje in de hand.

Het Bataksche element heeft uit. Geen onrein zwijn snuffelt meer de kampong door; de Moslemsche atmosfeer overheerscht al meer en meer. Wij zijn in Padang Sidempoean aangekomen. Een onmogelijke pasangrahan maar gelukkig zet de mandoor een goede rijsttafel voor. Wil deze reis echter ook toeristisch geheel en al mogelijk zijn voor den automobilist, dan moet hij niet risqueeren zulke pasangrahans tegen te komen als die van Padang Sidempoean. Luxe wil de toerist niet op dezen tocht, maar reinheid is een gerechtvaardigde eisch. Buiten, onder een atap afdak, zien de beide chauffeurs zorgvuldig den motor na. Ik zoû die beide jongens alle motoren der wereld toe vertrouwen...

Wij tuffen dien volgenden dag in éénen naar Fort-de-Kock, en zaten elf uur in onzen wagen. Het was een prestatie; maar dank zij het weêr, lucht, goedgunstigheid der goden, Tahir en Imân, den motor en den weg, deden wij onze elf uurtjes af, - soms gingen wij snel, soms minder snel - zonder dat één incident ons ophield. En deze elf uren waren, zonder dat er één ons te lang was, wederom vol van de betoovering van het grootsche, majestueuze landschap, dat wij niet moê werden, om ons en voor ons uit te zien afwisselen met àl de vèrgezichten en diepgezichten, die het biedt. Het was de Weg van Triomf tusschen alle die veroverde schoonheden van bosch en berg en afgrond, en de kampongs er tusschen in, aan rivieren, en een waterval, en een vijver met heilige visschen, die de chauffeurs niet nalieten te voederen, en die even gulzig als heilig waren. Tegen den avond bereikten wij Fort-de-Kock of Boekit-Tinggi, als de inboorling zegt. We waren, in het

Hôtel Centrum afgestegen, ons bewust te zijn in een centrum van dingen en landen van interest.

Deze zijn de landen van het Matriarchaat, de landen van de zoo bizonder schoone Minang-Kabausche huizen en curieuze zeden, de Padangsche Bovenlanden, die Merapi en Singalang, de beide vulkanen, minnaar en bruid volgens de legende, beheerschen; deze zijn de landen, die het eindpunt zijn van den monumentalen Toer: Dwars door Sumatra.

In Fort-de-Kock zal het verlokkend zijn een tiental dagen te blijven, des morgens één der vele interessante toeren te doen, maar verder den reus en de reuzinne, Merapi en Singalang, te bespieden als hij gloeiend staat in glanzende macht, als zij zich hult en onthult in haar nevels. Ook de Ofir, daar ginds, waar Salomo eens, volgens weêr een legende, die eene andere tegenspreekt, zijn goudmijnen liet delven, rijst op in violette of paarspurperen regen- en zonnewaden, en tusschen de flanken dier bergen zal de auto iederen morgen snellen naar grotten en weêr andere vijvers met heilige visschen, naar beroemde bergkloven en de meren van Manindjau en Singalang.

De Minnaar en de Bruid, zij beheerschen voet bij voet den horizon. Zij glooien naar elkander toe, en het is vreemd, hoe bergen, die toch niets van menschelijken vorm vertoonen, legenden kunnen wekken van titanische menschelijkheid en goddelijkheid. Voor den inboorling zijn zij de gigantische wezens, deze bergen. Eeuwen geleden streed de Merapi met den Ofir om de gunst van de Singalang. Het was een oerstrijd van vulkanen, om ééne, die zich in vuur nog niet had uitgesproken. De Merapi vernietigde zijn tegenstander. Eén maal zullen Merapi en Singalang elkander naderen in een omhelzing van lava en vuur. Dan heeft de Hollandsche heerschappij in deze landen uit, is het geloof.

De machtige bergflanken glooien elkander in naderende liefde

toe. De bruid wacht; de Minnaar, van inwendige vlamme blakend, nog ingehouden... Maar hoe hevige hartstochten deze bergwezens uit zullen slaan, geweldige beroering reeds heeft hier de aarde doorwoeld. Het Karbouwengat, de kolossale kloof, is of het rotsgesteente gespleten is tot een diep, wijd dal, een vallei, die zich met zijn rotswanden windt en wendt. De marmersteengrotten van Kamang met de versteende vormen van olifanten en menselijke wezens en de altijd van het steen druipende waterdrop-pelen getuigen van weêr andere vergane, gebluschte hartstochten dezer gronden. Dit is alles bewogen geweest in ontzaglijke beweging. Deze nu kalme en lieflijke of versteende en stugge lijnen en vormen zijn de verwording en verstarring na uitbarsting en cataclysmen. Deze kloof van Harau is als een gespleten titanenkasteel en op de duistere plekken, waar de waterval stuift de schaduw uit, spoken de orang-alocs¹, de orang-boenian², trekken des nachts de legers op der schimmen van helden en verslagenen, en willen onze chauffeurs slechts een oogenblik toeven, een heel kort oogenblik, omdat zij bang zijn, de dappere jongens, die nooit voor den weg versagen, maar wel beven, voor deze duistere en toch wijde kloof, voor deze steile wanden, voor deze wijde, witte sluiers van waternimfen, voor alles wat hier atmosfeer van huivering weeft, zóó zelfs, dat zij niet afwachten tot de beroemde Echo hier driemaal zal weêrklinken, maar het met den wagen op een ijlen zetten, de kloof van Harau uit, terug naar licht en lucht en zonneschijn en groenende wijde en ver uitbreidende hel lumineuze kinnen, om in de werkelijke wereld terug te zijn.

13

Hoe zal ik u de Minang-Kabausche atmosfeer oproepen? Wat is Minang-Kabau? Het is een 'nagari' of dorp, waar men de hoorn van een wijfjeskarbouw vertoont, die eenmaal aan een Javaan-

1 Schimmen.

2 Spoken.

schen vorst zoû hebben toebehoord. Deze Javaansch gezinde buffel zoû alle Maleische buffels - dus geboortig in Sumatra zelve - uitdagen en wie kampioen bleef, zoû het land voor zijn vorst hebben gewonnen. Het ging tusschen het Maleische ras van Sumatra en eene dreigende Javaansche overheersching.

De Maleiers van Sumatra verzonnen een list. Zij hongerden een buffelkalf uit, snoerden het een ijzeren pin op den kop en lieten het dier los; het stormde af op de Javaansche kampioene, in zijn dorst om zich te lesschen, en stiet daarbij de pin haar in den buik. Zij stierf en de Maleische karbouw had voor het daar geboortige ras het land behouden, dat sedert Minang-Kabau heette. (De karbouw heeft overwonnen.)

De legende mist poëzie. Maar ik moest wel even haar vermelden. Het plaatsje, dat nog naar de legende heet, is ook niet interessant. Maar het is de bakermat, oer-oud, van wat hier wel interessant is, van deze vreemde zeden, in deze buitengewoon sierlijke vier- en zesvoudige huizen, ge-eerd, ja, ge-eere-diend. In de huizen, waar het Matriarchaat nog steeds heerscht.

Nergens is het moederrechterlijke verwantschapsrecht en het Matriarchaat zoo zuiver in stand gebleven als hier. Bloedverwantschap ontstaat door afstamming van verwante vrouwen, die ééne vóórmoeder de hare rekenen. Het zijn niet de broeders, het zijn de zusters en hare kinderen - de kamanakans - die de familie vormen. Wel is de panghoeloe, het familie-hoofd, een man en zelfs bezit hij een blijvenden titel of 'galar', maar na zijn dood gaat de waardigheid over op zijn jongeren broeder of op den oudsten neef, kind van de oudste zuster.

De oudste man uit den oudsten vrouwelijken tak is de mamak, beheerder van het familie-goed - harto poesaka - onverdeelbaar eigendom dier vrouwenfamilie. Hij handelt in overleg met alle mondige, ook aangetrouwde, mannen der familie, maar ook met alle de vrouwen. De man komt in huis bij zijn vrouw; spreekt hij van 'zijn huis', dan is dit het familie-huis zijner vrouw; zijn eigen familie-huis noemt hij 'het huis mijner zusters'.

Is de man ziek, dan keert hij terug in zijn bakermat, in het 'huis zijner zusters' en zoo zegt de adat-spreuk: 'hoe verre de reiger ook uitvliegt, hij keert tot zijn waterplas weêr'.

Ik weet niet of in deze matriarchale huizen de vrouwen werkelijk overheerschen maar het zoû niet onwaarschijnlijk zijn. Wij hadden het meer van Manindjau zien liggen in de stille diepte als een tooverkom, waaruit de wolken stegen en hooger stegen... Tot het water vlak lag als een metalen spiegel onder de uitstralende zon. Plots hanegekraai, hondengeblaf, kreten als van honende schelmen... maar het waren geen hanen en honden en schelmen: het waren de apen, de staartlooze, die in wilde jacht joelden door de boomen. Kinderen boden ons orchideeën aan, zorgvuldig de wortels in aarde en banane-blad omwonden. Terug gaande trof mij bij Lawang, dat zeer mooie, groote Minang-Kabausche huis. Op palen verheven, vertoonde het weêr dien eleganten schip-vorm om de zijpunten zijner daken. Aan het middengedeelte was links en rechts tweemaal een zijgedeelte bijgebouwd: dan steken de nieuwe daken links en rechts als met de voorstevens van schepen onder uit de zijpunten van het moederdak uit, steeds ongeveer op de zelfde hoogte-lijn. De familie werd te groot voor het huis, de zusters deden naarstig haar plicht en het huis werd uitgebreid met zij-pavillioenen. De tweede maal is de bijbouw nog sierlijker, hebben de uiterste pavillioenen iets van korven, groote korven op paaltjes. Deze korfvorm hebben ook de drie, vier, vijf padi-schuren, voor het huis op het erf. Deze huizen zijn zeer versierd met snijwerk, gekleurd in rood, blauw, geel, goud, zwart, maar de padi-schuren, vóór het huis zijn het allermeeest versierd en gelijken soms op groote juweelkisten. Dikwijls zijn ronde, spiegelende mica-schilfers tusschen de roode en gouden en zwarte verluchting in het snijwerk dier huizen als gezaaid. Het schittert in de zon en het geheele huis is als een wonderlijke, met niets te vergelijken sierlijkheid: even denkt men aan een antiek missaal, aan het verluchttingswerk van monniken, maar zulk een beeld vloekt natuurlijk tegen deze Oostersche kunst, die mis-

schien ouder is dan het Moslemsche geloof der inwonenden.

Laat ons, na mijne afdwaling in het algemeen, terug keeren tot dit bizondere huis te Lawang. Uit de vele vierkante ramen kwamen vrouwenhoofden naar ons kijken, terwijl wij in onze auto, stil staand, bewonderden. Oude vrouwen, jonge vrouwen, kinderen. Zeker een vrouwe-regeering. Vrouwen, die thuis kwamen, waren gekleed in de zeer fijne, rijk maar stil patronige kaïns, die zij hier weven en eene droeg er de goud doorweven zijdene slendang, recht gevouwen over den schouder. Zij was een jong-ge-huwde en droeg haar bruidsslendang nog enkele dagen. Het kapsel dier vrouwen was in een doek omwonden, die met twee hoornen, links en rechts, uitstaken. Het 'karbouwe'-motief der Minang-Kabauers. En nu herkende ik dit hoornen-motief overal. De links en rechts uitstekende dakpunten der huizen, der padi-schuren, der hoofddoeken, zelfs der mandjes en korfjes, die deze vrouwen vlechten en benuttigen voor elk huishoudelijk doel, vertoonden telkens het karbouwenhoorn-motief, uit herinnering aan de karbouw, die overwonnen had. En het was alles zeer sierlijk, allerfijnst van teekening en kleur en getuigende van een bijzonder groot, onbewust kunstgevoel. Want van 'kunst' weten deze menschen natuurlijk niets; zij hebben hier nooit over gedacht. Wat zij bouwden, weefden, werkten, was alles sierlijk en wonderschoon, sedert eeuwen. Zij hebben over die wonderschoonheid nooit nog nagedacht, wat een vóór- en een nadeel is.

Een oude Minang-Kabauer trad het huis uit. Hij naderde ons zeer beleefd, waar wij in de auto het sierlijke huis bewonderden. Hij noodde ons binnen in het huis, 'huis zijner zusters'. Ik maakte mij bekend en hij zeide mij, dat hij was de Toeangkoe Laras en dat zijn 'galar' - titel - was: Toeangkoe Soetan Talembang (ik hoop, dat ik de 'galar' goed genoteerd heb). Hij kende den Gouverneur van Sumatra's Oostkust - nog kort geleden mijn gastheer - die in deze streken assistent-rezident en contrôleur was geweest.

Het oude dorps- en familiehoofd was gepensioeneerd door het gouvernement. Hij kreeg f32.50 in de maand. Een gepensioeneerde 'radja' met f32.50...?? Nu, hij glimlachte, noemde zich géén 'radja'... Het was een hoffelijke, fijne, oude man. Wij zagen in het huis, dat eigenlijk bestond uit eene lange binnenruimte, waar aan één kant de zes, zeven kamertjes uitkwamen, de kamertjes dier vele vrouwen - die hier heerschen - en harer kinderen. Er was een klein, aardig, fijn knaapske bij, de toekomstige titel- drager, denk ik. Hij groette den gast en vreemdeling heel beleefd met zijn glimlach en buiginkje.

De vertrekjes bleven allen gesloten en wij gaven geen blijk van onhoffelijke nieuwsgierigheid.

Maar ik herinnerde mij wat ik gehoord had; dat de aangehuw-de mannen op vaste dagen hunne vrouwen in het familie-huis komen bezoeken. Vergeet hij dit, of komt hij een dag later, dan wacht hem een hevige scène van ijverzucht in het nauwe kamertje en de andere zusters en tantes en grootmoeders - waarom zouden er niet meerdere zijn? - luisteren in de andere kamertjes aan de doorluchtige beschotjes en verkneukelen zich. Zulk een man heeft wel eens meerdere vrouwen in verschillende familie-huizen, maar ik geloof, dat dit een zeldzaamheid is en dat de monogamie meer de adat is. Maar zijn kinderen zijn niet zijn familie: de kinderen zijner zusters zijn zijne familie en voor hen voelt hij de familie-genegenheid. Het is bijna niet te begrijpen, dat het vaderlijke gevoel in het Matriarchaat geheel secundair blijft.

Zeker is het Matriarchaat economisch niet geschikt het individueel initiatief te bevorderen. Het is wel de instandhouder van het familie-goed, de onverdeelbare 'harta-poesaka', en bevordert wel nationale welvaart. Pauperisme bestaat niet in deze streken. Kinderen zijn er door het Matriarchaat beschermd tegen de ouderen, vrouwen tegen de mannen en prostitutie... komt niet voor.

Deze instelling, in China en elders vrijwel verdwenen, is hier blijven leven. De Minang-Kabauer zegt van het Matriarchaat, dat het: niet barst als de aardkluut in zonnehitte, niet in den regen weg rot als hout...

Men zoû bijna geneigd zijn, al deze voordeelen beschouwende, te verlangen, dat de geheele wereld één Matriarchaat ware...

De toerist waardeert in allen gevalle de sierlijke lijnen ervan. De welvaart, die het bestaan verzekert tusschen sawah en familie-huis. Wat doen zij echter méér in de wereld, deze zelfgenoegzame menschen? vroeg ik mij af, toen wij den Toeangkoe verlieten en het fijne knaapske, wien ik een kushand toe wierp, mij aller-sierlijkst die kushand terug zond. Ik weet niet wat zij méér doen. Zij hebben de eindelooze perkara's en groeien daarin, te midden der familie-raden. Poog eens een stuk grond te koopen van een Minang-Kabausche soekoe (vereeniging van verwante families in verderen graad). De familie-raad met priesters en panghoeloe's zal zich dan vereenigen op het stuk grond in kwestie, er neêr zitten in ruimen kring en er beraadslagen tot de zon zinkt. Of de beraadslaging dan ten einde is en het bewuste stuk grond het uwe? Vermoedelijk niet. Een tweede koempoelan wordt uitgeschreven. En de perkara vervolgt tot in eindelooze verwikkeling van meanders.

Ik was niet van plan Minang-Kabauschen grond te koopen in de Padangsche Bovenlanden en ben dus ook niet blijven steken in de modder der perkara's. Als toerist waardeerde ik de huizen, de padi-schuurtjes als ge-illumineerde korven op paaltjes, het goudoorweven kostuum der vrouwen. En als deze vrouwen ter passar gaan, zijn zij het weêr, die, niettegenstaande hare regeering in het sierlijke huis, de lasten dragen. En met welk een sierlijkheid steeds. Zie ze, de hooge korven, wiegelend, op het hoofd, en boven die korven nog een toedoeng of hoed de galangans¹ der sawahs opgaan, stijgende, stijgende, zonder de handen zelfs te reiken naar hare vracht. Wat een sierlijkheid. Terwijl de mannen, achter haar loopende, niets dragen dan... een vogelkooi, rond, waarover een donkere lap hangt, met vier gouden eikels of

1 Dijkjes tusschen de rijstvelden.

kwastjes bezwaard aan de vier punten. In de kooi schuilt des mans innig geliefde vechtvogel, dien hij straks met eens anderen vogel in het strijdperk brengt. Of zijn vechthaan draagt hij in de armen en de haan, door de warmte der menschelijke handen versuft, ligt slap tegen zijns meesters borst.

Elf dagen zijn wij in Fort-de-Kock geweest en iederen dag was de auto-toer tusschen de bergen, even de helling van de Merapi op, tusschen Singalang's bruidssluiers door, eene wondere schoonheid, een betoovering voor de bewonderende zinnen. O, wat zagen vooral wij de rijstvelden mooi! Zij spiegelen ijl reeds beplant of voller de halmen reeds uitgedijd, met liquide treden en trappen, met sierlijk uitgebogen trapterrassen, de immense wolkenmassa's weêr, terwijl de witte reigers daar staan op steltpoot of zweven, de kronkelnekken gerekt. Uit de bibit¹-velden - de velden, die dicht geplant staan met het opgeschoten zaad - plukken de vrouwen en kinderen vooral de bosjes teêre halmen en planten die in vrome gedachte aan de godheden der Padi, wie offer gebracht is, met ééne wijze vingerbeweging in de vette, spiegelend overstroomde aarde. Dan staat daar het ijl beplante veld zoo vochtig en spiegelend en vroom en gewijd en vlak bij liggen de velden, die reeds eerder werden beplant en waar de padi reeds zwaar en welig groen opschoot, en ook vlak bij liggen de velden, die nog van onkruid wemelen en die morgen geploegd zullen worden. Zie, langs die rijen fijne, vroom uitgezette, ingeplante padi-plantjes de karbouw de egge trekken. Het is of het groote beest voelt, dat deze de kostbare Rijst geven, het gewijde voedsel der menschen. De zware pooten trekt het in en uit het water en de vette aarde en de tanden der egge gaan juist langs de plantjes door en de karbouwe-pooten vertreden ook niet één enkel teêr halm-pje. Dit is van mensch en dier als eeredienst en dit landbedrijf is zoo roerend als een gebed. Wil dan ook letten op de kleine bamboe-huisjes op stijlen, met dakjes, die midden in de sawah-velden

1 Zaad.

staan, soms onder één palm, die, scheefgegroeid, den langen stam weêr omhoog rekt in het water en zijn kroon naar de lucht toe reikt. Of ook wel bij een boschje pisangboomen. Van uit die hutjes gaan allerlei lijnen de rijstvelden over en aan die lijnen hangen zwarte vezel-kwasten, lapjes, blikkerende dingen, lange slierten van bladeren en wat dies meer zij. De rijstediefjes, de lieve roovertjes, fladderen bij vluchten om over de rijpende padi. Maar de kinderen, meisjes en jongens, levende vogelverschrikkertjes, zitten te waken in de open hutjes en trekken de lijnen of doen ze wiegelen, heen en weêr. En al de kwastjes en lappen en blikken plaatjes en bladerslierten bewegen in rhythme over de rijstvelden heen en de rijstdiefjes, de lieve roovertjes, fladderen weêr om en om, terwijl de kinderen schimpen en zingen, ze weg schimpen, ze weg zingen, met schelle uitroepjes ze weg jagen, de roovertjes, wie de rijpende rijstkorrelen lokken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat.

III Java en Bali

1

Toen wij van Fort-de-Kock, waar wij elf dagen hadden doorgebracht en iederen morgen een belangwekkenden toer konden doen, door de Anei-kloof, langs den waterval, getuft waren naar Padang, was de monumentale toer: 'Dwars door Sumatra' ten einde. Met leedwezen zagen wij de laatste Minang-Kabausche huizen met de zijpunten der daken, met de kleurig versierde wanden en padi-schuren tusschen het groen van kokos, bamboe, pisang verdwijnen. Het was alweder voorbij, die schoonheid... Geheel de grootschheid en majesteit van Sumatra lag al weêr, na die enkele weken - ik was juist vijf weken in Sumatra - achter ons... Was het een droom geweest of was het meer? In alle geval bleef de herinnering, zal zeker de herinnering blijven onvergetelijk, voor geheel mijn verder leven diep geprent in mijn heugenis.

Intusschen zoû ik wel den aspirant-toerist-naar-Sumatra willen raden: wilt ge dezen toer eveneens maken, zoo haast u en maak spoed. Want wij hebben juist nog de laatste schaduw der Minang-Kabausche schoonheid gezien en over vijfjaar, vermoed ik, is *dat alles weg*, zijn al die mooie, matriarchale huizen van geschilderd en gesneden hout verdwenen. Waarom ik mij aan die voorspelling waag? Eenvoudig-weg omdat reeds sedert enkele jaren het dak van atap - vezel of bladbedekking - hier en daar is verdrongen door een dak van gegalvaniseerd dakijzer. Deze verschrikkelijk-

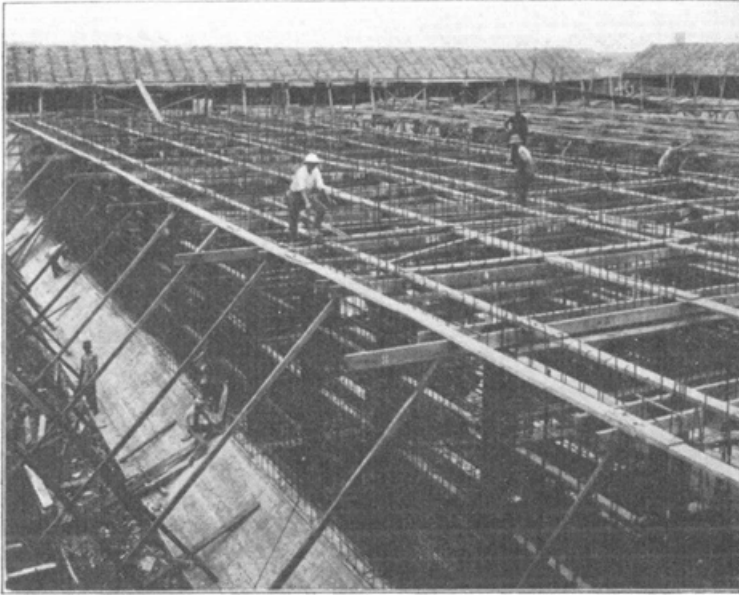
*1

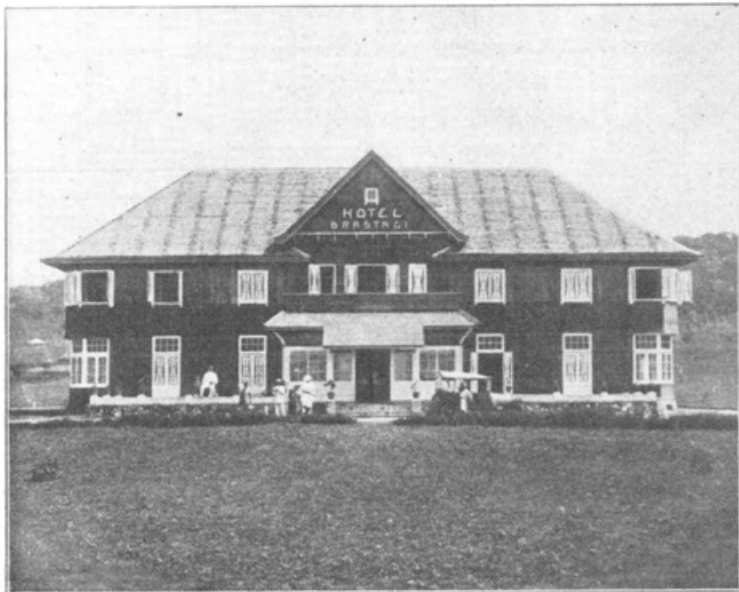
Los-laadsteiger kolendepôt te Sabang

Winkelwijk Medan

Caisson-bewapening, havenwerken te Belawan

Hôtel Brastagi

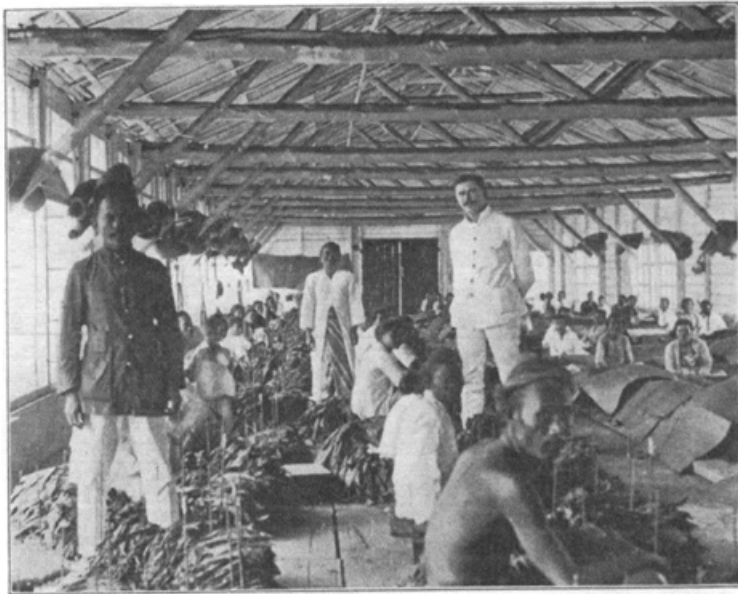
Bataksche kampong

Bataksche kampong

Bataksche vrouwen met hoofdsieraad

Fermenteerschuur tabak

Wajang Wong voor de koelies van een tabaksonderneming

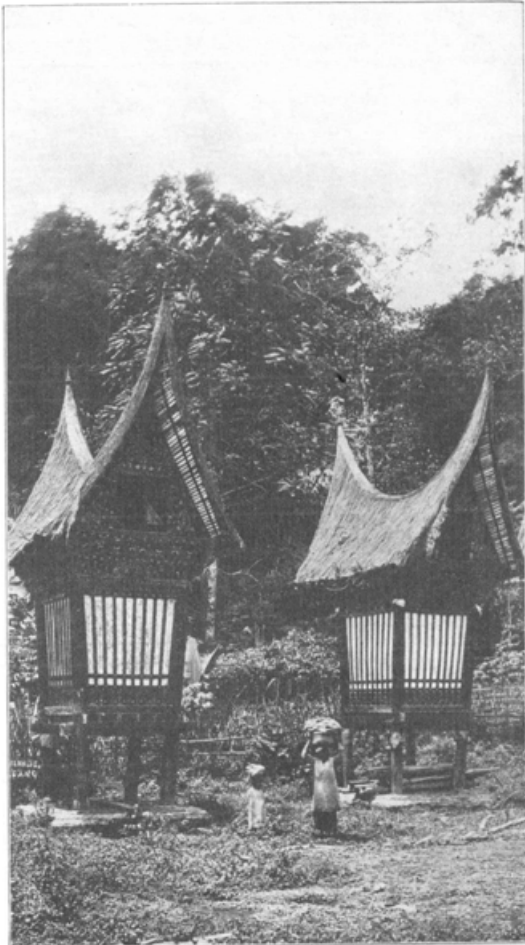
Toba-meer

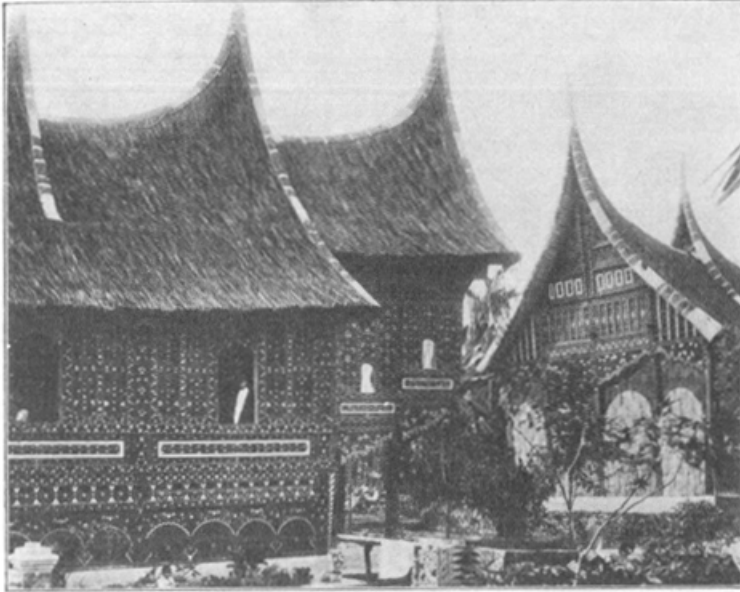
Schrijver met mevr. Westenek aan het Toba-meer

Minang-Kabausche jong gehuwde vrouw met eigenaardigen hoofddoek

Rijstschuurtjes Padangsche Bovenlanden

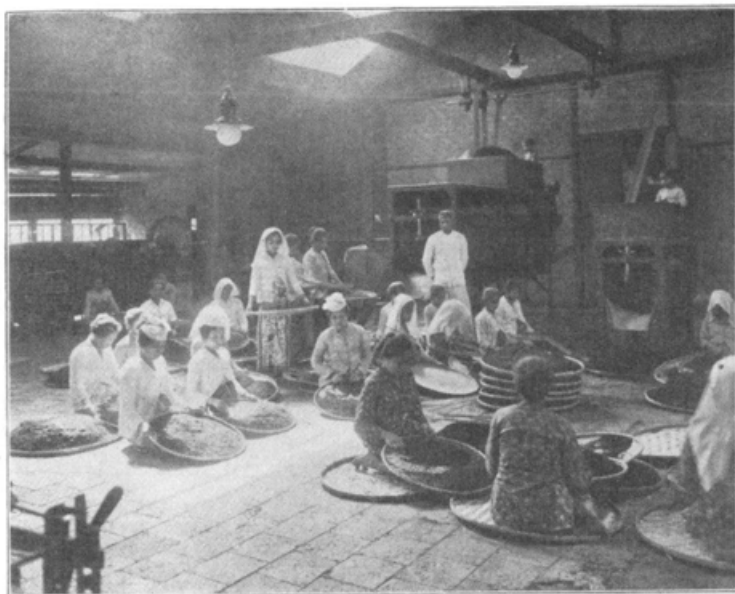
Padangsche Bovenlanden met oude adat-huizen

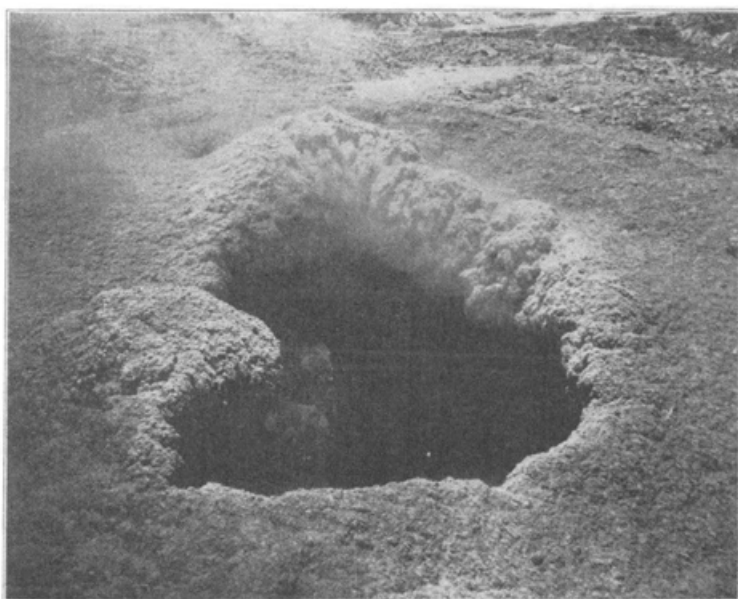
's Lands Plantentuin Buitenzorg

Soendaneesche batikster

Theesorteerling

Krater Papandajan

Rijstcultuur

Sawah's

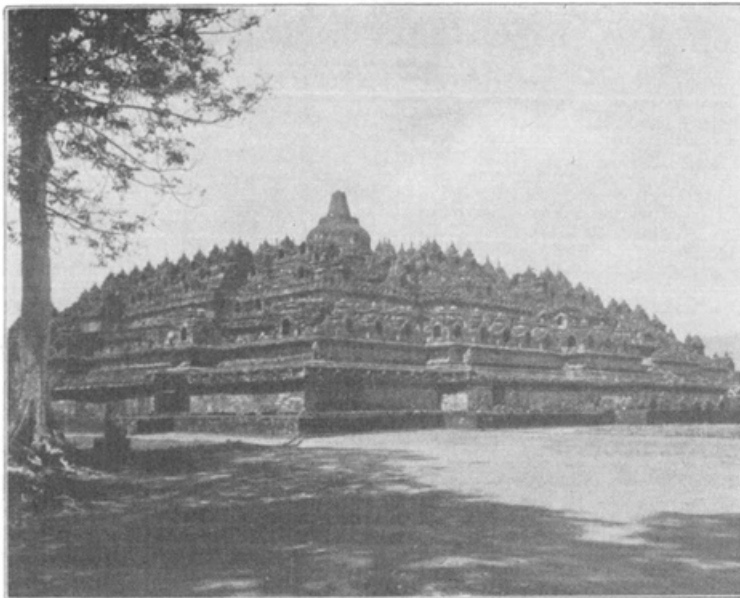
De karbouw

Soendaneesche batikster

Visch-vijvers van Tjipanas

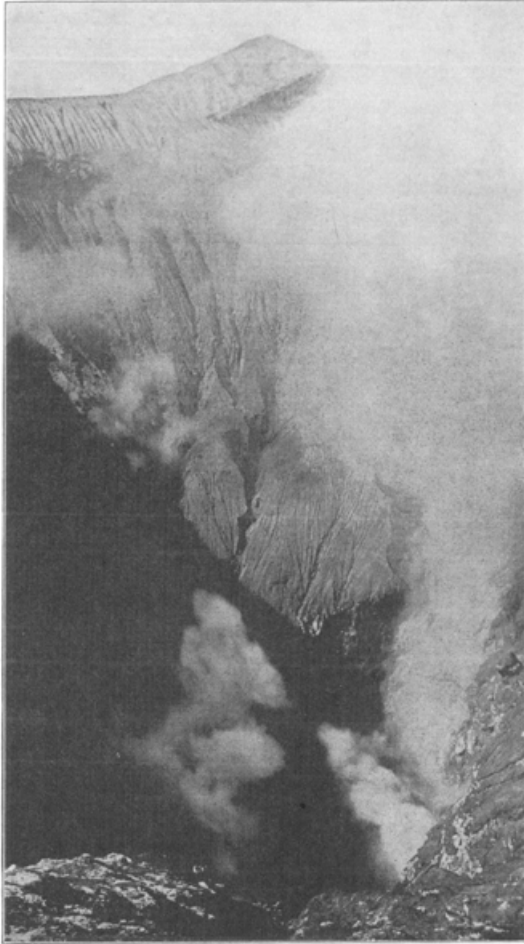
De Boroboedoer

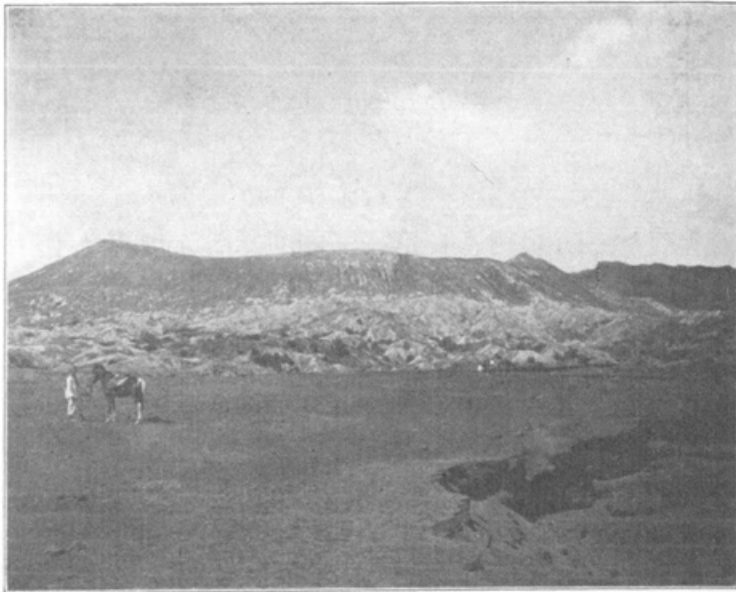
Galerij van de Boroboedoer

Het nymphen-bad bij Tosari

Bromo

De Bromo met zandzee

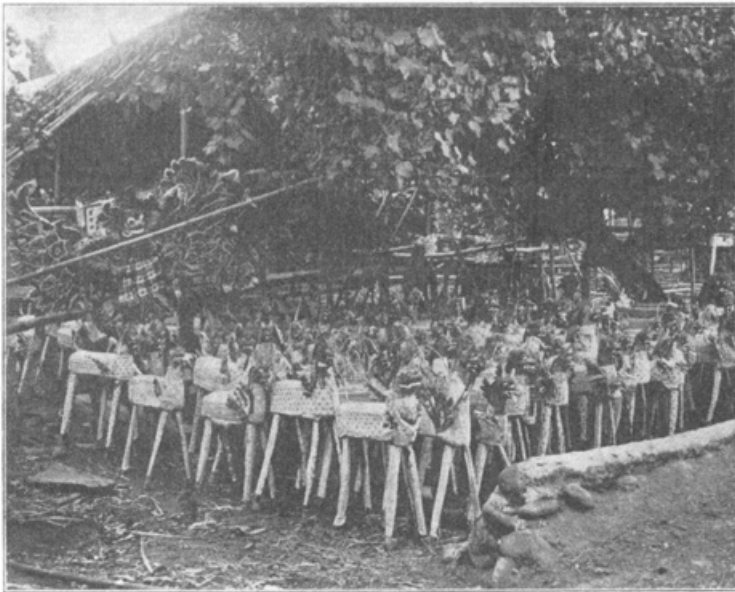
Balische danseressen

Balische meisjes op een offerfeest

Het meer van Batoer (Bali)

Vorbereidselen voor de lijken-verbranding (Bali)

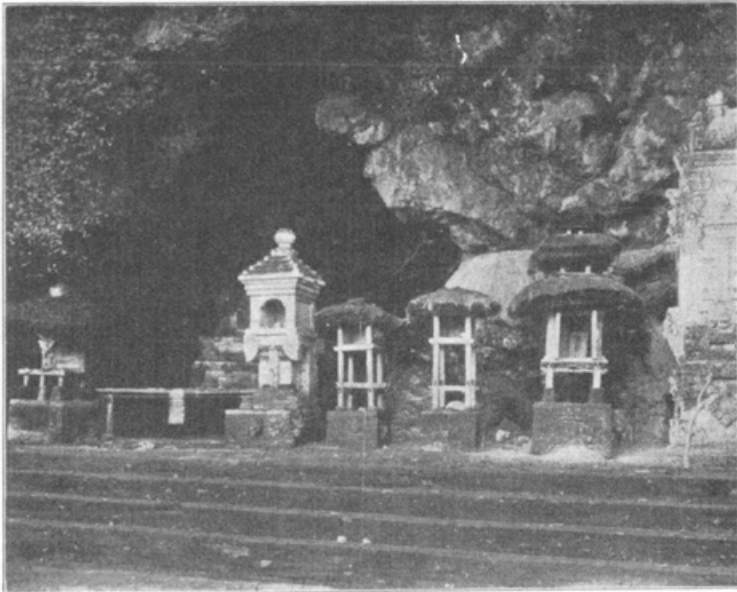
Tempel Batoer (Bali)

Goesti Bagoes mee vrouw en dochter

Poera Batoer (Bali)

Vleermuizengrot op weg naar Karang-Asem (Bali)

heid, deze monsterachtigheid duikt hier en daar telkens op tusschen heilige kokos en bamboe! Nog erger: werden wij hier en daar bij de vijvers met heilige visschen - vertelde ik u reeds, dat die dikwijls betooverde kindertjes zijn? - gestemd door een aardig moskeetje, zich spiegelend in den vierkanten plas, elders konden wij niet anders dan geschokt worden tot wee wordens toe door de, uit één stuk bestelde, moskeeën, geheele moskeeën van gegalvaniseerd ijzeren platen! De muren, het zijlings puntige dak, het was één ijzeren onding, heel solide, vermoed ik, en ovenwarm en daarbij van een barbarisme en een gedrochtelijkheid, die deed afvragen: was *dit* niet tegen te gaan?? Kon het Binnenlandsch Bestuur der streken, waar deze afschuwelijkheid ons trof, niet zijn invloed hebben uitgeoefend opdat de Minang-Kabauer er bleef bouwen op de aartsmoederlijke wijze, die hij reeds sedert vrome eeuwen gevolgd had? Het schijnt van niet. De 'industrie' heeft gezegevierd over de primitieve manier. Gegalvaniseerd ijzer zegeviert!

Haast u dus, aspirant-toerist. De mooie huizen vervallen reeds, verdwijnen iederen dag, worden zij nog wel eens opgebouwd in den zelfden adat-trant, dan zijn zij toch... met ripolin al versierd, en nogmaals voorspel ik u: over vijfjaren zullen alle huizen, alle moskeeën in de Padangsche Bovenlanden opnieuw gebouwd zijn met gegolfde, ijzeren platen en zal het zacht kleurige huisje en de juweelen schrijn van een padi-schuur tot het verleden behooren...

Ik wil die afschuwelijkheden vergeten als een nachtmerrie.

Ik zoû hier, dankbaar zoowel voor de Haagsche Post als voor mijzelf, nogmaals willen verklaren hoe bijzonder beminlijk en gastvrij alle autoriteiten en notabelen, ambtenaren en planters geweest zijn voor den, steeds te vlug doortrekkenden, reiziger-in-indrukken. Bijna steeds was er een zekere weemoed in het afscheid en toch, hoe kort duurde meestal het bezoek. Vrienden van Sumatra, ik roep u nogmaals mijn ontroerden dank toe.

Niet het minst weemoedig was het afscheid van... onze beide

chauffeurs, Tahir en Imân. Die laatste dagen toerden zij nog met ons Padang door, dat aardige, ouderwetsch-Indische, in breede, groene lanen verscholen stadje, zeer typisch, met de lage, schaduwvolle, wit gepilaarde huizen in de dicht gebladerde tuinen. Wij toerden den haven langs, naar den vuurtoren, en bewonderden de bochten der groene kusten, terwijl vele apen over den weg heen dartelden en, zeer licht grijs, met allerliefst verstandige apetronies ons aanstaarden van uit de boomen. Er is een bepaalde Apenberg te Padang, maar wij vergenoegden ons met de apen, die bij toeval langs onzen weg kwamen: er waren er werkelijk genoeg; nog meer apen waren misschien maar lastig geworden!

Tahir en Imân wilden met ons mede gaan, naar Batavia. Zij waren beiden van Java en kregen heimwee, toen wij onze plaatsen bespraken op de 'Willis' van de Rotterdamsche Lloyd. 'We koopen een auto in Batavia', ried Imân, die de spontaanste was naast Tahir, meer gesloten van ziel en karakter. 'En na de reis van Toean Besar en de Njonja Besar door Java, verkoopen we de auto met een klein verlies.'

Zoo ried Imân. De 'groote meneer' en 'groote mevrouw' waren wij. Het is een titel van troost, geloof ik, die je gegeven wordt na een zekeren leeftijd, ten minste als je je eerste jeugd voorbij bent.

Ik bracht Imân echter onder het oog, dat zulk een transactie - een auto koopen en na drie maanden verkoopen - vroeger, vóór de malaise, misschien wel te doen ware geweest, maar dat ik haar nu wat onvoorzichtig vond. En ik klopte onze beste chauffeurs, aan wier kunst een maand lang onze levens soms hadden afgehangen als aan enkele zijden draadjes, op de schouders en... wij gingen aan boord van de 'Willis' en wuifden nog voor het laatst onze kleine Essex en de brave jongens toe.

Ook dat was alweêr gedaan. Nu spoedt het reizende leven voort, van dag op dag... Hoe mooi waren in ondergaande zon de roodbruine zee-arenden, die rond cirkelden, tuk op vischbuit, boven

de wateren van Padangs haven. Telkens lichtte het karmijn en goudbruin der wieken op. Naakte, bruine jongens doken naar stuivers precies als in Port-Saïd of Colombo. Twee dagen en nachten langs Sumatra's kust en de golvende lijn van Benkoelen. In den vroegsten morgen trof mij Krakatau, in tweeën gebarsten, het eiland van vuurrazernij, en de twee rotsen zoo kalm rozig opstekende in ochtendatmosfeer of nooit razernij ware uitgebarsten.

Tandjong-Priok. Geen schoonheid van aankomst, maar lieve gezichten van verwanten en vrienden, die ons komen afhalen, trots de brandende zon. Het is vreemd hoe gevoelig je daar aan bent, als je met een boot ergens arriveert. Aan een station, waarachtig, word ik liever maar nooit afgehaald, maar van een boot alleen en onverwelkomd aan wal te stappen...

Ze waren er, de lieve menschen. Ze namen ons meê en we waren spoedig in Batavia in het Hôtel des Indes, in Weltevreden!

O, oude souvenirs! Wat moet ge nu van mij? Ik was immers hier reeds twintig jaren geleden en werd ik toen zoo overstelpt door mijn kindersouvenirs als nu? Het is vreemd, maar ik bleef toen koeler. Was er dan toen minder veranderd?

'Ge zult Indië wel héél veranderd vinden.' Dit is de algemeene voorspelling. Ja, het is waar, Indië - ik moet nu spreken van Java - is wel zeer veranderd en meer dan ik het twintig jaar her vond veranderd. Indië is wel zéér veranderd.

De mentaliteit van den Inlander, moet ik deze vergelijken met des Inlanders mentaliteit van vroeger? Het optreden van den Hollander van heden ten dage, moet ik dat vergelijken met zijn optreden van vroeger? Moet ik u een bioscoop beschrijven, die stampvol met inlanders zit? (Schrijf zelf met hoofdletter of zonder, zooals ge wilt.) Of moet ik u een zitting van den Volksraad in beeld brengen en u een paar silhouetten van parlementaire Regenten teekenen?

Het is best mogelijk, dat ik dit alles doe of... niet doe. Gelukkig ben ik vrij, ik, reiziger-in-indrukken, dien ge au serieux kunt

nemen of niet, om mijn indrukken voor te leggen naar alle grillen van mijn ontvankelijkheid en de wedergave van die.

Zoo ik u dus heden verzeker, met alle anderen: Indië, Java, Batavia - want verder zijn wij nog niet - is wel zeer veranderd, dan bewijst dit op dit oogenblik niet meer dan dat ik mij met een sentimenteelen weemoed herinner de stad mijner jongensjaren...

Mag ik haar even oproepen? Vergunt ge het mij of vindt ge, dat ik daarvoor zoo ver niet behoefde te reizen? Laat mij u dan zeggen, dat juist, door het heden, dat mij nu in Batavia en Weltevreden omringt, ik het verleden intenser zie en voel...

Het was vermoedelijk ook niet ideaal, evenmin als het heden. Maar ik was een kind, geboren in Holland, maar met Indische tradities in geest en gemoed.

Ik was tien jaar toen ik Weltevreden zag voor het eerst. Knapejaren en schooltijd. Wij speelden geen 'football' maar... 'baar', een oorlogsspelletje met een vlaggetje, dat de vlugst loopende moest zien te veroveren. Wij wisten van geen flets en geen tennis, maar wij waren wel allen verliefd op de meisjes, die school-gingen in haar witte 'baadjes'. Een los wit jurkje met een nauw om den hals sluitend kraagje. Wij waren soms vreeslijk verliefd. De zon stoofde ons jonge bloed, dat te borrelen begon...

Wat heeft dit met Batavia te maken, nu en toen? Niet veel. Vergun mij echter, vergun mij een klein beetje in de vroegere souvenirs rond te dazen.

De lieve meisjes woonden in de mooie huizen, op Koningsplein en omringende notabele buurten. In bijna ieder huis woonden er een of twee. Nu zie ik al die huizen weer en je lacht om die souvenir-tjes.

Batavia, Weltevreden. Vroeger scheen het mij toe - als ik mijn knape-souvenirs mag vertrouwen - een voorname, lieve, witte, koloniale hoofdplaats en residentie. De huizen waren wel niet van architecturale schoonheid maar ze waren door onze grootouders en hun ouders gebouwd praktisch en luchtig, laag en wit, ruim en koel, op groote erven, met groote boomen, wier schaduwen een

typisch contrast gaven met den zonneval buiten schaduw. Langs de breede lanen ging niet één enkele auto, maar gingen wel de mooie landauers van de 'families' der lieve jonge meisjes, en Lili, Toetie, Nonnie toerden er met pa en ma het Koningsplein om, op den statigen tred der Preanger-paarden. Terwijl de koetsier, een galonhoed op zijn hoofddoek, rustig den toertred der twee rossen hield in bedwang. En twee staljongens, in lange 'badjoe'-des Zondags was de liverei iets meer Europeesch - ieder met zijn vliegekwast in de hand, op een trede stonden, achter op den landauer. En bij iederen wegebocht van hun trede afsprongen, om links en rechts, de kwast in de hand, de statige zwenking der imposante equipage te geleiden. De lieve meisjes wuifden elkander, passeerende, heel lang met het zakdoekje tegen, en je herinnerde je, dat je des avonds zoû gaan dansen, daar en daar, met Toeti en Lili en Non.

Des Zondags was er muziek op het Waterloo-plein bij de Zuil van den Leeuw van Waterloo, een goedig hondje op een pilaar. Het Gouvernements-gebouw en de officiershuizen in het vierkant om het plein. En de mooie, statige equipages van de 'families' van Koningsplein, Kramat, Menteng, Tanabang, Molenvliet, Rijswijk en Goenoeng-Sari, rolden statiglijk aan en de koetsiers en staljongens droegen hun fijnste hoeden en badjoes en hielden de Zondagsche vliegekwasten ter hand. Het was voor je het elegante moment van de week, ik meen overdag, want er was ook avond-muziek in Harmonie (Soos) en Concordia (militaire idem) maar daar gingen je oudere zusters heen en Lili, Toetie en Nonnie zouden daar eerst over een poosje komen, als ze rozeknoppen waren van zestien zomers: nu waren zij nog maar schoolmeisjes... dàn waren ze in eens ge-engageerd, terwijl jijzelf nog maar een jog was.

Wat moet ik nu met die malle souvenirs? U vertellen, dat ik de lieve meisjes niet meer zie? Maar dat ligt immers alleen aan mij. U verzekeren, dat er geen mondain muziekmoment op het Water-

looplein meer is? Maar er zijn immers de volle bioscopen. U zeggen, dat geen statige equipage meer komt aanrollen? Maar auto's dreunen razende in volle vaart door stof of, in regenmoesson, door modder! En ik zit immers zelf in een auto en kan niet klagen over wat mij zoo vlug ergens heen brengt! Er over zaniken, dat de mooie huizen van vroeger bijna alle hôte!-dépendance, 'zaak' of wat dies meer zijn, vervallen, kalkeloos, verfeloos, en met leelijke opschriften ontsierd? Neen, ik wil hier heusch niet meer over zeuren, maar...

Maar... daar herken ik, op den hoek van het Koningsplein en een 'gang' (zijstraat) het eigen ouderlijke huis van vroeger! Het lieve, mooie, witte huis van vroeger, en het staat daar verfeloos, kalkeloos, vervallen en ik wil niet zien wat het geworden is nu na (niet twintig maar) bijna vijftig jaren! Ik heb alleen even mijn keel voelen geknepen worden. En toen heb ik weêr gelachen, omdat Batavia toch eigenlijk wel... een moderne, welvarende stad is, met veel auto's, vele opschriften, veel nieuwe benauwde, nauwe huizen zonder een 'erf', bijna zonder een tuin...

En natuurlijk met heel veel lieve, jonge Toetie's en Nonnie's, die alle jeugdige footballers en gymnaziasten wel zullen weten te wonen en weten te vinden op de Zondagsche soirées-dansantes in het Hôte! des Indes.

2

Kom, laat ons toegevend zijn. Het uitzicht der steden verandert in der jaren loop en het doet dit overal. Rome en Florence wijzigden op democratische wijze hunne antieke voornaamheid; Den Haag offerde aan nieuwen tijdgeest Lange Voorhout en Vijverberg; op het Koningsplein van Batavia, vroeger het stijlvolle, vierkante grasplein, de immense aloon-aloon, waar ter Zuidzijde, bij helder weêr, Salak en Gedeh blauwende zich afschetsten tegen de lucht, verrees een hôte!, een race-baan, een fuifpark en bedierven wat eenmaal statig en voornaam was van lijnen... Laat ons toegevend zijn, evenals Salak en Gedeh, die nog, bij helder weêr, blauwen.

En dus niet te veel onderschappen, dat ik Batavia... de vervallen hoofdplaats van Nederlandsch-Indië vind.

Misschien vergis ik mij ook wel en heeft Lord Northcliffe gelijk, die het tegendeel schijnt opgemerkt te hebben, ten minste gezegd. Maar hij had immers geen kindersouvenirs, die hem bedrongen!

Zachtkens aan, liggend op mijn langen stoel in de eigen galerij mijner kamers in het Hôtel des Indes, kan ik toch niet ze heelemaal verjagen...

Veertig jaren geleden... logeerde ik ook in het Hôtel des Indes. Wel, Henri Borel heeft gelijk gehad met te beweren, dat een der twee oude waringins onrecht is aangedaan, toen men hem een deel zijner stammen en luchtwortels ontnam, omdat er een overdekte dansvloer gesticht moest worden. Maar heeft men, als de wijze waringin zelve, dit onrecht vergeven, vergeten, dan wil ik wel bekennen, dat dit oud-naamsche en oud-faamsche hôtel een prettigen, modernen indruk maakt. Vooral als men logeert op de eerste verdieping van den nieuwen linkschen vleugel. Een verdieping hoog, is men niet zoo veilig voor een aardbeving maar wel veiliger voor muskieten. Deze appartementen zijn zeer ruim en gerieflijk en in één er van kunt ge met u beiden logeeren of... met drie, vier uwer spruiten. Ruimte in deze warme stad is een vereischte en de nieuwe bouworde der moderne huizen en huisjes te Gondangdia, de nieuwe wijk, hield daar geen rekening mede. Des te meer hulde aan dit hôtel, dat men hier ademen kan en zich bewegen in zijne kamers, tusschen zijn koffers, of droomend kan turen in de kruinen van tamarinde en ficus en waringin terwijl beneden u, daarginds in het verschiet, de dansmuziek fiedelt en vedelt.

Wat ook in dit hôtel is te roemen is... de rijsttafel, die er naast een Europeesch lunch naar keuze wordt gediend. En nu ben ik blij het een oogenblik te kunnen hebben over de Indische rijsttafel.

Er is in Indië een neiging het geheele leven te vereuropeaanizee-

ren. Deze neiging is gekomen uit Singapore, over Medan - de frissche planterstad, die eigenlijk weinig 'Indiesch' is - en heeft zich in de laatste jaren zeer uitgebreid over Sumatra en Java. Onder deze vereuropeëenizing behoort vooral de bijna algeheele afschaffing van de rijsttafel. Was de rijsttafel vroeger algemeen het ge-iijkte lunch, in de laatste tien, vijftien jaren - wie is er meê begonnen?! - is het mode geworden op de rijsttafel neêr te zien als onhygiëniesch en 'Indiesch'! In de hôtels te Sumatra krijgt ge dus op lunchtijd een noenmaal, dat dikwijls bestaat uit erwtensoep, 'hochepot' (sic), boeuf-braisé, worst met boerenkool en kabinet-pudding. 'Spreek me niet van rijsttafel!' werd mij verzekerd. 'Die schaffen wij af! Het eenige middel om niet "Indiesch" te worden!'

Ik vond dien schrik wel komisch. Om niet Indiesch te worden, niet te zwaar, niet te loom, niet te lui, schaft de Europeaan de gepimenteerde rijsttafel af en eischt... een lunch, dat hij nergens in het vaderland krijgt, zoo zwaar en wintersch, dat het hem smaken zoû als hij een paar uur had schaatsen gereden. Hij eet met dit menu twee zware diners per dag. Het vleesch was nooit fameus in Indië. Men at een gebrad eênmaal per dag, aan het diner, maar aan de rijsttafel was het nu niet zoo heel malsche vleesch gecamoufleerd door een pittige toebereiding. En nu wilde ik dit alleen maar zeggen: dat ik deze afschaffing van de rijsttafel in de hôtels en in de meeste particuliere huizen een fout noem in de levenswijze en tēgen het klimaat, die groote vijand van den Europeaan in Indië. De Europeaan heeft de rijsttafel, wil hij gezond blijven, beslist noodig, ik zoû zeggen broodnoodig, rijstnoodig. De sterk gekruide toespizzen zijn, met mate en etenskunst genuttigd, niet anders dan nuttig voor digestie en anderszins; trouwens, de inboorling had ze anders ook niet uitgevonden. En wie zegt, dat hij de rijsttafel uit den booze vindt, wed ik - om een lief ding - kan de rijsttafel niet eten. Want er zijn vele Hollanders, al jaren lang in Indië, die de rijsttafel... niet eten kunnen. Zij zijn het, die stapelen rijst, groente- en vleeschgerechten, sambals ordeloos op hun bord en maken er een olla-podrida van. Het smaakt tòch nog... evenals

nassi-goreng lekker is - de gebakken rijst. Maar het is op uw bord, zoo alles door elkander gehutst, een indigeste, smaak-verwarrende en onesthetische rommel, waarvan zelfs het aanzicht afstuit. Wie zoo rijst eet zal op den duur niet gezond blijven en zich de rijsttafel tegen eten... Terwijl hij risqueert, dat, als hij een knappe kokkie heeft, deze bij zich zelve denkt: 'Wat heb ik zooveel moeite te doen met mijn boemboe (kruiden) te mengen en te bereiden als mijn toean die fijne smaken in zoo groot verschil toch maar op zijn bord door elkander mengt?'

Rijsttafel te eten en te genieten is een kunst. Men neme niet te veel rijst in eens (bijvullen is ge-oorloofd). Men kieze uit de veelheid der gerechten - hoe aardig gaat in het Hôtel des Indes de drom der Inlandsche bedienden, de een achter den ander, op een rij met die vele gerechten rond! Men houde zijn rijst zelve zoo lang mogelijk wit en maagdelijk. In een kop neme men zijn sajoer of groente-saus. Op een bij-bord schikke men het palet uit de gekozene gerechten. De verschillende, soms zeer gepimenteerte sambals neme men in kleine hoeveelheid - pas op voor de sambaloelek, louter Spaansche peper! - en houde ze op den rand van uw bord vooral goed uit elkaâr. Bij elke hap rijst - ge eet uw rijst met lepel en vork - kiest ge iets van kip, vleesch of visch, begeleid door één der sambals. Iedere hap rijst is een nieuwe combinatie. Ge wisselt ze af, die combinaties. Ge wisselt ze af, uw hapjes rijst, waardoor, als ge goèd eet, elk hapje anders smaakt. Wat een rijkdom, die u nooit verveelt! En ge eet vooral met maat, vooral niet te veel en vooral niet als een Barbaar, die bij voorbeeld, in een restaurant, Sôle à la Meunière, tournedos en pêche-Melba op zijn bord dooreen zoû smijten en meenen goed te doen, door zoo zijn maal te nuttigen.

Dat de rijsttafel slechts op een bord en wel een soepbord wordt genuttigd - al heeft men een sajoerkommetje en bij-bord naast zich - is misschien af te keuren: men bedenke dat de Inlander, die met zijn vinger eet, gemakkelijker de juiste combinaties weet te

kiezen, dan wij binnen den bekrompen cirkel van ons diep bord. Maar eenmaal dit Westersche 'bord' (in steê van het Oostersche pisang-blad) aangenomen, vulle men het niet ordeloos, stapele men het niet vol, eere men vooral smaak, maat en keuze bij dezen maaltijd, die, ik herhaal het, matig genuttigd, eerder een zweepslag is voor het Europeesche bloed dan erwtensoep en worst met boerenkool hier kunnen zijn. Vreemde tegenstelling: en toch eet de Europeaan hier zwaren winterkost gaarne: kan het zijn uit heimwee naar zijn vaderland?

Wij zullen nu een week in Weltevreden blijven, en om de zoetbittere kindersouvenirs lachen wij alweêr! Wij rusten wat uit van het drukke leven in Sumatra, van den grooten toer dwars door Sumatra en onze dagverdeeling is er niet anders dan die van iedereen.

Wie is 'iedereen' in Indië? 'Iedereen' is handelman, ambtenaar of planter. Den planter beschouwden wij reeds in Deli en zijne dagverdeeling is daar wel eene aparte. Vroeg op, werkt hij den geheelen morgen, luncht zeer vroeg, rust even en tijgt weêr aan het werk. Dagverdeeling van ambtenaar en handelman zijn misschien met elkaâr te vergelijken, hoewel beiden toch verschillende schakeering vertoonen.

Maar het vroege dagbegin is gelijk voor allen. Ja, om zes uur is eigenlijk iedereen op. Het is het uur van het kopje koffie... het traditioneele kopje koffie. Hebt ge uw deur - in hôtel of eigen huis - open gemaakt, dan komt de 'jongos' - de 'jongen', bediende; ik heb het land aan dat leelijke, verbasterde woord - dadelijk aan met het kopje koffie. Ge smacht er naar. Het is koffie-extract, vrij sterk meestal, en kokende melk, ten minste de melk behoort kokend te zijn, maar waar weet men in hôtels wat 'kokend' is, ik meen voor thee-water of Indische koffie-melk? Enfin, de koffie smaakt u. Het is een uur van vroegen morgen, dat een voorbereiding is voor den dag. Men neemt dan zijn bad en ge weet misschien niet allen hoe dit bad wordt genomen. Slechts zéér zelden treft men in Indië de badkuip aan en het warme bad, hoe-

zeer men denken zoû, dat dit een behoefte is in een land waar men veel transpireert. Neen, het bad in Indië is het siram-bad.

‘Siram’ is: zich begieten. Een meer of minder elegant vierkant reservoir is boordevol gevuld met water van de waterleiding, nu uit een kraan, eertijds vaak primitief-weg uit de bijzijnde put. Vergis u als ‘baar’ niet en denk niet, dat ge u in dit reservoir als in een klein zwembad kunt gaan dompelen! Ge zoudt de grootste ‘gaffe’ maken en het water voor wie na u komt, hebben bezoedeld. Neen, op den rand van het reservoir vindt ge de ‘gajong’ staan, een hand-emmertje met een houten handvat dwars er boven in bevestigd. Met deze ‘gajong’, die ge telkens vult uit het reservoir, begiet ge u, na u ingezeept te hebben, staande. Ge geniet van het meer of mindere koele water en uw bad is ten einde.

Ik kan niet zeggen, dat ik met dit ‘siram’ -bad dweep als met de rijsttafel. Huldigde ik de laatste, het eerste doet mij steeds badkuip en ‘plenty supply of hot water’ missen. Ik vind het zeer curieus, dat in de vereuropeanizeering van het Indische leven een warm bad en een badkuip nog steeds zéér zelden aangetroffene uitzonderingen zijn. En ik weet van Engelschen en Amerikanen, dat het primitieve ‘siram’ -bad - er is wel eens een koude douche bij - hen weêrhoudt Indië te bereizen.

Het uur van het ontbijt is acht uur of daaromtrent. Het ontbijt is meestal vrij gecompliceerd; tusschen havermout en een schotel koud vleesch verschijnen op den disch alle denkbare gradaties van kaas, jam, etc. Is een luchtig Fransch ontbijt niet hygiënischer? Het Indiesch ontbijt is bijna een Engelsch ontbijt.

Aan het werk, aan het werk! Naar de Oude Stad, naar de kantoren. Handelsmannen en ambtenaren werken. Zij werken hard; zij werken heel hard. De telefoon staat niet stil, de paperassen stapelen zich. Daar ginds werkt ook de planter hard, maar zijn werk is vaak voor de spieren een sport; handelsman en ambtenaar werken met de hersenen. In een land, dat de goden slechts schiepen om vroom en klein te zijn aan de machtige Natuur, werkt de

Europeaan tot het einde zijner krachten toe. Geld, carrière. Geld voor den handelsman, carrière voor den ambtenaar. Fortuin voor den een, promotie voor den andere, die weet, dat hij op geld niet te rekenen heeft.

De harde werkers, vermoedelijk, schaften de rijsttafel af: zij aten er te véél van en dronken er te véél bier bij en vielen om van loomheid daarna. Zij lunchen nu snel en werken weêr.

Ik geloof, dat de meeste handelslui eerder naar huis gaan dan vele ambtenaren. Maar meestal allen komen thuis in den avond. Zij zijn moê en pogen te rusten. De schemering, - o zeker, het schemert in Indië en ik vind de weemoedige schemering steeds lang genoeg, hoe innig droef ook soms van doordringende poëzie - is het uur van rust.

Een tweede bad wordt genomen. De moede Europeaan zweept zich op, kleedt zich, hoewel in wit, iets Europeescher: er is de soos, er zijn de visites, tegenwoordig gaat men zelfs bij elkaâr afternoon-tea drinken. Er zijn de bioscopen! Er is een diner, er is bridge. De Europeaan poogt àlles van Indië te vergeten. Als hij verstandig is, rekt hij niet te lang den avond. Morgen moet hij weêr om zes uur op. Maar hadt ge wel eens gehoord van siësta, niet waar, van siësta na de rijsttafel? O, ik vergat u te zeggen, dat de siësta, evenals de rijsttafel, is afgeschaft, ten minste officieel: wie bij toeval een oogenblik na het lunch in slaap valt, die komt daar liever niet voor uit. Gedurende de vroegere siësta-uren... werkt men en ik zelve, als ik werk, werk ik dàn...

3

Het is de tijd der regens. Zij stroomen met epische krachten den hemel uit; het zijn witte stortvloeden, die dalen loodrecht met waterschichten neêr tusschen de duikende huizen, tusschen de dadelijk doorzeefde boomen. Batavia ligt gebaad in regen en modder. Er is geen zon, er is geen licht. Het is zoo vreemd, dit twijfelachtige, grijsgrauwe daggeschemer in dit land, dat gij u

voorstelt der zon gewijd. Het regent soms een dag, soms uren. Maar geen licht breekt door en om vier uur is het donker. In de kamers en midden-galerijen brandt reeds heel vroeg, zoo niet den geheelen dag, het licht en in voor- en achtergalerijen voelt alles vochtig aan. Soms verheft zich een hevige wind en waait door galerijen en kamers heen (ruiten ontbreken vaak).

Ge kunt meer of minder ontvankelijk zijn voor temperatuur-stemming, maar minstens 'ongezellig' zult ge dit regenmoesson-weêr zeker wel mogen vinden. Ongezellig, dan nog zwoel, broeïerig, doch wel eens opgefrist door den plotsen wind.

Menschen, lang in Indië, beminnen dien wind. Zij ademen er in op; zij zitten er in, dun gekleed; zij drinken er thee in; soupeeren er in; spelen bridge er in; de kaarten waaien bijna weg. Wie pas uit Europa komt, doet beter op te passen voor deze overmacht van den wind binnenshuis. De wind maakt deel uit van... het klimaat, dat den Europeaan vijandig is. Het klimaat, dat op hem loert. Hij moet ook akklimatizeeren; hij moet zich wennen aan warmte, zwoelte, veel transpireeren, vochten wind te ontvangen op zijn eigen vochte lijf; hij krijgt koorts en min of meer lichte ingewandsaandoeningen...

Nu hooren wij zoo hier en daar van onze reisgenooten-vanboord. Die heeft vijfdaagsche koorts, die heeft tyfus; die heeft een ooraandoening; die is weêr op, die ligt juist neêr, die is licht ziek, die vrij zwaar... De vijand heeft hen allen even beet, en als zij den vijand overwonnen hebben, zal het parool zijn: oppassen. Het is niet voldoende inge-ent te zijn tegen tyfus, cholera, pokken, en te hopen dat pest op een Europeesch hygiëniesch onderhouden lichaam geen vat heeft. Het is niet voldoende geen gewoon water te drinken, geen visch of slâ te eten. Het is raadzaam u iederen dag te observeeren en voor een fysieke stoornis, die ge in Europa niet tellen zoudt, liever maar niet te dralen den dokter te roepen.

Eenige moedeloosheid, regen, wind, geen zon, geen daglicht

zelfs, een algemeene zoeking naar nieuwe levensdingen, uit dit alles was zoo ongeveer de atmosfeer samen-geweven, die mij omringde de acht dagen die ik te Batavia bleef. Dan werk je, probeer je zelfs véél te werken, zooals iedereen hier hard werkt. En je maakt je koffers eens open, je pakt over, je ziet hoe je Europeesche kleêren er uit zien, en je hebt zelfs bont meê en een hoogen hoed! Want je gaat naar China en Japan!

De koffers worden ge-opend. Het is geen surprise voor ons: wij kénnen dat wel, het een beetje troosteloze van koffers, die in tropische regenatmosfeer na enkele weken gesloten te zijn geweest, weêr geopend worden. De zorgzame vingers van 'djaït' - djaït beteekent 'naaister' en in dit speciale geval de lijfmeid - ouderwetsch woord, geloof ik - mijner vrouw, helpen meê uitpakken en ontplooien. Alles voelt vochtig aan, is verkreukeld. Je zoû zoo je laken en serge en flanellen pakken naar den kleêrmaker willen zenden om op te persen. De fijne weefselen van de garderobe van je echtgenoot komen zoo ongeveer als slappe, triestige lapjes te voorschijn. Geen nood, ze wist het immers en je bewondert haar heldenmoed nu ze niet al te wanhopig is: djaït zal alles wel opstrijken. 'Strika, strika, djaït.' Maar wat ook 'gestrikaad' is, is dezer dagen weêr... verkreukeld als je het één uur hebt gedragen.

Wij, Europeanen, zijn hier idioot. Wij moesten hier ons kleeden op geheel andere wijze. Onze industrie moest aparte tropische stoffen weven, zoowel voor gekleed als ongekleed, en wij moesten al ons 'laken goed' hier elimineeren en onze dames moesten hiêr àndere é légances dragen dan in Londen, Parijs en Den Haag. En wit waschbaar goed en shantung is toch altijd maar het beste, maar het is... niet gekleed en als je gekleed bent, trek je je smoking aan of je rok, tenzij je durft een 'eendestaartje' - een mess-jacket - dragen op een zwarte broek.

Daar wandelt een kakkerlak uit je open koffer. 'Gauw, djaït! Pak hem!' Maar al wordt de kakkerlak meêdoogenloos vernietigd, hij

heeft reeds ergens in uw koffer zijn onheil gesticht. En gaatjes geboord en zwarte stipjes achtergelaten. Schud alles uit om te zien of er kakkerlakken schuilen in uw koffers, tusschen uw goed. Dien éénen kakkerlak hebt gij niet uitgeschud. Eén kakkerlak, één, is genoeg om onheil te stichten, zult ge - meent uw pessimisme in deze lichtlooze regendagen - nóóit uitschudden uit uw jassen en tailors en bont voor China en Japan. Eén kakkerlak zult ge steeds meê voeren langs Hongkong, Shanghai en Yokohama en zal het onheil stichten, dat ge eerst dan, als ge u weêr geheel Europeesch gaat dossen, zult bespeuren!

Nu het dezen avond niet regent voor enkele uren, zullen wij doen, wat iedereen doet, die een week te Batavia is. Wij zullen de oude stad gaan zien, ons herinneren Jan Pietersz. Coen, het kasteel Batavia, de energie onzer kooplieden-voorvaderen, geheel het 'Westersch effort' onzer stoere zeevaarders en mannen van de Compagnie. Zoo een vrome gedachte, ook maar één enkel uur gericht naar het Verleden, en naar de grootheid en kracht onzer vroegere eeuwen, troost je waarachtig in verfloos, vervallen Batavia voor den kakkerlak, dien je nooit uitschudden zal uit je jaquet of uit de bonte pelerine van je vrouw.

De maan schijnt door vochtige wolk, nevel en damp. Wolk in den hemel, nevel over de stad, damp zwevende over de rivier. Een neef die zich wijdt aan oom en tante - ik heb nu eenmaal overal neven, en als ze kunnen, wijden ze zich werkelijk wel aan mij - neemt ons in zijn auto meê om de oude stad ons te toonen in maneschijn en parelen-nevel. Meestal haal je je vaderlandsche souvenirs op op een zonnigen morgen, maar als de zonnige morgens ontbreken, doe je het maar in maneschijn en parelen-nevel.

Langs de kali, de voorname Chineesche huizen langs - dan treft je Sirene-park, minderwaardige bioscoop of zoo iets, o God, o God, wat is onze eeuw in zijn populair vermaak in stomheid en verstomdheid radeloos verloren! - tuffen wij de Chineesche kamp

door. De avond doezelt het leelijke, het vervallene weg en geeft een pittoreske illusie. De gaarkeukentjes, met de olielichtjes, de interieurtjes, nauwelijks opgelicht. De bruggetjes over de grachten oud-Amsterdamsch nog even opdoemend in bleeken schijn van vochtige maan - maan is voor mij in Indië altijd iets als een tooverspiegel - en de huizen, waar de voorvaderen handel dreven en in de eerste eeuw van hun streven zelfs woonden. Hulde aan Coen, vrome gedachten, zestiende eeuw, zeventiende, het 'kasteel', de ophaalbrug, het Stadhuis, de Poort met de vreemde vazen en de barre Poortwachters... ik kan het alles in dit vage tooverlicht niét goed onderscheiden, maar ik heb het vroeger nooit zoo vaag en ijl gezien, en het is veel meer zoo: de Herinnering uit het Verleden. De Vischmarkt door en hier het Kanon, het heilige, het beroemde, waar de steriele vrouwen offeren om nakomelingschap den man te baren.

Ik zie het niet. Het is te donker. Het moet daar ergens liggen in het gras. Vroeger lag het dààr niet... 'Het heeft zich uit zichzelf verplaatst', zegt de chauffeur heel ernstig. Wij lachen niet: lach nóóit, o Europeaan, als een Oosterling u zoo iets zegt: wéét ge dan of een heilig Kanon zich niét uit zichzelf verplaatsen kan van hier naar daar? Nu zie ik het even schemeren, het kanon, dat een oersymbool is voor de steriele Javaansche vrouw; de bleeke toovermaan glijdt er langs...

En wij glijden verder... Geheel Batavia door, in maneschijn. Historische herinnering en jeugd-herinnering, alweer. Hier, Kramat... daar, in het Gymnazium Willem III was ik een stoute jongen, die niet leeren wilde.

Hoe vol schimmen drijft het in het parelen, vochte manelicht! Van af den schedelkop van Peter Erberfeld, den verrader, gespietst op die poort, over Goenoeng Sari, Kramat tot aan het Gymnazium Willem III drijven de schimmen, de herinneringen. Ik herinner mij namen van meesters, van vriendjes, van velen, die hier jong waren als ik of nog niet oud. Het is alles weg, zoowel het historische Verleden, als het eigen Verleden; het is alles weg en wat is er over?

Vochte maneschijn en een auto, die heen snelt. Waarom leven wij? Waarheen streven wij? Wat wil God van ons?

Nu zal spoedig, want de maan donkert, de stortvloed, de ontzachlijke, neder storten.

Wij ijlen naar huis, het hotel. Ginds op den dansvloer, tegen den ontwijden maar altijd wijzen waringin, 'steppen' in verwrongen gratie de malle paren. De stortvloed, zwart maar doorschemerd van electrisch licht en dwaze schimmen, stort neêr. Ik kijk van uit mijn verre kamer toe. Is iets wel iets, of is alles... niets?

Als er des morgens een zonnestraaltje is, hangt 'djaït' en hangen alle 'djaïts' en baboes over lijnen en touwen en droogstokken, echt Indiesch tafereel, àl wat gedragen is den vorigen dag, want het 'djemoeren', drogen, is hier een gebiedende noodzakelijkheid. En dan: 'strika strika, djaït'! In de achtergalerij - onze vertrekkers in Hôtel des Indes hebben eigen voor- en achtergalerij - vult djaït haar strijkijzer met houtskool, doet die ontvlammen en wakkert met een vierkant bamboe waaiertje het vuur aan. En strijkt. Ze strijkt uren lang. Hoe is het mogelijk, dat ze met dat primitieve houtskoolijzer strijkt, zonder één gaatje te branden in wat ze strijkt!

Nu de zon schijnt, gaat ze ook wasschen en nu mijn vrouw klaagt over pijnen hier en daar, piedjiet ze haar met lenige vingers. Ze spreekt niet veel, maar ze is al toegewijd, hoewel ze een week bij ons in dienst is. Ze pakt al koffers in en uit, ze hangt op en uit, ze is van alles op de hoogte. In een week. Is uw kamenier ook zoo gauw gewend, mevrouw?

De Maleier - ik durf nog niet uit te breiden en er bij te voegen de Soendanees en de Javaan: laat mij voorzichtig zijn! - de Maleier, van eenvoudigen rang en stand, dient gaarne. Hij is als de Italiaan van den zelfden rang en stand. De nieuwe levensdingen hebben geen vat op hem, wàt de volksleiders ook hem pogen in te wijden, wàt ook vooruit strevende Inlanders van hooge geboorte en Europeesche ontwikkeling zelve meenen. Deze Maleier, dien ik

bedoel, is een dienaar geboren. Zoo heb ik er velen gekend, even veel als ik dergelijke Italianen kende. Zoo waren mijn brave chauffeurs in Sumatra. Zoo is dja't ook wel, geloof ik, al is haar ziel ons nog gesloten.

De Maleier dient gaarne en is trouw in zijn hart. Hij is te winnen door een enkel vriendelijk woord, door een glimlach. Hij is te verliezen door een snauw. Hij kan zijn meester liefhebben of hem haten na drie dagen. Zijn genegenheid kan iederen dag vermeederen, zijn haat is nooit te blusschen. Hij ziet in ons steeds een vreemd wezen, een indringer, een overweldiger maar sedert eeuwen heeft hij zich geschikt in onze superioriteit. In zijn hart vindt hij wel dat wij groote dingen kunnen doen en voor vliegtuigen heeft hij een heilig ontzag. Met auto's is hij geheel vertrouwd. Maar al het nieuwe neemt niet weg, dat deze Maleier een geboren dienaar is.

Hij vindt het prettig zijn meester een titel van grootheid te geven. Hij geeft u nog steeds iets aan met een gebaar van hormat, de eene hand aan den elleboog, al zoû dat gebaar liefst door zijn 'leider' geheel worden afgeschaft. Het zit in zijn bloed, in zijn ziel. Hij dient u gaarne en laat ù liever alle verantwoordelijkheid. Hij went zich dadelijk aan ùw gewoonten, maar verander die niet. Hebt ge eens gezegd, dat ge uw koffie om zes uur wilt, zoo houdt u hieraan zoo lang ge koffie drinkt en wil niet morgen uw koffie om half zeven hebben. Dit maakt hem 'biengoen' (suf). Toch is hij niet altijd zeker van het uur - hij verloor deze zekerheid sedert hij wel eens een horloge droeg - maar deze tegenstrijdigheid neemt niet weg, dat, als hij dènkst, dat het zes uur is, hij u zonder dralen uw koffie brengt.

Men heeft mij wel eens verzekerd, dat de Indische dame véél snauwt tegen haar bedienden; ik weet dat zoo niet en herinner het mij niet. Ik weet wèl, dat de Deutsche employés, waarvan het in de hôtels wèèèèèèemelt op het oogenblik, veel snauwen tegen de

Maleische bedienden. Misschien uit herinnering aan hun onderofficierstijd in Duitschland. Ik zoû hen gaarne nu en dan eens aan het verstand brengen, dat een Maleier wie hem snauwt, gaat haten, en dat die haat drift kan veroorzaken en een por, vóór de snauwaard het zich bewust is. Ook is het verkeerd van deze Duitschers, den Maleischen bediende steeds, met hun snauw, te grijpen bij den arm. Aanraking bij Oostersche volkeren duidt grootere intimiteit aan dan bij Westersche of meent zwaardere kastijding. Een driftige greep bij den elleboog is voor den Oosterling een beleediging. Maar toen ik mijn beide chauffeurs in Sumatra bij het afscheid op de schouders klopte - de hand te reiken zoû verkeerd geweest zijn - voegden zij hun schouder onder mijn handklop, met een gratie van goede dienaars, die mij trof en ontroerde.

4

Wij hebben gedineerd ten paleize op het Koningsplein bij Zijne Excellentie Gouverneur-Generaal Fock, met den Rezident van Batavia, den Algemeenen Secretaris, den Burgemeester, een klein, bijna intiem diner. Het 'hof' van onzen Landvoogd is natuurlijk heel eenvoudig; de gasten scharen zich in twee rijen, dames en heeren, als Zijne Excellentie verschijnt; aan tafel zijn de stemmen even gedempt; maar daarna, in de witte voorgalerij, gaan de gasten tòch zitten, ook al is de gastheer, staande, nog bezig ieder zijner gasten aan te spreken. Hoewel men weet en zegt, het vooral uitspreekt, dat dit zitten-gaan een zonde is tegen de étiquette.

Ik heb dien volgenden morgen het Muzeum bezocht, waarvóór een olifant staat, geschenk van een koning van Siam; olifant, die in mijn jeugd verguld was en nu grauw. Zoo is veel wat in uw jeugd goud of zelfs maar verguld was, grauw geworden in latere jaren...

Indien ge in dit Muzeum, rondgeleid door den conservator Dr. Schricke, zooals uw correspondent de eer had te zijn, alle deze beschreven steenen zoudt kunnen lezen, alle deze zuil-inscripties

zoudt kunnen ontcijferen, zoû veel van Javaansche en Maleische historie zich voor u ontsluiëren; gij zult wel willen gelooven, dat geheel deze lapidaire letterkunde geheim voor mij is. Hetgeen mij ontevreden maakt, omdat ik mijzelven dom vind, terwijl het toch wellicht te vergeven is, als niet iedereen dadelijk, alles wat in steen werd gegrift, de eeuwen door, kan lezen. Intusschen troosten mij de mooie, grootsche Hindoe-beelden en wijden zij mij dezen morgen reeds in de schoonheid, die ik vooral op de Boroeboedoer hoop te mogen bewonderen. Toch is de Boeddhistische schoonheid voor mij steeds eene betrekkelijke, terwijl de Grieksche altijd mij een volstreckte schoonheid geeft. Een beeld van Praxiteles of Lysippos geeft in zijn goddelijken eenvoud mij den vorm van het absolute, van de schoonheid, die in alle eeuwen en atmosferen de zelfde blijft. Deze Boeddhistische beeldhouwkunst is een relatieve schoonheid, alleen te waardeeren als men rondom deze vormen en lijnen eerst een atmosfeer oproept. De Ganeça - god der Wijsheid - uit 'andesiet', vierarmig, wijdbeens gehurkt, met den olifantskop, de snuit in een der handen, treft zeker dadelijk door een wonderlijk volmaakt modelé, zoo mollig, dat men zich afvraagt, hoe ooit dit harde steen zich voegde naar eens beeldhouwers vromen, volhardenden beitel. Maar is eene dergelijke vermaterializeering der Wijsheid daarna niet slechts te waardeeren als men om haar oproept de atmosfeer van den Ganges of welk Voor-Indische natuurmoment ook, en dan zulke identieke atmosfeer, zulk identiek moment, overplaatst naar oud Java, waar dit beeld werd gevonden? Is zulk een beschouwing naar tijd en plaats noodig, als wij een Hermes, een Sater, een Afrodite zien?

Zeër belangwekkend vond ik de voorstelling van het Karnen van den Oceaan; een slang om den berg geslingerd, dien Vishnoe's schildpad draagt, dient goden en demonen als karntouw, waarmede zij de Wereldzee karnen opdat boven drijve de Amurta, de drank, die hun de onsterfelijkheid geeft.

De prachtige gamelan van den Sultan van Banjermassin, de monumentale gamelan, zoû zij nooit meer worden bespeeld...?

Wij hebben toen Batavia verlaten, en er de melancholie uit mede genomen, die onvermijdelijk is voor wie te veel aan de dingen hecht uit de vroegere jaren, dingen, die de idealizeerende verbeelding natuurlijk al te mooi en al te sentimenteel kleurde.

In Buitenzorg droomde ik natuurlijk den Salak toe. Het was mij steeds - zelfs na de jaren der idealizeerende verbeelding - een bijzondere aanblik, een onvergetelijke droom...

In uw hôtél-galerijtje ligt ge op een langen stoel en over de diep stroomende rivier, de vlakke, de sawah's, de kokospalmboschages, ziet ge den Salak. Soms verscholen in zware wolken, dan weêr uitklarende, in de ernstige glooiende lijnen, die vermoedelijk de lava eens met zich trok en uitsleepte van top of krater naar lagere dalen toe. Hoe lang zijn die glooiingen als van mantelplooien, hoe majestueus dalen zij neêr. Hoe dicht staat daar de berg voor u, als tot meerdere klaarheid van licht de wolken zijn opgetrokken. Hoe ver deint weêr de berg weg, als de nevels uit de laagte weêr trekken op. De werkelijkheid van rijstvelden en klapperboomen wordt telkens weêr een droomparadijs. Nu schijnt tastbaar te zijn, te bereiken met eens wandelaars vluggen voet de groenblauwe berghelling en de boompjes teekenen zich aftegen gouden strepen en vuurrozig waas, als de zon zinkt; plotseling is alles onwerkelijk, en bestaat niet meer dan in een ver vizioen van onbereikbare verhevenheid. Het is altijd de zelfde berg, de Salak, waarheen droomen de oogen en geest.

Het is vreemd hoe deze bergen - in Sumatra, in Java - die stemming van ernst en godsdienstige eerbied wekken. Ik was in Noorwegen, in Zwitserland, maar hoe machtig ook der bergen aanblik mij ginds trof, nooit dacht ik daar aan wat hier natuurlijkerwijze bij mij zich opdringt; dat bergen de versteende goden zijn. Gij zult mij toevoegen, dat ik geen Alpinist ben, en dat wie dit wel is, een zelfden indruk van goddelijkheid ontvangen kan, als hij alleen, des nachts, in de blanke, hem omringende Alpenwereld uitstaart naar de oneindigheid. Ik geloof dat zeker met u. Maar hier vertoonen de bergen dat bovenaardsche reeds van uit de

laagte, de stad, van tusschen de menschen, die u omringen.

Zij drukken u niet op de borst, als in Zwitserland. Zij benemen u niet den adem als daar. De Salak verschijnt daar, verdwijnt, verschimt, wordt weêr werkelijkheid... Waarom denk ik àltijd, dat deze berg iets anders is dan hij vermoedelijk in werkelijkheid is voor den geoloog, voor den natuuronderzoeker, den man van wetenschap. De Salak, dien ik zie van uit mijn galerij, is mij telkens geen berg: de Salak is mij een held, een god; een godin soms, in een metamorfoze, die heldhaftige of goddelijke vormen herschiep in de glooiende lijnen en breede mantelplooien, waaruit geen hoofd zich meer heft of arm zich buigt.

Vormenloos maar toch lijnenrijk, de vreemde godin, god of held, die een berg werd.

Is het alleen omdat legende haar omzingt? Ik hoor haar nauwelijks omruischen mijn droomen...

Onder aan den Salak, van uit de verre verschieten van sawah-veld en kokospalm-boschage, stroomt de gezwollen, versnelde rivier aan met een bocht. Groen-bruin is het haastige water en het rivierleven wemelt daar de oevers langs. Geen bootjes, - te snel wellicht de stroom nu daarvoor - maar de visschers, die hun netten hier uitgooien, dààr uitgooien en dan, op een steen gehurkt, afwachten tot zij meenen buit te hebben. En dan geheel het huishouden, op koken na, in de rivier... De inlanders beminnen zoozeer dit snelle, stroomende water, dat zij er niet van scheiden kunnen. De rivier is laag en zij weten natuurlijk, niettegenstaande het water nu hoog staat, waar zij waden kunnen over de breede, verborgen keien en blokken steen. De vrouwen, de mannen, zij wasschen zich, zij baden zich; de jongens zwemmen; de kinderen ploeteren en juichen. Zij ontkleeden zich en hangen hun sarong en baadje op aan een boom, en het is treffend hoe decent zij zich ontkleeden. Zoowel mannen als vrouwen. Vooral zooals de vrouw zich de sarong houdt geknoopt over den boezem en dan, uit het rivierbad, de natte sarong verwisselt voor een droge, is van een groote kuisheid en bevalligheid mede. Maar de jongens

en kinderen zijn spierlinge-naakt; voet-bal spelen zij spierlinge-naakt in de modder, hoewel ik niet geloof, dat modder is te vereenigen met voet-bal, en dan springen zij weêr in de rivier, dompelen onder, wasschen zich en modderen weêr opnieuw met hun bal. Alle vaatwerk wordt tevens naar de rivier gebracht en ginds drilt een reeds oudere 'eerste vrouw' de bini-moeda, de jonge of 'tweede vrouw' - die zij vermoedelijk zelve haar man heeft aangeraden te nemen naast haarzelve, neen, onder haar - met vaten en borden te wasschen. Zij was 'tjapé', moede, de eenige vrouw te zijn van haar man, die best genoeg verdiende om een tweede, jonge vrouw er bij te nemen. Haar ijverzucht is dood. Zij heeft zelve haar man een 'bini-moeda' gezocht. Zij heeft toen het meisje gevonden, een kind van veertien, vijftien jaar, voor zoover leeftijd niet te vaag is om zich te herinneren. De man vond het wel een lief, jong tweede vrouwtje, en de eerste vrouw had eindelijk haar meid: nooit zal zij zelve meer borden en vaten wasschen aan de rivier. Nooit meer haar eigen sarongs wasschen. Daar staat zij na haar bad, in frissche sarong en kabaai, met de rechte plooiën er in, zooals gisteren de 'bini-moeda' die gestreken heeft. Nooit zal zij meer het, met houtskool gevulde, ijzer ter hand nemen. Zij heeft een tweede vrouw, een bini-moeda, haar echtgenoot gevonden: eindelijk is de tijd daar, dat zij wel verdiende rust neme. Zij drilt de 'bini-moeda', en zij zal wel zorgen, dat haar man niet te gek worde op dat kind en niet te veel verspille om haar met geschenken te overladen. Een enkele mooiere sarong en dan een paar kabaai-speldjes van een paar muntjes aan een kettinkje, dat is genoeg. En trotsch staat de eerste vrouw daar aan den boord van de rivier en aan hare voeten wast de 'bini-moeda' al de borden, al het vaatwerk en sjouwt het, na een hoog bevel, binnen het huisje...

Verder op, bij de bocht, op steenen gehurkt glimlachen de geduldige visschers vol commentaar, en zij hebben allen verhalen, onder elkaâr, over eerste-vrouwen en bini-moeda's, over jalouzie en geen-jalouzie, en over de duurte der tijden; die man daar moet wel véél verdienen in deze dagen om een tweede vrouw er bij te

nemen. 'Apa bole boeat?' Wat kon hij er tegen? Zijn eerste vrouw wenschte het!

In 's Lands Plantentuin, de wereld-beroemde, die het Paleis van den Gouverneur-Generaal omringt, loop ik dien morgen om half zeven reeds rond. Er is een schemer van groen licht. Nog is de zon niet door. Uit de dommen der boomen van de kanarie-laan zeeft het begin van den dageraad. Een warme vochtheid zwoelt reeds om, na de stortregens van den vorigen dag. In de vijvers spuiten de fonteinen stralen tusschen de waterlelies en de Koninklijke Victoria heft roze en blank zich tusschen hare groote, ronde, platte, rand gekartelde bladeren op, die liggen vlak en stil als Japansch lakwerk, op het water. Ginds dwalen de hertjes om. Stille, kalmte, rust: het vroege morgenuur. Hier en daar zijn de kebons, (tuinlui) bezig. Ik dwaal langs de ficus-terrassen; het zijn hooge wegen, verheven, en de ficus-boomen, zwaar en breed de wanden hunner tronken verheffende uit den grond, waarover de wortels zich spreiden als reuzeslangen, verslanken de stammen naar de hoogte uit en breiden de verlakt groene looverkoepels. Kleurige vogels, groote kapellen, zoo kleurig en groot, als men dacht, dat ze alleen bestonden in sprookjes of fantazie. Groote hagedissen - kadals - glippen weg; mieren-kolonies, druk met gewoel van miniatuurwereldsteden, wriemelen onder uw bijna vertredenden voet. De boomstam-dikke lianen kronkelen zich. Zülke immense boomvarens doen mij denken aan een tertiair tijdperk, en een mensch wandelt klein onder de zich buigende, groote groene waaiers. Licht en schaduw strepen er over gras en grond doorheen en liggen daar als immaterieele tijgervellen... Tijgers doen als schaduw-en-zon; schaduw-en-zon als tijgers. De palmen vertoonen hunne honderden soorten. Hunne Latijnsche onderscheidingen boeien mij niet; dit is mij te 'botanisch' in dat 'tertiaire'. Maar natuurlijk deze sproken is 'wetenschappelijk'. De agaven zijn als spijkers en dolken; geheele panoplieën staan als staal en ijzer op in den doorbrekenden zonnegloed. Het groene licht breekt door topaas-glans, daar op het water zelfs door goudgeel diamant... Ik

zet mij op een bank en staar in den bamboe-stoel; een 'stoel' is immers de stam-massa dier immense, boomdikke bamboe-stengels, die buigen uit hoog in de lucht...

Ik weet niet hoe lang ik daar heb zitten droomen. Ik had een afspraak gemaakt met den Directeur, den heer Dr. Docters van Leeuwen, die mij wel door deze wonderen wilde rond leiden. Ik vergat heelemaal uur en tijd... Ik dacht, dat het steeds halfzeven bleef... dat het oogenblik stil stond.

Met een schrik kwam ik terug tot tijd, werkelijkheid en bewustzijn een afspraak te hebben. En haastte mij naar de directeurswoning. En verdwaalde tusschen bamboe, palm, agave, lianen en ficus...

Toen ik het huis bereikte was het over achten en de Directeur reeds op weg, na zijn gast te vergeefs gewacht te hebben...

Toen heb ik mij dien dag in verontschuldigen vernederd als alleen een dromer te doen weet, die overtuigd is van zijn schuld, waarvoor geen verontschuldiging is dan deze: dat hij droomde... en droomend zich verloor in de wonderen van een tertiair tijdperk... ik meen van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg.

5

Als men de Landen der Batakkers, de Padangsche Bovenlanden en Minang-Kabausche gronden door, Sumatra heeft verlaten en Java bereikt, en achter Gedeh en Salak en Pangerango in de Preanger-Regentschappen is doorgedrongen, breidt een geheel andere wereld zich uit. Het is of de bergen en wolken hier andere zijn, of de steden en velden hier andere zijn, of de menschen hier andere zijn. Het zijn vulkanen, regenluchten, oer-bosschen en gekleurde inboorlingen-als daarginds, - en toch is alles anders. Het is of niet alleen een verschil van ras u dadelijk treft - het Soendaneesche ras is hier om u - maar of ook bergen en boomen, alles wat natuur en mensch schiep en wrocht, dat zelfde verschil, een ras-verschil zoude ge bijna zeggen, aan u openbaren.

De bergen zijn als een rij van reuzen rondom u heen. Hunne namen allen te noemen zoû zijn als een aftelling van titanen en helden. Hier in het Noorden zijn het de Boerangrang en Tangkoeban Prahoe. Ginds in het Zuiden Goentoer en Malabar, de Tjikoraï en Papandajan. Zoo wil ik slechts enkele dier allerberoemdste namen noemen. Tusschen hunne koninklijke ontzaglijkheden staat het heir der prinselijke grootheden die honderden zijn.

Legende omzweeft alle deze toppen en zingt alle flanken af. Vuurgeheim schuilt of school in aller schoot en het epos hunner antieke oer-uitbarstingen ruischt breed op den nachtwind door hunne wouden. Maar de dagen, in het zachte, steeds gedempte licht der regenmoesson, die de buien uitzendt en voortstuwt, tooveren eene lieflijkheid over deze natuur, die verschilt van Sumatra's grootschheid. Trots het reuzige en titaneske der bergen, zijn verschieten en velden en bosschen en hunne weêrspiegeling in rivieren, eene lieflijkheid, die de idylle nadert. Het is of hier steeds een fluit zingt met de legende meê.

Het menschenras, dat hier woont, heeft zachte, bijna steeds vrouwelijke gezichten, zelfs zooforsch de lichaamsbouw zich uitspiert. De gezichten hebben droomerige oogen, ronde kinnen. De heupen wiegelen, het middel is fijn. De stemmen schijnen nauwelijks te articuleeren. De stemmen murmelen. Het zijn de Soendaneezen, en zij schijnen te leven in een eeuwig droom.

Dit wekt een atmosfeer van geheimzinnigheid. Ook over de bergen, die u omringen, de verschieten, die voor u verglooien, de sawah-terrassen, die voor u neêr treden, waast de geheimzinnigheid. De geheimzinnigheid mèt de lieflijkheid, tusschen den grootschen krans der reuzenbergen.

Dit is de grond van Java, het eiland der stille krachten, die sluimeren, of als zij zich openbaren, gehuld zijn in het den Westerling weinig doorzienbaar Oostersch mysterie.

Midden in deze mysterieuze, wijde bergenwereld, die een eeuwig geheim schijnt te zullen zijn, voor wie uit het Westen hier komen, ligt een nieuwe stad: Bandoeng. Een stad van Westersch effort, een stad van Nederlandsch-Indische cultuur en belangen, een stad van Nederlandsch-Indischen kolonialen arbeid en leven en streven. Zij schijnt gisteren gebouwd. Groote, witte gebouwen staan gesticht in een nieuwen stijl, die gematigd bleef in hare eerezucht om te doen gelooven, dat onze tijd een bouwstijl heeft. De lijnen zijn in hun modernisme jong, frisch en krachtig te roemen. Treffen zullen u dadelijk het Departement van Oorlog, de Javasche Bank¹, Societeit Concordia. De nieuwe villa-wijken lijnen hunne wat naakte, nog boomlooze emplacements uit. Het heeft het rulle van Scheveningen en verkleint in uw vergissing de lagere heuvelen daar ginds tot een vaag duinlandschap. Onrechtvaardig is echter deze misprijzing. Bandoeng is een opkomende stad van toekomst. Over vijfjaar zal de natuur geholpen hebben alle deze lacunes tusschen het nieuwe bouwwerk met boomen en bloemen en groen te vullen. Zoo zie ik de stad alreeds. Dan ligt Bandoeng frisch, af, modern, Europeesch en Westersch - nu reeds ligt het zoo - tusschen de wijde geheimzinnigheden der bergen, in de van mysterie doorzongen ondoorzienbaarheid der steeds wachtende stille krachten.

Als mieren zijn de mensen. Zij werken door. Ook de mieren werken aan mijn voet. Ik ben, zoo zij slechts de vaagste aanzweeming van gedachte naar mij hebben, voor hen een stille kracht, iets ontzaglijks, iets dreigends, iets onweetbaars. Mijn voet zoû in een seconde hun streven kunnen verpletteren. Maar mijn voet verplettert hen niet en trekt zich terug en ik glimlach en spaar... Terwijl ik straks, onbewust in mijn grootheid, misschien verpletter.

Ik weet niet waarom, maar vaak voel ik of wij mieren zijn. En hier tusschen de bergen, in nieuw, frisch, modern Bandoeng, voel

1 Is 'Javasche' een zuiver gevormd Nederlandsch adjectief?

ik weêr of wij mieren zijn, o nijvere mieren, werklustige mieren, vooruitstrevende mieren, veel wriemelende mieren...

En het scheen mij toe of ik de bergen omrond met hunne titanen droom-gelaten zag glimlachen. Maar dat was een dwaze droom van mij.

Ik wensch Bandoeng gaarne toe, dat zij Weltevreden op zij streve. Dat de nieuwe hoofdplaats in Java, Bandoeng zij. Dat andere Departementen, het strategisch hier, naar het mij schijnt zeer juist overgebrachte Departement van Oorlog, volgen. De oude kustplaats, plaats van Bewind onzer Voorvaderen, heeft uitgediend. Zij moge tusschen Tandjong Priok en Bandoeng dan blijven de stad van eerste aankomst. Maar het klimaat, onze groote vijand alhier, beult er den werkenden Westerling af, vreet aan zijn zenuwen, sloopt de krachten van zijn lichaam en ziel. In de van de bergen meêgewaaide koelte zal zeker Bandoeng's klimaat gunstiger mede werken met wie zich hier vestigt en een arbeidscentrum sticht. Want laat ons blijven werken als mieren: zoo is onzen aard, onze onbewuste natuur; laat ons ons kleine werk blijven doen, voor ons en voor anderen, de mieren gelijk, te midden der titanische machten en der stille krachten, die ons omringen. En splijt de aarde, verschuiven de reuzenbergen, spuwen zij hun vuurwoede uit, welnu dan geschiede wat Allâh wil; wij mieren, hebben dan niet anders gedaan, dan wij moesten doen en konden doen...

Of zullen de reuzenbergen nooit spuwen meer? Zijn alle deze bergsche koningen en prinsen werkelijk niet anders dan uitgelaaide vulkanen? Dan voor eeuwig nu onder de aarde zwijgende, doode, stille krachten??

Ik ben dezen keer den Tangkoeban Prahoe, die daar Noordelijk van Bandoeng ligt, als met de blauwe ommelijn van een omgekeerde prauw tegen de blauwe lucht, niet opgeweest. Ik ging meer dan twintig jaar geleden dien berg van legende op. Mijn herinnering bleef duidelijk en schoon als van gisteren. Zoo ik heden dien vroegeren indruk opnieuw zoû willen herhalen, zoû

ik zeker een desillusie hebben. Neen, ik heb den prachtige rit door de bosschen van boomvarens, opwaarts, opwaarts, niet vergeten. De groote, fijne bladeren bogen zich als zonneschermen van statie over ons heen. Het was als een baldakijn, dat mede steeg. Vóór werd de tandoe (draagstoel) mijner vrouw gedragen door acht Soendaneezen. Zij trippen als zij dragen. Hun pas is kort, er is een rhythmiek in hunne veerende beweging, in den muzikalen tred hunner voeten, waaronder de opwaartsche weg als een instrument wordt, een klankbord van niet tot ons doordringende muziek. En de stille klanken stijgen, hooger en hooger den weg mede op.

Boven gekomen aan den dubbelen kraterwand heug ik mij neêr gezien te hebben in de Kawah-Oepas, de Kawah-Ratoe (giftige krater en Keizerinnekrater). Een jongetje, blootvoets, geleidde mij toen, daalde neêr en weêr op.

En het was, heug ik mij zeer goed, een zonderling, vernietigend gevoel, dat mij doordrong, terwijl dat vlugge kind mijn passen leidde naar omlaag. Het was of ik al loopende, telkens viel, zoo zonk ik neêr langs de steile rotswanden, die ik straks weêr opgaan moest. Toen ik na enkele minuten naar boven zag, werd ik mij bewust, dat ik deze diepte wel neêr maar nooit op zoû kunnen gaan. En het kind, als of het leidde en verleidde te gelijktijd, glimlachte, even nòg lager dan ik, om naar mij, en zonk steeds dieper, den steilen wand af. En ik kon niet anders dan zijn glimlach volgen. Zoo bereikte ik het diepe zwavelmeer, het soms dof witte, het soms òpschitterend groene, als een groote ronde edelsteen, die aarden zoû naar smaragd en opaal beiden. En de vreeslijke wereld van geheim was om mij, breidde zich ontzaglijk uit rondom mijne, haar tartende, nietigheid. De fumarolen rookten; uit een sulfatoor steeg ziedend een immense zuil van uitwolkenden, blanken stoom omhoog. De heilige geesten waarden zelfs in dien naderenden noen in de diepte rondom mij en over het sulfer riekende meer.

Steeds lachte de kleine gids, een demon gelijk, die mij tot hier gebracht had... Maar hij stelde mij gerust...

- Een ànderen weg langs breng ik u, heer, boven...

En de Legende, meêgaande toen, zong mij tijdens den terugweg op haar fluit het volgende voor, zoodat ik wist waarom deze berg, de Tangkoeban Prahoe, een omgekeerde Prauw was.

De Koningin dezer streken, Njai Dajang Soembi, had een zoon, en de prins Sangkoeriang was door Indra en Brahma begiftigd met allerlei heldhaftige eigenschappen. Maar eenmaal twistten moeder en zoon en de koningin trof den prins met een wapen het hoofd en sloeg hem een wonde.

Toornig en treurig verliet hij met wie hem aanhingen den kraton zijner moeder. Zwierf door Java rond en veroverde geheel het Oostelijk eiland. Toen dreef heimwee hem terug naar het Westen en op een rots vond hij zitten een zeer schoone vrouw. Zij was zijne moeder, in ongenade bij den Koning gevallen en die hier zat in treurenis.

En zij verliefden op elkander, zooals in vele oude legenden van welken landaard ook, vaak de teruggekeerde prins-zoon op zijne, hem dan onbekende, moeder verliefte, terwijl ook zij hem niet herkent.

Dajang Soembi, Sangkoeriang streelende over het hoofd, ontdekt het litteeken, maar durft uit schaamte niet zich bekend maken. Zij droomt een list opdat het tragische huwelijk niet plaats moge hebben, zij stelt den bruidegom een, naar zij meende, onvolvoerbaren eisch.

Dat hij een dam legge, in één nacht in de rivier Tjitaroem, die ginds tusschen rotsblokken, onder hooge boomvarens klotst, dat deze hoogvlakte van Bandoeng in enkele uren overstroomde, en dat hij een groote Prauw bouwde, opdat zij huwen zullen spelevarende.

Sangkoeriang roept zijn diengeesten te zamen, zijne dewata's. Waar de Tjitaroem het smalst is, helpen de geesten zijne krijgers den dam leggen, maar zoo woest valt het water de kloof tusschen door, dat bosschen worden gekapt en heuvels verzet om den dam te steunen.

Ook de Prauw, reusachtig, weten de krijgers, bijgestaan door de diengeesten te bouwen; de hoogvlakte overstroomd, vaarde Sangkoeriang op de Prauw, zijn bruid tegemoet, dien nacht, in het licht der volle maan, waaruit neêrzien de goden.

Het bruiloftsmaal hebben de vrouwen van de bruid bereid. Zij zelve heeft, radeloos, alles van een bergtop aanschouwd en ziet nu haar zoon-minnaar onweêrhoudbaar naderen op de groote Prauw.

Zij roept Brahma te hulp, die haar een toovenaar zendt. Deze geeft haar een kruid, dat zij strooit voor den dam, en het tooverkruid ondermijnt den dam. Het water stroomt golvende terug in zijn bedding met reuzenkracht; de Prauw helt ter zijde, kantelt, slaat om; de bruidegom, met alle de zijnen, verdrinkt. En de bruid, van smart overstelpt, daalt in tranen en kreten van den bergtop op de omgekantelde Prauw, stort zich in den klotsenden vloed en omhelst in den dood haar zoon-minnaar.

In berg en waterstroom veranderden, betooverd, de Rijstkoker van het Maal (Koekoesan), der Bruid Liefdetranen, het Wierookvat bij het Bruidsbed; het werd alles heuvel, beek, rotssteen...

Daar, tegen de doorzichtige lucht teekent zich af herkenbaar de Omgekantelde Prauw, de Tangkoeban Prahoe, een berg nu en waaronder het vuur van het bruiloftsmaal smeulen bleef.

Reusachtig bovenmenscheijk groot lijkt de Legende, die de kleine mensch dichtte, hare afmetingen uitlijnend in de hem overstelpende Natuur.

6

Wij hebben Bandoeng eerst - als wij weldra Garoet zullen doen - genomen als centrum voor eenige tuf-tochten. Zijn misschien de wegen in de Preanger Regentschappen niet zulke volmaakte rolbanen als die van Sumatra, een hort en een stoot wordt vergeven en zelfs niet ge-acht omdat de natuur met hare oppermachtige schoonheid u dwingt hier, daar en overal te kijken en niet over iets anders te denken. De rij bergreuzen staat steeds om u

hand aan hand, en al zal, zoo wij eenmaal te Garoet zijn, van intensiever belang het berglandschap zeker worden, de verschillende toeren, de kampongs door, de rijstvelden langs, naar Soreang, Batoedjadjar, Tjimahi, naar den geheimzinnig diep schuimenden Dagowaterval, geven een onvergetelijken blik op deze landen van bijna idyllische lieflijkheid. Het is van een groen, dat zich in duizende schakeeringen openbaart; ik heb nooit begrepen, dat men deze natuur ééntonigheid verwijt, want, vooral in dit seizoen der regens, is tusschen het zwartgroen der duistere waringins en het teêre geelgroen van bibit-rijstvelden elke tint van groen te zien, terwijl ook het blauw der bergen, luchten en sawah-spiegels, waarin berg en hemel en tevens pisang-en kokosboom zich helderklaar kaatsen, evenmin van één zelfde azuur zijn.

Wij gingen dien dag over Pengalengan naar Malabar, naar den koning van de Thee, den heer K.A.R. Bosscha, eereburger van Bandoeng. Eenmaal was het hier 'rimboe' dus oerwoud. Maar de mensch is nu eenmaal niet geschapen om steeds in oerwoud te leven, hoe gunstig misschien zulk een primitief bestaan zijn zoû voor zijn volstrekt geluk. De mensch is geschapen om het woeste aanschijn der aarde te herscheppen tot een culturgezicht. Zoo ging eenmaal, vele jaren her, de heer Bosscha hier eens zien of de woeste grimmigheid der Malabarsche bergflanken niet tot zachter expressie was te grimeeren. Uit de lucht wortel neêrschietende waringin en klimbamboe waren hier vervlochten door reuzelianen; koningstijger en panter loerden vanuit die verwarring. Het was er nog steeds zooals het er eeuwen geleden geweest was, misschien sedert den val van hovenier Adam, toen de paradijsnatuur verwilderde. Het was wel een ruw woeste schoonheid, maar een den mensch nuttelooze, en de heer Bosscha beminde meer een lachende natuur en dacht ook wat den mensch genot zou kunnen verschaffen en nut. Hij peinsde hierover terwijl hij vele nachten doorbracht in het oerwoud zelve, in zijn tent tusschen het gebrul der verstoorde maar voor het stronkenvuur

angstige panthers en tijgers. En toen hij zoo vele nachten gepeinsd had - ook de dagen zijn in het oerwoud, dat de zon niet door laat, bijna aan nacht gelijk - meende hij gevonden te hebben. Het grimmige reuzegezicht in deze streek zoû hij door de macht, die hij in zich gevoelde, omtooveren tot dat van een... lachende geisha. Zij zoû wel niet dansen en zingen, maar u, wanneer gij het wenschte, schenken den heerlijk geurigen drank, die der menschen vermoeienis weg doet dampen en hem als in een schuldelooze dronkenschap nieuwe krachten geeft: de Thee.

De terreinen werden ontgonnen. De Thee werd in de Malabarsche tuinen geplant. Maar de heer Bosscha, al is hij een man, die voelt voor business en utiliteit, is ook een dichter. Want hij liet tusschen de theetuinen der Malabarsche ondernemingen, over welke zijn hoofdadministratie den scepter zwaait, altijd intact het kleine oerwoud, waar hij, de pionier, gedurende zijn eerste droomen en onderzoekingen de donkere dagen en duisterder nachten doorbracht. De tijgers trokken zich terug. De cultuur overwon; de Cultuur van de Thee. De Geisha van Malabar, geen Japansche, maar een schoone, bloeiende Javaansche dêwi¹, was geboren door toovermacht, en met den heer Bosscha heerscht zij en zal lang zij nog heerschen over deze flanken van den berg Malabar, naar welke ook 'Malabar' deze grootsche onderneming heet.

Wij ontbeten bij den heer Bosscha, die zelve ons op een keurig roostermachinetje, ter zijde hem gezet, de toast roosterde, en ons vertelde, dat zoowel dit roostertje, als zijn electrische piano, en geheel het electrische bedrijf van Malabar zijn warmtekracht dankte aan de stuwende rivier daar ginds. Nadat wij ook de seismograaf hadden bewonderd, die aangeeft elke trilling der hier steeds nog vulkaansche gronden, gingen wij Tanara zien, de theefabriek. Hier zijn zeker mannen werkzaam, maar verder is het een

1 Godin.

vrouwenregeering: meer arbeidsters dan arbeiders. Ook de pluk, dien wij den vorigen dag in de tuinen gezien hadden, geschiedt door vrouwen, aan de hoogere of lagere, dan gesnoeide boomen, en het is belangwekkend de rappe vingers van alle die leden der theeharem aan de teêre, uiterste blaadjes bezig te zien. Tegen vier uur brengen de pluksters haar pluk in doeken geborgen binnen, en dan worden zij met de muziek der gamelan ontvangen, die boven op een overdekte stelling hare koele glazen klanken sprenkelt. Een aardige hulde, schijnt het mij toe. Hare pluk, in mandjes gewogen, wordt haar betaald naar het gewicht en practisch duidt de balans dadelijk het aantal centjes aan, zoodat er geene berekening noodig is, noch voor de pluksters die lage struikjes, noch voor haar, die met zooveel meer moeite, hoogere boompjes hebben geplukt. De nog vochtige bladen zullen die nacht, op rakken gestapeld 'verflensen', vertelt ons de administrateur, die ons rond geleidt, en de bekende thee-aroma, die overal rondom ons drijft, geurt tijdens of na deze fermentatie. Hier is de groote 'fan', die, lucht zuigende, den tochtstroom over de rakken drijft. Hier staat de batterij 'rollers' opgesteld - wat imponante machinerie, en dat alles om ons de geurige thee te bereiden! - en die als met twee metalen reuze-handen de theebladeren wrijven en wrijven en wrijven, waarna de blaadjes, om en om gegooid, in de vrije lucht drogen. Hier staan de 'drogers' - uit Engeland deze machines - waar als over trottoirs-roulants warme lucht de laatste vocht uit de, nu geheel droog gekrinkelde, blaadjes wegzuigt. Ginds zeeven en zoeken de vrouwen uit, gesluierd met bonte doeken de haren, voor het stof. Te groote bladeren en stelen verwijderen zij: deze zal de 'bevolkingsthee' geven, die in pakjes van een dubbeltje gretig door alle arbeiders wordt aanvaard als een drank, die verfrist en onschadelijker is dan het ongekookte water uit de rivier.

Ik zie de sorteermachine de bladeren fijn snijden en uit de draaiende zeeven met mazen verschillender grootte regenen de verschillende merken: Souchong of Bohea. Daar, in een torenachtige wan, wordt door de 'fan' het stof naar buiten gezogen en de

zuivere Pecco of Pekoe valt neêr. Vrouwen zoeken nog de laatste roode steekjes uit.

Misschien kan het ons Hollandsch-Indiesch hart niet geheel voldoen, dat deze thee in Engeland ingevoerd, daar met 'Ceylon' vermengd wordt en niet genoeg faam heeft om er ongemengd te worden aanvaard.

Toen wij terug keerden naar Bandoeng reden wij langs verschillende lotos-vijvers. De roze bloemen, hoogstelig, stonden in kronen en knoppen op en de naakte, bruine knaapjes gingen het water in om ze voor ons te plukken. Tusschen de kampongs zijn deze vierkante vijvers van een verrassende schoonheid als teêr de wolken wit in zacht blauwe lucht er zich in spiegelen tusschen de bloemen.

Zoo heb ik Bandoeng gezien, beloftevol voor de toekomst. Vóór ik de stad ook hier in deze reisschetsen verlaat, wil ik het Hôtel Preanger, waar ik logeerde, en de auto-verhuurderij 'Ardjoeno' (directeur de heer Bothma) bedanken voor hunne goede zorgen tijdens mijne rust - in het hôtel - en mijn bewegen - in de 'mobiel'.

Wij zijn toen langs het meer van Lèlès naar Garoet getuft. Ik had het Lèlès-meer meer dan twintig jaren geleden gezien. Het had toen op mij een zeer bijzonderen indruk gemaakt, overzweefd als het toen was door groote, sombere 'kalongs', vleêrmuizen. Die stemming heb ik aan het slot van mijn roman *De Stille Kracht* benuttigd om iets duister mystieks op te roepen om de overwonnen figuur van den hoofdpersoon, den rezident; een romancier benuttigt nu eenmaal, die barbaar! àlle zijne stemmingen! Nu ik het meer van Lèlès terug zag, de waterspiegel gezonken, terwijl de kalongs dien morgen dàâr niet waren, viel het mij tegen, vond ik het een onbelangrijke plas, met een eilandje er midden in...

Het is vreemd, hoe deze stemmingen, die een moment van natuur en natuur-beschouwing in ons oproept, afhankelijk zijn van de teêrste dingen van licht en

naglans. Nieuwsgierig was ik geweest naar mijn eigen meer van Lèlès - dat van mijn roman. Ik vond het niet terug...

Deze dingen geven u de désilluzie, en die désilluzie moge eene onbelangrijke schijnen, zij is in werkelijkheid eene belangrijke in het leven van een auteur: na zulk een ontgoocheling vindt hij zijn geheele boek slecht: ik vond, op dit oogenblik De Stille Kracht geen goed boek. En troostte mij alleen met deze gedachte, dat ik eigenlijk geen van mijn boeken na zekeren tijd... goed vind.

Genoeg over die kleine dingen: ons werk en onze ontgoochelingen daarover. De reusachtige bergen staan om ons. Wij komen te Garoet aan en Papandajan, Goentoer en Tjikorai wuif ik, al is het dan ook gebaarloos en alleen van uit mijn weêr blijde hart, mijn nederige hulde toe. Tusschen die drie koningen mag ik wel enkele dagen vertoeven.

Wij zijn in het hôtél, genaamd naar den eerst genoemden koningbergreus: Hôtél Papandajan. Eigenaar de heer Hacks. Ik kan niet anders zeggen dan dat de heer Hacks een bizonder mensch is. Als banketbakkersleerling in groote Hollandsche hôtels, in Den Haag en Amsterdam begonnen, is de heer Hacks nu eigenaar en beheerder van een zeer groot hôtél, dat ik zeer gaarne noem onder de allersympathiekste, die ik ooit bezocht. Ge moet hem hooren vertellen van de eerste tijden, dat dit hôtél het zijne was en dat hij en zijne jonge vrouw zich bijna het allernoodigste, zelfs lucht en licht - zij huisden in een klein kamertje - ontzegden om met durende werkkraft en energie hunne onderneming te doen slagen.

Maar nu leidt de heer Hacks ons binnen zijn luxe-pavillioen. Het is geriefelijk en ruim. Hij wil volstrekt dat de speciale correspondent van de H.P. 'gast' is van het Hôtél Papandajan, 'gast' zonder meer. Ik was bijna verlegen. Nu is het mogelijk dat de heer Hacks sedert hij banketbakkersleerling was, en hôteleigenaar werd, een diplomaat is geworden. Maar dan is hij dit op zoo onweêrstaanbare wijze, dat ik allen hôteleigenaren toewensch op deze diplomatieke wijze speciale correspondenten van veel gelezen weekbladen te ontvangen. Wie van de laatsten zal een van de

eersten verwijten, dat hij hem met de fijnste diplomatie ontvangt, als 'gast' zonder meer. Wie zal niet verheugd zijn met deze ruime slaapvertrekken, zitkamer, voorgalerij, badkamer, enz.? De heer Hacks laat niet na te vermelden, dat hier de hertogin van Aosta gelogeed heeft. Ik zeg het hem na. Ik heb iets legitimistiesch in mij nog over gehouden. Mijn vrouw zal op de zelfde legersponde rusten waar de Hertogin van Aosta uitrustte na hare tochten over Papandajan en Tjikorai. Dit kan niet anders dan onze Italiaansch gestemde, het huis van Savoie steeds trouwe zielen blijde stemmen.

- Het is een prachtig appartement, meneêr Hacks, zeg ik. Maar ik wilde u zeggen: wat heeft u een goeden chef! Ik vond het lunch, dat ons werd voor gezet, overheerlijk!

- Ik ben maar mijn eigen chef, meneêr Couperus, verzekert mij de heer Hacks bescheiden.

Ik ben eenigszins verbaasd: heeft de heer Hacks tijd om zijn sauzen te mengen?

- Ik woû ook dit nog vragen, zeg ik, het over een anderen boeg gooiende; kan ik een goede auto krijgen voor deze dagen, met een uitstekenden chauffeur en een gids??

- Meneer Couperus, riposteert de heer Hacks. Mag ik u mijn auto 'Columbia' aanbieden, en mag ik zelve uw chauffeur zijn èn uw gids? Ik ken deze mooie landen en deze wegen sinds twintig jaren.

Ik neem aan, verbijsterd maar dankbaar. Het is donker geworden en de heer Hacks draait vele lichten op.

- Wat een helder electrisch licht! loof ik erkentelijk.

- Wat zal ik u zeggen, meneêr Couperus, meent de heer Hacks nederig. Ik ben ook mijn eigen opper-electricien; wil u morgen eens de electrische installatie zien, met de drie motoren? Maar neemt u nu eerst een warm bad.

Een warm bad!? Een heerlijk warm bad, nadat men vele heeft getranspireerd?! Waarachtig, in dit ver van het hoofdgebouw gelegen pavillioen stroomt een warm bad vol! Heusch, de heer

Hacks is een bijzonder mensch; dit is mij die volgende dagen meer en meer gebleken!

7

Namen hebben hunne magische symboliek, namen van windstreken vooral. Voor wie in het Noorden toeft, heeft het Zuiden een magischen klank en omgekeerd. Wij kwamen uit het Noorden van Java; dan wil men het Zuiden zien en denkt zich, in zekere naïve verwachting, dit gehéél anders.

Van Garoet naar de Zuidkust. De drie reuzen Papandajan, Goentoer en Tjikorai in het verschiet om ons heen. De Papandajan met zijn gloeiend witte kloof als een altijd brandende wonde, waaruit het damppt. De Donderberg (Goentoer) met zijn twee princessen of dochter-bergen. De Tjikorai, als gehuld in de neêr slepende glooiing van zijn mantel van majesteit. Wat is vooral de Tjikorai van een rythme en harmonie. In nevel en regen begint de tocht. Uit nevels en regen doemen de bergen te voorschijn. Telkens wisselen lijnen en tinten. Een zachte zon zal overwinnen, om, zonder te branden, te schijnen in stille zege.

Hoe in deze immense natuur altijd het epos zich uitbeeldt, de Strijd tusschen Licht en Schaduw, Goed en Kwaad. Die kolossale, primitieve dingen, die de mensch anders bedèkt... zij staan hier vóór u, tusschen deze bergen, op deze aarde, zij heffen hunne hoofden den hemel in.

Bergen en titanisch natuur-epos... Toeristen en hôtels. Wij zijn geen helden maar toeristen. En de Nederlandsch - Indische Hôtél-Vereeniging heeft ons uitgenoodigd zijn kuurhôtél te zien in Tjisoeroepan - Villa Pauline - en Ngamplang. Frisch en gezond en de toevlucht voor wie oververmoeid, overwerkt is.

De wegen slingeren. Thee en rubber, weinig tappers aan de rubberboomen, maar de rappe vingers der pluksters aan de thee. In wondere zwelging van ruimte en hoogte (6000 voet) gaat over Pamegalan de tocht. Aanschouw de immense panorama's, de

groene kokosgaarden, die glooien de diepte neêr, de boomvaren-bosschen, die klimmen de steile hellingen op. Groene zonneschermen en statie-waaiers als voor onzichtbare wezens. Spookrijken breiden zich hier uit; hier wonen mensen, die onzichtbaar zijn. Hier heerschen koningen, die onzichtbaar zijn, in steden en paleizen, die dwars wemelen door bosschen, ravijnen. Soms verdwijnt een vrouw uit een kampong en wordt maanden daarna in extaze terug gevonden of in slaap: ontwaakt zij, dan zegt zij, dat zij rijststampster geweest is in de rijstschuren, de niet zichtbare, van den niet zichtbaren koning, die hier heerscht. Dwars door het schimmenrijk gaan wij, in den nu stralenden morgen. Een man is hier eens langs gegaan en toen zag hij de sawahs, maar toen hij des avonds terug kwam den zelfden weg af, waren er geen sawahs; toen was er bosch. Dit is alles wonder, ongelooflijk, en vooral wijd, heel wijd, tot kimmen en wolken en hemelen toe.

Het is een heiligschennis hier door heen in een auto te draven, te slingeren, te wenden. Bergen en boomen, vergeeft wat ik doe. Reuzen en goden, ik ben een kleine zondige mensch van 'moderne cultuur', zooals dit heet bij ons, die u zien wil, op de eenige manier die mij mogelijk is. Met nerveuze haast dompel ik mijn blik en mijn hart beiden in uwe tallooze schoonheden. Ik heb u toch lief en ik aanbid u toch, o goden en reuzen, maar ik ben slechts, die ik ben. Het lijkt mij of ik hoogmoedig ben, maar ik zoû met u, die watervallen in mijn handen willen opvangen en ze willen drinken in den dorst naar uw schoonheid. Vergeeft mij mijn dwaasheid en droomen, lacht om mij en gunt mijn brutalen wagen te snellen langs uwe ravijnen, waarheen wegschoven aarde en boomstammen onworteld.

Want dit is de Tocht der Aardschuivingen. Zware regens zijn neêrgestort; van boven, waarheen onze blik reikt, is de bergaarde telkens verschoven, zijn de sawahs als kristallen paleisterrassen naar omlaag verbrokkeld, in een gestort, liggen de kokoszuilen dwars over weg en afgrond, ligt een bamboebosch als een hoop

verwarde reuze-struisveêren over een razend schuimende rivier. Bruine menschenhanden houden ons van verre tegen; hier zal het niet langer gaan voor onzen overmoed; de weg, door menschen gemaakt, is overstort door aarde en modder en gebrokene stammen; een chaos. Wij stoppen. Zullen wij terug? Auto overwint altijd, de kleine, brutale democraat-dictator der wegen, die dwars door fenomeen en legende puft. Voor Auto worden planken gespreid en het is al heel bar, als wij meenen voorzichtig te moeten zijn en uitstappen en te voet de gevaarlijke plekken overgaan. Auto, als een kwâjongen, die heerscher der wegen, wipt over moeilijkheid en hindernis. De weg is weêr vlak; wij ijlen en winden en wenden in een heimwee naar de zee, want wie van Noordelijke bergen komt, wenscht zich de Zuidelijke golven.

Wij zullen dien dag de zee niet bereiken. Zij is te ver. Maar daar, plots, zien wij in de verre verte de Branding! Heel ver, tusschen glooiïng en over de golvende bergwereld heen, zien wij de Zuidelijke Branding! Het is of iets van ons heimwee gestild wordt; de zoom van een tooverrijk van verre najaden schittert daar blank...

Wij gaan tot Tjisompet; daar is het tijd terug te reizen. Een wou-wou, een groote, heilige aap, slingert zich van boom tot boom, hurkt dan in de groene takkenwereld en blijft naar ons staren. Deze tocht naar Tjisompet is van een groote schoonheid. Voor wij thuis keeren in het hôtél, zijn wij de warme bronnen bij Tjipanas gaan zien. Zie hier links en rechts de vierkante vischvijvers; als groote, vierkante, grasmzoomde bassins en wederom, als de sawahs, trapsgewijze dalend of stijgend. In dit late namiddaglicht is het water zoo spiegelklaar, dat de kokospalmboomen zich er in weêrspiegelen en het beeld nauwelijks vager is dan de werkelijkheid. Dubbel, opgericht en neêr geslagen, schitteren de palmboomen en hun spiegelbeeld, door geen flauwste bries bewogen, in de vlak liggende terrasspiegels der vijvers. Een eigenaar van zulk een vischvijver is een vermogend man; hier worden de goerrhamé's gevangen; de heerlijke visschen. Bij het primitieve bad-etablis-

ment ontspringen hier en daar de warme wateren, wellen de warme fonteinen, zijn de vischvijvers steeds lauw of wel eens stoomend, is de levende visch in zijn element, als het water der vijvers warm is. Zoo wordt de arme goerrhamé als door de natuur voorbereid gekookt te worden maar zonder eenige wreedheid. Zeer eenvoudige mandi-kamers rijen zich; het zijn voor het meerendeel inlanders, die profiteeren van deze warme bronnen; men verwondert zich hier geen groot badhôtel aan te treffen.

Wilt ge te Garoet zwelgen in bonte kleur en gewoel, ga dan des morgens de passer zien, de markt. Dat is van stapels groente en vruchten vooral een weelde van gloed en glans; Chineesche en inlandsche gaarkeukentjes voor allerlei gebak en koele groene dranken lokken de marktbezoekers toe. Zij koopen er bij speciale verkoopsters de sirih - het betelblad dat zij kauwen - en al wat hier bijbehoort en dat zij schikken zullen in de ronde koperen sirih-doozen; de kapoer of kalk; de gambier, het vierkante blokje geurige wortel, die meestal uit China komt en de fijn gesneden pinangnoot. Ik meen op te merken, dat het, met deze ingrediënten toebeide, betelblad niet meer zóó algemeen gekauwd wordt als vroeger. De monden der vrouwen zijn niet meer zoo bloedrood als destijds van het betelsap; hare tanden schitteren zelfs wel eens blank in glimlach u toe. Zij zijn, deze Soendaneesche vrouwen, met hare weeke, vaak mooie gelaten, opvallend om de lichte, veelal roze, kleuren harer kabaia's, in onderscheid met het indigoblauw, dat wij later in Midden-Java algemeen zullen zien dragen. En dat een passer-wemeling dan zeer donkerkleurig, bijna zwart en blauw-zwart doet zijn, terwijl de kleuren hier tusschen de volle uitstallingen meer hel en schel gespat zijn.

Zij hebben hare behaagzucht, deze vrouwen, met bloemrijke sarong, lichtkleurige kabaai en vaak geel-en-zwarte slendang over den schouder. Geen Inlandsche vrouw verlaat haar huis zonder dien slendang of langwerpige sjerp. Het haar is glanzend van klapperolie; in de kondé-wrong zijn de juweelen spelden en bloe-

men gestoken, en ook hier bij deze koopvrouwen, koopen zij bloemen: kenanga-bloembladeren, roze-bladeren, melatie-knopjes aan elkaâr geregen; dit is om tusschen de glad gevouwen kleêren in de kleêrkisten te leggen, of te hangen als snoer hier en daar.

Van de passer naar het gouvernements-pandhuis, en hier trof het ons, dat de gegoede Soendaneezen er, als in een bank, hunne gouden sieraden beleenen en eigenlijk zodoende in bewaring geven. Wij zagen zeer mooie, fijn gedreven gouden mutsen, kalotvormig, en hoofdsieraden: als er een feest is, halen de eigenaren deze erfstukken terug uit het pandhuis om ze den volgenden dag weêr te beleenen, opdat zij weêr veilig in de brandkast daar staan.

Ook het hôtel te Ngamplang zagen wij, op uitnoodiging van de Nederlandsch-Indische Hôtel-Vereeniging. Het is een sanatorium vóór een prachtig lang uitgebreid bergpanorama. De feeën der Oost-Indische Hygieia zweven er rond en schenken er u de schalen vol nieuwe gezondheid.

Over een djati-laan - rechte stammen, breede schepvormige bladeren, pluimige bloementrossen - tusschen sawahs en vischvijvers - en altijd kaatsten de gladde, vierkante waterspiegels wonderschoon hemel en bergen en boomen weêr - naar het meer van Bagendit. Het is wel een meer voor toeristen, maar eigenlijk is het toch mooier dan het Lèlès-meer, waarvan ik zoo bizonder ontroerende souvenirs meênam, twintig jaar geleden... Met angkloengmuziek worden de toeristen er steeds ontvangen; de jonge muzikantjes weten al hoe aardig aan der toeristen oor deze helle, gesprenkelde tonen aandoen. De angkloeng - Garoet is vòl gesprenkeld van de kristallen klanken er van! - het primitieve instrument der ongelijke, losse, holle, schuin afgesnedene bamboestelen - als een eenvoudige harp van bamboe - wordt slechts geschud en bewogen... de losse holle bamboe's tinkelen, o kristalklaar in het harpenraam, en het is of de natuur ergens zelve zingt zooals zij zingt met wind en riet langs water. Bij de symfonie der gamelan is dit niet meer dan teêre, primitieve sprenkeling,

klanken geschud en gesprenkeld, zóó eenvoudig, zóó klaar die angkloengklanken, dat het allerliefst idylliesch aandeed...

Meisjes reiken waroe-bloemen - gele kelken - en katja-piring, dat is niet anders dan onze vroegere knoopsgatbloem: de albasten gardenia. En op een dak-overdekt vlot, waarop stoelen, vlot, dat ligt over twee boomstamprauwen - prauwen gesneden uit holle boomstammen - zetten zich de toeristen neêr. Meisjes zetten zich in de prauwen en pagaaien het vlot voort. Hoog riet rijst langs de meerboorden op; waternarcissen liggen ontloken. Het meer der idylle, zooals zoo dikwijls de natuur in Indië idylliesch aandoet; een pastorale tusschen machtige berglijnen en fenomenale grootschheid.

Wij varen naar den heuvel daarginds; daar is een koepel. Pagaaiende meisjes; de naakte, bruine jongetjes verzinnen allerlei sport om de toeristen bezig te houden. Zij duiken in het meer naar djerooks (sina's-appelen), die met dubbeltjes zijn gelardeerd. Zij doen de 'hanengevechten', de beenen gesnoerd en tegen elkander bonzende, gehurkt, tot één er den heuvel aftuimelt. Onderwijl zijn vrouwen bezig, het lage water doorwadende, te visschen; zij spreiden hare netten, jagende de visch en garnalen in scholen te zamen, tusschen twee boomstamprauwen, waar het gespreide net wacht, en de volle netten leêgen zij in den korf, die haar hoofd bekroont.

Plotse wolken, terwijl wij spelevaren over het meer. Onweêdreiging, een schuine regenbui over het meer. Ons vlot, met bloemenkransen vertuit en voort gepagaaid, sneller nu naar den boord, door de meisjes in de prauwen, waarop het vlot steunt, wordt gestriemd door de regenstralen. De vrouwen, met visschen bezig, reppen zich, en de naakte jongens, die als hanen vochten, reppen zich ook, onder vlug afgesneden pisangbladeren... om niet natte worden...!!

Tegen zonsondergang zijn wij thuis. Het regent niet meer.

Voor ons pavillioen strooit de reuzige kenanga-boom onophoudelijk de geurige blaadjes zijner starrebloemen neêr. De waringin-boomen, elefantisch van stam, als met snuiten en pachydermische leden door elkander vergroeid, vullen den tuin vol duister en vreemd mysterie. Maar de angkloeng van de muziekantjes, die weten, dat de toeristen beminnen de helle klanken, beginnen deze te sprenkelen fijn, teêr en glas-zuiver door het uur vol geheimenis...

8

Twintig jaren geleden ging ik in de nacht den Papandajan op en door de donkere wolken, die ons omringden, herinner ik mij de kraters der rosse rookkolommen, de spleten der geel gloeiende sulfator-dampen; de soms bijna blauwe, violette, lei-grauwe, purperen stoomuitwazemingen, die als een wondere heksenkeuken maakten, daarhoog, op een uur, dat niet meer nacht was en nog geen dag en toch niets van een ochtendkrieken had.

Wij hebben den prachtigen tocht niet herhaald: ik herinner mij nog hoe vermoeiend het was en hoe de vive paardjes angstig snuifden voor al het demonische, dat zij rieden. Wij hebben ditmaal gedaan, wat wij destijds niet deden: wij zijn ditmaal ter Kawa-Kemodjan opgegaan. Van Garoet met de auto naar Tjiparai en in den vroegen morgen rezen steeds de drie reuzen - Papandajan, Goentoer en Tjikorai - tooverreusachtig rondom ons in wisselende glooiing en lange sleeplijnen door een laatsten regenbui en toen optrekkende nevels. Hoe wordt uw overmoed beloond, als ge een grooten tocht in zin hebt, vertrekt in regen en mist, en dan beloond wordt door een klare jonge zon, die als het gouden 'oog van den dag' (mata-hari!) u toe blikte en toe lacht tusschen de passen der bergen, tusschen de bergpoorten der laag en lang uitgevljide valleien. Tandoe's staan klaar, maar als ik ze zie, betreur ik het liever geen paardje te hebben genomen, al is dit paardrijden, de bergen op en op en op, misschien evenmin een

ideale voortbeweging als te worden gedragen door acht koelies in een tandoe. Er is ook een psychische tegenzin in mij, nadat ik in een vrij gemakkelijken draagstoel plaats neem, overdekt door bamboe-bedekking en getorst, aan twee sterke bamboes, door ter iedere zijde vier zweetende, zwoegende koelies. Maar de kerels, als lachen ze mijn scrupule's weg, blijven vroolijk terwijl zij mij met horten en stooten, die mijn maag in beroering brengen, opsjorren en -sjouwen de nauwe paden op, vanwaar de ravijnen voor mijn neêrturend oog wegschieten naar diepen afgrond toe. Vroolijk blijven zij, en hongerig, geloof ik, zijn zij of doen zij alsof zij zijn om aan een warong hier, een draagkeukentje daar, vlug den mandoer wat 'lemper' te doen koopen voor enkele centen. Dat is rijst, gekookt in omhulsel van pisangblad: een dikke, vierkante brief; minstens postpakket lijkt dit wel, en de mandoer, die lastloos ter zijde loopt, geeft iederen koelie vlug een lemperpakje, dat hij, vlug ook, al torsende, pakt met één hand en naar binnen werkt.

Ik zet mijn scrupule's van modern mensch-der-gelijkheid ter zijde; er is nu niets aan te doen aan het feit, dat acht koelies mij torsen. Zij zweeten, zij hijgen, zij zwoegen, zij lachen, ik praat met ze: ze zijn niet onvriendelijk. Zij schijnen niet als ik scrupule's te hebben om mij naar boven, den berg op, te torsen. Ik voel mij als Radamès in de Aïda, 3de acte, als Radamès zegevierend op een zegekar, Thebe binnenrijdt, in de opera door mannen getorst, niet door paarden getrokken. Een vierspan rijdt geen tooneel op, evenmin als een vierspan dit nauwe pad op zoû kunnen rijden. Dus een zegetocht toch, maar een niet gemakkelijke: dat opgesjor naar de Kawa-Kemodjan. O, zat ik maar op een paardje! Ik zoû wel dóórgezeten zijn na een uur maar nu word ik zoo geschud als een willoos pak zemelen in dien draagstoel en mijn maag klimt op naar mijn keel. 'Balèk!' roepen de koelies om beurten; dat beteekent: 'draai om!' En zij meenen er meê, dat zij de bamboe-stokken van linker - over rechterschouder willen leggen of andersom. Een schok, een hevige schudding, en de bamboe's zijn op frissche

schouders verlegd. Na een poosje roept weêr een schoudermoede koelie: 'Balèk!' en met schudding en schok wordt mijn zwaarte weêr naar het eerste zwaartepunt overgebracht.

Als wij niet door het oerwoud gingen, zoû ik het niet uithouden. Nu houden het geheim der wildernis ter eene zijde en de afgrond ter andere mij bezig. Nu zie ik den prachtigen oorlog van ieder blad, iederen tak tegen andere takken en bladeren. Wie het sterkste is in wasdom, overwint. Elke boom, elke plant vecht tegen een anderen boom, een andere plant. Boomen staan man tegen man; takken spierspannen, buigen arm tegen arm; bladeren stuwen blad tegen blad. Elk blad, elke tak wil zich plaats in de zon veroveren. Er zijn duistere schaduwplekken van slachting; er zijn opene juichvlakten van overwinning. De overwinnaars wonnen zich de zon, de verslagenen sterven laag weg bij de aarde. Zwart liggen gedoken die sombere slagvelden laag; zonnegoud jubelen in glorie en glans de overwinnaars, de flanken der bergen omhoog; kleurigste vogelen zingen daar langs hymne van zege; ondier en slanggebroedsel woekert tusschen de stervende stammen, de rottende bladeren. Deze verwarring des oerwouds, nauwelijks door bries doorwaaid, is de stille strijd der boomen en planten, nauw hoorbaar maar onloochenbaar zichtbaar.

Ginds hebben de boomvarens in schitterende kracht overwonnen. Uit hunne steelstoelen schieten de gekromde staven omhoog, ontplooien zich tot reuzebladeren van een tertiaire plant, die wij slechts kenden in miniatuur van ontaarding. De boomvarens zegevieren. Zij vullen geheele ravijnen, zij formeeren geheele wouden. Langs de sawah's en vischvijvers - de vierkante spiegelsgaan wij met hen òp, steeds hooger òp. Dan, weêr het oerbosch uit, uitzicht: wolk van de luchten, smook uit de kraters, nevel van der menschen vuren doezen hier en daar en vervluchtigen, ijle misten van water of rook. Zwavelreuk drijft om. Daar rooken de kraters; wij stijgen uit de tandoe's. Blauw, grijs, loodgrauw, en geel is de, door zwavel ge-oxydeerde, aarde, is het gras,

is de grond, zijn de rotsen, zijn zelfs de eerst zegevierende boomvarens en hangen slap en stervend. Want dit is weêr de heksenkeuken. Als met wijde muilen van wilde dieren braakt hier de vulkanische aarde tusschen rots en grot modder en onadembare stoomdamp, als met bekken van zich rekkende hydra's. De modder borrelt, kookt, ziedt, ploft op en neêr: de voet verzinkt, zoo hij niet zakt, in deze drijfmodder, die nauwelijks stolde.

Het zwavelmeer ligt loodgrauw, een helsche plas. Aan elken grashalm kleeft witte en grauwe en blauwe aanslag. Wij tarten de hydra-muilen en stoppen ze toe met aardekluiten; maar dan beeft plots de aarde onder onzen voet, wiegelt ons, schommelt ons en woedend braakt de hydra-muil vervaarlijke modder, die ziedt en stinkt: deze woede alleen omdat wij dien muil snoeren wilden!

Hoe deze vulkanische verschijnselen, al dreigen zij wellicht niet met onmiddellijk gevaar en cataclysmen, ons de vizioenen voorroepen van wat vroeger hier gebeurd is, toen de bergen raasden en de aarde afgrond-diep spleet!

Wij gaan terug. De tandoe's zijn als priëlen gesierd met groene festoenen en bloemenketenen. De koelie's doen dit minder als hulde aan wie zij dragen dan om een grootere fooi te krijgen. Welke toerist zoû zulke bloem- en kransenhulde weêrstaan? En hoe smaakvol doen zij het! Af wiegelt het nu op hun schouders den bergweg af, het oerwoud door. Het is zwoel van middagwarmte. In de takken daarginds der reusachtige kanari-boomen zien wij de menschgroote apen zitten, de loetongs. Zij kijken naar ons. Soms zijn zij, in de schaduw, van vorm en kleur één met de machtige vegetatie, die hen omringt. Dan springen zij plotseling op met geweld; de takken kraken, de bladeren regenen; van tak springen zij naar tak en nu zien wij eerst hoe groot zij zijn met hun lange, grijpende armen en zwaaiende lijven.

Hier schuilen nog vaak een tijger en vele panthers. Op dit uur zijn de wilde dieren onzichtbaar. Een groen, stil licht zeeft door het gebladerte. Hoe wondergrootsch is dit oogenblik in deze omgeving. Ik voel nauwelijks het ongemak van dezen draagstoel, die

mij schudt en schokt bij het snellere, diepere dalen. Als de zon plots fel doorbreekt, zien wij roode, gele, blauwe vogels, onwaarschijnlijk van kleurgeschitter, schieten door de ijlere twijgen.

Nu wij de kampong naderen, waar wij uitstijgen, is er 'randoek'-muziek, heel curieus. Dubbelfluit, zevenfluit - en hoe innig pastoraal antiek doen die primitieve instrumenten aan! Dan een lange, holle bamboe, die met een stok doorstamp, twee, drie begeleidende tonen doet klinken. En dan vooral, aan een juk, twee met een gewicht bezwaarde en met profielen, uit zwart hout gesneden, versierde bamboe's, genoemd de 'vorst' en de 'vorstin' en die op en neêr, heen en weêr geschud en geschokt, een landelijk concert geven hoewel niet zoo fijn als de 'angkloeng' deed. En, ter eere der toeristen en der te verwachten fooi, is er een rammenstrijd: mooie, sterke, jonge rammen, wit, zwart, en wit-zwart, bonzen met de vierkante koppen tegen elkaâr, 'leggen' elkaâr als worstelaars.

Geheel anders dan het Bagendit-meer, ietwat gearrangeerd voor de toeristen - zij komen meer en meer uit Amerika en Australië Java doorreizen - is het stillere Pendjaloe-meer, dat wij van uit Garoet bezochten. Er ligt een stille stemming over, om het groote eiland, Noesa-Gedeh, waar, nooit gesnoeid, de boomen weelderen, die vol van bêtêts - groene papegaaien - wemelen. Zelfs de kalongs, de verschrikkelijke, demonische vleêrmuizen, des daags, als groote, roetlooze, zwarte vruchten hangende aan de boomen, die hun verblijf ontbladeren en dooden op den duur, doen meê om het eiland een stemming te geven van angstige vreemdheid. Noesa-Gedeh - het groote eiland - is 'kramat' heilig; in vroegere jaren woonde hier de Regent, zijn 'kaboepatèn' (regentenhuis) bestaat niet meer, maar hijzelve liet hier zich begraven, met zijn bloedverwanten. De oude, geheel bemoste, Moslemsche graven, liggen als met oud geel en groen fluweel overdekt in de diepe schaduwen der hooge boomen en ook het graf van den Assistent-Rezident Thilo, in '32 hier begraven op deze gewijde maar tevens spookachtige plek, die hij lief had, rijst hier op, geheel groen en

geel van het dikke, fulpige mos. Des nachts spookt het hier over dit eiland, door dit dichte woud, over deze graven. Telkens bespeurt men er meerdere, ter zijde hier en daar, en zij zijn van kleur één geworden met den vochtigen grond, met mos en humus, en behielden nauwelijks hun vorm, smal, langwerpig, met de twee kort opstekende verheffingen, eenmaal gebeeldhouwd, nu mosoverwoekerd, aan hoofdeind en voeteneind. Als ons overdekte vlot, dat om het eiland vaart, voort glijdt over het stille water, slaken de roeiers kreten, willen de kalongs, bang, opjagen, maar zij vlerken loom even op en hangen zich dan weêr, slap en zwart, ontelbare, aan gindsche niet meer bladerende takken, wachtende tot het schemeruur vallen zal.

Dit is vol van die ontroerenis, die sommige Javaansche, in het binnenland verborgen oorden kunnen wekken. Het is bijna niet zegbaar; het is of onze taal niet de woorden heeft om de stemming dier vreemde plekken te kenmerken: dit is niet heilig of gewijd: dit is 'kramat' en dit woord alleen - onvertaalbaar, om de aandoening, die er in huivert - geeft weêr wat zulk een eiland, als Noesa-Gedeh, in het Pendjaloe-meer is.

Overnacht hier in de pasangrahan, die juist met zijn voorgalerij uitblijkt op meer en eiland. Laat de vreemde, witte toovermaan voor u daarginds aan een effen, blanken hemel staan als een groot, bleek gezicht, dat u aanstaart. Het water, waarover de bloembladeren der offers wegdrijven, die hier den schimmen werden gewijd in vierkant gevouwen pisangblad, spiegelt de witte lucht weêr en het witte licht. Alles is onvergelykelijk stil. Geen bêtèt roept van het eiland af. De laatste kalong fladderde met slappe schermwiek weg; de bladerlooze boomen, waarin de vleêrmuizen overdag hangen, staan met naakte, zwarte takken tegen den kleurloozen nacht op en uit. Ginds, nu niet meer gezien, slechts geraden door ons weten en onze verbeelding, ligt tusschen de vele graven van regenten en wie hun lief waren, dat andere graf, van den Nederlandschen ambtenaar, die nergens anders begraven wilde worden dan hier, op deze plek van mos en vocht, waar de

aarde tot zich nam alles wat stoffelijk was, en waar, misschien, het nog niet geheel en al verlore geestelijke, in dit uur omzweeft en verlangt naar eindelijke volkomen bevrijding.

Geen geluid, geen adem van wind, geen rimpeling zelfs van water...

9

Toen wij terug keerden van dezen prachtige tocht langs meren en tusschen bergen door, werden wij herinnerd, dat deze maanden die der regens en die der aardschuivingen waren; een immense aardschuiving was ons gesignaleerd, de weg was vernield, maar juist min of meer hersteld; auto's werden nog niet toegelaten... Met een speciale permissie zouden wij echter door kunnen en zoo ging de auto - wij uitgestapt - eerst over planken het gevaarlijkste punt over en toen over de matten, die den herstelden weg bedekten. En het was een indrukwekkend gezicht: de berghelling was neêr gestort; de sawah's schenen als gebarsten reuzenspiegels in scherven, met plassen en verpletterd padi-gewas van boven naar beneden geslingerd; kokos-palmboomen, ontworteld, omgekanteld, lagen met hun lange, bezwijmde stammen in de verwarring der kronen; met de afgerukte kokosnoten in de modder en het, meê naar beneden verzonken, ontworteld struweel. En tusschen deze verwarring ging de auto over de matten heen, langzaam, langzaam, terwijl het scheen of de daar boven hellende boomen, uitstekende, ieder oogenblik konden afwentelen over deze wagen heen. En het was niets dan dat de aarde verschoven was, zooals in deze regentijden zoo vaak in de Preanger-Regentschappen gebeurt; het waren niets dan enkele sawah's en enkele palmboomen, die naar omlaag waren gestort. Maar het scheen één reusachtige cataclysmen en toen begreep ik, dat, als werkelijk in deze landen iets reusachtigs geschieden zoû, vulkanische uitbarsting of aardbeving tusschen dezer bergen flank, het titanisch zoû zijn. Want het fenomeen openbaart in het Oosten zich grootscher dan in het Westen. Een namiddagbui doet aan als een stortvloed,

kort, hevig, overstelpend en deze aardschuiving deed aan als een catastrofe, tusschen wier ontzetting het bijna overmoed scheen voor onzen wagen dóór te gaan naar de vlakte van Tasik-Malaja. Daar beneden ons, breidde zij zich uit, kalm, wijd, zacht groen en goud, idylliesch, met de landbouwers, die er, de karbouw voor de egge, door de te bereiden sawah-velden stuwden, langzaam en vredig en met de vrouwen en kinderen, die er in de bibitvelden de bossen halmen plukten om ze wijder uit te planten in de bereide sawah's, nu gunstig was de Godin van de Rijst.

Het is mij een aangename plicht hier den heer Hacks te bedanken voor zijn goede zorgen, gastvrijheid en geleide, en mejuffrouw Tilly Weissenborn voor de prachtige fotografieën, die zij ons ten geschenke gaf: hare fotografieën van Java - en ook van Bali, zooals ik later constateeren kon - zijn met groote kunst uitgevoerd en geven de stemmingen der natuur in dichterlijke belichting weêr. Ook de Gids van de Preanger-Regentschappen van den heer W.G. Hoogland (Bandoeng) dien ik vaak raadpleegde, beveel ik vol vertrouwen allen toeristen aan, en hemzelf bedank ik nogmaals gaarne voor zijn persoonlijke leiding en buitengewone vriendelijkheid.

Te Tasik-Malaja brachten wij een bezoek bij den Regent en zijne vrouw, de Raden-Ajoe, zooals wij ook te Bandoeng bij den Regent en de Raden-Ajoe hadden gedaan. Deze Javaansche heeren spreken tegenwoordig dikwijls uitstekend Hollandsch, hetgeen ons Westerlingen, zoo wij niet geheel de Maleische taal machtig zijn, wèl gemakkelijk is. Ik spreek Maleisch met de bedienden, maar ik leerde mijn Maleisch als kind te Batavia, en het is werkelijk niet mooi Maleisch, dat ik spreek. Het is heel iets anders Maleisch te spreken met een Regent dan met uw baboe of lijfjongen. Er zijn in het eerste geval elegante zinswendingen vereischt, een grootere keuze van woorden, een weglaten van min of meer Bataviaasch-Chineesch getinte uitdrukkingen, die ingeslopen zijn in de daar courante Maleische spreektaal. Het is bijvoorbeeld

al heel grof 'goewa' te zeggen - 'ik' - dat zulk een Chineesch-Bataviaasch-Maleisch woord is. Dat wist ik nu wel, dat men 'saja' zegt, maar ik spreek toch allesbehalve correct Maleisch, en mijn bloemrijkheid in die taal is nihil. Nu was echter de conversatie met de beide Regenten - van Bandoeng en van Tasik-Malaja - zonder dwang en interessant. Wij spraken over allerlei: over de beknibbelde positie der ambtenaren van B.B., wien toch wel meer waardeering mocht toevallen; over de 'ontvoogding' der Regenten die meer en meer eigen initiatief zullen moeten nemen; over de 'ethische' richting, die, onder den Gouverneur-Generaal Van Limburg Stirum, zich heeft baan gemaakt (hier vertelt men, dat de heer Idenburg hiermede reeds begon en zijn kebon (tuinman) in den tuin van het paleis de hand reikte, zoodat de 'kebon' niet wist hoe hij het had; maar misschien is dit verhaal maar een anecdote). Wij spraken over gamelan en wajang en over de antieke heldendichten, waaruit het wajang-spel zijn motieven kiest, en de Raden-Ajoe van Tasik-Malaja scheen mij geheel op de hoogte van Mahabarata en Ramayana. Deze Javaansche aristocraten, wier voorouders soms afstammen van de helden der Boeddhistische en Javaansche epopeeën, zijn van groote hoffelijkheid en gastvrijheid, en volgen hierin nog de antieke traditie. Die is vormelijker dan onze gastvrijheid en hoffelijkheid, maar daarom niet minder aangenaam; integendeel, voelt men er een innerlijke echtheid in, een groote hartelijkheid: 'Waarom zijt ge in het hôtel afgestapt? Waarom ons niet gewaarschuwd? Wij hadden het op prijs gesteld u als gasten bij ons te zien in de Kaboepaten¹! Komt ge ooit terug in Tasik-Malaja, vergeet niet het ons te melden!' En het gesprek vervolgt over de opvoeding der Javaansche kinderen van aristocratische families, over de Kartini-scholen; Nederlandsch wordt algemeen geleerd; ook de Javaansche meisjes leeren het nu. Maar sommigen wenschen toch niet zoo héél knap te worden; feministen zijn zij nog heel weinig, trots het voorbeeld harer talentvolle, gevoelvolle zuster Raden Adjeng Kartini (beroemd om

1 Regentenwoning.

haar ideeën en geschriften tot in Amerika toe). Deze zoo vroeg reeds lichamelijk bloeiende jonkvrouwen denken toch zelden anders dan aan aanstaand huwelijksgeluk, aan man en kinderen, in de doemende droomen harer rijpende vrouwelijkheid. Zij zijn er niet minder lieflijk en teeder om; was Kartini een uitzondering, die wij mogen waardeeren, het meerendeel dezer adellijke meisjes volgt niet anders dan atavistiesch den roep van het bloed harer zeer oude geslachten, waarin de vrouw nooit anders was dan vrouw en moeder, en zelfs ternauwernood minnares.

Nu roepen ons de Vorstenlanden, met al hun geheim en zoo moeilijk voor Westerlingen te begrijpen en te doordringen traditie, en met de bijna onpeilbare ziel. Nimmer ben ik hier vroeger geweest; steeds kwam verhindering ongedaan maken ons voorgenomen bezoek aan Soerakarta of Djokjakarta. Thans zal het er toch van komen!? Wij gaan met de spoor, en de palmen, de kokospalmen, de schoone boomen van statie, die ik zoo lief heb, zijn niet te tellen. In Biskra heeft Baedeker de dadelpalmen geteld en ze geschat op zestig à zeventig mille, geloof ik; maar zijn deze kokospalmen te tellen? Tienduizenden en telkens tienduizenden meer, schijnt mij deze weelderigheid toe. Hoe echt Javaansch en Oostersch zijn deze immense valleien van palmen en weêr palmen, waar tusschen de trein zich beweegt. Als een symbool van vorstelijken rijkdom schakelt zich de eene palmenvallei aan de andere.

Wij zijn in Solo en de gasten van den Rezident en mevrouw Harloff. Hetgeen ik op hoogen prijs stel, want ik hoop, dat de Rezident mij wel eenigszins zal inleiden in deze geheimnisvolle, raadselvolle wereld der Midden-Javaansche vorsten. Ruim en uitgebreid het Rezidentiehuis. Deze huizen worden tegenwoordig vaak door het Gouvernement ten deele gemeubeld. Het is niet te vergen, dat een Rezident in deze dure tijden van zijn traktement een dergelijke immense woning meubileert! Voor de enkele jaren, die hij hier vertoeft. Ook is de tijd der voordeelige vendu-

ties, toen de ingezetenen bij wijze van hoffelijk afscheid, de prijzen opjoegen - zoodat de vertrekkende ambtenaar met een sommetje naar Holland vertrekken kon - voorbij. Wie kan nog leven naar 'rang en stand'? Wie lijden hier meer onder dan de hoofd-ambtenaren in Indië, die gedwongen zijn paleizen in parken te bewonen, met een traktement tusschen de 1500 en 2000 gulden in de maand. Probeer het maar eens! Elke buitenlander - Engelsche Lord of Fransche regeerings-oom: laten wij zeggen Clemenceau - zal wel verbaasd staan als hij even achter de schermen ziet. In zoo een paleis, met zoo een park, te wonen en dat voor nog geen twee mille in de maand? Vroeger was het anders, was alles goedkooper, waren er de 'gestraften' die op een risje achter den mandoer den tuin van den 'residènan' (rezidentie-huis) ingingen, twintig, dertig van hen, en die gras snoeiden, onkruid wieden, begoten. Nu... moeten een paar kebons het nooit te eindigen tuinwerk volvoeren! En dit is de energie vooral der hoofdambtenaarvrouwen op Java; dat zij niet dulden, dat deze paleisachtige woningen, trots alle malaise en financieele moeilijkheden, verwaarloosd worden. De bedienden mogen minder in aantal zijn dan vroeger, zij worden met zorg gekozen en zijn dikwijls familie-stukken. Nergens wordt men zoo goed bediend als op Java.

Vóór het huis in den tuin de traditioneele vlaggestok voor den Nederlandschen driekleur. Oppassers ter zijde in donkere uniformen. Mevrouw Harloff ontvangt ons. De Rezident heeft nog zijn spreekuur. Een troonzaal, een immense galerij aan het einde waarvan onder fluweelen draperie een troon met drie zetels: een groote voor den Gouverneur-Generaal, mocht Zijne Excellentie komen; ter zijde een voor den Soesoehoenan (Soenân meestal genoemd), een voor den Rezident. Beide zetels gelijk en gelijkvormig: dat eischt het protocol. En deze eeuwige troonzaal, slechts enkele keeren in het jaar dienende voor de officieele ontvangsten, steeds immens en officieel zich breidend dwars door het huiselijk leven der inwoners en hunner gasten!

Het moet de eersten wel eens bezwaren, vervelen zoû ik bijna zeggen: altijd van voorgalerij naar achtergalerij te wandelen door die troonzaal. Maar de Indische bouworde laat geen andere schikking toe. Komt de Soenân officieel, dan kan hij niet anders ontvangen worden dan in de voorgalerij en geleidt de Rezident hem aan zijn arm naar de troonzaal. En nemen zij beiden plaats op hunne gelijkvormige zetels, ter zijde van den leêgen zetel van den Gouverneur-Generaal. Vergeet daarbij niet, dat de Rezident is de 'vader' van den Soenân in alle officieele toespraak of document, en de Soenân is niet meer dan zijn 'zoon'. Moeilijke verhouding. De Rezidenten van Solo en Djokja moeten zijn heerschers en diplomaten beiden, meer dan de hoofden van welk ander gewest ook. Portretten van de Koningin en het Vorstelijk Huis en van den Soenân en de Ratoe¹: de lijsten dezer laatste portretten zijn van ingelegd hout en het motief is het zelfde, dat geweven wordt in sarong en kaïn², die Soenân en Ratoe dragen, en dat, als een wapen, niemand mag dragen dan zij beiden. De Boeddhistische vorsten-kroon bekroont deze portretten.

Mevrouw Harloff heeft ons geleid in de achtergalerij. Deze is zoo groot dat er - in vroegere tijden - wel eens gastmalen plaats hadden van 700 gasten. Rieten schutten, plantengroepen pogen de kolossale ruimte te verdeelen in meer of mindere intieme hoeken, die nog viermaal zoo groot zijn als uwe suites in Holland. Zijn er geen gasten, dan wordt deze ruimte echter maar liever niet bewoond.

Achter deze statie-ruimten het park, vlak achter de galerij de fabelachtige ficusboom. Boom uit legende of epos. Zijne wortels zijn om zijne verschillende stammen, die vaak weêr neêrschietende luchtwortels waren, uitgebreid over de aarde als een wijd nest van slangen en draken. Zij krinkelen over de aarde en de aarde in en uit, en alleen vlak bij het huis worden zij recht afgesnoeid,

1 Keizerin. Ook wel een keizerlijke prinses.

2 Lange sarong.

opdat er een pad zij en zij niet het gebouw zullen ondermijnen. Ziet men zulk een boom en verbeeldt men zich, dat hij vrij en ongehinderd eeuwen lang zoû voortwoekeren met takken en wortels - wortels uit de lucht en over den grond - dan kan men zich voorstellen, dat hij de geheele werelddol zoû overwinnen en dat er niets ter wereld zoû zijn dan één reusachtige ficus-boom, die tot één universeel oerwoud de geheele wereld gemaakt had.

Witte, droomerige Angora-poezen wandelen ons in het park vooruit. Deze modeltuin is de schepping van onze gastvrouw. Denk nooit, o Hollandsche lezer, dat de vrouw van een Nederlandsch-Indiesch hoofdambtenaar zich kan permitteeren 'lui' te zijn en te droomen op den divan. Geheel de organisatie van een dergelijke huishouding, waarvan de verhoudingen tienmaal zooveel meer eischen dan in een zelfs ruim huis in het moederland, rust haar op de vaak tengere schouders. En onze gastvrouw heeft niet geaarzeld aanleg en beplanting en bebloeming van dezen mooien tuin er nog bij te nemen.

Onze mannen en vrouwen in Indië zijn te bewonderen om hunne energie. Het is of zij niet willen bukken voor het klimaat, dat ons aller vijand hier is. Het is of hun weêrstandsvermogen verdubbeld is, ook al beult de warmte hun lichaam, hun geest hier af. Zoo werken zij allen: de ambtenaar in zijn sfeer, de planter in de zijne en hunne vrouwen, vooral die der hoofdambtenaren - zij is dikwijls de particuliere secretaresse van haar man - werken niet minder hard in de hère. Ik breng mevrouw Harloff hier als vertegenwoordigster harer dappere zusters de hulde van mijn bewondering.

10

Ik heb te Solo het gevoel of geheimen mij moeten worden ontsluit, of Sfinxen met Boeddha-gezichten mij raadsels zullen opgeven, die ik, mijn taak gedachtig, in de Haagsche Post zal moeten oplossen. Het is als een 'hantise' - waar blijft het Hol-

landsche woord? - die schijnt uit te gaan van dezen vreemd mysterieuzen toestand, van deze enigmatieke atmosfeer, die hangt over de Vorstenlanden, en die ik sterk zal voelen zoowel hier, in Soerakarta, als later te Djokjakarta. Een atmosfeer, geweven uit Boeddhistiesch verleden en traditie van Oostersche potentaten, uit Westersche diplomatie en Oostersch fatalistiesch zich schikken, nu de glorieuze tijden der oeroude autocratie gedaan zijn. En ook heb ik het gevoel: hoe zal deze atmosfeer zich nog blijven weven, hoe lang zullen deze vreemde, moeilijk te doorziene, moeilijk te beheerschen toestanden nog duren in onze zich modernizeerende wereld, waar ook hier te lande de volksmenners - Europeesch, Indo'sch, Javaansch - zich roeren? Ik weet het niet, ik waag mij niet aan voorspelling of profetie. Trouwens, het Heden, met een terugblik naar het Verleden, is reeds interessant en rijk genoeg om nog naar de Toekomst te willen raden.

De Rezident van Solo, de heer Harloff, die mij geboren en voorbeschikt schijnt om hier de moeilijke taak van heerscher en diplomaat te vervullen, is tevens een allerhoffelijkst gastheer, en wil wel de korte oogenblikken, die hij vrij heeft, zijn gast de historische inlichtingen geven, noodig om iets van het geheim der Vorstenlanden te doordringen. Uit deze inlichting blijkt mij, dat de Soesoehoenan - wij zullen voortaan van Soenân spreken - in Solo, erfelijk en legitimistiesch, de éénige Vorst zich acht, en door zijn aanhangers wordt geacht, over de antieke erfenis van het Rijk van Mataram, dat in vroeger eeuwen Midden-Java besloeg. Ongeveer twee eeuwen geleden bewerkte echter een opstandige prins den burgeroorlog, die het oeroude rijk scheidde in de rijken van Soerakarta en Djokjakarta. De O.I. Compagnie, gedachtig aan de spreuk: 'verdeel en heersch', meende een hun gunstige politiek te volgen door den opstandigen prins, die zich van Djokjakarta had meester gemaakt, te steunen. De beide Vorstenlanden bleven dus gehandhaafd: Djokjakarta eigende zich den antieken naam 'Mataram' toe. De Soenân, steeds genoemd Pakoe Boewono, de Spil der Wereld, en tevens Kalipatoelah, het hoofd van den

Godsdienst, bleef de eeuwen door voor de Javanen omringd met een mystieke glorie, waaruit de oude Hindoe-Boeddhistiesche legende straalt: de heraldieke kroon van den Soenân is een nog Boeddhistiesch ornament.

Maar meerdere verdeeling was door Allah voorbeschikt. Ongeveer een eeuw geleden stond een lid van het vorstelijk huis, Mas Saïd genoemd, op tegen den Soenân van destijds. Hij had zijn aanhangers, en de omwenteling, die hij verwekte was succesvol. De Nederlandsche autoriteit meende wederom een goede politiek te volgen, door den opstandigen prins te handhaven en zijn rechten op het door hem veroverde deel van Soerakarta te erkennen: zoo ontstond in het Zuiden van Soerakarta het Rijk van Mangkoe Negoro (Hij die de Wereld draagt in zijn schoot), dat steeds bleef bestaan en een derde van het gewest omvat met een derde van het zielental van geheel Soerakarta. Deze immer gehandhaafde prins rezideert te Solo zelve; vóór zijn veertigste jaar is zijn titel Prang-Wedono, daarna wordt hij tot Mangkoe-Negoro verheven. Wij zullen later in Djokjakarta zien, dat een dergelijke toestand er zich parallel aan dien van Soerakarta ontwikkelde; laat ons nog echter, tot meerdere duidelijkheid, blijven te Soerakarta, te Solo.

De Soenân en de Mangkoe-Negoro (of Prang-Wedono, zoo hij geen veertig jaren bereikt) zijn dus twee geheel van elkaâr onafhankelijke vorsten, die ieder hun rijksbestuurder hebben en zich niets van elkander hebben aan te trekken. Deze is echter de officieel gewettigde toestand. In werkelijkheid, in diep wortelende werkelijkheid, is die toestand geheel anders. De jaren zijn gewenteld, en de afstammelingen van Mas Saïd, den opstandeling, al zaten zij op den Mangkoe-Negoroschen neventroon, konden zich niet weêrhouden den Soenân eigenlijk te vereeren als den alleenigsten heerscher over alles wat eenmaal het Rijk van Mataram uitmaakte. En de psychische evolutie openbaarde zich in deze Oostersche zielen al sterker dan de eenmaal succesvolle lou-

ter materieele revolutie, een eeuw geleden door een opstandigen prins verwekt, wiens eerezucht uitzonderlijk sterker was gebleken dan zijn ontzag voor den uit den Hemel getreden Vorst: den Soenân. Dring in deze ziel van den nevenprins door: zoudt gij er iets anders in zien dan den grootsten eerbied voor den rechtmatigen erfgenaam van Mataram: den Soenân? Hoe het ook zij, de Soenân spreekt den Prang-Wedono - of Mangkoe-Negoro - aan in het Laag-Javaansch; dat meent, met 'je en jou'. De nevenprins antwoordt in het hoogste Hoog-Javaansch, dus met al de linguïstiesche vormen van een mindere tegen een meerdere. Dit onderscheid is in het Javaansch zoo moeilijk en ingewikkeld, dat nauwelijks een enkele Nederlandsche ambtenaar erkent de Javaansche taal meester te zijn. Een rezident van Solo spreekt ook altijd met den Soenân Maleisch en nooit Javaansch om de moeilijkheid te ontwijken, die het gebruik dezer allermoeilijkste taal met zich brengt. Tevens wordt de instandhouding van de eigenlijke, want psychische minderheid - en de geheimen der psyche zijn in het Oosten alles en de Spil, waarom de Wereld wentelt!-van den nevenvorst tegenover den bijna goddelijk geachten Soenân zooveel mogelijk bevorderd door vermaagschapping. De Prang-Wedono - zes-en-dertig jaar op dit oogenblik - is gehuwd met de jongere zuster van de Ratoe (gemalin van den Soenân, keizerin; de titel duidt ook een keizerlijke prinses aan). Hij is dus eenigszins de zwager van den Soenân en vertoont hij zich aan diens hof, dan is hij, om deze vermaagschapping, geheel diens mindere. En de etiquette drukt dus den onafhankelijken nevenprins onverbiddelijk neêr tot diepsten eerbied en hormat.

De verhouding van den Soenân tot het Nederlandsch Gouvernement is scherp te omlijnen. Het is die van leenman tegenover leenheer. Bij de gratie van onze Koningin en het Gouvernement van Nederlandsch Indië is de Soenân zelfbestuurder over Soerakarta: er is een Akte van Verband, die den toestand regelt. Wat is dus het consequente gevolg? De beide Rijken, van den Soenân en van den Mangkoe-Negoro - wij zullen later in Djokjakarta het zelfde verschijnsel zien - maken deel uit van Nederlandsch Indië.

Alle wetten voor Nederlandsch Indië zijn wettig voor de Rijken der Vorstenlanden, tenzij uitdrukkelijk andere bepalingen zijn gemaakt. Strafwetboek, Burgerlijk Wetboek, en alle koloniale ordonnantiën zijn ten volle geldig voor de Vorstenlanden. De zelfstandige regeling dezer Javaansche vorsten omvat alleen belangen van lokalen aard. Want ook epidemie en veeziekte, weêrbaarheids-ordonnanties en alle die welke het algemeen belang beoogen, zijn uit den aard der zaak geldig voor de Vorstenlanden, zelfs al kwamen zij tot stand zonder medewerking van de zelf-bestuurders. Toch kunnen zij in hun lokale zelfregeling een grooten invloed uitoefenen. Men vergete niet hoe de Javaan zijne vorsten vereert en in het diepst zijns harten wrokken moèt over de kortwieking hunner macht. Hem ter zijde staat dus in de Vorstenlanden de Rezident en zijn positie is misschien de allermoeilijkste aller rezidenten.

De Soenân, die nog immer door zijne onderdanen als feodaal autocraat wordt erkend, héérscht volgens de Oostersche traditie maar bestuurt niet met eigene handen; zij zijn te gewijd daarvoor. Hij heeft zijn grootvizier of Rijksbestuurder, en geen wet of wetje is geldig dan geteekend door den Rijksbestuurder en... den Rezident. Toch is deze Rijksbestuurder een zeer machtig man in al de intrigue, die natuurlijk door de wijde, geheimzinnige ruimte van den Kraton, waar drieduizend vrouwen hare meer dan tienduizend webben dezer intrigue weven, zich uitspint. De Rijksbestuurder, hoewel officieel gekozen, is officieus een erfelijke prins, en eigenlijk is in deze sfeer ieder baantje erfelijk en iedere dienaar, zelfs de minste, dus adellijk. Dit is de 'adat' aan het Solosche hof.

Te midden dezer voortwoekerende verwikkeling en geheimen en onontwarbaren gedachtengang van vorsten en prinsen, pangé-rans en ratoe's en raden-ajoe's, onder grootste hoffelijkheid verbergende hunne nooit zich openbarende psyche, die niet anders kan dan, bewust of onbewust, de Nederlandsche overweldiging haten, staat de Rezident. Hij leidt - gezaghebbend en diploma-

tiesch - den gang der zaken; hij is de gezagvoerder van het mysterieuze staatsschip op deze zee vol verborgen riffen en klippen; hij poogt te leiden in democratischen zin, en begrijpelijk is de tegenstand, die hij altijd, niet openlijk maar in verholenheden, ontmoet. Alleen kan wel-begrepen eigenbelang der Javaansche vorsten hen dwingen den Resident niet te weêrstreven: bleven zij onverzoenbaar staan op hun feodaal standpunt, dan zoû het volk, dat zich reeds roert onder ophitsing hunner leiders, over enkele jaren eischen wat nu, geleidelijk-weg door de Regeering wordt toegestaan.

Sinds vier jaren is onder Resident Harloff een aanvang gemaakt met een Vorstenlandsche Reorganisatie, die volgens verwachting over enkele jaren een bedongen feit zal zijn. Dan zullen de Soera-karta-sche Vorstenlanden een faze hebben doorgemaakt, die gelijk zal staan aan den overgang van een Middeneeuwschen tot een modernen staat. Deze hervorming beweegt zich letterlijk op elk gebied van administratie: bestuur, finantiën, politie, gemeentewezen, marktwezen. Om het belang dezer hervorming met een enkel woord te belichten, diene, dat vier jaren her geene gemeenten of desa's bestonden, dus ook geen gemeentebestuur, geen politie. De grond behoorde aan de apanage-houders; deze 'ge-apanageerden' waren steeds verwanten van den Vorst of zijne ambtenaren, die, mèt financieele hulp, nog onderstand verkregen in den vorm van grondbezit. Uitgestrekte domeinen omvatten bouwgrond, rivieren, bosschen en ook nederzettingen van onderdanen, op wier arbeid de 'ge-apanageerden' recht kregen. Bij exploitatie dezer domeinen werd in het minst niet op volksbelang gelet. Sedert vier jaren veranderde veel van dezen middeneeuwschen toestand en wel met groote snelheid. De veranderingen werden echter in den beginne niet altijd door het Javaansche kleine-volk gewaardeerd; deze kleine landbouwers waren ultra-conservatief en gehecht aan alle antieke traditie; in den laatsten tijd echter leerden zij hun gunstiger modernen toestand waardeeren.

Het is wel zonderling, dat juist op Java, in de kern der Vorstenlanden, en trots deze reorganisatie de revolutie, door de ophitsing van slechts ten deele ontwikkelde volksleiders, wil worden gewekt. Dr. Tjipto Mangoon Koesomo, Hadji Misbach, Douwes Dekker zijn de revolutionnaire elementen. Dr. Koesomo werd op voordracht van Rezident Harloff verbannen uit tien gewesten, dus uit geheel Midden-Java. Hadji Misbach werd door den Land-raad te Klaten veroordeeld tot twee jaren tuchthuisstraf; Douwes Dekker, wegens opruiing aangeklaagd bij den Raad van Justitie, werd, trots verklaringen van veertien getuigen, vrijgesproken, maar is sedert te Bantam veroordeeld wegens majesteitsschennis.

Ik heb, voor ik de wonderschoone dingen, die ik zag in den Kraton te Solo, beschrijven zal, eenigszins mijn Nederlandsche lezers een denkbeeld willen geven van deze moeilijk te doorziene toestanden der Vorstenlanden. Dit zijn allen sluimerende 'Stille Krachten'. Dit is alles enigma en het raadsel, dat deze sfinx, die meer Hindoesch-Boeddhistiesch gestemd is ter eene zijde en ter andere de modernste vraagstukken oproept, is mij onoplosbaar.

Wat zal dit alles worden? Hoe zal zich dit alles hebben afgewikkeld in een volgende eeuw? Wat is de toekomst der Vorstenlanden in de toekomst van Java en Nederlandsch-Indië? Wie waagt het te antwoorden? De Javaan is geboren een onderdaan van zijn Soenân; zijne ziel bleef nog immer een feodale en middeleeuwsche. De Kraton is nog altijd voor hem een tempel, neen meer: een goddelijke verblijfplaats van een uit den Hemel gedaalden Vorst. Hij ziet zijn legenden hier verwezenlijkt in zichtbare pracht en praal, en in den dans van srimpi's en bedojo's. Dit is alles gestold in traditie. De etiquette beurt hier den zelfden schepter als eeuwen geleden.

Maar buiten den Kraton stuwen de moderne krachten aan. Zij doen zeker, die binnen troonen, huiveren van ontzetting maar... niets gebeurt nog. Geen scherpe terechtzetting wordt ge-uit van binnen deze ommuring; geen brutale aanranding bonst nog tegen

deze eeuwenoude poorten. Alles wacht af, allen wachten af.

Binnen echter kruipt het alles voor en rond den Soenân - geen Javaan staat voor zijn vorst - en beraadslagen geheimzinnig de drieduizend vrouwen, de Ratoe's en Raden-Ajoe's en hare dienaressen, die slavinnen zijn. De Soenân, zijn des nachts de deuren van den Kraton gesloten, is alleen met drieduizend vrouwen. Geen man bedient hem dan of is hem nabij.

En het zijn de uren, dat de geheime 'obat' en giften worden gemengd, die eenmaal zoo machtig waren, maar die toch niets vermogen zullen tegen wat komen moét... of het eene... of het andere... in het geheim der naderende Toekomst...

11

Nu mijn lezer weet wie de Prang-Wedono is, kan ik zonder misverstand pogen te beschrijven het bizonder schoone schouwspel, dat wij in zijn paleis zagen. Het was een voorstelling van de Wajang-Wong, van een tooneelspel, meer treurspel en melodrama, waarin levende tooneelspelers, geene poppen, de rollen vervulden. Deze soms hooge, soms lage, steeds zeer wijde Javaansche paleisruimten zijn moeilijk te beschrijven. Zij hebben iets vluchtends voor onzen blik; zij hebben binnen hunne muren, weinig of geheel geen façade; afgesloten van de buitenwereld, hebben zij van binnen eigenlijk geen andere schoonheid dan die der binnendaken, de balken en binten, veelal gesneden en verguld als zonnestralen wegschietende, daar ginds in de hoogte, of lager, als de schichten van een dalende zon. Hoven en pendopo's (galerijen), maar een stijl kan ik in de schikking van deze wijde emplacementen nauwelijks ontdekken. Een meer nieuwerwetsch gedeelte, dat het appartement - nog niet voltooid-zal uitmaken van de Ratoe, gemalin van den Prang-Wedono - zij is een jongere zuster van de Ratoe van Solo - was niet altijd zuiver van smaak. Maar had een ideale badkamer, koepelvormig, die de bezoekers wel mochten zien omdat de Ratoe haar nog niet gebruikte.

In een halven cirkel stonden de zetels, waarop de Rezident en Mevrouw Harloff met Prang-Wedono en Ratoe, en hunne gasten plaats namen. Tooneel was niet gebouwd; een deur ter zijde zoû den spelers toegang verleen. De gamelan was in die nabijheid opgesteld. Daar zat ook de 'dalang', de verklaarder en zoû telkens tegen een laag houten beschot met een klopper aangeven het tempo van zang en spel. Electriesch licht. Maar in een schemerduister vervloede de voorhof, waar onze auto's hadden stil gehouden. Daar hurkte nu de menigte der dienaren en onderhoorigen; ter zijde links hurkten de jonge onderofficieren van het legioen van den Prang-Wedono-hij heeft zijn legermacht-; ter rechter zaten op banken de leerlingen der Javaansche scholen, jongens en meisjes, die het spel, dat zoû worden vertoond, zeker kenden uit hunne lessen: zij leeren hier wel de schoonheden van Ramayana en Mahabarata en uit deze epopeeën stammen de Javaansche wajangspelen, of zij zijn aan de eersten gelijk.

Sarong met hem toe-ge-eigend patroon, blootvoets in muilen; het korte blauw laken jasje met ridderorde over wit hemd en wit vest, zwarte das, gouden kris achter in gordel gestoken; hoofddoek sierlijk gewonden rondom de slapen; zie hier het een weinig hybridiesch costuum van Javaansche prins: Prang-Wedono en pangéransprins - hem verwant. De hoogsten in rang zaten op stoelen achter; mindere grooten en jongere adellijken - ik spaar u zoo vele honderde titels en waardigheden - hurkten verder, achter, neêr.

Dit alles was nog niet zeer indrukwekkend. Het is, sedert eeuwen, zoo halfslachtig geworden, zoo half Westersch geworden en even Oostersch gebleven en het fijnste er in was het teêre figuurtje van de Ratoe, met nauwe, lichtkleurig zijden kabaai, en de witte bloemen en juweelen in de 'kondé'¹, de kolossale diamanten-zelden brillanten-in de ooren en op de borst. Op marmeren tafeltjes -

1 Haarwring.

'knaapjes' - werden ververschingen ons voorgezet. En dit aardige woord van den Prang-Wedono moet ik even vermelden. Toen hij hoorde, dat ik 'Iskander' geschreven had - alle deze vorsten weten van Alexander den Groote - zeide hij: wat zouden wij waardeeren, als u onze 'dalang', verklaarder, was! Het was natuurlijk een scherts, maar een aardig compliment.

Programma's werden uitgereikt: zoo las ik, dat wij zouden zien, het spel van Dewi Angreni. Het is uit de zoogenaamde Pandjicyclus, en werd zeer verkort gegeven: dagen, vele uren minstens zoû het onverkort hebben geduurd. Het was eigenlijk meer een pantomime dan een treurspel; dialoog was slechts weinig en even gemurmeld; de gamelan begeleidde melodramatiesch alle gevoel en gebeurtenis. Het was vooral een gebarenspeel, en een spel van expressie, en ik vond het bijzonder mooi. Zeer trof het mij, dat het een lyriesch treurspel was, géén epiesch treurspel. Het was geen spel van oorlog en helden, het was een spel van liefde. De liefde er in, hoe tragiesch ook, zegevierde boven alle andere passie, al was tragische dood ook het einde. Ik had nooit gedacht, dat het Javaansche tooneel zoo iets roerends had kunnen uitbeelden.

Pandji Kasatrya is een prins. Hij is tegen den wil van zijn vader, den Koning, gehuwd met Angreni, dochter van den Rijksbestuurder. Zij komen op met een lijfbediende en twee narren, mismaakte gunstelingen.

Deze laatste Shakesperiaansche figuren hadden weinig te doen dan er komiesch uit te zien. Maar ook Shakesperiaansch bleken weldra de figuren van tragischen held en heldin. Hun optreden is gehouden in het traditioneel langzame beweeg. De held nadert, bovenlijf naakt en om het middel de lange kaïn gedrapeerd, met den wijdbeenschten stap, de voeten naar buiten gezet. Hij is zeer schraal en tenger en sierlijk van gebaar, zooals het moet. Bizonder poëtisch was Angreni en de tooneelspeelster, die haar mimeerde, moet zich bewust zijn van het noodlot der Tragische Liefde, hangende aan deze vrouwefiguur, die verwant scheen aan Desdemo-

na, Julia, Ofelia. Haar zoete, amberbleeke bloemgezichtje heeft onder den gouden boog van het Hindoesche kroontje al den weemoed van deze blanke noodlotzusters. Zwaar voelt zij de Onverbiddelijkheid, de Onvermijdelijkheid drukken boven haar tengere wezen en ziel. En geheel de uitdrukking van haar gelaat en haar lichaam beeldt dit gevoel uit. Het neêr gebogen kopje, de buigende lijn van den fijnen rug, de hulpeloosheid der fijne armen; de knak van de knieën in den sleependen kain, de, als om erbarming smeeke, opene handjes gebaarden allen het slachtoffer, dat de Tragedie ter zijde van den tragischen held mede sleept naar den Ondergang. Wat zij zeide, was nauwelijks gearticuleerd, kwam er minder op aan; wat zij gebaarde was het eigenlijke. De gamelan onderlijnde elk gevoel - niet gevoelig genoeg, meende de Prang-Wedono, die lang niet tevreden scheen over zijn muzikanten. De 'dalang' verklaarde nu en dan iets, en zijn houten klok scandeerde het rythme. In den toeschouwer werd het ontroerde Medelijden opgeroepen. Het is een groote ongehoorzaamheid tegen vader en koning, die de prins Kasatrya begaan heeft door Angreni te huwen en met haar reeds anderhalf jaar verre te wonen, in zijn eigen paleis. De prins is reeds van kind af verloofd met zijn nicht, prinses Scharatadja. Sedert al den tijd zijner ongehoorzaamheid heeft hij zijne opwachting bij zijn vader, den koning, niet gemaakt. In deze sfeer zijn deze dingen misdaden tegen de wereldorde, door goden en koningen ingesteld. Hij, die deze misdaden doet, bedrijft zonde, die gestraft zal worden. De tragische daad is gedaan. Een prins, die zijn verbodene liefde stelt boven zijn gehoorzaamheid aan vorst en vader, heeft de tragische misdaad begaan.

Angreni zelve ziet in tot welke misdaad Kasatrya en zij zich hebben laten verlokken. Zij smeekt hem naar zijn vader te gaan, de vereischte opwachting te maken, zich te scheiden van haar, opdat hij's konings toorn verzoene. Maar de liefde in hem is nog oppermachtig.

Een Boeddhistische non, zuster des konings, komt den prins vermanen. Haar kostuum, zeer rijk, is verbijsterend: het is meer

dat van een koningin. Maar de pracht er van symbolizeert hare heiligheid, die bijna goddelijkheid is. De prins weigert en trotseert zelfs de verbanning, waarmee de non, volgens 's konings boodschap, dreigt.

In droeve voor gevoelens blijft Angreni alleen; zij, verheerlijkt in de liefde van haar prins, maar breken zal beiden het onverzoonbare Noodlot.

Als gezanten van den koning van Kediri - vader van de hem toegedachte prinses - treden hare twee broeders op. Van groote sierlijkheid was het parallel gehouden beweeg der beide mime's, die deze fijne personages uitbeeldden. Het was opmerkelijk hoe hunne beide houdingen gelijk en gelijkvormig zich met de gelijke plooiën hunner gewaden uitteekenden, terwijl zij in eerbied zaten voor den koning. Zij drongen, in grootste hoffelijkheid, aan dat de prins Kasatrya hunne zuster huwde: zij is huwbaar en vele koningen begeeren haar. Kasatrya's vader verzekert hen, dat spoedig het huwelijk zal worden voltrokken.

De ongehoorzame Kasatrya maakt eindelijk zijne opwachting bij zijn vader. De booze, heldhaftige koning tegenover den eindelijk hem gewillig schijnenden prins zijn tegenover elkander uitgebeeld in prachtige wajanghoudingen. Het is toorn en koppigheid, maar beiden gesimuleerd in toegeeflijkheid van den vader, in gehoorzaamheidschijn van den zoon. Als de vraag echter wordt gesteld of Kasatrya zijn nicht wil huwen, weigert hij.

In gehuichel van gevoelens scheiden vader en zoon.

De koning, ten hoogste toornig, ontbiedt zijn oudsten zoon, wier moeder een bijvrouw is. Als alle personages van het treurspel is ook deze een edele figuur. Verraders of boosaardigen, die de handeling voortstuwen door felle daden, blijven achterwege. Dit is bijna als eene verfijning van later treurspel; het treurspel in deze tragedie ontwikkelt zich alleen in de gevoelens en zieletoestanden der dramatis-personae. Liefde, ongehoorzaamheid (men denke zich steeds hoe belangrijk deze is in Oostersche sfeer); bij den zoon trouw aan zijne liefde; de wensche een heilige belofte te vervullen bij den vader; liefde en smartelijke weemoed en de

drang zich op te offeren bij Angreni. Geen dramatisch gebeuren; het is alleen maar psychisch gebeuren en dit in allerfijnste uitbeelding.

De ontboden oudste zoon heet Raden Ario Bradjamata. Zijn optreden is krijgshaftig en episch. Ook hij wordt tragisch in zoo verre, dat zijn vader hem een kris geeft, - de 'roode vlam' genaamd - om de deugd en grootheid van het Rijk te bewaken. De held weet wat dit beduidt. Hem wordt gevraagd Angreni te vermoorden. Hij vraagt erbarmen voor zich en haar; de koning blijft onverbiddelijk. De heilige belofte moet ingewisseld, de wereldorde ongestoord blijven. De held zal niet ongehoorzaam zijn als zijn broeder, zoon der koningin en troonopvolger. Hij gaat tot Angreni.

Wij zien haar in groote zielsaandoening. Zeer fijn mimeerde de speelster haar angstige wachten, of haar gemaal terug keert. Hij komt niet... Droomen hebben haar verontrust: in een langen stoet heeft zij haar eigen huwelijksplechtigheid terug gezien, maar bloed regende den hemel uit. De smartelijke angst in het zoete gezichtje, het huiverende beweeg der fijne armen en handjes beeldde dit alles uit.

Bradjamata treedt op. Hij zegt haar, dat de kroonprins is uitgezonden door den koning om goud in de diepte der zee te zoeken. Het goud der gehoorzaamheid en deugdzaamheid in de stormende zee van menschelijken hartstocht? Ik weet het niet.

En hij zelve is gekomen... om haar te halen daar zijn broeder ginds bij de zee, het niet kan harden zonder haar, Angreni, te zien.

Zij heeft begrepen. Zij doorziet. Zij ziet in de gordel van Bradjamata twee krissen, zijn eigene en 'de roode vlam'. Het Noodlot is onontkoombaar. Een draagstoel wordt voorgedragen. Zij stapt in - en hoe zij insteeg in deze palankijn, die haar ten doode geleidde, zooals zij wist zonder dat een enkel woord gezegd was! Het was louter om haar gevoelvol bewegen om tranen in de oogen te krijgen...

Zij wordt weggebracht. Bradjamata volgt. De deur van haar paleis gesloten, barsten hare dienaressen in huilende snikken uit.

Wij hebben haar dood niet gezien. Wij hebben niet gezien hoe de ongehoorzame kroonprins berouw toonde; hoe Bradjamata, als gehoorzame prins, zijn leven lang verder boet in een kluizenarij.

Vermoedelijk heeft de wereldorde, hebben gezag en gehoorzaamheid gezegevierd. De Javaansche tragedie stelt anderen eisch dan de Grieksche. Het slachtoffer heeft de goden verzoend. De teêre, zoete Angreni, de aanleiding tot misdaad, zij werd geofferd en omdat de goden toch erbarmingsvol waren, niet door sluipmoordenaar maar door een held en krijgsman, met de kris: de Roode Vlam...

Het was een bijzonder schoon schouwspel, hoe verkort ook om ons Westersch ongeduld niet al te zeer op de proef te stellen. En ik was vooral getroffen omdat de vrouw en de liefde in dit treurspel, trots alles, eigenlijk zeer verheerlijkt werden en omdat alle deze Javanen Dewi Angreni (Dewi = prinses of godin) schijnen te beminnen en te beweenen, zooals wij allen, Westersche lezers van Shakespeare, beweenen en beminnen Desdemona of Ofelia.

12

Den volgenden dag huwde de dochter van den Rijksbestuurder te Solo.

Wij waren met enkele andere gasten van den Rezident en Mevrouw Harloff, blijde een Javaansch huwelijk te kunnen bijwonen. Want deze huwelijken van Javaansche prinsen en prinsessen worden nog geheel voltrokken volgens de antieke 'adat', in twee plechtigheden, de Ningkah, het eigenlijke huwelijk, waarbij de Bruid niet aanwezig is en de Temon: de eerste ontmoeting, des avonds, der jonggehuwden, die elkander, officieel, nog nimmer hebben ontmoet.

Wij begaven ons allen in den morgen naar den Kapatihan, officieele ambtswoning van den Rijksbestuurder, die heet Raden

Adipati Djojo Negoro. De ruime pendopo was reeds gevuld met hurkende Javaansche bloedverwanten en beambten, allen mannen; geene vrouw was aanwezig, behalve onze Europeesche dames. In een breeden half-cirkel namen wij allen plaats: behalve de Rijksbestuurder waren daar diens vader, voormalig Rijksbestuurder, die dit dertig jaren geweest was, en een staatsman van beteekenis is, en de oudste zoon van den Soenân, Pangeran Nga-Behi.

Zonneschijn schuinde, verblindend onder het lage afdak der wijde pendopo binnen en spiegelde in de marmeren platen van den vloer. Op die vierkante, blinkende spiegels zaten de donkere gestalten, gekruist de beenen in wachtende plechtstatigheid. Donker de nauw sluitende buizen, bruintintig meestal de donkere sarongs, strak de hoofddoeken om de slapen. Stilte. Nauwelijks een woord van gesprek. Een zoo groote kalmte, dat zij bijna zenuwstillend was voor ons Europeanen, met die drie hooge Javanen zittende in den wijden cirkel. Waarom zijn wij ook niet zoo kalm? Waarom doen wij zoo druk en roezemoezig bij onze ceremoniën? Hoe stemmig was dit van kleur, hoe eenvoudig van lijn, deze afwachting van den Bruidegom.

Hij kwam. Zijne verschijning was zeer gratieus maar ietwat theatraal en wel geschikt om de nieuwsgierigheid van ons, Europeesche gasten, te voldoen. Met een gevolg van bloedverwanten achter zich, trad hij van buiten, uit den zonneschijn, binnen de pendopo, in den halfschemer, het felle licht achter zich en werd hij geleid door twee der zijnen aan beide pinken. Eenvoudig was dit schrijden niet, maar het was juist wat wij wilden en verwachtten. Hij was een tengere, slanke, jonge man - van vorstelijke geboorte, nu nog slechts districtshoofd, wedono, maar een hooge carrière stond hem open. Zijn bovenlijf was geheel naakt en met borèh gezalfd, dit is rijstepoeder met gele oker en geurwater gemengd en dit borèh-blanketsel (geelsel zoû zuiverder zijn want de zalf geeft een zacht gele tint aan de huid) over het bloote bovenlijf is de

hofdracht van Solo. Zijn lange bruidegoms-kaïn (geen sarong maar een zeer lange, gebatikte stof) was hem van het middel af gedrapeerd in vele plooien; deze plooien vormen een poef van achteren (zooals onze dames dertig jaar geleden droegen) en sleepte verder in een punt achter hem aan; wederom de hofdracht, die een oude 'adat' is en die in de Wajang-Wong ook nog wordt gevolgd. In zijn gordel stak dejuweelen kris met bloemenslingers omwonden en zijn hoofd dekte een kleine mitra, doorzichtig wit, als een afgeknotte, luchtige kegel van ik weet niet welk spinsel of weefsel.

Hij hurkte neêr en schetste de semba - de beide handen tegen elkaâr, als biddende - voor zijn aanstaanden schoonvader en hooge verwanten en voor den Resident. Hij werd toen geleid naar een zetel en over hem nam plaats de Penghoeloe of Tafsir Anom, de priester, die hem vroeg: 'Namens haar vader bied ik de bruid u. Neemt ge haar aan?' Hij antwoordde: 'engèh', ja; en dit antwoord klonk ook na enkele andere vragen. De Penghoeloe reciteert dan de eerste soerat van den Korân, die de geloofsbelijdenis in houdt: 'Er is maar één God...', en bidt daarna en de bruidegom bidt mede.

Het huwelijk was daarmede volgens den Korân in werkelijkheid voltrokken. Natuurlijk waren allerlei besprekingen vooraf gegaan. Officieel zijn bruid en bruidegom elkaâr onbekend; in werkelijkheid hebben zij elkander wel gezien. Maar de ouders beslissen en de kinderen hebben niets te zeggen.

Toen het huwelijk voltrokken was, hurkte de bruidegom weêr neêr en naderde kruiphurkende - ik geloof dat 'hurkkruipende' nog beter de voortschuivende beweging weêrgeeft - zijn drie, hooge, gezeten verwanten: schoonvader, diens vader en des Soenâns oudsten zoon. En den ouden voormaligen Rijksbestuurder gaf hij toen plechtig den kniekus, ter zijde; lang duurde deze kus van onderdanigheid, nadat een volgeling zijn kris in ontvangst had genomen en zijn sleep sierlijk uitplooide. Hij deed het zelfde

den Rijksbestuurder, nu zijn schoonvader; hij deed het des Soenân's zoon, die den Soenân zelve vertegenwoordigde. Het was alles zeer voornaam, stilzwijgend en langzaam; er was geen gamelan, om nog durende rouw voor den kort geleden overleden ouden Sultan van Djokdjakarta.

Champagne werd gepresenteerd.

De bruidegom, de jonge echtgenoot, werd toegesproken door den Rezident en nam ons aller geluk wensch aan. Toen hurkte hij achteruit, stond op en werd wederom terug geleid aan de pinken. En verdween hij over de blinkende zonnespiegelende vloerplaten, in het felle licht, wiegend en sierlijk; sleepend zijn 'kaïn', bloot zijn zacht okerkleurig bovenlijf; zijn ombloemde kris was hem weêr achter in den breeden gordel gestoken.

De plechtigheid was afgelopen. Wij gingen naar den oom van den Bruid, die ons wachtte, Raden Temanggoeng Wrekso Diningrat, een der Regenten aan het Solosche hof (een Regent in de Vorstenlanden is niet wat een Regent is in andere gewesten - aldaar de inlandsche bestuurder naast den Rezident - maar meer een hofdignitaris, adjudant, kamerheer).

Deze Regent is componist en dirigeert - Javaansche Mengelberg! - een orkest van Javanen, die Westersche instrumenten bespelen. Wij hoorden zijn Kloetramp-symfonie, en hij vertelde ons, dat, op het punt naar Blitar te reizen, zijn vrouw, de Raden-Ajoe, hem had ontraden dien dag te gaan: denzelfden avond barstte de Kloet uit in vuur en vlam en lava-stroom en werd het hôtél te Blitar, waar zij logeeren zouden, vernield. De Symfonie - 'fantaizie' noemde de Regent zijn compositie - was levendig beschrijvende, maar ik miste in de voorafgaande 'avondstemming', die de losbarsting van den berg preludeerde, juist het innig-teêre, dat eenvoudig de gamelan zoû hebben gegeven.

Dien avond de Temon (ontmoeting van de jonge echtgenooten) in de particuliere woning van den Rijksbestuurder, vader der Bruid. Achter in de middengalerij is opgesteld het symbolieke

bruidsbed, verguld gesneden hout, gouden kussens, het bed, dat symbool blijft en waarop dus niet de jonggehuwden zich legeren zullen.

Een karos rijdt voor; er is statie, tusschen langsteelige, in de hand gehouden lantarenen; de paarden hebben pluimen; de bruid, eindelijk zichtbaar aan onze nieuwsgierigheid, treedt uit. Hare tantes, de Raden Ajoe Soerio Koesomo, en de Raden Ajoe Wrek-so Diningrat-vrouw van den componist-ontvangen, leiden haar binnen. Deze Javaansche prinsessen dragen lichtkleurige zijden kabaai's en de vele, flonkerende juweelen in haarwring, ooren, op borst. De Bruid zelf ziet er moê en even ontevreden uit. De voorbereidingen voor haar toilet duren ook reeds den geheelen dag. Het hoofdhaar is haar tot hoog op den kruin weg geschoren om dan met enkele kronkels op het voorhoofd als te worden geplakt. Zij draagt een diadeem als een Hindoe-sieraad en een haarnet van echte bloemen, witte melati's. Zij heeft hals en boezem met borèh geblanket; fabel-juweelen overflonkeren haar, een fluweelen keurslijf omprangt haar leest; de rijke kaïn sleept haar langs de voeten af. In gevlochten korven draagt men haar bloemen, ooft en geurwerk vooruit; symbolen van rijkdom en overvloed, die hare verwanten haar toewenschen: klappernoten zijn ook symbolen van vruchtbaarheid. Een tweede karos, feest-lantarenen hoog gehouden: het is de bruidegom: hij draagt een rijkere mitra, een langere, wijdere kaïn. Op de verhevenheid voor het bruidsbed wacht de bruid, nu de jonge vrouw, haar echtgenoot af. Zij werpt hem voor den voet enkele sirihblâren en een ei, symbolen van vruchtbaarheid. Daarna zal zij hem de voeten wasschen, als symbool van onderdanigheid. Een gouden kom met water, waarop bloemen drijven, wordt gebracht; hij staat, zij hurkt neêr. Zij werpt een paar handenvol water hem over de voeten en kust hem dan den teen.

Daar treedt de Rijksbestuurder, vader der Bruid, tusschen beiden. Hij zit neêr, de beenen gekruist: zij zitten allen drie voor het bruidsbed en de vader neemt dochter en schoonzoon, elk op een knie. Hij 'weegt' hen, met een glimlach, en hij zegt: 'Sami Kema-

wan; beiden weegt gij mij even zwaar.' Het is of hij hunne zielen weegt, want hoe zal hij deze weging verantwoorden zoo de Bruid een tener maagdelijn is en de Bruidegom een forsche kerel! Maar deze Javanen trouwen zeer jong en de jonge mannen zijn altijd tener, bijna nog efeben en de gelijkheid in gewicht is wel aan te nemen, niet alleen voor hunne zielen, maar ook voor hunne fijne lichamen.

Dan zetten zich eerst de mannelijke, dan de vrouwelijke bloedverwanten op den grond in een rij en bruid en bruidegom, kruiphurkende, hurkkruipende, bewegen zich tusschen hen in. Zij geven kniekus en voetkus - zeer lang deze kussen - aan allen. Het lijkt bijna een akrobatie; wat moeten deze menschen lenig zijn om zich zoo over den grond te bewegen, met sierlijkheid en etiquette, zich te bukken naar een knie, zich te buigen naar een voet, om, geheel in tweeën gebogen, den langen kus te geven!

Het was voor ons het einde. Wij gingen, na de jonge echtgenooten te hebben gecompimenteerd. Maar wij hoorden dat zij, in mindere statie, ontdaan van mitra en bruidskroon en zwaarste juweelen, nog zouden zitten tot twee uur toe, terwijl om hen heen hunne verwanten zouden blijven kaartspelen op den grond, of op de zeer lage, ronde tafels, waaraan zij gehurkt blijven. Arme jonggehuwden! Dan eerst zouden zij worden ontdaan van al hun praal en zoû de bruidegom worden geleid tot de bruid. Arme jonggehuwden. De bruidsnacht brak voor hen aan, wel na een heel vermoeienden dag!

Maar wij, egoïste Westerlingen, waren blijde, dien eigenaardigen dag van Solosche 'adat' te hebben meê gemaakt.

Voor wij den volgenden avond in den Kraton zelve door den Soenân zouden worden ontvangen, zagen wij Solo bij dag. Dit valt niet meê. Wat ik zag van muren en poorten en daken van den Kraton is belangeloos, lijnloos, schoonheidloos. Al het interest schuilt binnen. Wat ik zag van de stad was vervallen. Trouwens, welke Indische stad - zonderen wij uit Medan, Bandoeng en de nieuwe heuvelwijk te Semarang - geeft niet den indruk van ver-

val en verwaarloozing, alsof pleister heel duur is en kalk onbetaalbaar? Daarbij woekert mos, schimmel en vocht waar het niet woekeren mocht en dit met groote snelheid. Zoodat alle gebouwen een groen-gele tint vertoonen, die aan een antiek gebouw stemming kan geven, maar bij nieuwe gebouwen van verwaarloozing getuigt. Een verontschuldiging is, dat onderhoud werkelijk uiterst duur is in deze tijden; vooral in den regenmoesson.

In het Muzeum zagen wij de kolossale voorstevens - draken en monsterkoppen - van de antieke lustvaartuigen der Soenâns, waarmede zij vroeger op de Solo-rivier spelevaarden. Dezen voorstevens werd nog eere bewezen in den vorm van offers: bloemen en geurwerk. Eigenlijk is alles wat den vroegeren Vorsten aanbelangt, heilig, en heiliger wordt dit hoe ouder en antieker het is. Een mooie toer was daarna naar Karang-Pandan, vroeger lust-verblijf van den Mangkoe-Negoro, nu weldra hôtel. Een prachtig uitzicht over verschietende valleien en terrassen van sawah's en ter zijde de prachtige Lawoe, de berg der liefdekruiden: zijn weldadige flanken zijn bedekt met alle de kruiden, die, gemengd met geheime kunst, in uw drank, u verliefd doen worden op de vrouw, die u dezen filter bereidde en deed drinken. Maar van zoo verre rees de Lawoe alleen als titanberg, blauw van kleur en harmonieus glooiend van lijnen, en had hij niets van een tovenaars en mengers van zoet opwindend gif. Wij dronken geen liefdedranken maar 'legen' of arènpalmsap en 'tegan', dat is water van jonge kokosnoot. De weg terug ging langs vele dessa's en mij troffen de witte of blauwe, hemelsblauwe toedoengs (groote punthoeden) der landbouwers in de sawah's.

- Dragen zij de kleuren van den Soenân? vroeg ik.

- Neen, werd mij ge-antwoord. Maar als er nog blauwe of witte verf over is, krijgt alles een verfje voor niets, en daarom heeft iedereen wel een witte of blauwe toedoeng.

Ik krabbelde het vlug in mijn opschrijfboekje. En omdat ik zooveel daarin krabbelde, vroeg er een Javaansch dessa-hoofd met grooten eerbied aan Mevrouw Harloff, die met ons was:

- Wie is eigenlijk die meneer, Kandjeng Njonja Besar? (verheven groote mevrouw?)

Mevrouw Harloff dacht even na. Wat moest zij van mij zeggen? Hoe uitleggen wie en wat ik was?

Maar zij had nagedacht en antwoordde: - Die meneer is een 'poedjonggo' uit Holland...

En zij gaf mij hierbij een eervollen titel, die mij echter niet heelemaal toekomt, want de 'poedjonggo' is eigenlijk een geschiedschrijver aan de hoven der Vorstenlanden.

Maar hoe het dan ook zij, voor de dagen, die ik nog in Solo ben, zien de Javanen in den meneer met zijn opschrijfboekje, een poedjonggo, een poedjonggo uit de Lage Landen van Koningin Wilhelmina. Een 'geleerde' die allerlei gegevens verzamelt om tjerita's (verhalen) te maken... O, Haagsche Post, vergun mij dus uw poedjonggo te zijn, het is werkelijk een titel vol eer voor uw specialen correspondent en causeur.

13

Naar den Kraton, dien volgenden avond. Hoe moet de toerist het bewonderen als de Rezidenten zoo iets weten te arrangeeren! Want... er wordt wel eens meer zulk een avond, dat de hofdanseressen dansen zuilen, ge-arrangeerd voor vreemdelingen, maar het feest is toch afhankelijk van allerlei. Er was ten eerste de rouw over het overlijden van den ouden Sultan van Djokdja; er was daarna, toen de avond eindelijk bepaald was, dat de Soenân ons ontvangen zoû, een zijner vele kleinzonen, die stierf, zoodat de ontvangst weêr een dag werd uitgesteld. Enfin, dien avond dan zouden wij gaan! De srimpi's, de bedojo's, zoo gij haar immers niet hebt zien dansen, de keizerlijke prinsessen of minstens zeer adellijke danseressen, is uw geheele Indische reis mislukt! Het is het hoogtepunt van uw reis, dat te zien; het is van meer belang dan de Boeroeboedoer!!

Ik scherts niet. Ik heb de bedojo's nu zien dansen, de negen danse-

ressen van het eigen ballet van den Soenân, en ik verklaar gaarne nooit zulk een sierlijk schouwspel van beweging en gratie te hebben aanschouwd.

Voorgesteld aan den Soenân en de Ratoe - zij is eene dochter van den overleden Sultan van Djokdja - zetten wij ons volgens een streng protocol op de ons bestemde zetels. De Soenân zat tusschen den Rezident en mevrouw Harloff; de Ratoe ter andere zijde van den Rezident, dan volgden, een vierhoek vormende met deze troonachtige zetels, de stoelen voor de ambtenaren van B.B., voor de Pangérans en andere Ratoes en Raden-Ajoe's, voor ons toeristen. Iedere zitplaats was zeer overwogen. In het midden bleef de ruimte leêg; de dans zoû worden gedanst verder-op, in de immense pendopo: achter-in zaten op den grond, - niet meer op stoelen - mindere vorstelikheden, zonen, kleinzonen van den Soenân, hunne volgelingen. Ter eene zijde was de gamelan opgesteld, verder het Europeesch-Javaansch orkest, dat wij onder den dirigeerstaf van den Regent Wrekso Diningrat hadden bewonderd. Natuurlijk eerst het Wilhelmus. Ik zat tusschen twee Pangerans, oom van den Soenân en kolonel van zijn leger, maar ik zal u niet al deze sonore Javaansche namen noemen, die zoo prachtig klinken als met den hooger en vooral dieperen gamelan-klank.

Ververschingen in afwachting, en het trof mij, dat deze niet meer zoo gratie-vol werden aangeboden, als ik meer dan twintig jaar geleden gezien had, bij voorbeeld in de Kaboepaten te Passoeroean, bij den Regent aldaar, toen gehurkt zich voort bewegend, de dienaren, met immense bladen vol glazen en karaffen, aankwamen, zonder één glas omver te gooien en steeds in een hurkende houding. Misschien is aan deze allermoeilijkste acrobatie van bediening een einde gemaakt, om democratische redenen; hoe dan ook, ik vond, dat de bediening stijl miste, al werd de Soenân ook bediend door een soort ordonnans, geloof ik. De conversatie was nu juist niet gemakkelijk; in tegenstelling met vele Regenten, die ik op Java ontmoette, praatten deze Javaansche prinsen weinig of heelemaal geen Hollandsch, en mijn Maleisch, ik zeide het reeds, is niet berekend op Solo-sche Kraton-conversatie. (Ik breng in

herinnering, dat Javaansch door bijna geen Nederlander wordt gesproken.)

Het was snik- en snikwarm. Hoewel deze pendopo's en verdere ruimten met de tuinen en hoven een open geheel als van wijde pavillioenen maakten, was het dien avond, om den regen, die niet doorkwam en laag bleef in de lucht hangen, snikwarm. Onze dames, in hare lagejaponnen, hadden het, bespeurde ik tegenover mij, warm: hoe hadden wij, arme, mannelijke slachtoffers het dan niet in onze rokken. Wij werden er in, waag ik het te zeggen, langzaam gestoofd, als op een klein vuur. En al transpireerende, glimlachte je allerbeminnelijkst en poogde je een weinig te cauzeeren met de beide hooge Pangérans.

Geduld dus maar. Statig afwachten en nippen aan je whisky-soda. Een blik nu en dan rondom. Daar zitten de dienvrouwen van den Soenân, met zijne lijfsieradiën voor klein gala, zal ik maar zeggen. Wat al die gouden voorwerpen zijn, weet ik niet: een kris, een doos, een kwispedoor. De vrouwen zijn in hofdracht, bovenlijf geblanket met zacht gele borèh, kaïn of sarong onder de oksels over den boezem geknoopt. De diamanten schitteren, maar veelal Europeesch gezet - hoe veel mooier is niet de antieke, even wat plompere zetting van juweelen. Soms kruipt een dienaar achter den stoel van den Soenân en biedt hem, ik meen een zakdoek, misschien wel een tandestoker.

De Soenân spreekt met ietwat te joviale, luide stem. Ik mis in dezen allereersten Vorst der Vorstenlanden, de zoo fijne distinctie, die eigenlijk allen Javaanschen prins en aristocraten eigen is. Maar... hij is mijn gastheer en ik wil niet langer over dit teêre punt uitweiden. Daarbij roemt men zijn goed hart en ik wil dus vergeten, dat hij, toen ik aan hem werd voorgesteld, op mij wijzende, zeide: 'dus is hij hier (ini!) de broêr van den Oud-Rezident van Djokdja, Couperus?' Het was niet precies goed van manieren, hoewel het de zuivere waarheid was, die des Soenân's vinger,

bijna onder mijn neus, aanwees. 'Hij doet wel meer zoo vreemd', werd mij toevertrouwd - ik mag niet zeggen door wie. 'Hij is in zijn jeugd bedorven en niemand dorst hem aan; als hij, bij voorbeeld, alle kranen van de waterleiding opendraaide, liet men hem stil begaan, omdat hij toch de kroonprins was.'

Maar kom, nu niet langer daarover, en zelfs niet uitgeweid over de pantoffel van den Soenân, die slipte van zijn grooten teen. Hij heeft mij immers gegund, het wonderschoone schouwspel zijner bedojo's. En van dezen alleen wil ik u verder vertellen en niet meer van dit bedorven kind, dat de Soenân is.

De Soenân alleen heeft het recht, negen bedojo's te hebben; de Pangérans, prinselijke bloedverwanten, hebben er zeven. Zij kwamen, alle negen - het zijn bijvrouwen van den Soenân, prinsessen of van adellijken bloede - uit een zijdeur achter ons op en het was dadelijk allersierlijkst. De eene achter de andere, zeer langzaam, traden zij op: bloemen, die voort bewogen. Tropische bloemen, bloemen uit een Voor-Indiesch land, bloemen ontloken aan een Voor-Indiesche heilige rivier. Het is verwonderlijk hoeveel nog in deze landen u laat denken en getuigt van de vroegere verfijnde beschavingen toen dit alles Boeddhistiesch, vooral Hindoesch was. Deze gezichtjes, onder het borèh-blanketsel en die nooit de stereotype glimlach onzer Westersche danseressen vertrekt, maar die steeds ernstig blikken, zijn, onder het antieke, Hindoesche diadeempje, als vrouwelijke Boeddha-gezichtjes. Nauwelijks denkt men aan Javaansche vrouwen en meisjes, die zij toch zijn. Aan het diadeempje strekken zich de vleugelen uit als van een Garoeda-vogel-de vogel, die de vogel van Vischnoû is, half mensch, half dier - ; van achteren hangt een zwarte sluier. De boezem, eveneens met borèh geblanket, beurt zich uit het fluweelen keursje en de kaïn met het bizondere patroon gebatikt, 'parang roesak', sleept haar allen zeer lang achter de voeten af. Die sleep en de slendang - sjerp - die langs het middel over de armen slingert, zullen een groote rol spelen in haar dans. Hare soembings

(oorknoppen) schitteren fabelachtig, de dauwdruppelen van deze bloemen.

De Ratoe Alit - de kleine-keizerin, dochter van den Soenân - een zeer spraakzame, opgewekte prinses, vertelde mijne vrouw, dat dit borèh-blanketsel vreeslijk was te verdragen, een marteling. Het sluit alle poriën af, en verhindert te transpireeren - geen drup parelde dan ook bij het dansen aan gelaat en borst der danseressen - zoodat als een vuur van binnen gloeit; tevens mogen de bedojo's den dag, dat zij optreden, geen druppel drinken en zijn zij aan een speciaal diët onderworpen... Daar zijn zij in de pendopo, vóór de verhevenheid, waarop de Soenân en de Ratoe met hunne gasten zetelen. De gamelan preludeert, de dalang¹ geeft het tempo aan met zijn korten klopp. Het beweeg ontwikkelt zich zeer langzaam. Het is telkens bij alle negenen - eene schijnt er hoofdpersoon vóór de acht anderen - identiek. Hoe weten zij zoo precies, gedurende dien heel langen dans, wat zij doen moeten? Zij zullen elkaâr nooit aanraken. Zij behouden tusschen elkaâr een steeds gelijken afstand. Heeft dit bloemenbeweeg eene beteekenis? De eene Pangéran zegt vanja, de andere van neen. Altijd, als men zulke inlichtingen vraagt aan de Javanen zelve, wordt men te leur gesteld. Krijgt men geen zekerheid. Het is of iets geheimzinnigs, altijd, moet worden bewaard rondom alles wat zij hier doen, zelfs wat zij hier denken. Er is nooit de volkomene toenadering.

De bedojo's dansen. Maar dit is niet dansen, het is vroom en sierlijk, met een verfijnde gratie, zich rhythmiesch bewegen, op het klankgesprenkel dier glazen tonen, op den rythmeerenden klopp van den dalang. En telkens is er de sleep en de slendang. Het is als een sleep- en een slendangdans. Telkens wordt de lange, dunne sleepwimpel van den kaïn weg getikt met de teenen; telkens wordt de lange, dunne slendang weg gewuifd met de strakke,

1 Verklaarder.

opgewipte vingertoppen. Er is een halve seconde wachting: telkens als die sleep wordt weg getikt, slendang weg gewuifd. Kleedsters, gehurkt, zijn onophoudelijk bezig de sleepjes te schikken. Het is bijzonder gratieus, bijna gemaniëreed. Als de negen bedojo's zoo tikken en wuiven, te gelijker tijd, is het of wind waait door bloemen en bladeren. En altijd de serieuze Boeddhagezichtjes, maar heel teêr en vroom van uitdrukking. Dit is alles oververfijnd, overbeschaafd. In latere eeuw, achttiende, negentiende, is niets uitgevonden, dat fijner is en meer gecizeleerd van overbeschaving. Te denken, dat deze dansen eeuwenoud zijn van traditie, gesproken uit eenmaal heiligen dans en eeredienst.

Dan is er plotseling iets vreemds. De bedojo's hebben - wij merkten het niet op - ieder een pistool in haar gordel verstoken. En al bewegende nemen zij het pistool ter hand en schieten het schot van los kruit...

Het klinkt als één schot...

En de Soenân is opgetogen.

- Hoor je wel?! roept hij uit. Zij hebben het te gelijker tijd afgeschoten!

Toen bewogen zij weg, rythmeerden zij weg, met slendang en sleep. Hare Boeddha-gezichtjes hadden niet bewogen. Geen droppel tikkelde na den vermoeienden dans, aan voorhoofd of borst, om het borèh-blanketsel. Onbewogen wiegden zij heen, maar zoo zoet melancholiek en gratieus. En verdwenen langzaam door de zijdeur. De dunne sleep der laatste was als een loom schuifelende slang.

Wij stonden op. In optocht gingen wij den Kraton zien, ge-armd. De vroolijke Ratoe-Alit nam mijn arm. Wij gingen allen door de zaal, waar het symbolieke Bruidsbed stond, waarvoor de vorstelijken huwelijken plaats hebben. Vreemd, dat bruidsbed, dat je zoo maar passeert alsof het een gewoon meubel is. Er waren electriesch verlichte hooge boomen, ik geloof waringin of ficus, ik onderscheidde het niet. Er waren trapjes en bruggetjes, je liep bijna tusschen de verlichte boomtakken. Het was een vreemd

fantastische creatie. Je zette je naam in een vreemdelingenboek. De Ratoe-Alit vertelde van allerlei, toonde mij de binnenhoven; daar hurkten in schemer, de, in hofdracht gekleede, dienvrouwen, onder de oksels de sarong getrokken. Daar zagen wij ook den toren, waar de Soenân soms een samenkomst heeft met de Godin van den Indischen Oceaan: Njai Loro Kidoel heet zij. Zij waarschuwt hem soms voor rampen. Eenmaal toen hij, binnen tredend, struikelde, schrikte zij en riep zij: Anâk!!(kind!) Sedert beschouwt de Soenân haar als zijne moeder - vroeger was deze godin de goddelijke gemalin der Soenâns. De Ratoe-Alit vertelde mij dit alles; later bevestigde mij de Rezident het. Geloof de Soenân het zelve, dat hij zijne hemelsche moeder ziet?

Ik weet het niet, maar hij is overtuigd, dat hij regen en wind kan doen verdwijnen of verschijnen, als de godin van den Indischen Oceaan hem helpt. Geheel zuiver Moslemsch schijnt mij dat alles niet. Zijn er dan toch meer goden en godinnen naast en om den eenigen Allâh? Het zijn de oeroude geloofstradities, die stammen uit den Hindoeschen tijd. Na deze pauze zetten wij ons weêr op onze plaatsen. En zagen wij den Wirèng - den oorlogsdans - gedanst worden door Raden Mas Soediro, een der jongste zonen van den Soenân: hij is zestien jaar, Mulo-scholier, voetbalheld èn... danst den Wirèng met groote gratie. Zijn tegenstander was een neef, geloof ik, die als vorst van Borneo optrad en natuurlijk verslagen werd. De Soenânszoon, Javaansche efebe, fijn en toch stevig gebouwd, bovenlijf naakt en beborè'd, met de Hindoesche Makontah - kroon der helden - om de slapen, den langen, gepoeften kaïn en kleurig voorschoot, dat van achteren in twee banen uitzwierde, versloeg den verraderlijken prins van Borneo met niet altijd overtuigend zwaardgehouw. Toch was hij bizonder gratieus en ontvingen wij zijn portret van den Soenân. 'Je krijgt er maar één!' zeide de Soenân. 'Ik moet elken gast er één geven. Tjoema Satoe! (slechts één).' Vinger in de lucht. Goedhartig, ja, maar wat vreemd van manier en voordracht.

Toch, hoe dankbaar ben ik Toean Soenân (zoo wordt Zijne Hoogheid aangesproken), dat ik zijne bedojo's en het jonge prinsje heb zien dansen...!!

Onze djaït (naaister, lijfmeid) was er heen gegaan met den oppasser van den Resident. Uit den tuin had zij alles gezien.

- Het is mij 'koud om het hart' geworden, zeide zij, zeer geemotionneerd: 'toen ik in den heiligen Kraton mocht binnen treden: de oppasser wist het wachtwoord!'

En geheel de Javaansche eerbied voor den Kraton, voor den Soenân, huiverde aanbiddend in hare stem.

14

Niet zonder een gevoel van groote erkentelijkheid aan den Heer en Mevrouw Harloff voor hunne gastvrijheid - waren wij niet hunne laatste gasten, nu de Heer Harloff tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indië is benoemd en spoedig naar Batavia zal verhuizen - en voor alles wat zij voor de nieuwsgierige toeristen deden, verlieten wij Solo om naar Djokdja te gaan. Onderweg tuften wij langs de vele suikerfabrieken, en de Merapi, daarginds aan de kim, stond in woelige werking met zware rookkolommen, die zich vermengden met het blanke gewolkte in de blauwe lucht. Het suikergewas verhief zich schitterend te velde, hoog opgeschoten suikerstammen, sierlijk neêrhangende de lange, smalle bladeren en van ieder blad het zonnelicht afdruipe in droppels vloeiend goud. Maar de machines in de fabrieken waren uit elkaâr gehaald, lichtte mij de heer De Man in, administrateur van de suikerfabriek Tjepper, en te zien was er nu niets. En ook voor de koffie-ondernemingen, velen hier verspreid, was het niet dâ schoone moment, dat de blank bloeiende koffie-heesters in vollen bloesem staan onder de beschaduwning der scharlakenrood bloeiende dadap-boomen: een sprookje van schoonheid, dat slechts twee dagen duurt, meen ik mij te herinneren van vroeger... Alle bloei, vele schoonheid, hangt hier in Java af van het snelle oogenblik, van de korte dagen, van de seizoenen, en de regenmoesson heerscht; tòch een gunstig oogenblik om te reizen, want het regent nooit den geheelen dag: na de blanke stortbuien volgen de gezegende zonneschijnen over de gebade natuur. En nooit

hadden wij op onze tuftochten last van stof; ook was het steeds betrekkelijk koel. In den Oostmoesson zouden zeker stof en droge schroei-warmte mede op het programma hebben gestaan.

Wij waren in Djokdja de gasten van de Nederlandsch-Indische Hôtelveeniging in het Grand-Hôtel en gaarne beveel ik het Grand-Hôtel aan als zindelijk en goed gedirigeerd. Zijn ook wel eens in de kleinere plaatsen de hôtels nog minderwaardig, er zijn werkelijk wel goede hôtels op Java en het is zeer jammer, dat de sombere tragedie van het Hôtél der Nederlanden te Batavia weêr een blaam, en welk een blaam!, op het hôtélwezen in Ned.-Indië heeft geworpen. Het Grand-Hôtel behoeft zich dien blaam niet aan te trekken en geeft den toerist wat des toeristen is.

Maar wij waren weldra ook de gast van den Rezident, den heer Jonquière, en van mevrouw Jonquière, en de rezidentale gastvrijheid is niet door den toerist te versmaden. Een enkel woord aan tafel of bij de thee licht den toerist, vooral hem, die zijn indrukken openbaar moet maken, beter in dan alle gedrukte reisgidsen te zamen, vooral omdat deze gidsen niet door hunne talrijkheid of volmaaktheid uitmunten. Waar blijft de Reisgids voor de Vorstenlanden, die eenigszins zoû evenaren het uitstekende boekje over den Preanger van den heer Hoogland?

De heer Jonquière ontving ons met de welwillende hartelijkheid, die alle hoofden van gewestelijk bestuur den toerist-en-persman betoonden op Sumatra en Java, en die ik ten zeerste waardeer. Hebben deze ambtenaren het niet zéér druk, zoû het niet te vergeven zijn als zij de plichten der gastvrijheid maar van zich afschoven? Is de charme van hunne hooge positie, van hun eens zoo benijdbare betrekking - zij gevoelden zich koningen in hun gewest - eigenlijk niet weg nu de nieuwe ideeën baan breken? Zoo deze misschien het ideaal bevatten van onze moderne tijden - wat nog zeer te bezien staat! - is dan bij voorbeeld: 'decentralisatie', dat is de ontneming van beheer-en-toezicht over takken van

dienst, die toch eenmaal geschapen werden door de hoofdambtenaren van B.B., niet een bron van bitterheid voor de gewestelijke bestuurders? Hun koningschap heeft uit; met hunne benijdbaarheid is het gedaan; de bekoring hunner hoge positie... er is werkelijk niets meer van over. En het is niet alleen omdat de pajong hun ontnomen werd - symbool van gezag - een nieuwigheid, die geen echten Javaan ooit duidelijk is geworden in zijn oeroude traditie-hersenen; dat zij bitter zijn in hun hart, deze mannen aan wie ons Indië zoo onnoemelijk veel heeft te danken. Het is misschien zelfs niet omdat zij met een maandelijksch traktement van ± 1500 of 1800 gulden... een paleis moeten bewonen, in de Vorstenlanden nog wel met een troonzaal! Probeer het maar eens met dit sommetje hen na te doen. Hunne bitterheid is vooral omdat zij mannen zijn, wier krachtige persoonlijkheden, tot besturen geboren, den laatsten tijd min of meer in den hoek werden geduwd, met alle hunne mede-ambtenaren, assistent-rezidenten en contrôleurs. Zijn zij eigenlijk wel noodig als de Regenten geheel worden ontvoegd en op eigen beenen staan? is de vraag der reformateurs.

Het is misschien omdat ik een kind van B.B. ben, een zoon uit een ambtenaarsfamilie, de achterkleinzoon van Abraham Couperus, den Gouverneur van Malakka, die niet anders kon dan Malakka den Engelschen overgeven, maar die Riouw voor Nederland behield door een diplomatieken zet, dat ik geloof wel iets meer te voelen voor den stillen wrok onzer hoofdambtenaren van gewestelijk bestuur. Maar ik mag niet doen gelooven, dat het de heer Jonquièrre was, die mij op deze gedachte bracht. Ik generalizeer slechts: ik voelde die bitterheid, waarover ik spreek, in alle rezidenten en ambtenaren van B.B., die ik gedurende de laatste maanden mocht leeren kennen. En zoo ik haar hier vermeld, is het misschien om den indruk van dat immenze Rezidentie-huis, met, als in Solo, die onvermijdelijke troonzaal, dat huis, waar eenmaal mijn broeder Rezident is geweest in de toen nog meer glorievolle dagen van B.B. Die woning, zóó groot, dat de kleine zoon-des-

huizen er verleden zijne moeder in verloor en begon te weenen omdat hij, verdwalende, haar niet vond... Klinkt het bijna niet als een sprookje?!

Zulk een huis, in volle licht en bloem- en plantversiering, moet ge gedurende een grooten dag, bij voorbeeld, den verjaardag van de Koningin, eens zien. Dan komt het tot zijn recht. In het gewone leven moet zulk een huis, zulk een paleis, bewoond worden met een stoet van bedienden, moet het park - het is reeds de helft kleiner dan toen mijn broër hier woonde - onderhouden worden door een stoet van... gestraften: dat gebeurde vroeger, maar is nu niet 'moreel'. Moet dit park echter verzorgd worden door vier, vijf kebons¹...

'Het ziet er wel wat verwaarloosd uit', verontschuldigt zich de Rezident, met wien ik er in wandel. 'Maar als ze hiër begonnen zijn, is het dààr al weêr vol onkruid...'

Middeneeuwsche bentengs, versterkingen en kasteelmuren, zouden aan het emplacement van den Kraton te Djokdja hier en daar het aspect van een kasteel geven, indien het alles niet zoo laag ware, verdiepingloos, torenloos, met de stijllooze, wegvluchtende daken. Van bouworde is dit wederom, als in Solo, onbelangrijk, bouworde-loos; indruk maakt dit wijde complex van gebouwen in het geheel niet. Al de Vorstenlandsche schoonheid en belangwekkendheid verbergen zich achter deze muren. De stad zelve, in dit morgenlicht, is in de oude wijken zeer vervallen, maar men bouwt geheele nieuwe wijken met de kleine moderne huizen, die nu mode zijn, voor de toenemende bevolking.

Toen wij dien morgen den Kraton bezochten, trof mij vooral de Siti Tingil, letterlijk, de 'hooge aarde', die op mij hier meer indruk maakte dan deze zelfde plaats te Solo. Het is vóór het paleis, de verheven, overdekte pendopo, - zeer eenvoudig het dak rijzende op maar ijzeren of houten pilaren. Daar, op een

1 Tuinlui.

gewijde plaats, troont de Sultan bij feestgelegenheid, naast zich den Rezident, die hem ge-armd dan heeft geleid naar zijn zetel, zetel geheel gelijk aan die van den Rezident zelve. Deze gewijde plaats is echter anders ingesloten in een soort kooi, om te verhinderen, dat wie ook er over trede.

Het binnendak van gesneden djatihout was mooi. Een, ook omkooide, verhevenheid rechts, dient bij feest voor den zetel van den Kroonprins; links is de plaats waar de dignitarissen met de rijkssieradiën neêrhurken.

In dezen morgen, het zonlicht gedempt, maakt dit Kraton-emplacement een bijna geheimvollen indruk. De ordonnansofficier van den Rezident geleidt mij. Hij wijst ons de gewijde maar rond gesnoeide waringin-boomen in gepleisterde balustraden omvat en die vóór de Siti Tingil rijzen; als er een tak breekt van dezen heiligen boom, sterft een familie-lid van den Sultan. Uit de Siti Tingil, van af de troonverhevenheid, ziet men, als uit een Perzische apadâna of troonzaal, over het wijde plein ruim rond en bij feesten zal de geheele, dan dicht op-een gepakte menigte, den Sultan daar met den Rezident zien zetelen. Zoo is het te Solo ook. Er gaan wel eens aardige anekdoten rond over vroegere Sultans en Soenâns en vroegere Rezidenten. De pajongs moesten voor Vorst en Rezident van gelijken omvang zijn, maar soms deed de Soenân, in het geheim, zijn pajong wijder maken, dan voorgeschreven was. De Rezident, wien deze plagerij overkwam, zeide dan niets, maar bestelde oogenblikkelijk een nieuwe pajong van de zelfde wijdte als die van den Soenân. De zetels van Vorst en Rezident moesten op één zelfde lijn staan. Maar de Vorst deed dan wel eens of hij bijziende was, en trok, knipoogende, zijn zetel bij de armleuning naar voren, zóó dat zijn stoel stond buiten de aangewezen lijn, en hij dus den Rezident achter zich zetelen deed, al was het ook maar enkele centimeters. Maar de Rezident liet zich dit niet welgevallen, en trok, met de zelfde beweging, ook zijn stoel naar voren, zoodat hij wederom op gelijke lijn troonde als zijn 'zoon'; hij was immers de officieele 'vader' van den Vorst!

Of deze liet als bij toeval zijn zakdoek vallen, hopende, dat de Resident dien zoû oprapen, iets, dat hem zeer vernederen zoû in de oogen der omringende Javaansche hovelingen. Maar de Resident wenkte in dit geval een volgeling en gebod hem 's Vorsten zakdoek op te rapen. Alle deze kleine plagerijen zijn echter nu slechts de anecdoten van meer dan dertig jaren geleden; de Vorsten zijn werkelijk dezer dagen van grootere loyaliteit en voelen den werkelijken steun, dien zij aan de Residenten hebben.

Wij liepen de hoven en tuinen door. In wachthuizen, hier en daar zaten de 'regenten' neêr gehurkt: men vergete niet, dat zij, trots dien naam, hier niet meer dan ordonnansofficiëren en kamerheeren zijn, in statige afwachting steeds, en men verwarre ze dus niet met de gewestelijke bestuursregenten, die elders terzijde staan van den Resident. De wacht werd juist afgelost; wel wat zeer rijpe soldaten, ouderwetsche vuurroeren en sabels, antieke speren, over het algemeen een beetje zielige verdedigers. Er zijn acht vaandels en tachtig soldaten, meende ik te vernemen.

Wij liepen door. Geen pracht - de antieke praal zouden wij eerst later zien - maar een wel geheimzinnige huiver. Het is alles zoo vreemd, gestold, huiveringwekkend; men vraagt zich af, wat dit worden moet in spoedige toekomst. Een prins - hij schijnt een oudere broêr des Sultans te zijn, maar geboortig uit een bijvrouw - zit gehurkt midden in den tuin, op den grond, rookgerei vóór zich, volgelingen achter zich. Hij neemt geen notitie van de toeristen, die daar gaan, met hun speciale permissie, want het is geen Vrijdag, de dag van toelating tot den Kraton. Hij zit daar roerloos en droomt. Hij beweegt niet. Hij staart. Als wij over een uur terug komen, ter zelfder plaatse, zit hij er nog, in de zelfde houding. Nu ik weet wie hij is, meen ik hem te moeten groeten. Hij ziet niet op of doet of hij mij niet ziet. Hij blijft roerloos in Oostersche afgetrokkenheid en verzonkenheid, in minachting misschien voor wie daar passeeren.

Dit is het Gerechtshof, met wederom een gewijde zetelplaats, onder een kooi bedekt, opdat geen ongewijde voet er trede. Dit is de Wand, waartegen de misdadiger, veroordeeld, gekrist werd. Intusschen loopen enkele prinsen ons voorbij, den hoofddoek strak om de slapen, één lange punt van achteren ter zijde uitgetrokken. Slanke, heupwiegende silhouetten, de kris, geheel van achteren, in den gordel. Overal hurken stille figuren, soms bij hun matje-en-kussen, morgenkoffie drinkende. Zij hebben hier geslapen: hebben zij geen andere vertrekken, dat zij hier zoo maar om en bij het Gerechtshof de nacht hebben doorgebracht?

Naakte kindertjes dartelen even rond, een amuletje bengelend over hun buikje. Een auto, met dienaar en pajong, rijdt voor een poort: het is de oudste zuster van den Sultan, die haar broër komt bezoeken: wij zullen dien avond met haar kennis maken. Nieuwsgierig kijkt zij even naar de vreemdelingen, gaat dan door met hare dienaressen. In een glazen palankijn worden stapels ooft binnen gebracht: het is zeker een geschenk, een kleine hulde, van ik weet niet wie. Allerbizonderst, die pisangs en mangis en ramboetans, sierlijk gestapeld in korven en vervoerd in die glazen palankijn. Echt verrassende détails van een Oostersche hofhouding. Dan plotseling een geur van zware parfum en bloemen, die aanwaait, ik weet niet van waar...

Ik ben blij iets van den Kraton te zien, in den vroegen morgen, vóór wij dien avond onze opwachting bij den Sultan mogen maken. En wij gaan verder. Er is nog zooveel, dat ons zal worden getoond. Maar hier hurken om hare kaarten, dobbelsteenen en kopjes koffie tien, twaalf oude vrouwen, den sarong onder de oksels geknoopt en zij vragen nieuwsgierig, aan wie ons geleiden: -Wie zijn dat? Hebben ze een speciale permissie? Het is toch geen Vrijdag?

Het zijn de harem-bewaaksters, die niet goedkeuren, dat wij een speciale permissie hebben. En ze vragen en kakelen achter onze ruggen als ontevreden papegaaien, terwijl wij verder gaan...

15

Zoo, tusschen hoogere en lagere hovelingen - zij zitten, zij hurken, zij loopen hier en daar, en zijn de vrouwen nieuwsgierig, de mannen bewaren de meest minachtende onverschilligheid, met hun naakte bovenlijven, hun vlecht of haarstaartje uit hun kegelvormige mutsjes, hun kaïn zeer wijd gedrapeerd, met een punt - naderen wij de ontvangzaal. Stel u nooit wanden voor; open zijn altijd deze hofruimten. Gesneden djati-hout met bladgoud overdekt, is het binnendak. Steeds de stilte, die heerscht door deze wijden, met hier en daar het zwijgend gedobbel tusschen de hurkende trawanten...

Dit is de eigenlijke Kraton; daar is de Gedong Koening - het Gele Huis - waar de Sultan woont met dichtbij de kantoren; in een binnenhof zitten in kooien vechthanen en een neushoren-vogel te treuren. En hier is de danszaal, waar de srimpi's, dochters van hofregenten, wel zouden dansen een dezer avonden, zoo het niet strenge rouw ware om het overlijden van den ouden Sultan: Hamangkoe Boewono VII: Hij die het Heelal in den Schoot draagt. De initialen H.B. VII, zien wij overal rondom, vooral op een groot spiegelglazen schutsel, een doorzichtig schutsel, ik vraag mij af waarvoor... Deze prachten zijn wel eens onlogiesch en niet altijd goed van smaak.

Wat wederom treft in dit heiligste van den Kraton, is het symbolieke Bruiloftsbed, verguld het elaborate snijwerk. Ook worden in vergulde kasten en schrijnen hier de heilige Poesaka's¹ bewaard, die wij dien avond bij hooge gratie zullen mogen bewonderen op voorspraak van den Rezident. Een steeds brandende lamp vóór het Bed en tusschen de heilige dingen. De oude vrouwen verzorgen dit gewijde gedeelte van den Kraton; geen man helpt haar in dit werk; om zes uur 's morgens openen zij deze poorten, om zes

1 Erfstukken, de regalia.

uur 's avonds sluiten zij ze; bij feesten zijn het deze vrouwen, die de gewijde wapenen bieden aan wie het recht hebben ze te dragen.

De Troonzaal hier recht tegenover; in het binnendak prachtige, gouden caissons, gesneden hout met bladgoud overdekt: de talrijke smalle binten zijn als zoovele zonnestralen.

Als een vrouw in het voorbij-gaan de heiligheid van het Bed en de Wapenen en de onzichtbare Poesaka's langs gaat, schetst zij zelfs van uit de verte, het gebaar van de 'semba', zooals de Roomsche-Katholieken het kruisteeiken maken als zij voorbij een kerk gaan.

Wij zijn weêr buiten; bij de poort staat een schildwacht met een ouderwetschen tromplader. Wat oude wapenen en oude kanonnen! Wat een vetuste overblijfselen van langzaam wegterende macht! En ook, vermoedelijk, wat een wespennest vol intrigue, van hoogere en lagere vrouwen vooral. De regeerende Sultan, hij is langen tijd in Holland geweest - zagen wij hem niet telkens bij Mengelberg? - om het gevaar dezer intrigues te ontloopen. Ratoe's en bij vrouwen, zonen van de eersten en zonen van de anderen; wat al ijverzuchten, misgunning, haat en misdaad, en de geheime giften gemengd in diepst geheim; geheimen die nooit ontsluit worden...

Dien avond ontvangt ons de Sultan. Hij is nog jong en welk een onderscheid met den Soenân. De Sultan is geheel en al een Oostersch vorst van groote voornaamheid, met de meest hoffelijke manieren, kalm rustig, glimlachend. Als de Rezident mij voorstelt, en als wij daarna in een wijden cirkel zitten - ambtenaren, Pangérans en wij, enkele toeristen met onze dames - verontschuldigt de Sultan zich, dat hij nòch de srimpi's kan laten dansen, nòch zijn wajang kan laten vertoonen, omdat hij de rouw voor zijn Vader draagt. Het is dus een geheel intieme ontvangst. Ververschingen worden geboden door dienaren, sierlijk gekleed en in goeden Javaanschen stijl, hoewel het kruipende dat mij twintig jaar geleden bij de dienaren van sommige Regenten trof, niet

meer schijnt te worden ge-eischt: invloed van moderne ideeën. En hoewel de Sultan niet veel Hollandsch spreekt en ik niet veel sierlijk Maleisch - ik begin meestal in heel schamel Maleisch en eindig mijn zin in het Hollandsch - laat hij niet af, telkens weêr het woord tot mij te richten, en mij naar mijn reis te vragen, naar Sumatra vooral, terwijl ik hem over Mengelberg spreek.

Daarna staan wij op. Ginds zijn de Poesaka's uitgestald; de antieke heilige dingen: gouden vazen, sirihdoozen, gouden kalkoenen en draken, Garoeda's - de vogels van Vischnoû - schilden, speren met vergiftige punten, krissen, lansen. Elk van deze voorwerpen heeft een naam en ik wil u niet zoo vele namen noemen: alle deze Regalia te zamen heeten de Depàtjara of Kèpraton; de plaats waar de Sultan ons ontving, zijn officieele ontvangzaal vóór de gewijde verhevenheid van het Bed, heet de Poerbàjèskà, en een kris heette Kjahi Dewàperwàtâ. Dit zijn poëtische benamingen en zoo zijn zij allen, maar de sonore klank zij u voldoende want ik weet niet wat zij beteekenen: de 'translateur' van den Rezident vertolkte ze mij, helaas, niet. (Waarom heet deze heer maar niet op zijn Hollandsch 'tolk' of 'vertaler'?) Juist terwijl ik dit schrijf, ontvang ik bericht van enkele sonore namen van juweelen mèt de vertalingen! Kwam ooit iets beter te pas? Dus weet ik u nog gauw te vertellen van een ring met kolossalen brilliant, die Temoengoe-Sidji heet: Hij met het Eéne oog, terwijl kleinere brillianten ringen de 'melati-knoppen' worden genoemd. Vele dezer prachtige Poesaka-ringen hebben namen als: 'de glinsterende zee' en 'de tot glimlach wekkende', en als zij klein zijn, zijn zij nòg, voor onze bescheiden begrippen, groot.

Iets bizonder moois van stemming is te Djokdja de ruïne van het Waterkasteel. Dit is als een sproke der oude tijden, een sproke van sultans en prinsessen, zoo gij tenminste het geheim weet voor uwe verbeelding de schimmen van Javaansche vorsten en vorstendochters op te roepen, in dezen wel zeer zorgeloos verwaarloosden bouwval. Door die verwaarloozing is zeker schilderachtig

het complex gebleven van deze torens, trappen, bassins, vijvers en steenen vertrekken waar het mos woekert en de groote bladeren der Caladia als tropisch onkruid tusschen de steenen opschieten in de regenvolle plassen. Geesten zullen hier zeker door de onderaardsche gangen zweven op de hun dienstige schemeruren, geesten van wie zich vroeger hier vermeid hebben, in Oostersche pracht en praal, toen deze vijvers en bassins vol zuiver water waren, toen de barken hier lagen gemeerd, toen zij hier baadden en zwommen terwijl fluiten en luiten samen klonken, en de slaven en slavinnen marden aan de steenen boorden. Dit was dus een lustverblijf van watergenot; en nu is het eigenlijk een nationaal monument, even goed als de Boeroeboedoer, maar de vergrauwde en vergroende steenen brokkelen af; niemand acht het Waterkasteel dan de enkele Javaansche vrouwen, die hier offeren haar doepa (wierook) en bloemen op sommige heiligste plekken, bij voorbeeld, in dit vreemde, geheel uit steen gehouwen slaapsalet met dezen uit steen gebeeldhouwden, zwaren schutselwand.

En zoo hebben wij Djokdja alweer gezien en verlaten wij de stad, met den steeds herhaalden weemoed, ge zoudt kunnen zeggen, den weemoed des reizens, die hangen blijft aan elk vertrek van een plaats, die belangwekkend is en die men verlaat, terwijl men er toch niet zoû willen toeven. En verlaten wij de Vorstenlanden, dat wat over is van het groote vroegere Rijk van Mataram. Misschien is er niet veel, maar toch is er wel iets van deze vroegere soevereine grootheid over. Er is dichtbij de Boeroeboedoer, er zijn de tempels van de Mendoet, van Prambanan, van de Tjandi-Sewoe, en dan is er al deze antieke beschaving. En wat het vreemde is, is dit: stelt men den bouw van den Boeroeboedoer omstreeks 900 na Chr., dan vergete men niet, dat de Hindoesche beschaving zich slechts een kwart eeuw later verplaatst heeft naar het Oosten van Java, al zoû het vermetel zijn, den bouw van den Boeroeboedoer niet langer te laten duren dan deze vluchtige vijf-en-twintig jaren. Toch, als de chronologie der oirkonden klopt - die der beschreven steenen en koperen platen, die de eenige annalen dezer tijden

zijn - dan is in dezen tijd een groote, politieke beweging Oostwaarts begonnen; dan is het Rijk van Kediri in deze tijden tot macht gekomen. Wat is er, op de genoemde grandioze tempels na, weinig over van die historische tijden, van deze Mataramsche majesteit, die wankelde, van deze Kedirische majesteit, die oprees.

Hoe spoelen de eeuwen, met ieder haar eigene cultuur, over elkander, als golven over golven en wat laten zij weinig over van wat millioenen menschenzielen gedurende zoo velen eeuwen hebben gewrocht, van wat alle die zielen hebben doorleefd en doorleden. Nauwelijks een enkele massale rots als de Boeroeboedoer, die bleef òpsteken uit haar getijden omhoog, en als die andere tempels, die ons toeschijnen riffen en klippen rondom den rots; riffen en klippen, waarop de bedrongene Schoonheid dier tijden klom en zich tot nu toe staande hield. En dan verder niets, dan de enkele beschreven steenen, dan de enkele metalen kronieken. Enkele namen van vorsten en heilige asceten, wie men heiligdommen stichtte; een enkele lingga (fallus-symbool), beschreven met bijna onontcijferbaar letterschrift. Erlangga is in den jare 1000 de groote vorst van Kediri tot het Oosten toe, dat Janggala heet. Hij bereidt Kediri's oppermacht voor. Kaneçwaza is na hem de koning, die ons interesseert, omdat hij de Raden Pandji der Pandjiromans is, waaruit wij het wajang-wong-spel zagen vertoonen. Maar verder, wat weten wij van de oer-tijden dezer landen, die nu koffie en suiker gewijd zijn, cultuur en winstbejag. Helden en goden hebben hier gestreden: legenden dragen hunne namen en daden nog van bergtop naar bergtop, de harmonieuze glooiingen, die de lavastroomen boetseerden, op en neêr.

Ik wil u niet langer vermoeien met dingen en menschen van wie wij weinig weten. Deze schimmen in deze atmosferen zijn hier nauwelijks op te roepen, zooals wèl zijn op te roepen de antieke schimmen van Hellas en Rome. Is het misschien omdat de kolossale natuur hier met zoo krachtige stuwkracht en steeds zoo machtig voort schrijdt, dat onder zoo breede bladeren en zware

boomenkoepels, en bij zoo hevige bevingen der aarde en uit-laaïngen der vulkanen, verloren gaat wat een kleine honderdjaar geleden nog zichtbaar en vermoedbaar was? Nu is het gemakkelijker te bevroeden dat Athene en Rome hebben bestaan, dan dat de geheel verdwenen Mataramsche steden hier hebben bestaan onder hunne stedehouders en rijkskanselieren, wier namen nauwelijks oprimpelen op de kabbeling der legenden.

Er is tòch iets van dat alles over: dit volk met de mannen der lange haren, die de Midden-Javanen zijn. Huwt geen man met lange haren, o maagden, zoo ge gelukkig zijn wilt, is de spreekwijze in Oost- en West-Java, waarmede de vrouwen aldaar worden gewaarschuwd voor de mannen der Vorstenlanden. Zij vertoonen, zoo zij van hooge geboorte zijn, niet de lenige assimilatie der Soendaneezen en West-Javanen. Zij leeren niet zoo gemakkelijk als deze beiden Nederlandsen spreken. Zij zijn er ook te hooghartig toe. Zij zijn spottend, minachtend: zij voelen zich, hoe ook vermengd met latere elementen, de afstammelingen der Matarammers. Zij zijn nu Môslems, naar uiterlijk vertoon, maar hoeveel Hindoesch bleef er niet in hun nevangeloof, zoo wij niet van bijgeloof willen spreken. Zij voelen zich geboren aristocraten. Toch, een uitspraak, die ik vroeger wel eens gehoord heb: 'zelfs de minste Javaansche koelie is een aristocraat', moet ik herroepen. Zijn hunne grooten veelal fijne, geslotene, ons steeds mysterievolle zielen, het eigenlijke volk is grover en ruwer dan vooral dat der Soenda-landen... De Midden-Javaansche vrouw, met haar slordigen, zijlinkschen haarwrong, in haar donkere baadje, kan niet wed-ijveren met de Soendaneesche, sierlijk van kleedij, geurig van bloemen in het glanzende haar. De Javaansche vrouw sjouwt met haar last op den rug langs de wegen: alle de andere Inlandsche vrouwen, die wij lasten zagen dragen, dragen die als koninginnen, wiegelend de heupen, recht het hoofd, en zonder bijna de handen naar die lasten te beuren.

Er drijft hier steeds een laatdunkendheid in de lucht. En ik kan de

gedachte maar niet van mij afzetten, dat in deze landen der ommuurde Kratons, waartoe wij toch wel toegang hebben, in deze landen van Soerakarta en Djokdjakarta, het geheim, het afgesloten geheim in zielen en achter muren, is blijven bestaan en voortwoekeren, trots alle, misschien naïve, toenadering die wij, Westerlingen, wij, vooral hier, onbeminde overheersers, hebben gepoogd tot stand te brengen: wij zijn nimmer nog doorgedrongen in deze Javaansche, in deze Midden-Javaansche ziel, en gesloten zal zij, tot het einde, ons blijven.

16

Wat is de Boeroeboedoer, de van verre bijna zwart profileerende, architecturale massa, die zich daar, als men nadert, uitteekent op den heuvel, uitstekend middenpunt in de kokosvalleien! Het is geen tempel, dien men binnen kan gaan, hoewel zeer zeker steeds eeredienst werd gewijd aan velen dier Boeddha-beelden, hier onder stûpa's-klokvormige, doorzichtig gebouwde koepels - geplaatst. Zelfs aan velen der bas-reliëfs, die Boeddha's leven er in steenen houwwerk uitbeelden. Zoo als ook nog dezer dagen gebeurt, omdat het Hindoe-isme onverdelgbaar bleef, trots het schijnbaar overwinnende Islâmisme. Neen, de Boeroeboedoer, het Heiligdom der Duizenden Boeddha's, zoû, eerder dan een tempel, geweest kunnen zijn de heilige schrijn, waarin een Boeddha-reliquie - een deel van het heilige lichaam van Boeddha zelven - zoû kunnen zijn bewaard.

Veronderstelling, die zich aan u opdringt, als ge hier rond dwaalt langs deze steeds hooger optorende galerijen. Wij weten niet, en de bekoring van het onbekende is hier dus groot. Dit immense bouwwerk is een geheim: zijt ge genaderd, dan is, in de verduidelijking van het morgen- naar middaglicht toe, deze bouwmasa van bijna zwart, grijs geworden. Tot het lichter en lichter vergrijst, tot hier en daar enkele gedeelten bijna gaan blanken in felleren zonneschijn. Tot, soms, in maneschijn, het indrukwek-

kende heiligdom wit wordt, ivoorwit, krijtwit, in zijne wijde omcirkeling van palmgaarden, die tot den horizon toe gaan en onder de bijna witte nachtlucht, die nauwlijks blauwt.

Boven vier, steeds hoger met vele hoeken omgaande, onoverdekte galerijen, wier nauwlijks manshooge wanden de gebeeldhouwde fries vertoonen, die Boeddha's leven weêrgeeft, rijzen de drie ronde terrassen, waarop de verschillende koepels. En het hoogste terras verheft de klokvormige stûpa, waarin vermoedelijk de heilige relikwie werd bewaard, hoog in de lucht, in den zonneschijn, in den wind, in de maneklaarte. Niets is verhevener dan zulk een gedachte: een deel van het vergankelijke lichaam van den Menschgod in vleeschloos gebeente, haarlok met tooverkracht, wellicht wel, in gewijde schrijn besloten, rafel van een door hem gedragen mantel, te verheffen tot vereering, op den top van een machtig bouwwerk, dat zich uitteekent, zichtbaar tot verre blauwende kimmen en groenende einders.

Leeuwmonsters zijn dorpelwachters en door stijlen van smalle poorten gaan nauwe trapjes omhoog. Spuiers en gootmuilen zijn gehouwen in den vorm van gedrochtelijke dieren. Bloemfestoenen omlijsten de bas-reliëfs; spiralen vullen in dichten arabesk de ruimte tusschen de steenen schilderijen, die bijna hoogrelief worden. Bloemen in vazen zijn gebeeldhouwd als rustpunten tusschen de verschillende legendarische tafereelen des beeldhouwwerks.

Als men niet te haastig en met Oostersch geduld en vrome toewijding gaat door de Oosterpoort langs den galerij-wand, wordt de incarnatie en het leven van den Boeddha voor u zichtbaar en kan het begrensde kunstwerk zich bezielen in uwe verbeelding en tot de wijdere, ideëele ruimte-afmetingen zich breiden. Hier, in deze stemmings-volle, van bries ruischende atmosfeer, even verheven boven de aarde, kan de toeschouwing zich verdiepen, zich vergeestelijken, zich abstraheeren van het gebeitelde steen. Het kunstwerk wordt waarheid. De Bodhisattwa - dat is wie weldra

de Boeddha zal worden - is zich in den hemel van zijn middelaarstaak bewust en zegt goden en engelen, dat hij vleesch worden zal en ter aarde dalen. De heilige hemelwezens dalen vóór hem en leeren den volke de Veda's. De goden beraadslagen in welke gedaante de Bodhisattwa zich verstoffelijken zal. De goddelijkheid zal in vele gestalten van nederigheid zich herscheppen, en voor het laatst aanbidden hem in den hemel de goddelijke wezens. Hier zijn zijne toekomstige ouderen, een koning en een koningin. Zij, de koningin Maya, droomt, dat zij een witten olifant baren zal, en, ontwaakt, begeeft zij in vroomheid zich naar het açoka-woud. Brahmanen verklaren haar droom; zij zal baren den Koning der Wereld. Haar gemaal trekt eerbiedig zich terug in een kluizenarij.

Wonderen gebeuren. Leeuwen zetten zich aan de poorten in de plaats der dorpelwachters, een stoet olifanten komt den koning hulde bewijzen; hemelsche wezens dalen uit wolk en lucht.

De koning en de koningin aanbidden elkaâr. Dan baart zij het kind. Stralende zetelt het op een hoog-stengelige lotusbloem. Zeven passen doet het naar elk der elementen en windstreken. De goden gieten hem het water uit tot een bad.

Asita, een Brahmaan, voerspelt den koning, dat zijn zoon de Boeddha zal zijn. Inderdaad doen de goden hem hulde op aarde en geven hem de vorsten paleizen en schatten.

Maar die glans is overschitterd door den glans van het kinderlichaam. Als knaap tot zijn leeraar gaande, bezwijmt deze in eerbied, zoodra hij hem naderen ziet. Des Bodhisattwa's kennis rijpt in hem wonderdadig. Zit hij onder den Bodhi-boom te peinzen, zoo wendt deze zijne beschuttende schaduw niet van hem af...

De zinvolle legende ontrolt zich verder en verder. Heb ik aan de hand van Dr. C.N. Krom enkele details in het lange steenen tafereel getoond, het zoû te ver voeren alle deze bas-reliëfs aller deze hoogere en lagere galerijen te verklaren. Dit beeldhouwwerk is mollig van modelé en getuigt van groote rijpheid. Het is dunkt mij, niet archaiesch naïf. Het is wel eens zeer wereldsch: het geeft geen primitieve schoonheid weêr; de extaze's en aanbiddin-

gen zijn te veel bewerkelijke apotheoze's. Ik kan mij verbeelden, dat er beeldhouwers zijn geweest, voorgangers, die alle deze dingen in grooteren eenvoud en vroomheid reeds hadden gebeeld. Deze kunst nadert de wereldsche volmaaktheid. Zijn wij dan even moê van dit mollige en vleeschlijke en zien wij op, dan zien wij in den blauwen hemel, in de groene palmgaaarden en voelen dat deze kunst reeds overrijpheid naderde. De verschillende Boeddha-incarnaties zweemen soms naar een theatrale decadentie. De geheele conceptie van den Boeroeboedoer is de versteening eener, tot den hemel hymne-zingende, verrukking; de details dezer friezen rukken terug tot de aarde. Misschien is de materie, - het poreuze steen, - hiervan de schuld. Het kon zich niet altijd genoeg vergeestelijken of de beeldhouwer was te veel kunstenaar en te weinig Brahmaan.

Dit is misschien een vreemd vermoeden. Hoe moeilijk, hoe overmoedig is het eigenlijk te oordeelen over wat eeuwen geleden gewrocht werd, door kunst en kunstenaars, die aan onze moderne ziel vervreemd zijn. Maar wie is de spontaneïteit zijner indrukken meester?

Terwijl ik critizeer, voel ik mijn ontgoocheling onrechtmatig. En zie dan naar boven en rondom in lucht, licht en landschap. En dan is het dadelijk of iets naders van deze vroegere wijdingsdienst en kunst tot mij drijft en mij verzoent, terwijl ik daar sta op die rots, eenzaam uitstekend in den Oceaan der Tijden, die al dit leven van diepe gedachte over hemelsche dingen verzwolg...

De verschillende atâvâra's, de reïncarnaties, blijven, na deze critiek, in deze beeldenreeks dan toch zeer belangwekkend. De Bodhisattwa is voorgesteld als de zoon van een Brahmaan en biedt zijn lichaam een hongerige tijgerin, die hare welpen niet zoogen kan; als de zoon van een vorst, geeft hij zijn oogen een blinden bedelaar, die de god Çakra blijkt te zijn en hem beloont. Steeds is zijn buitengewone liefdadigheid het overheerschende motief. Hij wordt als de god Çakra zelve geboren. Hij wordt geboren als de Koning der Zwanen. Hij wordt geboren als een

groote aap, en redt een verdwaalde in het woud van diepen afgrond. Den geredde, die ondankbaar den Bodhisattwa vermoorden wil, vergeeft hij daarna. Hij wordt geboren als een hert met een melodieuze stem en predikt ten hove de waarheden. Hij is een olifant, hij is een stier, hij is een prins, een asceet, hij is een houthakker en verlost een leeuw van een been, dat hem dwars door zijn muil steekt. Maar in de doorzichtig gestapelde koepels, die hunne klokken op de terrassen verheffen, zit - of zat - de Boeddha als Mijmer-Boeddha. Hij is daar de historische Çâkyamuni of een der vijf Dhyani-Boeddha's, die onderscheiden worden naar de 'Mudrâ's': de houdingen van beide handen. Als Beheerscher van het Zenith beurt zich de linkerhand vóór de borst met duim en wijsvinger, het argument zijner prediking duidende. Als Beheerscher van het Oosten ligt de linkerhand in den schoot open en hangt de rechter- met den rug af van de knie: in dit gebaar raakte de Boeddha de aarde aan om haar tot getuige te nemen van zijne goddelijkheid. Als Beheerscher des Zuidens ligt de linkerhand in den schoot, opwaarts open, de rechter over de knie, palm naar boven eveneens. Dit is de Mudrâ der Weldadigheid. In zijne beheersching van het Westen, liggen des Boeddha's beide handen over elkaâr met den rug omlaag in den schoot, de duimtoppen elkander lichtelijk rakend. Dit is de Dhyâna-Mudrâ; die der mijmering, aangenomen onder de schaduw van den roerloos breidenden Bodhi-boom. Het Noorden beheerschende, ligt den Boeddha de linkerhand in den schoot, open naar boven; de rechter heft zich vóór de borst, in duidenis van vreesloosheid. (Zie 'Korte Gids' voor de Archeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.)

Steeds is het ronde hoofd in edelste rust gehouden, de schedel gebootst in den vorm van een bol en de ûrvâ, de astrale verhevenheid als juweel of parel rond op het voorhoofd- De oorlellen rekken lang uit; het haar, dicht krullende, is kort. De monnikspij valt in edelen plooi open over de borst en langs de knieën zoomkrinkelende over de voeten.

Wat van deze beelden over is, in deze stûpa's of open nissen, blijkt, meer dan de elaborate verfijning der bas-reliefs, in staat, onze vrome aandacht hoog te stemmen. Het is of zij eenvoudiger, grootscher en van goddelijker bezieling zijn, nu de kunstenaar niet meer van noode had de tè bewegelijke legende op den voet te volgen, maar geheel zich wijden kon aan de plastische uitbeelding der verhevene, rustvolle, het heelal omvattende ideeën. Het is tenminste een wonder van schoonheid den Mijmerenden Boeddha te zien zitten, met gekruiste beenen, wijkende open de knieën en de handen in de Mûdra der mijmering, in dien hoog verheven hoek, boven den frieswand de vijf stûpa's als een diadeem de fijn gekartelde nis bekronende. Recht loopt men toe op het, zich daar plots openbarende, beeld en onze gang er heen, al is het maar met de pas van een toerist, is als eene aanbidding.

Met deze Rots der Eeuwen, die de Boeroeboedoer is, zijn de heiligdommen van den Mendoet, Prambanan en Tjandi-Sewoe de prachtige raffen, waarop Hindoeïsme en Boeddhisme zich nog staande hielden, trots den stormvloed der tijden. Misschien is de Mendoet-tempel wel in zijn beknoptheid het allerschoonste wat van dezen godsdienst en uiterste beschaving bleef. De drie beelden der Trimoerti - de Drie-eenheid van Brahma, Vishnoe en Çiwa¹ - die hier afzonderlijk rijzen in vrij kleine ruimte, waar steeds nog het bloemen- en geuroffer gebracht wordt - als sprak Mohammed nooit van den eenigen god! - rijzen hier onder de typische Hindoesche, pyramide-achtige, zich opbouwende verdakking in ontstellende grootschheid voor uw verrasten blik. Voor zoover een menscheijk beeldhouwer ooit wist te geven uitdrukking van goddelijkheid aan de torenende steenmassa, die zijn beitel vroom bewerkte, is dit in volmaaktheid geschied bij deze kolossen, die bijna blank als marmer daar in die geheimvolle, enge, schemerhoogte van het pyramidale heiligdom tronen. Çiwa, de Matadewa, de 'Groote God'; Vishnou, de berijder van

1 Of wellicht Boeddha zelve tusschen Avalokiteçara en Manguri.

het fabeldier Garuda, den zonnearend; Brahma tusschen hen beiden, de Schepper van het Heelal. Nauwelijks is het mogelijk u af te rukken van de overweldigende schoonheid dezer plots geopenbaarde hemelsche schoone titanen.

Aan de Prambanan-tempels, die men bezig is te restaureeren - ik geef nooit veel om restauratie maar des te meer om verzorging en in-standhouding van wat over is - is de kunst nóg verfijnder, schijnt het mij, dan aan de Boeroeboedoer: ik heb bijna een rococo-indruk gekregen van dit complex dezer prachtige, harmonisch en hiërarchiesch over elkander gebouwde heiligdommen, waarin de 'groote goden' zetelen in hun trappenhoog verhevene tempels. De Tjandi-Sewoe, als een stad van tempels, die de barre Râksasa's aan de poorten bewaken - gedrochtelijke wachters met de grijnzende monstertronie's - maakte bijna een intiemen indruk, vol weemoed, vooral om den tegen de toen grauwe lucht, kruislings de beenen, zittenden en mijmerenden Boeddha, over wien geen stûpa meer klokvormig zich rondde en over wien ook geen Bodhi-boom de beschutting zijner beweeglooze schaduw dienend breidde. Wolken en verre bergen-golving achter zijn roerloze hoofd, zat het daar verstild in de mijmering, die eeuwen geduurd had, als de verpersoonlijking eener brooze stemming, als de vermaterializeering van een heiligen droom, die daar ter plaatse geweken niet was, trots de zonnebranden en regenvloeden, die over den heiligen kruin hem sedert jaren, eeuwen wellicht, waren stoorloos heen gegaan.

17

Zoo hij den Oosthoek niet zag, zoû een toerist in Java zijn plicht niet doen.

Er zijn in Java, behalve Batavia, twee groote steden, die wedijveren met haar in importantie. Er is Semarang, maar de toerist zoû Semarang nog kunnen uitschakelen, al zoû hij dan ook missen de bizonder mooie en frissche heuvelwijk, waar, in zicht van de

zee, de moderne villa's verrezen zijn. Soerabaia, de groote stad van den Oosthoek, is echter niet te vermijden als uitgangspunt veler excursies van groote belangrijkheid. Het is bijna jammer, dat Soerabaia zoo onvermijdbaar is, want het blijkt, trots zijn uitgebreidheid en business-centrum, een voor den toerist onbelangrijke en vuile stad. De verwaarloozing der publieke gebouwen en parken - ten minste van wat men hier 'parken' noemt - der wegen, de verwaarloozing van alles wat het aspect van een stad bepaalt, het gemis van alle gratie en lijn, van alle zindelijkheid vooral, doet den toerist zich, verwonderd, hier afvragen, of het werkelijk wel de, om zijn properheid beroemde, Hollander is, die Soerabaia beheert en bewoont. Vervallen Weltevreden is nog sierlijk, elegant en proper, vergeleken bij deze groote, smerige, drukke stad, wier grootheid alle grootschheid, wier smerigheid alle schilderachtigheid, wier drukte alle gezelligheid mist. Hier dringt en duwt en tuft door de trafic naar de Roode Brug al de drang om toch vooral gauw geld te maken en wèg te kunnen gaan en over dezen drang heen, bimbamt de sombere klok: Malaise!! den bleeken zakenman ellendiglijk en onverbiddelijk om de ooren.

Laat mij niet veel woorden meer verspillen aan Soerabaia en er alleen dankbaar mij herinneren de gastvrijheid, bij den heer en mevrouw Cohen, ter Rezidentie-huize, in wier paleisachtige ruimte het aangenaam was de ontstemmende atmosfeer van daar buiten te mogen vergeten. Van Soerabaia uit gingen wij naar Tosari, maar het is in deze regentijden geen gunstig oogenblik om zoo hoog de bergen op te gaan. Ik heb er een paar dagen in regen en wolk gezeten als de gast van de Nederlandsch-Indische Hôtel-vereeniging, wie geen verwijt kan treffen, dat het wolkte en regende om mij heen. Ik ben overtuigd, dat de hôtels te Tosari en te Nongkodjadjar in de droge, warme maanden van den Oostmoesson voor de overwerkte geldzoekers en zakenmannen van omlaag, frissche berglucht bieden en wijd uitzicht.

Toch was ik blijde Tosari weêr eens terug te zien, al was Oud-Tosari afgebrand, waar ik meer dan twintig jaar geleden heb gelogeerd. Toch was ik blijde in het Oosten den Smeroe te zien en hevig rookende Brômô, en ten Westen den legende-omzweefden Ardjoeno. Over deze bergen heeft Henri Borel geschreven met zoo groote ontroering, ingevende bezieling en liefde, dat ik hem gaarne zeg: gij waart de zanger van deze verheven titanen, en wat zal ik pogen mijn ode hooger te stemmen dan gij uw hymne stemde in vele prozabladeren, die blijven zullen, zoolang onze Hollandsche boeken bestaan. Aan Borel heb ik gedacht, terwijl ik in door mist en nevel doorbrekende zonnestrallen zag opklaren... Ardjoenoe, als de jonge held en koningszoon zelve naar wien de berg immers heet en wien de verliefde nymfen omringden op zijn strijdgang tegen de booze demonen. Strijdt steeds, gij groote Zon, omringd van uw heldenzonen, met alle de u nooit kunnende fruiken booze machten, die doemen op zwarte vlerken in grauwe duivelsrustingen, zooals in uw epopeeën is gezegd reeds eeuwen geleden, door machtige dichters, wie wij, epigonen, enkel nàvoelen om over ònze zwakte te weenen.

Zandzee met Batoek en Brômô, en Smeroe, achter dier silhouetten, Zandzee, gij die wel eens vergeleken met een woestijn, voor mij niets heeft van de woestijn, sedert ik de Afrikaansche zag! Maar, Zandzee gij, die wèl zijt de immensiteit van een uitgelaaiden krater, in wiens reuzentrechter oprezen die àndere vulkanen alsof afmeting van geen belang was in deze natuur, die mij de afspiegeling geeft van wat de oertijden der wereldschepping geweest zijn, ik ben u ditmaal niet weder gaan zoeken omdat ik mij u heugde van meer dan twintig jaren geleden of ik u slechts gisteren ware opgegaan. De steile Moengalpas op, gebogen over het kleine paardje, dat ik omhelsde, zag ik u plots verrassend ontzaglijk voor mij breiden en verwezenlijkte mijne verbeelding, zichtbaar, tastbaar bijna, dat deze 'woestijn' een krater was. Landschap van cataclysmen, lag daar die open krater als een vallei van Jozafat, als een vallei des Doods en des Laatste Oordeels; vizioen

en nachtmerrie waart ge, Gehenna waart ge: wàt zoû ik u thans willen terug zien!! Verbleekt zoû mijn moedere verbeelding u na zoo vele jaren zeker hebben gezien; getreurd zoû ik zeker hebben omdat ik u zoo verbleekt, onttooverd terug zoû zien, als zoo veel, dat eenmaal hevig ontroerd heeft en later niet zóó meer ontroert, en nu ik over u schrijf, wil ik dit alleen doen uit eene herinnering, die oppermachtig grootsch is gebleven. Gij waart toch één der ontzettendste wereldlandschappen, die ik ooit had gezien; zij waart als de chaos, waaruit nieuwe orde zich heft in den vorm dier nieuwe maar eveneens eeuw-oude bergen; de regelmatige groeven om Batoek van top naar bazis deden mij denken aan geheimzinnig goddelijk smeedwerk, het brommen van wolkende Brômô, deed mij denken aan onderaardsche werkplaats van Javaansche vuurgoden en cyklopen; ik heb mij toen kunnen droomen, u ziende, den nieuwen bouw van een goddelijke bergstad, na de vernietiging van een goddelijk bergrijk, en ik heb van dit alles nà kunnen droomen de nachten van mijn slaap.

Wat zoû ik u thans hebben weêr willen zien? Wat zoû ik thans om u hebben doorvoeld? Met welke woorden had ik mijn nieuwen indruk van u kunnen geven?

Neen, de woorden, waarmee ik u zegde en die mijn enthousiasme weêrgaven van zoovele jaren her, zijn de ênkele, die ik u wijden wil: nieuwen indruk zoû ik niet willen; matter woord zoû mij te weemoedig maken om wat zekerlijk niet zóó machtig meer overweldigen zoû.

Maar behalve uitgangspunt naar het bergrijk, is Soerabaia uitgangspunt naar wat overbleef van het Rijk van Môdjôpahit, en voor den toerist, die in het huidige land, dat hij bezoekt, óók toch zoekt het Verleden, hoe weinig dit ook restte onder de, zich stapelende, bovenlaag van het Heden, is dit verzonken koninkrijk wel van historiesch en poëtisch belang. Ten minste, het is bekorend zich dit reeds verbeeld te hebben vóór de ontgoocheling van bitter weinig te vinden, den toerist zich doet troosten met zijn spoedig vervlogene illuzie. Er is heel weinig over van Môdjôpahit, het

groote Hindoe-rijk, dat zich hier in Oost-Java heeft uitgebreid met een fabelachtige macht. Wat weten wij er van? Wat ons, moeizaam ontcijferd door onze geleerde mannen, wordt mede gedeeld, door enkele koperen platen en gegrifte steenen. Wat namen van vorsten, die in oorlog met elkaâr waren; enkele data. En de combinaties, die met meer of minder overmoed zijn te maken, want wàt is historische zekerheid? Droge feiten, goed, maar de historie te schrijven is het werk van een min of meer overmoedigen dichter, die de verleden vizioenen ziet en weer oproept.

Stel u gerust, lezer. Ik zal die dichter niet zijn. Het vizioen was te vaag en te vluchtig en meer dan enkele ruïnes in het kleine muzeum van Môdjôkerto kan ik u niet toonen. Dit is alles wat ons rest van het rijk van macht en grootheid, Môdjôpahit! Wat verder overbleef is misschien in vroegere tijden voor de onversaagde predikers van den Islâm gevlucht naar Bali, waar wij er misschien nog iets van zullen weêr vinden...

De Regent van Môdjôkerto, Hollandsch sprekende, wil mij wel rond leiden in het Muzeum, dat op het erf van de Kaboepaten (Regentswoning) zelve ligt. Hij heet Raden Temenggoeng Kromo Adi Negoro en vertelt mij van zijn vader, Raden Adipati Ario Kromo Djajo Adi Negoro, Regent alhier vroeger, en die misschien wel de dichter had kunnen zijn van wie ik zoo even sprak, zoo hij slechts overmoediger ware geweest. Maar de oude Regent was een man van wetenschap, in al zijn liefde voor het Môdjôpahitsche verleden. Hij liet dus onderzoeken en opgraven; hij deed uit de aarde verrijzen de waterreservoirs van TjandiTikoes: hij vond verschillende Hindoe-istische beelden, steenen huisraad; hij vond een antiek gamelan-spel. Lagen aarde, modder, humus waren er overheen gespreid, de eene over de andere. Wat nu te zien is, is dikwijls Aziatiesch-barbaarsch, in dien zin, dat het moeilijk is te bevroeden hoe deze kunstwerken van veel lateren datum zijn dan het beeldhouwwerk van Boeroeboedoer, Prambanan, Mendoet. In allen gevalle is in het verloop van drie, vier

eeuwen geen hogere stijging te bespeuren; de kunstenaars schijnen een grens te hebben bereikt.

Môdjôpahit is gesticht in 1292, meent men. Door Raden Wijaya, schoonzoon van Karta Negoro, Koning van Oost-Java. Hij is de eerste vorst van Môdjôpahit en noemt zich Kartarâjasa jayawardahana. In het museum te Batavia is zijn portretbeeld, maar vierarmig, als Çiwa, de Groote God. Dit beeld sluit zich zekerlijk aan bij al de volmaaktheid van Prambanan en Boeroeboedoer. Ook deze Raksasa, demonische tempelwachter, nu nog te Môdjôkerto aanbeden en be-offerd door zwangere vrouwen. Maar waar is de beeldhouwkunst van hooger stijgend ideaal?

Misschien is deze den Garûda berijdenden Vishnou, den Onderhouder van het Al-Geschapene, in tien âtâvâra's - herscheppingen - vereerd door zijne geloovigen, en Eenheid der Trimurti. Troonende op den monsterkop van den mensch-arend of zonnevogel liggen zijne handen in het Boeddhistische gebaar der Dhyana-Mudra, die der peins-kalmte. Zijn beide andere armen echter heffen ter zijde zijner schouders twee attributen; ik meen trompetschelp en werpschijf. Er is een zeer groote weekheid in dezen Vishnou-kop. Hij heeft iets van een zwakken Boeddha. Hebben wij even iets gezien van een nog schitterenden vervaltijd? Ik weet niet of ik mijn indruk vertrouwen mag: hoe ver staat deze kunst van ons af! Hoe inniger bevroeden wij, als vereenzelvigd met ons, een Hermes van Praxiteles, een Dionyzos, een Afrodite...

Toen de Poort van den nieuwen Kraton, die de laatste Vorst van Môdjôpahit zijn zoon en opvolger bouwde, de voltooiing naderde, werd het Rijk bestormd door de Nieuwe Gedachte en door de legers van den Islâm...

Maar de Regent meent glimlachend, dat deze traditie - dat de Islâm Môdjôpahit zoû hebben veroverd - niet historiesch is... Welke traditie dan wèl de historische is?... En de vluchtende koning vloekte iedereen, die het zoû wagen de onvoltooide kraton-

poort door te gaan. Geen Javaan dorst het ooit bestaan...

Ik geloof niet, dat er iets van deze poort nog bestaat. Of is het werkelijk deze brokkelende boog? Hoe ook, ik ga er niet door; ik wil den vloek van den vluchtenden koning niet lokken.

Is dit nu alles wat over is van Môdjôpahit? Alleen dit kolossale waterwerk? Was het een lustverblijf, was het een reservoir? Harmoniesch van verhouding lijnen zich de neêrdalende treden, is het monumentale bouwwerk, dier massieve pijlermassa's - ééne rijst er hoog nog, hooger dan de bezwijkte anderen: is het een koningsbad? Zijn die bassins daaromheen prinsesse-baden? Of was dit alleen het waterkasteel, dat de stad van water voorzag? Ornamentieke monsterkoppen zijn de spuiers...

Wij weten niets. Dit is opgegraven. Dit wordt vereerd door den Javaan van heden ten dage - 'wij zijn nog zoo Hindoesch in ons bloed!' verraaft mij de Regent. Ook vereerd door den toerist. En het is alles!

Neen, niet alles. In het museum treft mij de eeuw-oude op-gegravene gamelan. Men heeft de koperen bekkens en vazen en platen gevonden met roest overwoekerd. Zij zijn gereinigd en liggen nu, de platen, op nieuwe houten stellage. En zij geven een klank, een gamma van klanken weêr, zacht en teêr en als van héél ver klinkende. Van uit een Verleden... Er is niet aan te twijfelen: deze klanken zijn de zelfde, die eenmaal, eeuwen geleden, hebben geklonken met de heilige feesthymne van Môdjôpahit. Deze nu bijna astrale muziek heeft vermoedelijk, met een bijna dergelijk vervluchtigende melodie, geklonken, toen, in die laatste jaren des Rijks, de nieuwe kraton gesticht werd, de nieuwe poort werd gebouwd, toen de Islâmietische legers reeds doemden ter kimme...

- Neen, neen, zegt de Regent glimlachende. Ik geloof niet, dat de Islâm anders dan vredelievend verwonnen heeft...

Ik weet het niet. Maar de klanken van af die eeuwoude, als het Verleden weêr-echo-ende gamelanplaten zijn voor mij vooral geweest... dàt wat over was van Môdjôpahit, het verzonkene Hindoe-rijk van macht en pracht.

18

Grissee, ten tijde der Compagnie al een belangrijke havenplaats van Oost-Java, is nu het vervallen plaatsje, waar echter dit groote interesse is voor den toerist: het kerkhof, waar enkele der zeven wali's of profeten, predikers van den Islâm, begraven liggen. En zoo lang ik historisch niet beter ben ingelicht, moet ik wel aannemen, trots tegenspraak uit veler Javaanschen mond, dat de Nieuwe Gedachte met de vaan van den Profeet uit het Westen - Arabië-hierheen is gekomen naar het verre Oosten, en dit machtige Môdjôpahit heeft ten onder gebracht. De geschiedenis van Java, heeft Professor Veth gezegd, is één voortdurend epos, en dit epische vinden wij hier zeer zeker tot laat in de tijden der Compagnie. Dàn modernizeert zich het epos wèl, en de heroïsche elementen worden vervangen door het meer psychische verloop; de jonge Europeesche kracht, die ook diplomatiesch - zelfs onze eerste zeevaarders waren volstrekt niet zonder diplomatie¹ - tegen de vermolmde bolwerken der groote Javaansche beschaving opstuwet.

Heeft de Islâm geheel overwonnen? Oppervlakkig-weg zoû men zeggen: ja, maar dieper-in is iets stil geheimzinnig Hindoesch gebleven, vooral in de Midden-Javaansche ziel, in de Oost-Javaansche ziel. Tot wij in Bali het Çiwa-isme nog levend zullen voor ons zien, als in een plots geheel andere wereld. Wat de Islâm gebracht heeft, is vooral een godsdienst zonder kunst, een godsdienst van enkel gedachte, met de, voor een gedachtevollen godsdienst, weêr zoo vreemde eindbelooning na dit leven, door het noodlot gedrukt, van een paradijs voor de zinnen. Wat het Hindoe-isme had gebracht, was godsdienst van kunst, van kunstvolle

1 Als Cornelis de Houtman, 23 Juni 1596, op de reede van Bantam verschijnt, heeft hij 1 Juli reeds een verdrag met den vorst van Bantam geteekend, die de 'vriendschap' met Prins Maurits bezegelt en tot vrijen handel toestemming geeft. 14 Juli wordt een huis als warenhuis aangewezen. Portugeesche intrigue's echter ondermijnen dit ideale begin.

heiligdommen en beeldhouwwerk, met, als apotheoze veler atawâra's, de bereikte heiligheid der volstrekte zaligheid van Nirwânâ, waarin alles begrepen en geweten wordt en alle zinnelijkheid in der zielen ziel zich oplost. Was de verdrongen godsdienst er niet een schoonere, een verhevenere? Misschien moet men aannemen, dat de Hindoe-idealen waren verslapt en kleurloos geworden door te groote cultuur en overbeschaving - zelfs zonder automobielen, aëroplanen en draadloze telegrafie zijn er wel eens meer overbeschavingen geweest in de wereldhistorie. En dat de profeten der Nieuwe Gedachte, de wali's van den Islâm, de krachtige dweepers waren, de extatische maar reuzesterke gigantische voortstuwvers.

Er ligt in Midden-Java het Djiëng-plateau met ruïnes en heiligdommen en hoog-òp strevende trappen, gehouwen in het steen, en die tot die heiligdommen opgingen. Er was daar een eeuwen reeds durende pelgrimage, naar wij weten niet juist welke Hindoe-sche en Boeddhistische heiligheden. Maar sedert de eerste soerât van den Korân was uitgesproken geworden door de dweepende monden en donderende stemmen der eerste wali's: Er is maar één God... schijnen de bedevaarten niet meer zoo vele duizenden voeten die wondertrappen te hebben opgestuwd. Het was als een Protestantisme, dat aan een Katholicisme den oorlog verklaarde, en omdat de Islâm krachtig was met al de kracht der extaze en dweeperij, en de Boeddha-gedachte als met verwelkte lotus-bloemen op hangende steelen slap neêr lag, zoû de eerste niet anders dan overwinnen.

Hier, op het bizonder stemmingsvolle kerkhof van Grisse, zijn de heilige graven van Hadji Poerwâ, van Malik Ibrahim en Magfoer. Zij zijn, als alle sepulkers van deze gewijde plaats, geel en groen van fluweelen mos, en zij zijn kunstvol. De opstaande steenen, met eerende opschriften ingegrift, vooral die aan het hoofdeinde der graven, zijn van een lapidaire calligrafie, die vermoedelijk nog Môdjôpahitsch is en niet door een Islâmitiesche kunstgedachte ingegeven. Verder op dit kerkhof, zal u treffen een

schoone urne, van vooral harmonieschen vorm en met dit opschrift - als verzekerd wordt - : 'deze urne is een voortreffelijk werk'. De uit een groote monolieth gedraaide steenen urne was de trots van den beeldhouwer, een trots, die de Islâmitiesche overwinnaar nooit meer zoû kennen. Want wàt spreekt ons van Islâmitiesche kunst? In welke antieke medsjit - messigit=bedehuis - is iets over van kunstgedachte? Zelfs geen enkele arabesk of karakter-teeken. Plotseling is de kunst verdwenen, verbannen, gevluht - misschien wel zondig bevonden - en niet vóór wij in Bali zijn, zullen wij iets van hare overleving terug vinden en natuurlijk in Hindoe-istieschen stijl.

In zoo verre is Môdjôpahit niet dadelijk verslagen door den Islâm, dat ten tijde harer laatste Mâhârâdja's (groote koningen, keizers), de wali's - de profeten - priestervorsten waren op Ngampel en Grissee. Onze voorouders spraken later van de Mahomedaansche 'pausen'. Maar hoe ook de ondergang van het groote rijk is geweest, den laatsten stoot zijner in-een-storting hebben zeker wel deze dweepende, krachtige, priestervorsten met de ontzagwekkendheid hunner donkere, starre oogen en het imperatieve gebaar hunner dorre pezige handen, gegeven.

Van dit alles weten wij weinig. Ik geef, wat ik hier zeide, voor niet meer dan even historiesch getinte mijmerij, die mij overvalt terwijl ik hier dwaal tusschen deze graven en grafgesteenten. Geheele Regentenfamilies liggen hier begraven. Wat bizonder treft, is dat de hier aanwezige Arabieren, - de Luitenant-Arabier vergezelt ons-geen eerbied aan de graven der eerste wali's betoonen; zij hebben uit een andere sekte hun religieuze gedachte genomen. Toch doet hun gemis aan devotie vreemd aan.

De Regent van Grissee vergezelt ons naar het beroemde graf van Soenân Giri, bij Ngampel. De hooge heuveltrap opgestegen, treden wij binnen in dezen heel heiligen graftempel. In het grafmonument zelve, van verguld gesneden hout, rust wie, vroeger Raden Pakoe genoemd, een heilige profeet en voorvechter was.

Van zijn lans werden twee krissen gesmeed. Een der krissen is, meen ik, verdwenen; de andere, eenmaal geroofd, werd hier, wederom teruggebracht. Het is een bijzondere eer, dat wij die kris mogen zien. Gehurkt, met vele semba's, ontsluit de bewaker van dit mauzoleum de grafpoort en haalt de kris te voorschijn uit een foedraal, en houdt haar, biddende, tegen zijn voorhoofd en vertoont ons het heilige wapen, en vertoont ons tevens het document, dat verzekert, door onze ambtenaren ondertekend, hoe deze kris werd geroofd en wederom terug gebracht. De kris zelve trof niet als een bijzonder wapen, maar het was de kris, die uit de lans van Soenân Giri gesmeed was.

Het wijdingsvolle kerkhof van Grissee, zoo elegisch schoon daar zich ontdekkende in de gouden gestreepte schaduw der palmladeren, schaduw, die wemelde over de fulpig bemoste graven, slechts door den tijd vernield en daarom niet meer hersteld - want de Tijd moet volgens Mòslemsche gedachte ge-eerbiedigd worden - was met den Giri-heuvel van kleur en stemming iets bijzonder indrukwekkends. Het was van eene groote poëzie, om te doordwalen en te bewonderen, en troostte mij voor het wel zeer weinige, dat wij vinden en weten van deze laatste tijden van Môdjôpahit, van deze eerste tijden des Islâms. Er is veel over Java geschreven, door Professor P.J. Veth tot W. Fruin-Mees toe, maar ons ontbreekt het gevoelig en dichtelijk geteekende beeld van de historie dezer epische landen, en ik meen, dat er voor den dichter-historie-schrijver onzer tijden in dezen nog alles te doen ligt. Java moet vooral door een dichter historiesch beschouwd kunnen worden, wil het nader gebracht worden tot de ziel dergenen, die ànders nog in haar belangstellen dan alleen om uit haar een klinkend fortuin te winnen. Onder Java's vorstenzonen zijn dichters, die het Hollandsch spreken en schrijven als Nederlanders: waarom zoû een hunner niet zich bezielde voelen om het òns altijd geheimzinnig blijvende land zijner voorvaderen, op te roepen tot dichtelijk historiesch beeld?

Bronnenstudie... o, die is wel gedaan en kan worden vervolmaakt, maar de Evocatie, waar bleef zij?

Ik heb mijn reis door Java voltooid. Morgen vertrekken wij naar Bali, dat zoo geheel anders is dan het moedereiland. Ik heb zeer veel moois gezien en herzien, en de herinneringen van vroeger waren als een schat, dien ik ontsloot en die mijzelf soms verbaasde en uit welks rijkdom ik hier en daar een lang verborgen juweel plots meende te zien opschitteren.

Maar dit was alleen voor mijzelf. Ten minste, nadenkend, meen ik in deze opstellen niet anders gegeven te hebben dan het relaas van de indrukken van een toerist, die niet van gevoel zou ontbloot zijn. Meer dan een causerie, werd, geloof ik, niet van mij verlangd. Er zijn 'gidsen' - niet veel - ; er zijn wetenschappelijke werken - nooit te veel, en wij, die geen geleerden zijn, zijn steeds onzen geleerden dankbaar -en de Evocatie... eenmaal zal zij komen!

Toerist, heb ik voor aanstaande toeristen geschreven. Meer is mijn pretentie niet.

Zijn Sumatra en Java een land voor toeristen? Het hangt er van af. De toerist, die hier komt, eische niet te veel van wat hij in Europa en elders misschien heeft leeren waardeeren en eischen als... comfort. Wegen wij kosten en comfort tegen elkander op, dan zal, om een oogenblik bij onze materialistische weegschaal stil te staan, de toerist met een ruime beurs, - wie anders waagt zich hier? - meesmuilen. Te Bandoeng zijn opgericht de 'East India Travel Tourist Offices' en de 'General Manager' is de heer J. Wennips, wiens energie en werklust zeker veel zal doen. (Hem werd verzocht te Singapore te komen om de ontvangst van den Prins van Wales te regelen, voorjaar '22.) Maar hij verhele zich niet, dat op toeristiesch gebied nog veel, zeer veel te doen is in deze landen. Behalve de hôtels, die ik de gelegenheid had lofrijk te kunnen vermelden, is de logeergelegenheid, vooral in de meeste pasangrahan's of ambtelijke rusthuizen, slecht. Daar tegenover staat, dat de oude gastvrijheid nog immer als onwrikbare traditie overeind staat. Ik wil hier herhalen, dat ik van ambtelijke zijde, van de hoofden van Gewestelijk Bestuur de meest hartelijk aangeboden

gastvrijheid heb mogen ontvangen. Nu eens als speciale perscorrespondent, dan weêr als 'kind van B.B.' - want dat heb ik toch zeer sterk gevoeld op Java, ook al dreef mijne roeping mij een andere richting uit. En voor die gastvrijheid der Rezidenten en hunne echtgenooten zeg ik nogmaals mijn innig gevoelden dank. Zij gaven mij steeds de gevraagde hulp en inlichtingen, en lieten zij zich, wat de eersten betreft, wel eens gaan in de intieme conversatie met, eindelijk! iemand, die géén ambtenaar, géén planter was, dan wisten zij wel, dat wat niet voor de pers bestemd was, ook niet in de pers zoû komen. Ten minste, ik hoop bescheiden te zijn gebleven.

Maar ik vergat mijn toerist, voor wien ik schreef. Ik wilde hem nog zeggen, dat er... drie pesten zijn in Nederlandsch Oost-Indië. Er is ten eerste de Pest - de gevreesde ziekte - maar een hygiëniesch levende Westerling is daar, zelfs zonder inenting, zoo goed als immuun tegen. Er is ten tweede de Pest der Hoonpers. Als de toerist dus iemand is, die min of meer bekend, beroemd, befaamd is, wordt hij zeker door deze pest ge-attaqueerd. Het is onvermijdelijk... 'Maar' troostte men mij, 'dat deelt ge met àlle uitstekende menschen, die hier op Java komen: wees dus gecompimenteerd met al de schimp-artikelen, die de pas van de schoolbanken weggelopen "redacteurs" in vele Indische persorganen - iedereen kan hier de namen dezer stichtelijke bladen zelve noemen - u om de ooren gooien.' 'Neêrhalen' is vooral een wellust van deze jongelingen en misschien leeren zij later wel begrijpen, dat het diplomatischer is, in deze tijden vooral: òp te houden wat nationalen rijkdom, ook intellectueelen, vormt, maar ons zelve te denigreeen op welke wijze ook, is altijd specifiek Hollandsch geweest.

De Derde Pest, o toerist? Het klimaat. Het is uw gezworen vijand. Pas op, pas heel erg op! Het klimaat is een veel gevaarlijker pest dan de Pest en de schimp-pers, want de eerste heb ik niet gehad, de tweede ben ik precies de zelfde, die ik was, zegevierend uitgetre-

den, maar de derde, die voelde ik dat mij iederen dag belaagde: sta, toerist, schrap tegen dit klimaat!

19

Wij zijn aan boord van de 'Both', kapitein Van der Worp. (K.P.M. = Koninklijke Paketvaart-Maatschappij.) Aan boord is met ons niemand anders dan Is. Israëls. Complete rust op de even deinende zee. Aan een speeltafel op dek poog ik te schrijven. Het is in den middag: in een wonderlijk zacht gedempt licht, dat uit zachte witte en grauwe wolken zeeft, glijden de berg-panorama's ter weerszijden van ons weg...

Stilte, stilte. Er zijn vele varkens aan boord; zij liggen gekneveld in doorzichtig gevlochten manden van bamboe; zij liggen daarginds en soms waait hun even euvele reuk naar het achterdek. Maar zij zijn stil: in stilte gaan zij hun lot tegemoet.

Stilte, stilte. Het landschap van palmboomen en bamboehuisjes heeft in dit licht, in deze stilte iets van plaat en prent, iets van vroeger: je denkt aan Paul en Virginie...

Maar zulke vergelijkingen zijn uit den boeze. Ik wil aan niets anders denken dan aan Bali, want wij komen van Bali, waar wij een week lang wondermooie dingen hebben gezien, van die dingen, waarnaar de toerist zich opmaakt.

Na Soerabaia, een vuile stad vol pretentie en zucht naar geld, is Bali een idylle. Een vreemde, Oostersche idylle van bizondere lijn en kleur. Laten wij vooral in haar niet denken aan andere idyllen, aan Theokritos of Vergilius. Bali is zichzelf. Bali is Bali en niets anders. Na den rommel van Soerabaia deze zee, deze palmen, deze vele poera's, - tempels - deze mooie, schilderachtige mensen. Deze Boeddhisten. De flamboyante wajang-poppenstijl hunner heiligdommen was mij een teleurstelling. Ik had te veel gehoord van Balische (niet Balineesche) bouwtrant en beeldhouwkunst. De gespleten poorten, puntig maar om den spleet

geknot, der tempelhoven, zijn sierlijk, maar het beeldhouwwerk dat poorten en tabernakels overlaadt is steeds dezelfde cauchemar van maskertronie en demonsch gedrocht. Van tempels kan men eigenlijk niet spreken. Het zijn tempelhoven, waarin open schrijnen en heilige huisjes. Soms staat er een verguld gestoelte binnen schrijn of heilig huisje. Hier daalt, onzichtbaar, het astrale wezen der godheid neêr op bepaalde dagen en uren. Aan dit astrale wezen wordt dan ge-offerd, de geur van bloemen en vruchten. Het zijn rijk versierde vrouwen, die dit doen, met een enkelen priester of pedanda. Deze offeringen zijn eigenlijk wel iets heel moois en aandoenlijks; ik zal ze u later beschrijven en pogen weêr te geven al hun zachten glans en vroomheid.

Langs de wegen, langs de sawah's, langs de poera's, langs de dessa's - die als kleine kratons wegduiken met laagdakkige huisjes achter muren van leem - beweegt het volk, gaan zij mijlen ver, dragen de vrouwen hare lasten, drijven naakte herdersjongens met een herdershoed van palmblad gevlochten, de zeer schoone gladharige, zachtoogige runderen. Het is, waar men heenblijkt, een schoonheid, die telkens wisselt. Ik wil deze kleuren en lijnen niet dadelijk zeggen, maar als ik ze later zeg, zullen zij altijd zijn die der idylle. Die van Oostersche herders en landbouwers, en dan die van offerende vrouwen en kinderen. Nauwelijks heeft iets van het moderne leven hier op afgegeven. Het is bijna nog geheel onvervalscht en gebleven zooals het in de Oudheid was. Eene Oudheid niet Grieksch of Romeinsch maar wel Aziatisch en even antiek als de beide anderen. Wie de Oudheid bemint, ook in haar Oostersch aspect, kan haar nòg voor zich zien in Bali.

Dit heeft mij getroost voor de teleurstelling de eigenlijke architectuur en sculptuur hier niet zoo mooi te vinden als ik gedacht had. Ik miste in deze Hindoe-sche kunst steeds de alles oplossende, verklarende, omhoogheffende figuur van de Boeddha. Het is een wondervol idee te bedenken, dat de nooit uitgebeelde godheid astraal neêrstrijkt binnen de tabernakels en, onzichtbaar, zich

voedt met geur en aroom. Maar dit idee doet de beeldhouwkunst blijven een gestolde nachtmerrie van booze reuzen met slaglanden en helsche duivels der wraak. Het zachte van dezen godsdienst is in de idee der onzichtbare goddelijkheid en in de allerliefste ceremoniën, die vrouwen verrichten; het wreede en kunstverdorrende is om het altijd terugkeerende duivelsche motief van booze reuzen en wraakdemonen. De kunstenaar heeft de eeuwen door, steeds meer uitgemunt in de afbeelding van het hemelsche dan van het helsche; de engelen van Fra-Angelico zijn wezens van het paradijs, aan wie wij gelooven; zijn duivelen bleven steeds grotesk en onbestaanbaar.

Toch doen in Bali de zoovele heiligdommen, langs weg en in dessah, om verweerde kleur en bemoste steen mooi aan, onder de hooge palmen en in de schaduw der reuze-waringins. Waringins zijn onder de boomen de patriarchen en anachoreten; zij bespiegelen met hun looverdommen de hemelen toe, maar telkens reiken hunne takwortelen, neêrvallende en weêr den grond zoekende, naar het aardsche.

In '17, tijdens de aardbeving, zijn vele van deze poera's, ten deele, ingestort. Zij worden hersteld en dit is het levende van deze toch niet groote kunst. Zij worden, op initiatief van den architect Mooyen weder opgericht en ik heb beeldhouwers aan het werk gezien, die, Brahmanen, als een vroom werk met hamer en beitel het paras-steen be-arbeiden en, ik geloof uit het hoofd de antieke motieven van het blad, arabesk en demonekop volgden; nu de steeds onzichtbare goden te eeren. Deze Brahmanen werden voor dit werk niet met geld betaald: terwijl zij werkten, dachten zij aan Mahabarata en Ramayana en doorleefden zij misschien de antieke epiek.

Is deze Hindoe-sche bouwkunst - de gespleten poort is het meest treffende monument - polychroom aangetint, dan is dit, vooral als het gisteren geschiedde, afschuwelijk en grof geel en blauw, maar de vocht taant dit spoedig tot zachtheid en het mos woekert weldadig over alles heen.

Vreemd doen de ingevatte borden en schoteltjes - soms staat zelfs een kristallen coupe op het dak - in de muren der heiligdommen: zijn het de borden, waarop offers werden geboden? De waardevolle borden - er was Delftsch bij - zijn verdwenen; borden en schoteltjes zijn nu meestal alle gebroken, verbrijzeld.

Dit is alles slordig, nooit onderhouden, in ruïne. Zij bouwen wel op, maar verzorgen nooit. De Oosterling schept, maar weet zelden zijn schepping met zorg te omringen. Heeft hij zijn werk gedaan, dan moeten goden het overige doen.

Wij zijn in Singaradja de gasten van rezident Damsté, die ons rondleidt en inlicht: hier is de verbrandplaats, waar de lijken op den brandstapel worden gelegd; hier zijn de heilige boomen, waaraan Yama, de vorst der onderwereld, de zielen spiëst en martelt.

En op deze bas-reliefs en op lijnwaad geschilderde friezen, zooals ook in het open raadhuys van den Pasar - zichtbaar den volke de gouden zetels der vorsten - onthullen zich wederom andere martelingen der Hel.

Heeft de gestorvene geen geld zich te doen verbranden - want vooral het doode-gastmaal den volke aangeboden is duur - dan wordt hij eerst begraven: later zal hij dan met tien anderen worden verbrand. En zijn asch wordt daarna verspreid over de zee. Over de branding heen wordt zij verspreid. De branding schuimt haar mede en weg, weêr over het land, weêr terug naar de diepe wateren. De asch mengt zich met zee en land, met water en aarde: het lichaam keert terug tot zijn oorsprong.

De stemming, die een dergelijke gedachte oproept, is over mij gekomen in den Poera Pondok-Batoe, die tempel, die daar op een heuvel ligt aan den weg langs de zee, en de zee met hare schuimende branding laag beneden ruischende, ruischende. Het was een laat grauwnamiddaguur. De riffen in zee geleken op den bouwtrant van poort en tempel: dezelfde flamboyante krulstijl! Een trap van steen geleidt naar den tempelhof, waar donkere, dicht-

bladige cambodja-boomen stonden. Voor een oud beeld - zeer zelden treft men zulk een Boeddha-achtig, misschien Hindoeïstisch beeld op deze plaatsen - lag een versch offer: een groot, viergevouwen pisang-blad waarin bloemen, tabak, sirihblad, iets van witte kalk, tusschen enkele ontbladerende cambodja-bloemen... In de laagte bruischte de branding der zee door de verder volkomene stilte...

Op eens gevoelde ik over mij komen het bewustzijn hoe geheel verschillend deze atmosfeer was van alles wat ik op Java, op Sumatra had gezien en gevoeld... Het was met niets van de groote Soenda-eilanden te vergelijken. Het was volstrekt eenig en anders, en het was... nog iets van Môdjôpahit, alsof wie eeuwen geleden gevlucht waren van Oost-Java voor de Moslemsche vanen, hierheen met zich hadden meêgenomen iets niet tastbaars en bijna niet zegbaars en dit vermengd met een weemoed om wat geweest was.

Zoo hing het daar, zoo zweefde het daar onder de schaduw der stille, groote bladeren met het lied van de blanke branding, dalende en rijzende beneden den weg tusschen de uitstekende riffen, wier gemartelde vormen als voorbeeld den bouwmeesters schenen gediend te hebben, die toch ook weêr gevolgd hadden de traditie hunner heiligdommen in het verlaten vaderland.

Zoo een stemming troost ook weêr voor de teleurstelling, waar ik reeds over sprak. En éénmaal over die teleurstelling heen, treft Bali om velerlei belangwekkende schoonheid.

Het waren altijd als plotse onverwachte tafereelen, als schilderijen uit Aziatische Oudheid. Bijvoorbeeld, dien avond, toen wij langs den weg de vrouwen zagen gaan, naakt het bovenlijf en als koninginnen dragende den offerkorf boven op het hoofd. Nauwelijks met de vingers reiken zij er heen. Zij gingen velen; tientallen van haar, de eene achter de andere, wiegelende heupen en armen, de jonge borsten vooruit en de korf, steeds in evenwicht, als een immense kroon op haar kruin. Die korven waren

met groote kunst volgeschikt met bloemen en met ooft. De pisangkammen - men spreekt van een 'kam' - sisir - pisangsstaken als een puntdiadeem er het eerst uit op en dan was zeer regelmatig alle andere ooft er boven uit, zeer hoog, gestapeld. Zoo gingen zij... Waarheen? Naar een poera - tempel - dichtbij. Het had geregend, dien dag, de avondschemering viel reeds. Honden blaften voor de tempeldeur, een zwijn snuffelde er door de modder. Het was het aardsche, dat zwijn en die leelijke gladakhonden, het afschuwelijkste, nijdigste hondentype, dat ik ooit heb ontmoet. Maar de fiere, vrome vrouwen, stegen uit de modder de tempeltrap op en schenen wandelende karyatiden. Binnen in den tempelhof was één enkele priester, de pedanda, hij de eenige man. En de vrouwen, op de offertafel, zetten hare korven neêr voor de òns leêge tabernakels op stijlen: voor de offeraarsters zelve zetelden daar reeds de astrale godenlichamen in de avondschemer en voedden zich met den aroom van het ooft, met den opwolkenden geur der sterk riekende bloemen...

En het was weêr die bizondere stemming: van de Aziatische Oudheid. Nergens toch op Sumatra, nergens op Java offeren de vrouwen met zooveel poëzie in tempels aan goden! Zij offeren nog wel eens uit Hindoe-istiesch getint bijgeloof, voor een enkel beeld, om zwanger te worden. Zij offeren er nergens zooals op Bali, uit diep doordringende vroomheid. De mannen, zij loopen er rond met hun vechthanen, geliefkoosd steeds in hun armen, maar de vrouwen en ook de kinderen, zijn vroom en offeren en bidden...

Het was een innig aandoend schouwspel, in den schemer, in die modder, tusschen het verderaf geblaf der nu weggejaagde honden, terwijl alleen het zwijn daar nog zoekende snuffelde.

Na drie dagen gezellig verblijf bij rezident Damsté gingen wij 'op den tuf'. Vijf dagen gingen wij op den tuf en den heer Minas - onthoudt, lezer, zijn naam! - komt de eer toe ons in die dagen met de auto op uitstekende wijze te hebben rondgeleid door het

eiland. Van het Noorden - Singaradja - naar het Zuiden, waar vooral Bali schilderachtig en eigenaardig zich den toerist vertoont, en dan naar het Westen: Karang-Assem en den boozen Batoer-berg. En het is vreemd hoe het Oosten van Bali dor is, onbewoond, onbezield, onbelangrijk. Terwijl al de volkrijkheid, bezieling, belangrijkheid zich concentreert in het weelderige Zuiden, in het strengere Westen.

De heer Minas is behalve eigenaar van een vleeschhouwerij en bioscoop te Singaradja, ook directeur zijner auto-verhuurderij en gids. Hij heeft al de waardeerbare kwaliteiten van zijn Armeniaansche ras. Wendt u vol vertrouwen tot hem, reist ge, toerist, rond door Bali!

20

In het vroege uur langs de Poera van Sangsit naar de badplaats van Tedja-Koela. Vreemd, zoo een vermoedelijk nog Môdjôpahitische badplaats: nissen waarin de mannen, andere nissen, waarin de vrouwen zich baden en sirammen. Terzijde, de badplaats voor paarden en buffels. Beeldhouwwerk aan nissen, en poorten en muren.

Het aanzicht van deze landen is steeds geheel anders dan op Java. De lange wegen gaan vaak onder veel schaduw langs de dessa's, maar liggen die op Java open zichtbaar, schilderachtige verwarring van bamboe-huisjes en zonne-doorgloeide kokosgaarden, in Bali zijn het als kleine kratons aan den weg, want lange, lage muren - gedroogde modder en die overstreken met wit of grijs en beteekend op kunstlooze wijze met rand en hoekmotief - sluiten de dorpen af. Iedere dessa heeft eigenlijk haar poera of heiligdom; iedere groote poeri - huis - heeft hare poera (heiligdom), en boven den muur is die zichtbaar met de tabernakeltjes der goden, de open, altijd leêge schrijntjes - tot er op het offerfeest voor de verbeelding de astrale godenlichamen dalen - en de pagodes, soms zeven-, soms negendakig, die er

terzijde van zich verheffen. En deze muren geven een beslotenheid aan het Balische leven, die zeer treffend is. Langs de wegen, langs de muren, vloeit dit echter, iederen dag zichtbaar, naar een passer: er is iederen dag wel ergens markt en deze mannen en vrouwen lopen, langzaam, rustig, steeds zonder haast, de vele kilometers af. Het zijn dan steeds de vrouwen, die in den morgen de lasten dragen, evengoed als zij in den avond de offerkorven dragen: het zijn dan steeds de mannen die zeer gesierd van kleederdracht, hun vechthaar in de armen mededragen. Nooit schijnen die vrouwen moede. Ook zijn zij meestal, trots de lange wandeling, gesierd in lange sleepende sarong van kleurig patroon, bloot het bovenlijf, bloemen in het haar. Maar ook de mannen, bovenlijf naakt, - dragen bloemen in het haar, meestal symmetriesch aan de ooren of ook in de plooiën van den hoofddoek: het zijn soms bloemen, soms bloemblaadjes. Het zijn een enkelen keer ook sigaretten, die zij zoo dragen.

Hanengevechten zijn wel geoorloofd, maar er moet eerst verlof voor worden gevraagd. En als men alle deze Balische mannen met hunne hanen, ze liefkoozende over de ruggen en opstaande staarten, verder niets doende, ziet gaan en gaan, eindeloos over den weg en terug, moet men wel aannemen, dat er ook wel hanengevecht wordt gehouden zonder verlof: waar zouden zij anders heen gaan? Ergens, op een geheime plaats, wordt zeker wel een hanengevecht even vlug geïmproviseerd: het gevecht zelve duurt enkele minuten - den hanen worden ijzeren sporen aan de pooten gebonden, boven de klauw en groote sommen worden ijlings in enkele oogenblikken verwed en steeds in rijksdaalders verhandeld. De klinkende rijksdaalder is de Balische standaardmunt.

Zoo gaat het onophoudelijk langs de wegen, die langs de als kratons ingeslotene dorpen voortschieten onder de auto. Des morgens naar de markt, of naar het stille hanengevecht; des middags, terug van de markt en van de sport, die rijksdaalders deed verliezen of winnen. Dan, in de dalende zon, worden de hanen eenigen

tijd onder kooien gezet vóór een tempel of op een dijk. Zij kakelen en kukelen hoog en laag, schor en schel. Zij staan daar onder hun koeroengans¹ als gladiatorenvogels, die hun zwaardspel dien dag bedreven en zegevierend overleefden. Hunne meesters, staande, hurkende, praten na over den kamp en de gelukkige of ongelukkige kansen, plukken een versche bloem en steken zich die met zorg achter het oor, in den hoofddoek. Als zij ras in zich hebben, zijn de naakte bovenlijven veelal breed en gespierd. Maar meer dan hun sawahs - kan het niet anders - bereiden opdat vrouw en kinderen die dan beplanten, doen zij niet en de rijksten hebben nog hunne menschen daarvoor.

Zij hebben soms vier, vijf vrouwen; dat kost hier weinig, een luttele bruidschat en hunne vrouwen zijn hunne dienaressen, slavinnen. Zij werken voor hare mannen, deze mooie vrouwen met de ranke figuren en de trotsche borsten, zij verdienen geld voor hen, men zegt op velerlei wijze. Ge-acht als zij niet worden, is er van moraliteit zelfs niet sprake. Zijn zij oud, dan sjouwen zij alleen nog maar, en dan geeft de onbedektheid van den boezem een onesthetischen aanblik.

Dit is, in de idylle, die Bali zoo dikwijls te zien geeft, als ge wilt, het stadsleven, minstens het dorpsleven. De lange wegen zijn er de boulevards en avenues van. De onophoudelijke flânerie ontrolt zich kilometers lang. Naar Den-Passar, naar het Zuiden zijn vooral treffend de zeer wijde amfitheaters der rijstvelden, die plotseling, de schaduw uit den weg, dan stijgen en stijgen in de zonnelucht tot de wolken toe. Zij zijn, op Java ook, altijd mooi, de spiegelende terrassen, maar op Bali zijn zij nog wijder uitgebogen als met de trappen van paleizen, nog hooger opgebouwd, als met eeregaanderijen, het eene boven het andere. Hier golven zij hoog van de pluimende padi, die wuift teêrgroen in den wind; daar nog niet beplant maar ruim overwaterd, spiegelen zij ter allerklaarste

1 Kooien.

hemel en bergen, blauwe bergmassa's, witte wolkmassa's weêr. En breiden zich uit tot den horizon, een wijd, grootsch landschap: amfitheater bij amfitheater. Beroemd is dan ook de Balische padi.

De idylle neemt hier een grootsche afmeting aan. Kleine kinderen, naakte knaapjes, drijven als overal de karbouwen den weg langs, maar de witte karbouwen treffen hier als bijzonder. Mooier nog is het Balische rund, dat hier werkt in de sawah voor den ploeg door de natte klonters, of in kleine kudde te grazen geleid wordt. Het is wel bijzonder mooi, dit dier; dit slanke stiertje, dat ranke koetje. Fijn is het ras, en toch krachtig; de gladde vacht is bruin, bijna goud soms; de kop beurt sierlijk aan den nek op, met de zoo zachte, lieve oogen tusschen vierkant front en vierkanten muil, en de lange staartkwast hangt over het scherp eirond afgeteekende, zeer blonde, soms witte achterdeel. De jonge runderen hebben zelfs iets van hertjes. Ik heb altijd een, misschien, vreemd zwak voor runderen, voor sterke stieren en goede moeder-koeien, maar een zoo mooi, elegant rund als het Balische, heb ik nog nergens gezien. 'Gewijd' als ik het Bengaalsche rund zag, is dit wondermooie dier echter niet. Wat het wel is, dat is het rund der idylle. Het is het poëtische rund der pastorale, en als het daar huppelt, sierlijk gratieus, weg voor de auto, opspringt den berm op, weg springt het veld in en dan weêr rustig den mooien kop naar ons wendt, kijk ik nog om, om het voor het laatst te bewonderen.

Eenden, met lange nekken, uitgerekt, zitten vreemd wijsgeerig bij elkaâr op de dijkjes der sawah's, tot de hoedster hen met lange staven waaraan de eigene pluimen wit en zwart, naar kooi toedrijft in dalende zon.

Het is vooral de tempel en de sawah en de kratondessa, die het Balische landschap aparte kleur geven en lijn, vooral omdat zij alle drie telkens langs uw gladden auto-weg opdoemen met hun wajang-architectuur, hun grootschheid, hun murengeheim. Dat herhaalt zich telkens weêr, als ook het markt-gaan zich telkens

herhaalt. Als ook de dragende, halfnaakte vrouwen; als ook de half naakte mannen met hun beminde hanen. Nu in de zon, hebben de vrouwen ter beschutting harer naakte borsten, donkere lappen gedrapeerd van links naar rechts aan de korven op hare hoofden en kijken zij boven die waaiende lappen uit. Al dit dragen en gaan en drapeeren en sleepen soms van lang kleed door licht stuivelend stof van den weg, is van een buitengewone, geheel natuurlijke bevalligheid, zwier en schoonheidslust. Al die houdingen, al die kleuren in zonbegin of zoneinde zijn ongelooflijk soms. De vrouwen dragen gele sarong, groene slendang-slip, en dan is er nog iets als een smalle blauwe gordel. Die kleuren, onbewust, completeeren elkander kleurig harmonieus. Een jonge man wandelt met een kersroode mantellap, vierkante kaïn, over zijn naakte schouders en met vuurroode hibiscusbloem aan zijn slapen. Azuurgazige sluiers van jonge meisjes zijn doorwemeld van zonstofatomen.

En naar die wondervolle gratie-figuren kijken wij, en kijken wij links en rechts, en je kan bijna niet bevroeden, dat zij levend realistisch daar over wegen, langs dessa-muren henen wandelen... Van modern leven heeft dit sierlijk lijnige en schitterend kleurige leven niets meê: alleen... soms zitten zij in een auto!

Zoo, langs deze straat- en landwegen vol schoone détails, zijn wij van Den-Passar gegaan door Kloenkoeng naar Karang-Assem. Toen terug en naar Kintamani. Wel, de namen zullen u niet dadelijk iets zeggen, maar onthoudt ze toch, o toekomstige toerist op Bali, want zij zijn de rustpunten van den auto-toer, die door Bali te maken is. Uit Den-Passar zelve bezochten wij den Poera Astrya, vroeger de voornaamste offerplaats der Balische vorsten, en wij troffen er die Brahmanen aan, die niet voor geld maar uit vroomheid er beitelde en beeldhouwden. Te Den-Passar is uw pasangrahan waar gij logeeren moet - stel uw eischen niet te hoog; te Kloenkoeng zult gij wederom - iets netter maar zonder veel accomodatie voor de maag - een pasangrahan vinden. Uw bed en uw tafel, wel, ze zijn in Bali steeds maar zoo-zoo. Het is jammer, dat de contrôleur-vrouwtjes zich niet meer deze

hôtelletjes aantrekken; het is eigenlijk hun moreele taak het oog er op te houden! Maar te Kloenkoeng is zelfs geen contrôleur meer...

Genoeg over deze kleine misère. Gelukkig is onze auto zóó goed en onze gids zóó volmaakt, dat wij vergeten, dat er in Kloenkoeng noch brood, noch vleesch, noch wijn was: alleen maar een beetje nassi-goreng (gebakken rijst). Driemaal per dag nassi-goreng! Poera's en altijd Poera's: tempels en immer tempels; hoogsteltige tabernakeltjes en negendakige pagodes. In muren vervat liggen zij altijd aan den weg. Sierlijk lasten-dragende vrouwen, hanen aan het hart prangende mannen. Hier zijn wederom aristocratische handwerkslieden: met zeer lange nagels aan de handen snijden hier eenige zonen van Ksatrya's - de tweede kaste in rang, na de eerste der Brahmanen - kleine idolen uit hout, meest gedrochtelijkheden - soms kleuren zij ze fel - Boeddha of godsgezicht wordt niet gebeeld: trouwens, hier heerscht meer Çiwaisme dan Boeddha-isme.

En toen hebben wij te Karang-Assem het paleis van den Stedehouder mogen zien, want dit is nog de ambtelijke naam van Goesti Bagoes Djilantik. Daar ik echter Karang-Assem geen stad of 'stede' vind en dit paleis geen paleis moet ik aan u overlaten hier meerdere interessante impressies op te doen dan mij mogelijk was. Het 'paleis' of liever het complex van eenige modderige hoven, vervallen open pendoppo's, afbrokkelende trapjes, open keukens, waar offerkoeken werden toebeleid - want er waren juist groote, godsdienstige feesten - dan kakelende kippen, blaffende gladakhonden, scheldende vrouwen, hun huilende kinderen: dit was alles te zamen zoo ontstemmend ònvorstelijk als men zich maar denken kan. Vreemd was in de open lucht, hoewel overdakt, een bed, met witte klamboe's en geheel overdekt in doeken en lijnwaad: op dat bed lag, sedert maanden reeds, een gebalsemd lijk, zeide men ons, van een vrouwelijke verwante van den Stedehouder: het wachtte om verbrand te worden.

Terug naar Kloenkoeng, en dan naar Kintamani. Nu onthoudt ge de namen wel; trouwens niemand minder dan Clemenceau heeft deze route genomen en te Kintamani overnacht (1500 meter). De koude plek in het midden der winden op het Balische hooggebergte, tusschen Tjatoer-, Batoer-, Abang- en Ajoeng-bergen. Wijd uitzicht over de bergvervluchtigingen heen tot aan de zee, tot aan de Noesa-Penida, het boeven-eiland, eenmaal een duchtige piraterij. Maar het interessante punt om naar te kijken en naar te gaan is de Batoer-berg. Hij werkt vervaarlijk, een dikke, zwartgrauwe rookkolom kronkelt zich uit zijn gespleten flank. Zijn donder rommelt en soms beeft de aarde hier, de hoge aarde van Kintamani. Dan is de mandoer van de pasanggrahan bang en wil weg en wil naar beneden. Want hij toeft hier eenzaam, zoo er geen ambtenaar of toerist bij hem vertoeft en de goden zijn boos en openbaren dat door het gebrul van den Batoer.

Daar ligt hij, dreigende, vlakbij. Ge denkt hem zoo even op te gaan om nieuwsgierig te turen in zijn gebarstene flank. Maar zoo gemakkelijk laat hij zich niet benaderen; zeer vermoeiend is de tocht en aan de brandende lava verliest ge uw schoenen ten offer. Daar ligt hij en het meer ligt op een lager plan maar niet zoo laag als vallei en dorpje. Ge denkt u den Batoer uitbarstende; in die catastrofe zoû het meer zich van dat lagere maar nog hoge plan kunnen uitgieten eenvoudig als een wijde kom, die kantelen zoû, in dorp en vallei. Maar de goden behoeden, schijnt het, de valleibewoners, die daar vreesloos aan den voet van den berg wonen. Want toen de berg eens uitbarstte en de brandende stroom lava zich weg baande naar omlaag, bleef de verderf-aanbrengende vloed stil staan, vlak bij het dorp, daar ter plaatse waar nu uit dankbaarheid de poera - het heiligdom - zich uitteekent.

21

Indien ik mijn mooiste indrukken van Bali wil te boek stellen, mag ik niet vergeten den Dans, dien wij 's avonds zagen dansen

door twee meisjes, heel jong, als godinnetjes gekleed, als kleine, fijne dewi, in hare gouden kaïns en slendangs met de groote, driepuntige mijterkroon. Het waren kinderen van dertien, veertien jaar misschien - op lateren leeftijd dansen de meisjes niet meer - en zij mimeerden in haar dans een hartstochtelijk drama van ik weet niet welke emoties vol wraak en toorn; de eene ten minste hield bijna steeds haar gezichtje verwrongen in hevige passie; de andere - was zij eene medeminnares? - mimeerde bijna smeekend terug; wat de dalang verklaarde, begreep ik niet; nu en dan scheen het mij toe, dat hij de stem der demonen nadeed; de gamelan was zeer expressief. Het was geheel anders dan wat wij gezien hadden te Solo; trouwens, daar was het de hofdans; hier in Bali was het vooral berekend om het volk mede te doen leven in eene legende, die wel van goden en duivels en prinsessen scheen, maar toch zeer bewegend moest werken op de volksziel. De antieken hadden het 'statariesch' en het 'motoriesch' tooneelspel, het statige en het bewogene; mag ik deze zelfde expressies gebruiken om deze beide dansen te kenmerken, dan zou ik zeggen: de hofdans der bedojo's te Solo was statariesch - zelfs het malle pistoolschot was statiglijk, - de dans van toorn en wraak der beide Balische meisjes was motoriesch. Wat ook zeer trof, was dat deze dans - trouwens de Solosche evenmin - ook maar eenigszins wellustig was; het was, trots den hartstocht, die meer van gemoed dan van zinnen was, zeer kuisch en waardig en hoog, en deze beide kleine, jeugdige danseressen waren artisten bewonderenswaardig om haar kunst, waarin zij een climax wisten te leggen, die verbaasde.

Misschien zijn deze danseressen eigenlijk nog halve slavinnen. Zoo jeugdig reeds, zijn zij, trots aanleg en kunstgevoel, moeten worden gedrild, en strengelijk, door haar meester om niet het woord 'eigenaar' te noemen. De Balische vrouw heeft geen benijdenswaardige positie. Zij blijft, al is slavernij afgeschaft, de voor bruidschat gekochte slavin haars mans. Zij werkt voor hem, zij zwoegt voor hem; liever trouwt zij een Chinees, liever is zij de

huishoudster van een Europeaan, dan dat zij aan een man van haar eigen land wordt toegewezen. Maar zij heeft een oogenblik, dat zij zegeviert in schoonheid en belangrijkheid. En dit oogenblik is als zij ter offerande opgaat naar een poera - tempel -, als zij de Sembaja Dewa - het offer den goden gewijd - gaat volbrengen.

Wij hebben het - na het eenmaal in een kleinen tempel gezien te hebben in modder en schemering - onverwachts wedergezien in een tempel van grooten rijkdom en in stralenden zonneschijn. En het contrast was van groote schoonheid. Het was ook van groote reinheid, want op een dergelijk oogenblik moesten de tempelhoven gereinigd zijn van alle vuilnis en de onreine honden waren geweerd. Langs den weg gingen de gesierde vrouwen - sleepende kaïns, doorzichtige slendangs om trotsche borsten, wiegende tred, en op het hoofd de sierlijk geschikte offerkorven vol ooft en bloemen. Zij gingen de hooge, gebeeldhouwde trap op, in edele theorie. Er waren geen mannen bij, wel jeugdige meiskens en knapen, en allen waren in statie gekleed, bloemen in haarwring, aan hoofddoek en oor, en het goud, doorweven en gedrukt op lijnwaad en zijde, schitterde te allerwege. En de vrouwen zegevierden. Nooit zijn zij zoo schoon als in deze vroomheid. Nooit zijn zij zoo waardig als plaatsende hare offerkorven voor het aangezicht der onzichtbare goden op de lange offertafels. Slechts één man - de pedanda, de priester - ging tusschen hen door. Er was gewijd water, waarop bloemen dreven. Maar behalve de priester was er ook ééne priesteres - een jeugdige vrouw - en geknield voor de goden - bedenk, dat zij immer onzichtbaar zijn, ofschoon zij daar geacht worden te zetelen in de leêge tabernakels, achter de offertafels - bad zij, zong zij, bewoog zij de altaarschel, sprenkelde zij met een bloem het wijwater over de offeringen van bloemen en ooft en koeken - wat sierlijke offerkoeken! - en gebak en zelfs gebrad, en tikte dan de offerbloem weg voor zich uit met een allersierlijkst gebaar. En het geheel was volstrekt antiek en op dat antieke oogenblik zegevierde de Balische vrouw voor het aangezicht harer goden. Zegevierde deze priesteres met

alle de andere vrouwen en heel jonge meiskens - en knaapkens ook - die met haar mede knielden. Neen, hier moeten geen zendelingen iets aan willen veranderen of verbeteren. Dit gevoelvolle, gelukkige, heidensche oogenblik moet deze offerende en biddende vrouwen troosten voor àl de ellende harer sekse - men ziet het aan de vrome uitdrukking harer gezichten, aan hare zachte oogen - en hebben de mannen dan hunne hanen en hanegevechten... deze vrouwen hebben hare offerande, haar gebed en haar stil, in statie en praal omringd, gelukkig oogenblik voor het aangezicht harer onzichtbare, maar onbetwifelbaar ginds aanwezige goden.

Midden in Bali, bij Goenoeng Kawi, bijna ontoegankelijk, want slechts te bereiken door de sawah-terrassen af te dalen en dan te dringen door een in rotssteen uitgehouwen vierkant poortje, ligt het - door Rezident Damsté ontdekte - Hindoe-klooster. Het is moeilijk te vinden. De oppasser van Contrôleur Haga, van Gianjar, zal ons vergezellen. Een zee van zonneschijn dien stralenden morgen. In draagstoel tusschen de glinsterende spiegels der sawah-terrassen den keienweg omlaag. De draagstoel tuimelt bijna; de mannen tuimelen. Het poortje, het geheimzinnige poortje door. Een verholenheid, dat Hindoesch heiligdom, die eeuwenoude kloosterruïne, midden in Bali en geheel uitgehouwen in de beide rotsmassa's, die een rivier, de Pekrisan, doorsnijdt. Een diep, geheimzinnig dal, een gewijde plaats, vermoedelijk nooit anders toegankelijk geweest, dan door dat poortje. Nu weeft zich de mysterieuze stemming met den binnenvloeienden zonneschijn in dit gewijde dal, tusschen alle de ruischende watervallen, die het geleide water der sawah's omrond neêr doet storten. Een muziek van water. Zingend water, dat de sawah's afklatert; bruischend water, dat de rivier tusschen de rotsblokken voortstuwt.

Ter eene zijde van de rivier vier in het rotssteen uitgehouwen, groote monumentale grafgesteenten. Ten minste, het schijnen grafgesteenten. Van Koningen? Wie weet het. Alles is hier raad-

sel. Weinig is te weten van deze heilige plaats, trots eenig Sanskrietachtig opschrift. Veel is hier te raden, nog meer te vermoeden. Aan de andere zijde van de rivier vijf dezer tjandi's of kolossale sepulkers. Bijna Egyptiesch van bouwtrant maar Hindoesch van stijl. Geen beeldhouwwerk. Streng eenvoud. Waarom die sleuven onder die kolossale sarkofagen? Wie, wat bevatten zij en wat werd gegoten door die sleuven? Of waren het geheime gangen naar binnen?

Vermoedelijk niet. Maar wij weten niets. Zijn dit kleine offertafels, deze vierkante met rondten voorziene steenen...?

Maar hier terzijde is een tufsteen uitgehouwen... een klooster. Cellen, kleinere, grootere, voor kluizenaren of voor bewakers dezer Koningsgraven? Dit was vermoedelijk een vijver; bloeide de lotos hier?

Wij weten van niets. Maar zulke plekken, die gewijd zijn geworden aan vrome gevoelens en eeredienst aan goden of koningen - in de Oudheid aan elkander verwant - boeien mij zoo, dat ik, hier, in dit afgesloten dal, nauwelijks mij los kan rukken van deze betoovering. Ginds rusten de tandoe(draagstoel)-dragers. Ginds zwemmen zij, spelende in het water. En ik zit op een stuk rots bij het klooster, bij wat eenmaal een klooster schijnbaar of blijkbaar geweest is, en achter mij en voor mij rijzen de kolossale, in den berg uitgehouwen sarkofagen, en om mij rijzen de sawahs den zonnehemel toe en ruischen de honderden watervallen. Tusschen groen en goud en blauw, van padi en zon en water, geheimzinnigt onder een hooge lucht, de gewijde plek die ik ben komen zien, en waarvan ik niets weet, dan wat ik raden en aanzweemen kan. En het is genoeg om te beseffen, dat ons heden niet meer is dan een ademtocht in den Tijd. Want dit alles was eenmaal het Heden en het is nu niets meer dan een ongeweten Verleden.

En onder het Hindoesche Verleden schuilt nog ouder, nog antieker, de veelvuldige Legende. De legende van Keboe-Soewa, den reus, den slokop, die te sterk was en zijn ouders arm at, zoodat zijn

vader zich van hem wilde ontdoen. En een waringin ten deele liet omhakken, opdat, zoo de te sterke zoon, voorbij ging, hij door den omvergeduwden boom verpletterd zoû worden. Maar Keboe-Soewa ving eenvoudig den over hem pletterenden reuzenboom in beide armen als een riethalm op en slingerde hem in de lucht weg. Toch mocht hij niet terug in het ouderlijk huis, en sedert zwierf hij door Bali en werd er de bouwheer der antiekste tempels, en met zijn sterke nagels sculpteerde en cizeleerde de artistieke reus er het poreuse steen en was hij de eerste, die de demonische en gedrochtelijke motieven uitvond, die sedert altijd gebleven zijn als de versiering der Balische poera's. En dan de legende van dien anderen reus met de slaglanden, Begawa Kasisapan, die Dewi Danoe huwde, de godin van het Batoer-meer, dat daar als een hooge, breekbare spiegel ligt boven de vallei. Zij openbaarde zich als een glans aan haar vervaarlijken minnaar en hare stralende zachtheid overheerschte zijn ruwe barbaarschheid en hun zoon was de trotsche Masa-Danawa, dat is de Reus uit Glans geboren, en zoo trotsch was hij, dat alleen aan hem geofferd mocht worden en niet meer aan de goden. Toovenaar was hij en op zijn bevel bloeiden de kapok-boomen van lange kaïns en kleurige sarongs, en de padihalmen hingen zwaar van ketoepats: dat is de in ruitvormig gevlochten kokosblad gekookte rijst. Maar de verontwaardigde goden, die noode hunne offers misten, verlieten Bali en trokken naar het midden van Java en zetelden daar op de bergen en strijd ontbrandde tusschen de goden en den trotschen zoon van de glanzende waternimf en natuurlijk werd hij, trots zijn leger van toovenaars en demonen, verslagen, omdat in die tijden de goden altijd zegevierden...

Aan boord van de Both, op de, terugreis - ginds liggen op elkaâr de geknevelde varkens en reizen, zoo stil, hun lot tegemoet! - las ik nog deze legenden over, als ik Ma-Patimah zie verschijnen. Zij verkoopt nu hare Balische, gouddoorweven stoffen, maar eenmaal was zij een der vrouwen van den kroonprins van Bali. En toen deze stierf, zoû zij met alle zijne andere vrouwen, moeten

worden mede verbrand, ten offer aan den doode. Dan zoû zij, dan zouden alle andere vrouwen de voeten worden geboeid, eerst met koorden en daarna met bloemen-ketenen en dan zouden zij allen van af een hoog verheven plank boven den brandstapel van den doode bij gamelan-slag en hymne-zang roepende: Ik kom! Ik kom o Heer en Meester... door een wiegeling van de plank worden gestort in het laaiende vuur. Een zware steen zoû haar de ombloemde geboeide voeten bezwaren, opdat zij loodrecht vallen zouden in het vuur en niet ter zijde van de naar haar toe lekkende vlammen.

In de omwaakte poeri (paleis) wachtte Ma-Patimah (zij heette naar haar dochttertje) haar lot af met hare gezellinnen. Zij had toegestemd in den vuurdood omdat te weigeren schande zoû werpen op hare ouders. Maar den nacht vóór de plechtigheid kreeg zij het leven te lief en... wist te ontsnappen, de muren der poeri over en... zeventien gezellinnen, die mede verbrand zouden worden, vluchtten met haar. Zij vluchtte, Ma-Patimah, van Kloengkoeng naar Singaradja en smeekte om hulp bij het Nederlandsch bestuur aldaar. Zij was veilig...

Sedert werd de wreede adat der weduwverbranding afgeschaft. Ma-Patimah is geene radja-vrouw meer, maar verkoopt hare mooie stoffen en met ons mede en met de varkens reisde zij op de Both naar Soerabaia om daar eens - er werd een Amerikaansch stoomschip verwacht met vele kooplustige passagiers - haar slag te slaan, zoo zij vermocht. Nooit had zij in de poeri van den kroonprins van Bali ooit gedacht, nog eens op rijperen leeftijd een eerbare koopvrouw te worden!

22

Nederlandsch-Indië is op verschillende wijzen te zien en een evocatie van onze koloniën voor het Westersch oog is te doen van velerlei standpunt. Er is den toeschouwer te voeren naar het

standpunt van den ambtenaar, den militair, den planter, den handelsman, den zendeling, naar dat van den beminnaar der natuur en kunst, naar dat van den toerist, naar dat van den gepensioneerde; misschien wel naar tien meerdere standpunten. Maar van welk standpunt men Indië beschouwt, steeds treft den toeschouwer, zoo hij eenige gevoeligheid heeft, het bijna mystiesch wijde en reusachtige dezer wereld van het Oosten, die een klein Westersch land tot nu toe overheerschte. Over die 'overheersching' moge men dezer dagen denken als men wil volgens meer of minder nieuwerwetsche wijze; het woord moge voor onze nieuwe mentaliteit een onaangename klank hebben, die moderne regeerings-diplomatie liever niet doet doorklinken, de 'overheersching' is tot nu toe een feit, dat niet weg te cijferen is. En de overheerschers zijn bij de sedert eeuwen overheerschte rassen niet zoo gehaat als overheerschers meestal zijn. Dit komt omdat wij van den beginne af een regeeringsstelsel schijnen gevolgd te hebben dat langen tijd juist is gebleken, al is het nu verouderd, zooals alle stelsels verouderen.

De tijden veranderen, plotseling, sneller dan vroeger. Nieuwe idealen woeien uit heftig bewogen Europa over. De autonomie van Insulinde is niet meer dan een kwestie van tijd. Er is iets zeer sympathieks in, dat de Inlander van rang, tegenwoordig bijna steeds een man is, die belang stelt in onze Westersche cultuur. Bijna alle regenten spreken bijna geheel zuiver Hollandsch; een Hollandsch sprekende regent was, twintig jaar geleden, een uitzondering. Er is niettegenstaande het rasverschil, dat zoo lang de onoverkomelijke kloof scheen, een toenadering van sympathie tusschen Oostersch en Westersch element. De ontvoogde Regent, de inlandsche zelfbestuurder die op eigen been en zal moeten staan, heeft reeds hier en daar verrassend succes te boeken. Hoe de nieuwe toestanden zich ontwikkelen zullen, is niet te voorzien. In deze landen kan alles reusachtig zich openbaren en blijken van stille mystiek doortrokken te zijn. De nieuwe toestanden zijn als het landschap zelve; als de wijde perspectieven van deze glooiende

bergverschieten tusschen vulkanen, die nóg zullen uitbarsten en bergen, die voor eeuwig uitgelaaid liggen.

In deze dagen van malaise en kritiek fmancieelen toestand hebben vooral handelsman en planter hun moeilijk oogenblik te doorworstelen. Maar vermoedelijk is er voor beiden een hoopvoller toekomst in het verschiet. Den grootsten weemoed echter geeft de nieuwe tijd, of hij hem beschouwt in het licht der nieuwe idealen, of in de schemering der nog niet uitgeziekte malaise, aan... den ambtenaar; ik doel vooral op den ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur.

Zijn betrekking is tijden lang een bijzonder mooie geweest. De ideale betrekking van den man, die er niet aan dacht rijk te worden - geld was niet bepaald voor hem weggelegd - maar die den drang in zich voelde te werken, te scheppen, te vervolmaken en dus... te heerschen. Het gehate woord klinkt onweêrhoudbaar door. Eenmaal was de ambtenaar B.B., de hoofdambtenaar vooral, assistent-rezident, of rezident, een heerscher, zoo hij een persoonlijkheid was. Hij was vaak een goede heerscher, een heerscher die dienaar kon zijn van zijn land en zijn ideaal, al zoû hij zich in zijn gewest tot een autocraat ontwikkelen. De Bureaucratie te Weltevreden of Buitenzorg was wel eens een stille ergernis den man, die doèn moest en handelen, maar wist hij zijn wil door te zetten, dan smaakte hij de voldoening van zich te gevoelen een koning in zijn werkelijk niet klein rijk! Vergelijk maar eens een residentie op Java op de kaart met de oppervlakte van het vaderlandsch grondgebied.

Een dergelijke loopbaan van macht, niet zonder gevaar, eischte tevens supérieure krachten. In de geschiedenis van ons B.B., zijn de superieure residenten eerder regel, waren de middelmatigheden de minderheid. De superieure rezident had met liefde de hiërarchie doorloopen. Als aspirant-contrôleur reeds kweekte hij in de frischheid zijner voortvarendheid de deugd der zelfbeheersching,

deugd, die hem voorbereidde later te heerschen over anderen. Als contrôleur B.B. moest hij dadelijk 'iemand' zijn. In zijn ressort moest hij zonder besluiteloosheid tevens groote tact be-oefenen met wie niet zijn rasgenooten waren, met inlandsche ambtenaren, van kampong- en dessa-hoofden tot wedono's en pati's. Hij moest zijn een heerscher-in-spé èn een diplomaat. Zonder een groote innerlijke en aangeboren beschaving kwam hij er niet. Jong, moest hij zich reeds voorbereiden een vader te worden in geestelijken zin; werd hij assistent-rezident, dan wàs hij die geestelijke vader. Liefde werd in hem vereischt voor land en volk, waar tusschen hij zijn loopbaan zocht, en die 'loopbaan' zoû hij niet alleen beschouwen als een 'baantje'. Rijk zoû het 'baantje' hem nimmer maken! De stopflesschen met klontjes suiker en een of twee paar groote brillianten, waarvan in vroeger jaren de legende wel eens verhaalde, dat zij aan ambtenaarsvrouwen werden ten geschenke gegeven, zijn werkelijk alleen een pittoresk detail om minder ideale toestanden des verledens te illustreeren, en behooren reeds lang tot een ante-diluviaansch tijdperk en het rijk der Uitzonderingen.

De ambtenaar B.B. - ook de jongere - moest een ander levensideaal hebben dan geld. Hij moest er levensvreugde in hebben, te zorgen, te doen tieren en voortbloeien, te doen weligen en weelderen. Zijn belooning zoû alleen deze zijn: zich bewust te worden iemand te zijn en iets te doen, niet alleen voor zich, vooral voor anderen en in wijden kring. Deze kring is de laatste jaren zéér wijd geworden en dit is te wijten aan Koning Auto. Vroeger had de contrôleur in niet zoo wijd ressort geen auto. Had hij alleen bendie of rijpaard. Ging hij voor tien dagen of langer op tournée, en voelde zich gelukkig op zijn paard, in zijn karretje, gelukkig, al had hij zijn jonge vrouw en kindje achtergelaten. In het heele geval zat iets gemoedelijks. Hij kende ieder huisje in iedere kampong, ieder rijstveld, iederen boom. Zat hij, gedurende die avonden zijner tournée in de pasanggrahan en had hij de aantekeningen van zijn rapport bijgewerkt, dan vond hij wel gelegen-

heid den wedono bij zich te noodigen, praatte met hem vertrouwelijik en leerde vele dingen. Nu vliegt zijn auto het district zoo snel door, dat hij nauwelijks naam, gezicht, persoonlijkheid der ondergeschikte Inlandsche hoofden onthoudt en kent.

Wat kon - wat kan hij nog, maar weldra dreigt het uit te zijn - de assistent-rezident niet doen voor allen over wie hij vadert. Zoo hij een maandelijksche koempoelan uitschreef voor alle mindere Javaansche ambtenaren, pati, wedono, assistent-wedono, dessahoofden, - geheel de hiërarchie waarvoor de Inlander, vooral de Javaan, zéér voelt in zijn ingeboren aristocratie - was het hem mogelijk alle zaken, moeilijkheden, geschillen te bepraten, te vereffenen, op te lossen. Hij was na zulk eene bespreking - late zij een paar uur hebben geduurd - de middelaar tusschen die allen en den Regent en den Rezident; de Regent, dien de inboorling steeds hoog vereert als den afstammeling en het toch nog wel bijna erfelijke hoofd zijner geboortegronden, en de Rezident, de onmiddellijke vertegenwoordiger en uitvoerder van het Nederlandsch gezag.

Ik heb altijd iets moois gevonden in deze opgaande lijn, in deze hiërarchische traditie. Het was misschien omdat ik, als kunstenaar oog heb en liefde kweek voor harmonie en rythme, en dat ik in deze wijze van regeeren, van dienen en heersenen beiden - want ieder dezer ambtelijke bestuursmannen bleef een dienaar van een hooger gezag - dat rythme en die harmonie meende aan te treffen. Maar niet iedere ambtenaar is een kunstenaar en daarom doet het mij zoo een genoegen als ik uit hun monden vaak hoor, dat mijne opvatting ook de hunne is en niet alleen die van een onpraktieschen en dichterlijken litterator. Als ik uit hunne monden hoor wat ik zelve mij dacht: dat Maleier, Soendanees, Javaan door hunne beschouwende, ietwat op één punt starende mentaliteit geene initiatief-nemers zijn, die er tegen op zien verantwoordelijkheid te dragen. Dat zij het drijven hunner enkele veel vooruitstrevende leiders eigenlijik met huiverende antipathie beschouwen. Dat communisme voor hen een woord en een raadsel bleef

en een Westersche hersenschim, die zij niet waardeeren omdat een instinct hen heeft doordrongen van de eenvoudige waarheid, dat gelijkheid nooit was en nooit zijn kan. Naast de waringin schiet broos de rietstengel en de mier krimpt samen onder des tijgers klauw. Met een semba, hormat te bewijzen aan wie hooger staat is even natuurlijk als dat de rietstengel nijgt voor de waringin. Schaf semba en hormat af, goed, de inboorling schikt zich in dit voorschrift, maar in zijn hart keurt hij den maatregel af en begrijpt dien niet en zal dien nooit begrijpen, al leggen enkele geestdrijvers, in zijn midden, hem uit, dat hij precies een mensch is als de Soenân van Solo. Hij voelt het heelemaal niet zoo. Zijn vorsten stammen af van godheden en helden, die bij de wajang-spelen de dalang hem toont; en den Europeeschen overheerscher die het weet en voor hem doet, blijft hij, ter zijde, toch eeren. Schreeuwt hij brutaal mede met de nieuwe massa, of wat massa zich noemen wil, het is alleen uiterlijke overmoed; komt hij tot zichzelf, dan betreurt hij den tijd van vroeger. En den pajong, door Gouverneur-Generaal van Heutsz afgeschaft, wenscht hij, is de ambtenaar, wien die eertijds boven het hoofd werd gehouden, hem sympathiek, terug.

Eenige dingen van vroeger, eenige dingen van nu. De tijden veranderen; de reorganisatie gaat voort. De fatale drang zal veel verbetering inhouden; hoe kan het anders? De meer en meer intellectueele Regenten zullen meer en meer zelven regeeren. De contrôleur - den laatsten tijd werd hij niet meer zoo kieskeurig gekozen als eertijds na een moeilijk vergelijkend examen en na een beproeving zijner moreele kwaliteiten - de contrôleur zal in de toekomst worden uitgeschakeld. De assistent-rezident zal meer een algemeen contrôleur worden, om het zoo te noemen, dan de Europeesche pleegvader van destijds blijven. De innige banden zullen losser worden.

Het is mogelijk, dat dit alles ten voordeele zal zijn van een nieuwe bloeiende toekomst vol zelfstandigheid. Wat ik alleen maar wilde

aanwijzen is, dat er weemoed is, - meer dan van eenig ander standpunt - van het standpunt van den ambtenaar van B.B. die zich de dagen van vroeger herinnert. En dat het met de bekoring van deze in verledene jaren den energieke Hollander lokkende en loonnende betrekking - al was er geen geld mee te verdienen - grootendeels gedaan is.

Ten minste, als ik dit, als outsider, waag te opperen, zijn allen het met mij eens.

23

Op het punt ons Indië te verlaten, vraag ik mij af: is de Maleier, is de Javaan in den loop der jaren door evolutie en wereldgebeurtenis anders geworden? Misschien wel, maar, op een enkele uitzondering, meen ik, héél oppervlakkig. Oorlog en revolutie in Europa hebben hem wel wijde, vreemde perspectieven ge-opend: hij heeft iets in zich voelen trillen - was het vrees voor mogelijk onrecht, dat hij reeds jaren geleden zoû hebben, verwachting van een voor hem niet uit te zeggen en niet te verbeelden schooner toekomst? Maar toen is de rustige peinzing weêr over zijn geest neêrgezonden en meende hij weder, dat Allah het maar voor hem weten moest. Deze menschen hebben immers zulk een van de onze geheel verschillende ziel en geest. De droom van het leven houdt hen gevangen en zij zijn te gelukkig in die gevangenschap om in het diepst van zich iets anders te wenschen.

Oppervlakkigweg is een zekere Europeanizeering hun wel aangenaam maar vooral voor hunne ijdelheid. Te loopen of droomend te zitten in een wit jasje van goeden snit, getailleerd met een strak, stijf, half militair kraagje - hèt model tegenwoordig voor ieder, wie of wat hij ook zij - en dit jasje te dragen boven hun kaïn, met fluweel of zijden kalotje op het korte haar, dit is voor de meesten het ideaal. Zoo zitten zij iederen avond in de bioscoop en kijken naar de wegtrillende cow-boys en Charlie Chaplin en meenen beschaafd en Westersch te doen.

Voelen zij werkelijk iets voor gruweldrama en laag komieke klucht? Ik weet het niet. Misschien sluimert slechts onbewust hun ingeboren, maar nooit overdacht en nooit bewust geworden schoonheidsgevoel in hunne, het leven zooals het zich voordoet en wordt, aannemende, zielen. Van een ras, dat in fysieke schoonheid steeds onderdeed voor het Kaukasische, vooral waar zich dit openbaarde in den antieken Helleen, bleef toch steeds in den Inlander de ingeboren gratie, de in hunne vrouwen treffende bevalligheid en tevens in alles wat hij bouwde, weefde, werkte, smeedde, vlocht een groote innige schoonheid. Van een Menang-Kabausch huis met zes dakpunten en drie rijkelijk versierde padischuren, tot een Javaansche mand of korf van een palmbiad even vluchtig en voor efemeer gebruik gevlochten, is die schoonheid wondervol treffend. En menschen, die zoo bouwen, weven en vlechten kunnen, trekken 's avonds op naar de bioscoop, naar wat deze in de meeste gevallen geworden is: een duizenden kilometer lange bederving van allen goeden smaak en fijner gevoel. De kruiers kleeden zich als cow-boys en dragen de portretten van Douglas Fairbanks als medaillons op hun petten. Analyzeer, zoo ge kunt, deze psychische tegenstrijdigheid. Maar werkelijk en ernstig zich den Europeeschen geest willen eigen maken, kan ik in deze rage niet zien, evenmin als ik in het getailleerde jasje kan zien den wil gelijk te worden aan den Europeaan.

Kan de eigenlijke essentie onzer cultuur wel tot hunne ziel doordringen? Ik geloof evenmin, als wat diep in hen sluimert, en somtijds opwaakt, ons begrijpelijk kan worden. De aarde is klein; de rassen, die uit haar ontsproten zijn, zijn te tellen, maar de schakecringen dier rassen, die deze kleine aarde bevolken, zijn duizenden en blijven geheimenis, die van het eene voor het andere ras. Evenmin als de Inlander ooit geheel zal kunnen begrijpen wat en waarom wij liefhebben en bewonderen, waarheen wij streven en verlangen, kunnen wij Westerlingen begrijpen wat er in den Oosterling omgaat, wat hij verlangt, waarheen hij streeft en wat zijn levensideaal is, zoo dat hem omlijnd voor oogen mocht

rijzen. Het is daarom zoo onbegrijpelijk, dat de moderne ethici werkelijk meenen dat onze Westersche idealen ook de hunne zouden zijn en de verwezenlijking er van ook hun het gedroomde geluk zoude geven. Deze menschen verlangen geheel andere dingen dan een Europeesche arbeider thans begeert. Zij blijven kinderlijk en traditioneel, en wie onder hen het volk uitmaken zijn tot dienen geboren en tot vereeren van wie uit hunne antieke geslachten stammen. Wij zelven blijven voor hen slechts indringers, die zij met meer of minder bewuste filozofie dulden.

En in deze kinderlijke en traditioneel gekenmerkte ziel sluimert en waakt soms op iets wat den Westerling bijna steeds vreemd is en een raadsel, dat hij bruut ontkent, zoo hij geen fijner aanvoelingsvermogen bezit: een Occulte Kracht. Die kracht moge meestal meer sluimeren dan waken, latent schijnt zij mij aan wezig in elk dezer zielen en te kijken uit elk dezer oogenparen. Die kracht schijnt mij in hen te dringen van uit den grond zelve, van uit de lucht, van uit de geheele, machtige natuur, in wier wasdom zij schijnt te schuilen. In iederen boom, in iedere halm, in iedere vezel, overal op de wereld, schuilt iets, dat ons, trots al onze wetenschap, ontsnapt, zoo wij het willen benaderen met onze definiëerende kennis: in Insulinde's natuur schuilt dat geheimzinnige in zoo groote mate, dat het soms zich niet verbergen kan, dat het soms zich openbaart. En zijn geheimzinnigen invloed uitstort en doet stroomen niet alleen in berg en bosch en boom en bloem, maar ook in den mensch, die hier, zuiver van ras, geboren is en wiens bestaan levens-inniglijk verbonden is aan deze antieke gronden.

De Inlander weet en kent - soms onbewust - dingen, die wij niet weten en kennen. Het ligt weinig in de mentaliteit van ambtenaar, planter of handelsman om rekenschap met die dingen te houden. Des te meer trof het mij, dat ik, sprekende met een 'dienaar van Gods woord', met den heer Hoekendijk, zendeling en sedert vele jaren woonachtig en werkzaam in de Soendalanden, in

hem aantrof het bewustzijn en de zekerheid, dat er 'iets' in den Inlander en in deze Inlandsche natuur schuilt en zich soms openbaart, dat is van Occulte Kracht. Waar ik het zelve zoo heel sterk voel was ik voldaan dat zelfde gevoel te vinden bij iemand, die zoo geheel van mij verschilt in levensopvatting, werkkring en religieus gevoel.

De fantazie van den mensch is gering, geloof ik, en van alles wat hij in zijn geest voor zich ziet, bestaat eene werkelijkheid. Als de Inlander gelooft aan verschillende 'elmoe's' (Arabiesch: ilm = wetenschap) moeten zulke magische 'elmoe's' ook bestaan in zijn ziel. Hij kan ze niet bedacht hebben; een mensch kan eigenlijk niets bedenken; van wat hij 'bedenksel' noemt, zweeft ongetwijfeld het prototype ergens tusschen hemel en aarde. Een elmoe is de wetenschap hoe men hoogere macht kan dienstbaar maken om een zeker doel te bereiken. Een elmoe is dus magie of tooverij. Er zijn verschillende 'elmoe's'. Er is de 'elmoe' om rijk te worden; er is de 'elmoe' der berekening van gunstige dagen; er is de 'elmoe' om onzichtbaar, onkwetsbaar te maken zich of een ander; er is de 'elmoe' om krankzinnig te maken of krankzinnigheid te genezen, zich te martelen zonder zich pijn te doen (de fakirs!), regen, storm, boosheid van natuur of mensch af te wenden of op te roepen.

Het is gemakkelijk om dit geloof te glimlachen. Het is moeilijker te begrijpen hoe het ontstaan is zoo er nooit een aanleiding toe bestond. Maar uit eeuwen her stamt dit geloof en stammen de elmoe's. Voor den inlander is een 'elmoe' zijn grootste schat, beweren zij, die deze dingen poogden te doorgronden.

Wie een 'elmoe' bezit, is doekoen, dat is niet alleen dokter maar vooral tovenaars. De doekoen weet de 'rapals', dat zijn de verschillende dingen, die gedaan moeten worden; hij weet de 'djampe's' of tooverformules, die gepreveld of, als de Inlander zegt, 'geblazen' moeten worden. Meestal is de gunsteling der goden of des duivels slechts met één 'elmoe' begiftigd: de 'elmoe' is van goddelijken of van duivelschen oorsprong.

Ik geloof, dat het den Inlander van meer waarde is zich bewust

van een 'elmoe' te zijn dan in het bezit te komen van alle moderne kies- en andere rechten. Zijn kinderlijkheid zal nauwelijks weten wat met deze rechten te doen; zijn Occulte Kracht zal wèl weten hoe zijn elmoe te gebruiken, zelfs al zal de oorsprong van die 'elmoe' geheim hem blijven.

Ik wil niet in de duizenden détails treden, die over deze vreemde dingen te zeggen zijn. Ik durf niet beweren, dat een hagedis met gespleten staart, gedroogd, belezen en als amulet aan den hals gedragen, een middel is om onzichtbaar te zijn. Of dat kleiballen, gelegd onder het kistloos begraven en zijlinks gelegde lijk eener op Vrijdag gestorvene kraamvrouw, een tooverkracht zouden bezitten: gedroogd in de zon, fijn gestampt tot poeier en binnen geblazen in een slaapkamer, bedwelmt dit poeier de slapers. Maar ik geloof, dat het even dom is dadelijk om deze dingen te lachen als om ze voetstoots te aanvaarden als onbetwifelbaar. Dergelijke praktijken zijn niet gisteren uitgevonden. Zij bestaan sedert eeuwen. Zij zijn misschien verbasterd. Aan hun invloed zijn misschien andere invloeden verbonden, die niemand meer weet. En wederom: te ontkennen is gemakkelijker dan ook maar eenigszins te verklaren hoe een bijgeloof - laten wij het dan zoo noemen - in de wereld kwam en bleef bestaan.

Dat de natuur aan deze bijgeloovigheden medewerkt, is nog geene verklaring, maar wel een feit, dat te denken geeft. De datura-bloem is reeds van de antieke tijden af de bloem der heksen, de bloem der onzalige tooverij. Gaat ge naar Tosari bergopwaarts, dan zult ge de datura-heester - de katjoeboeng - den geheele weg langs zien bloeien. Het is een prachtig gezicht, die bloeiende heesters langs den slingerenden weg: de groote, blanke kelken hangen als schellen en klokken bij duizenden neêr aan de twijgen. Het is of zij zoo straks der heksen spreuken met hare toovermuziek begeleiden. Ik weet niet waarom deze bloemen zoo vreemd mij aandoen. Is het omdat ik weet, dat zij der heksen bloemen zijn? Het zijn toch prachtige, blanke bloemen en zij zijn sierlijk

van gebaar, maar nooit zult ge deze klokken met Kerstklokken vergelijken. Waarom niet? Ja, zij hebben iets demonisch. Die blanke bloemen hangen daar als altaarbellen voor een zwarte mis. Hare blankheid suggereert de geblankette matheid van het buigende lijf van lichtekooien. Zoo is geen roos, geen lelie. Hare geur is als een damp van bezwijmeling, als van een slecht parfum.

Deze bloemen zijn de Javaansche tooverbloemen, zooals zij die der Oudheid waren. De bladeren der heesters, fijngestampt, heeten pijnen te stillen en zouden dus nog weldadig zijn. Maar het welriekende stuifmeel der booze, blanke bloemen, door een buisje geblazen, over wie slaapt, schijnt te bezwijmelen en te verlammen en ziek te maken, hetgeen de antieke heksen al wisten, dat het stuifmeel harer datura's deden. Meen niet, dat er één Inlander bestaat, vooral onder de eenvoudigsten en kinderlijksten van hen, die niet aan alle deze dingen gelooft. Maar wie kinderlijk is en eenvoudig, weet soms de geheimen der wereld beter dan de hoogmoedige man der wetenschap. En neemt de vreemdste dingen in eenvoud aan.

Siri-spuwen, steenen-gooien in spookhuizen, wie zal die dingen verklaren? Zij zijn o zoo gemakkelijk verklaard door wie de geheimen van die dingen ontkent en meent, dat zij niet anders zijn dan bedrog, bang-makerij, of eenmaal toch uitgekomene wraakneming van listige, handige vijanden. Ik wil ze zelve ook wel zoo verklaren, wanneer men mij de spookhuizen aanwijst en de feiten vertelt. Maar dadelijk na die nuchtere verklaring, voel ik intens na... dat het er geene is. Dat er iets in mij is, dat... deze ontkenning van het geheimenis ontkent. En dat ik geloof, hoewel ik niet weet en niet kan verklaren en het ook niet beproef.

Ja, ik geloof. Ik geloof aan de booze macht van datura-bloemen; ik geloof, dat er 'elmoe's' zijn; ik geloof, dat weldadige en vijandige machten ons omzweven, dwars door ons gewone, iederen-daagsche leven heen; ik geloof, dat de Oosterling, welke hij ook

zij, meerdere macht over deze machten kan doen gelden, dan de meer in nuchterheid, 'zaken' en geldmakerij verzonken Westerling. En soms, als ik zie in de oogen van den Maleier of Javaan, één oogenblik langer dan anders, dan geloof ik niet alleen, dan wéét ik ook, dat hij mij, zoo hij mij vriendschappelijk te moede is, trots rasverschil, iets gunstigs, zoo hij mij haat, iets ongunstigs zoû kunnen bezorgen. En is dit gevoel zoo sterk in mij, dat ik mij verbazen moet over den joviaal negeerenden bulderlach van wie meent, dat hij de wijsheid in pacht heeft, en, naïve Westerling, geheel de antieke ziel van het in mysterie gedrenkte Oosten zoû willen verklaren met zijn positivistische machtspreuk.

24

Wij zijn op weg naar de Chineesche Zee, aan boord van de 'Tjikembang' (Java - China - Japan-Lijn), kapitein Bouman. Java ligt achter den rug. Bali ligt achter den rug en Celebes is in zicht. Wij stoppen te Makasser en stappen aan wal. Wij, wij, hebben nu toch den voet gezet op Celebes! Wie zal ons dat ontkennen?! Wij hebben zelfs getuft door Celebes, ik meen door Makasser en buiten Makasser om. Enfin, we zijn er geweest.

Meer kan ik er u niet van vertellen. Makasser schijnt mij een van die onbelangrijke plaatsen, waar men doorgaat, zonder dat ze één indruk achter laten. En Celebes omvat mijn reisplan niet, hoewel ik gaarne geloof, dat Boni interessant is en Menado evenzeer. Maar wij moeten ons intoomen, en hoe gaarne ik ook de Molukken gezien had, wij zijn nu op weg naar... Shanghai, want Hongkong zullen wij niet kunnen aandoen om de staking van dok-en havenwerkers.

Dus een vrij negatief begin, dit begin van de nieuwe route. Toch iets als een verademing. De vier maanden op Java en Bali waren heelemaal niet negatief en wèl druk; nu, aan boord, begint er iets als rust over ons te komen...

In die rust dringt dieper door het bewustzijn, dat we op een...

‘vrachtboot’ zijn, die een twaalfstal passagiers vervoert. Ik wist natuurlijk wel, dat ik op een vrachtboot zat maar, argeloos en naïef, wist ik niet van te voren, dat ik zoo heel erg op een vrachtboot zoû zitten als ik doe. De kapitein zegt ons: we zijn maar enkele uren te Makasser gebleven - we hadden er niet veel te doen - om vlugger naar Balik-Papan te komen: we worden daar dan ook vlugger geholpen.

Ik heb eenigszins idioot toen geglimlacht, geloof ik, nog altijd niet wetende, dat ik zoo heel erg op een vrachtboot zat, hoewel ik wel wist, dat ik op een vrachtboot zat. De Directie van de J.C.J.L. had mij in Batavia zoo charmant ontvangen, en het Agentschap te Soerabaia had mij zoo uitstekend geholpen, dat ik altijd had gedacht: nu ja, een vrachtboot, maar toch twaalf passagiers ook, en wel eerste klasse! En de hutten had ik gezien, ruim en comfortabel en aan de kajuit waren twee comfortabele ‘serres’ afgeschoten op het dek, met heerlijke Hongkong-chairs - afgeschoten met glas want om en bij Hongkong vernoordelijkt de temperatuur. Waarom zoû ik dus niet die vrachtboot genomen hebben, die de snelste verbinding zoû zijn tusschen Java en China en Japan? Er zijn vrachtbooten en vrachtbooten. Ik zat niet op een appelsinen-boot maar op een royale vrachtboot van ik weet niet hoeveel ton. En dan, de J.C.J.L. heeft haar reputatie.

Toen vroeg ik, met die argelooze naïveteit van den toerist, die meent heel practisch te zijn en wel eens domme dingen doet:

- En hoe lang blijven we te Balik-Papan, kapitein?
- O, misschien wel zeventien dagen, was het antwoord van onzen gezagvoerder.

Ik grinnikte; het was natuurlijk een grapje. Ik wist wel heel even wat Balik-Papan was: eene der vier ondernemingen van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, en die weêr deel uitmakende van de beroemde ‘Koninklijke’. Was het niet zoo? En was ik niet reeds te Pangkalan Brandan geweest? En wist ik nu niet àlles af van petroleum?

- Kom, kapitein, zeide ik, wees nu even ernstig en vertel me eens hoe lang liggen we voor Balik-Papan? Dat is toch net zoo iets als Pangkalan-Brandan?

Kapitein werd ernstig.

- Hoe kan ik u dat zeggen? Hangt immers af van de lading? Maar misschien zal het maar twaalf dagen duren, soms duurt het laden niet langer.

IJskoude steeg mij naar de hartstreek op. Lichte wanhoop grenseloosde rondom mij heen.

- Kapitein, zeide ik, ietwat bleek. Ik moet naar Japan om de kersen te zien bloeien. De godin der kersenbloesems wacht niet met haar bloesemfeest, tot na zeventien of twaalf dagen ladens ons schip zijn buik vol heeft. En het is een héél eind nog, naar de Japansche kerserbongers.

- Nou, het valt misschien wel meê! verzekert mij onze kapitein goedhartig en omringt mij in een medelijdenden blik.

Maar zijn medelijden werd niet welsprekender. Daar naderen wij de baai van Balik-Papan. En liggen stil, in de baai, ik weet niet op welke lengte- of breedtegraad. Ergens.

Ik spied uit. Balik-Papan ligt, wereldstad, wijd aan den nabij gedoemden horizon.

- Waar wachten wij op? vraag ik. Waarom liggen we hier zoo lui en loom als een zeenymf op het gladde water?

- We wachten, wordt mij ingelicht; tot onze vóórkomer vol geladen is.

Een vinger wijst mij naar den steiger. Het is, geloof ik, Steiger IV. Steiger IV zal ook onze steiger zijn, die van de Tjikembang. Steiger I, II en III waren zeker ons niet waardig.

- En wanneer is die vóórkomer volgeladen en liggen wij aan, aan onzen voorbestemden steiger?

Mysterie. Vierkante zecmanschouders worden opgehaald: Zoo'n 'speciale persman' is veel te nieuwsgierig. Wie kan het ook weten, wànneer die vóórkomer zal zijn volgeladen?

Het is waar. Ik deed een domme vraag. Ik doorzie zulke eenvoudige dingen niet gauw. Ik ben nog zoo vol van Môdjôpahit en Bali, van srimpi's en bloemen- en vruchtenoffers. Dit is Balik-Papan, de zuster-onderneming van Pangkalan-Brandan en ik weet er immers al àlles van? Het is alleen maar petroleum, de Koninklijke. Jammer, dat ik ook geen geld heb gemaakt met die 'Koninklijke'... Stom van me geweest, in der tijd... Wat wil je: ik ben nu eenmaal geen financieel genie!

Eenigszins ontstemd en ongeduldig leg ik mij neêr op mijn langen stoel. Ongeduld is mijn grootste fout. Ik wil nu zoo gauw mogelijk de kersen zien bloeien in de kersenbongerds bij de Rijzende Zon. Mijn hééle reis is ééne voorbereiding om de kersenbongerds bij de Rijzende Zon in bloesem te zien. Goede goden, zal ik iets zien? Hier lig ik vóór Balik-Papan, niet eens tè Balik-Papan.

Motorboot gaat naar wal. Ik boudeer. Wil geen Balik-Papan. Wil kersenbloesem en Rijzende Zon. Ik weet àlles van petroleum af. Ik wil niets meer van petroleum afweten, ik wil niets meer over petroleum schrijven, en om rijk te worden dóór petroleum is toch voor mij niet weggelegd.

De avond valt. Wat is dat? Ik schrik op. Waar ben ik? Een lichtgloor drijft boven Balik-Papan. Is het heusch een wereldstad? Witte torens, ronde bolwerken... O, neen het zijn de tanks. Is het een antieke stad? Op immense, ijzeren drie- of viervoeten schijnen offers, geuroffers (petroleum? neen, het ruikt er niet naar!), rookoffers te worden aangestoken. Ter eere van wien? Van Divus Petroleum? De walmen van blauw tot zwart, stijgen de lucht in. Naar de sterren, die verbleeken. En over de wereldstad Balik-Papan, die daar ligt aan de Oostkust van Borneo - ik dacht dat daar alleen maar Dajakkers woonden en tijgers sluimerden, zoo tusschen Pontianak en Bandjermassin in - schitteren in eens en bijna als met één tooverslag, op dit tooveruur der electriciteit, duizenden lichten! Wat een licht! Het lijkt wel Napels, neen liever Lido, Venetië!!

Een wereldstad, een wereldstad van Petroleum! Dat is Balik-Papan.

- Zoo heel groot is het niet, declineer ik, een beetje kwaad op Balik-Papan, die Borneosche petroleum-wereldstad, die mij hier doet dralen, ik meen ons schip, als een nymf op der gladde wateren stillen spiegel. Want je kan de lichtjes wel tellen!

Ik ga ze tellen, inderdaad. Ik kom tot dertig, dan tot zestig, dan tot honderd. Dan om vaâm ik zoo een honderdtal lichten met blik en handgebaar en tel bij honderdtallen: ik kom tot drie-, vierhonderdtal. Op één honderdtal komt het er niet op aan.

- Het is geen wereldstad, misprijs ik bij mij zelve. Het is maar Balik-Papan. Het zal iets grooter zijn dan Pangkalan-Brandan. Petroleum kan me niets schelen. Ik heb toch, toen ik het kon, geen Koninklijke gekocht. Stommerik die ik ben. En dan, het is alles illuzie. Rijkdom en Balik-Papan. Het lijkt zoo groot omdat die vierhonderd lichten - laten we aannemen, dat het er vijfhonderd zijn - zich zoo diep terugslaan in de kalme baai. Terugslaan?? Wel neen, natuurlijk niet. Dacht je soms, dat die neêrglans, die trillende weerglans *in* het water neêrslaat?? Die weêrglans slaat maar *over* het water en rimpelt dan en breekt bij iedere rimpeling, maar het is een illuzie, een optiesch bedrog, dat ons die weêr- en neêrglans doet zien als zich spiegelende tot den zeebodem toe. Alles is illuzie, geheel de wereld, en de Koninklijke is óók illuzie... hm.

Ik ga boos naar kooi. En slaap. En droom van petroleum-offers aan Plutos, den god des Rijkdoms. Den volgenden morgen, als ik wakker ben, doorvaart mij een zacht getril. Onze zeenymf zwemt toe naar Steiger IV. Dan leggen wij aan. Nu zijn wij toch *te* Balik-Papan. Maar hoe lang wij er liggen zullen?? Dat is het mysterie... van item zooveel of zooveel ton lading. Iets meer of minder, dat is de vraag. Wij zijn immers een vrachtboot; ik meen, dat is de Tjikembang met zijn twaalf eerste-klas passagiers. (Tweede klas zijn er heelemaal geen.)

Ik kijk onzen steiger langs; die buigt uit links en rechts, en over

rails - een geheel spoorwegnet - zullen de vrachtwagens rollen. Maar boos en uit mijn humeur hoop ik niet naar die vrachtwagens verder te kijken en me niet te interesseeren in petroleum. Naar kersenbloesem kijk ik uit.

Een heer nadert mij, dien ik niet ken. Hij groet, zegt zijn naam, hij is rechtskundig adviseur in de administratie van Balik-Papan. En hij overhandigt mij een brief. Het kan niet formeeler en met meer égards. Hij is een afgezant van den Hoofdadministrateur, den heer Dr. Camper Titsingh, die mij in dezen brief verwelkomt, mij verzoekt een blik te slaan op alles wat te Balik-Papan gewrocht is en hoopt, dat ik wel een lezing wil houden voor het intellectueele menschdom te Balik-Papan, in de Aula of in de Soos-zaal.

Het is alles heel hoffelijk, heel hartelijk daarbij. Ik interesseer mij natuurlijk dadelijk verschrikkelijk voor Petroleum, ook al heb ik geen enkel aandeel Koninklijke. Toch misschien maar eens zien. Moeilijk te weigeren. Daar ginds staat de hoofd-administratieve auto. Ik verlaat het schip, loop langen steiger af, tuf naar het hoofdbureau. 'Kantoor Toean Besar, chauffeur!' Word geleid in presentie van den heer Dr. Camper Titsingh.

Vertegenwoordiger van het 'Westersch effort' aan de Oostkust van Borneo.

Een jonge man van wellicht nog geen veertig (ik schat moeilijk leeftijd). Een energiek, kalm gezicht met donkere intelligente oogen. De jeugdige heerscher over Balik-Papan en zijn bevolking van ik meen pl.m. 20.000 zielen. Een innemende glimlach, een stevige handdruk.

De eene mensch is gemaakt om den ander af te stuiten of in te nemen. De heer Dr. Camper Titsingh palmt mij heelemaal in. Ik dweep in eens met petroleum. Ik wil alles zien, maar dan ook àlles zien. Pangkalan-Brandan? Maar het is een dorp, vergeleken bij Balik-Papan; het is een petroleum-dorpje, een gehucht.

Balik-Papan is de wereldstad. Daar hangt aan de muur een kaart. Nieuwsgierig en nu werkelijk, vol intens interest, blik ik er

heen. En ik zie het gebied van den Sultan van Koetei, de vele riviermonden, die naar de baai uitmonden, de concessie-terreinen (1898 begonnen) genaamd Mathilde, Nonnie, Louise, naar de dochters van den heer Menten, den eersten concessionaris, Samarinda, waar de Assistent-Rezident, Noordelijker nog Tengaroeng, waar de Sultan van Koetei resideert, en dan daar het eiland Tarakang, het rijke petroleum-eiland, een vat van olie nu der Koninklijke overgegeven en dat misschien van meer belang is dan ik wel zeggen mag.

Het Westersch effort! Ik gevoel er toch wel bewondering voor, hoezeer ik naar mijn kersenbloesems verlang. Ja, ik wil alles zien. De heer Ir. H. Driebergen zal met mij meêgaan. Maar moeilijker, o lezer, is het mij Balik-Papan te doorzien en te begrijpen dan de Boeroeboedoer en de ruïnes van Môdjôpahit en de poera's van Bali.

Toch wil ik u, o aandeelhouder, die nooit en nimmer noch zeventien, nòch twaalf dagen, nòch zès dagen - als ik deed!!! - aan steiger iv te Balik-Papan zal blijven toeven tot uw 'vrachtboot', die u naar Japansche kersenbloesemlente voert, het wijde sop kiest, trachten u iets te laten zien van deze machtige schepping der 'Koninklijke'!

25

Hoe precies de petroleumrijkdom van Balik-Papan ontdekt is, weet ik niet - ik heb vergeten het te vragen - maar zulke rijkdommen in den schoot der aarde schijnen wel eens op de meest simpele manier te worden gevonden. Er wandelt wel eens een oud-militair of ik weet niet wie met meer of minder ondernemingslust rond door onze koloniën, met zijn njai (huishoudster), een Winchesterboks en een gramfoon. Het is een avontuurlijke zoeker, het is een concessie-jager en hij zou een figuur zijn voor een mooi jongensboek; hij is bepaald een boeiende held voor een roman van moderne, niet al te romantische 'avonturen'. Hij gaat

in Borneo uit op goud, misschien wel op maspoeti (platina), maar de inboorlingen weten zelve zoo goed de waarde der edele metalen, en zij houden zoo lang mogelijk de ligging der kostbare aderen geheim. Petroleum, dat is echter iets dat alleen door de Westerlingen, die zoo verbazend knap zijn, met nut - ook voor den inboorling zelve - kan worden geëxploiteerd. Goud kunnen de inlanders nu zelve delven; petroleum... dat is te moeilijk, die uit de aarde te tappen in groote hoeveelheid. Als dus de concessiejager hun een flesch petroleum toont en vraagt of zij die 'minjak' (olie) wel eens gezien hebben, of die ook ergens te vinden is, dan toonen zij die plaats wel aan voor een goede fooi. Ze vermoeden misschien wel, dat ze de Bron der Millioenen toonen, maar ze weten ook zeer zeker, dat ze die millioenen zelve toch niet kunnen laten vloeien. Daar behoort toe, ze weten niet welke, Westersche tooverij...

Nu weet ik niet hoe het hier op het gebied van den Sultan van Koetei is in het werk gegaan. Maar wel weten wij, dat hier petroleum wordt gewonnen in wereldberoemde mate en dat de paraffine-fabriek hier de grootste der wereld is. Dat is dus wel iets voor het Nederlandsch 'effort' om trotsch op te zijn. Om nu alle geheimen te verklaren van de ruwe olie, van de raffinaderij, van de distilleerderij, van benzine, kerosyn en solar-olie, van 'residu' en paraffine-rijke massa... wel, eischt ge het van mij, lezer? Het is misschien een zeer smeugig onderwerp om over te schrijven, ten minste, als wij dit alles zien, hebben wij een 'smeerlap' in de handen. Maar ik vermoed, dat het moderne epos van de koningen der Petroleum, en de lyrische hymne op de paraffine als 'onderwerp' tòch wat weêrbarstig zullen blijken aan pen en woord van den toerist-dichter-schrijver-sight-seeër. En het is vreemd, hoe, als je, trots helder gezegde verklaring, toch je niet 'technisch' ontwikkeld voelt, je blik telkens afdwaalt naar het romantische van het tafereel en het 'eigenlijke' zoo even langs je voorbij laat gaan. Dat is heelemaal niet goed, het is héél zwak. Maar als in de buiken dier ketels - wij gaan langs de distillatie-batterij - die razende vuren

zoo loeien, dan boeien mij die razende vuren. En als ik loop langs de koeltorens met de koelers, en ik zie de regelmatige fonteinën sproeien, en die watervallen neêrstorten, dan boeien mij al die waterstralen. En bedenk ik dichterlijke dingen van vuur en van water en vergeet ik alles van petroleum en paraffine.

Het is heel ondankbaar aan mijn zoo uitstekende gidsen. En toch maakt die ontzettende stad van ijzer en staal, van tanks en ketels en pompen een overweldigenden indruk. En vind ik een machinekamer met tal van vliegwienën een moderne cykloperij. Door geheimzinnige kerkerpoorten, die met omzichtigheid worden geopend en gesloten, dringen wij door in het plots koude mysterie van koelkamer en waait een artificieele Noordewind ons plots op het lijf! De werkliden die wij hier aan den arbeid zien, zijn van alle nationaliteiten: Javanen, Maleiers, Chineezën, Laskaren van de kusten van Malabar. Geen Dajakkers, enkele Boegineezën. Het is een bevolking van wellicht vijftienduizend zielen of meer, en allen verschillende zielen. Onder deze menschen komt veel tragedie voor. Er zijn de vrouwen, die hier wel eens de heldinnen des treurspels zijn. Eenmaal heeft een bedrogen echtgenoot den minnaar zijner vrouw in een gedoofden ketel, dien hij bezig was te reinigen, opgesloten en toen tot bouillon gekookt. Het rook hevig naar bouillon in de machinekamer en zoo kwam de misdaad aan het licht. De sinistere humor der anekdote toont tot welke wraaknemingen deze ruwe werkers in staat zijn.

Neen, ik wil u ook niet vertellen hoevele soort smeeroliën hier wel worden gefabriceerd en gecombineerd, van vette tot fijne toe; ge zoudt mij toch niet willen gelooven. Laat mij u liever in de kaarsenfabriek brengen, waar het vrouwelijk element -de heldinnen soms der tragedies - medewerken met haar rappe vingers. Kaarsen voor China vooral, witte, doorschijnend bijna, en aniline-roode offer- en altaarkaarsen. Het is in eens een teeder kleurtje, een lieflijk blosje, na al het machtige geweld der vuren en wateren, en wienën en de boordevolle olietanks, die je laten den-

ken aan Rachel uit de 'Juive': ge herinnert u, in die opera, die ge in uw jeugd zoo mooi vond, wordt de 'falcon' = mezzo-sopraan immers in de kokende olie geworpen!!

Twintig, dertig fijn werkende machines maken de kaarsen sierlijk slank rond, trekken de lont er door, fatsoeneeren het puntige einde; de blauwe papieren vallen en glijden door de lucht en zijn plotseling herschapen in kaarslange étuis: het is alles proper goochelwerk en wij hebben geen smeerlap meer in de handen. En het is alles op de Oostkust van Borneo, dat dit werk der industriele beschaving gebeurt.

Tal van Bengaleesche koelies, die er uit zien als even zoo vele wijsgeerige Tagore's, langgebeend en diepzinnig van donkeren blik, hebben de Tjikembang, op de maat hunner zing-zang vol geladen met velerlei kisten en kistjes en drums en wij mogen na ons langdurig oponthoud - waren het vijf, zes, of veertien dagen, o kapitein? - weêr de wijde zee kiezen. Het is een hooge zee, die wel prachtiglijk om het schip opgolf met schuimende kammen, waarover de opstuivende parels schitteren. Het is de Celebes-zee en wij gaan dan dwars langs de eilanden van den Soeloe-Archipel naar de Soeloe-Zee. Het zijn de zeeën en eilanden der zeeroovers, die hier nog een vrij onbeperkte heerschappij voeren. Zijn die zeilen ginds aan den horizon de zeilen aan bark of prauw van die zeeroovers? Zij rooven elkanders schepen en vischvangst, elkanders vrouwen en kinderen, en wie weet door welke romantische atmosfeer onze rustige boot zijn langdurigen draad van beweging stikt. Dan, Mindoro voorbij, is het de Chineesche Zee. Ik probeer dezer dagen en nachten iets anders te zien dan water en lucht en ver ijle eilanden omdat het toch zee en hemel en rotsen zijn, die mij onbekend zijn, Chineesche wateren, hemelen en steenen. Maar het is niet anders... tot ik eensklaps: mijn Chineesche jonk ontwaar. En op éénmaal is alles anders. Hebben de golven een andere krul, de wolken een andere streek, de rotsen een andere ommelijn. En de jonk, daarginds, de twee wittejonken - want zij zeilen steeds samen om veiliger voor de roovers te zijn - steken

als drakevlerken uit, geribd als met het beenderenstelsel van een fabelachtig dier.

Nu naderen wij toch Hongkong, onverwachts, want om de algemeene strike, waarvan wij reeds in Soerabaia hoorden, dachten wij niet anders dan regelrecht naar Shanghai te stoomen. Nu naderen wij toch Hongkong?? Zijn de baai en de haven niet beroemd als de havens zijn van Napels en Rio-de-Janeiro? Hongkong, is het Eiland aan de Geurige Rivier. Nu, in China, zullen de poëtische benamingen ons als zoete koeltjes tegenwuiven. Het is een parel-kleurige nacht. Het is bijna volle maan, die schijnt door vochtig waas. Het is de nevel van Hongkong, bekend en berucht. Maar het is zacht, windstil en tooverachtig. Over Hongkong ligt in wazige vaagheid Kawloon, het vaste land, dat der Negen Draken. Hoe mooi zijn die namen. Ginds tusschen de coulissen der bergen, zichtbaar, schittert plots de stad als van regelmatig geprikte electrische lichtjes, duizenden. Wij liggen stil en zullen slapen in de toovermaan-stilte, vóór Hongkong.

Dien volgenden morgen de smalle zee-arm tusschen Kawloon en Hongkong. En àl de watertrafic, in zicht van nu in daglicht vernuchterde stad met hare hoge gebouwen aan kade en op helling gestapeld. De Britsche en Amerikaansche oorlogschepen; de zwarte rook der scheepsschoorsteenen, smeerende de slierten van rouwsluiers, den hemel door. Honderden andere schepen. De Chineesche jonken, de Chineesche vlaggen en wimpels, wit en rood, met de letterteekens, als bloedende spinnen, klapperend op de bries, die opsteekt. Chineesche reclameborden, Chineesche stemmen, Chineesche monosylben. Sampans, geroeid door vrouwen die haar kind tegelijkertijd zich op den telkens doorzwikkenden rug gebonden houden. Victoria heet het hier, en ginds is de Peak en het Peak-Hôtel, met als een groot balcon, de weg, die daar bleek den berg opslingert. Op de prauwen, in de sampans, zetten de vrouwen hun thee, koken zij, ongeacht brandgevaar, op vuurtjes hare groene soepjes.

Wij komen één dag na dat de strike is opgehouden, die een zeer ernstig politiek karakter droeg. Er is burgeroorlog in China, tusschen den prezident van Peking en den prezident van Canton: er wordt gevochten in het binnenland. Hier, van oorlog en politieke werkstaking merken wij vandaag weinig; alleen is Hongkong-Hôtel stampvol van allerlei gasten, die niet weg konden.

Kamers zijn ons draadloos gereserveerd in Repulse-Bay-Hôtel: een uur tuffen van de stad af. De auto gaat langs een weg, in de helling van den berg arabeskerende uitgehouwen, de eene baai langs, de andere baai langs. Een getourmenteerde, grillige, toch weidsche natuur van bergrots, water en lucht, die ik weldra beseffen zal, Chineesch te zijn... Een visschersdorp, dat 'Aberdeen' heet... Een paar Chineesche tempeltjes met porceleinen godjes en draken op de dakkam... Bochten en bochten, bergcoulissen en rotsdecoraties... een 'golf'-terrein... Daar ligt een wit weelde-hôtel: Repulse-Bay-Hôtel, aan de baai waar eenmaal Engelschen Chineezzen terug hebben gedreven.

Een wit gelakte weelde-hôtelkamer, een wit-geëmailleerde weelde-hôtel-badkamer, een gesloten veranda met groote rieten stoelen, je koffers om je heen - gelukkig gezicht na je mailkoffertje alleen te hebben genoten - thee, koeken, matten badhuisjes beneden op een strand, een tuin vól bloemen, roode anjelieren en een orgie van witte daysies, en 's avonds huppel-bal en jazz-band, Pêches-Melba, gedecolleteerde ruggen en smokings; enfin, het gewone décor van het weelde-hôtel maar dat, hoe laatdunkend je je neus ook optrekt om zijn banaliteit, toch wel weêr beminneijk aandoet, als je van je bekrompen bootruimte komt.

Voor de Hongkongers hun week-end-hôtel. Wat ver van de stad, maar anders zwemmen, zeilen, 'golf' en tennis en 'step': wat willen ze meer!

Wij zijn er ons Hongkongsch weekje gebleven. Den volgenden dag was het Zondag. Doodsche rust maar weldadig. De 'bay' tusschen hare rotsen een theater-décor, maar toch mooi. In de verte vage jonken en drake-schermschermen. 's Avonds ma-

neschijn, champagne, al de 'daysies' als witte sterretjes beneden in den tuin; niet veel meer 'China', meer 'Engeland', 'Oriental England', maar alles te waardeeren, zeer te waardeeren.

Het is een zwoele lente met bedekten, lagen hemel. Het landschap, tuft ge Hongkong-eiland om, is steeds de getourmenteerde rotsverrassing met de waterinhammen en -uitvloeiingen naar zee. Breekt de zon door dan geuren de pijnen. Er bloeien al enkele wilde heesters. De aanleg strekt den Engelschen tot eer. De Botanische Tuin is een heuvel van tropische vegetatie, des te meer te waardeeren, omdat de grond hier steenachtig lijkt en steriel. Artificieel maar bewonderenswaardig, zoo is dit Engelsche stukje China. Het is niet meer dan de voorbereiding en een prelude tot eigenlijk China. Daar loopten reeds enkele vrouwen op arme stompen voetjes; hoewel de Republiek die adat te niet deed, zien wij toch nog enkele van die gemartyrizeerde vrouwtjes loopten. Daar gaat in een draagstoel een prachtig waardige Chinees voorbij, met lange grijze snorren, baard en groote bril voor laatdunkenden blik. Precies zooals je je een Chineeschen geletterde voorstelt! Ik ben in Hongkong, maar - er is niet aan te twijfelen - ik ben ook in China! Ik voel iets anders in mij en om mij, dan ik voelde op Java, op Sumatra, in Parijs en in Londen. Ik vind het doodjammer, dat ik geen staarten zie: ze stonden den Chineezzen zoo decoratief.

Maar heel tevreden dat ik in China ben - al is het nog maar Hongkong - haal ik mijn 'Guide Officiel' te voorschijn die ik van Henri Borel heb gekregen en hoop ik van harte, dat iets van den geest van den schenker mij moge omringen blijven, zoolang ik in China ben.

Verantwoording

In mei 1921 bezocht Couperus de hoofdredacteur-eigenaar van de *Haagsche post*, S.F. van Oss, in zijn kantoor te Den Haag. Bij die gelegenheid stelde Van Oss hem voor als 'speciaal correspondent' van de *Haagsche post* een reis door het Verre Oosten te maken.¹ In ruil voor een niet nader bepaald aantal reisbrieven van Couperus zou de *Haagsche post* alle kosten van de reis voor zijn rekening nemen. Zowel Van Oss als Couperus hebben later hun herinnering aan dit onderhoud vastgelegd. Volgens Van Oss had Couperus voor de reis van hem en van zijn vrouw f20.000,- en voor zichzelf als honorarium f10.000,- gevraagd. De reisbrieven die Couperus in de *Haagsche post* publiceerde, zouden daarmee uiteindelijk op f400,- per stuk komen.² In zijn verslag van het gesprek ging Couperus in op het doel van de reis: '[...] niet om economische toestanden te bestudeeren, niet om de Japansche diepzee te peilen, niet om een beeld van onze Nederlandsch-Indische kolonisatie te geven [...] maar enkel om eenige luchtige toeriste-brieven te schrijven.'³

Op 24 mei 1921 bevestigde Van Oss schriftelijk de gemaakte afspraken. In zijn brief aan Couperus worden andere bedragen genoemd dan hij zich later zou herinneren: 'Voor de goede orde hebben wij de eer hiermede onze afspraak van heden te bevestigen. Wij zijn overeengekomen dat U ongeveer begin October als speciaal correspondent van de Haagsche Post in gezelschap van

1 Vgl. F.L. Bastet: *Louis Couperus; Een biografie*. Amsterdam, 1987. p. 600-601.

2 Vgl. S.F. van Oss: *Vijftig jaren journalist*. 's-Gravenhage, 1946. p. 128-129.

3 Louis Couperus: 'Met Louis Couperus in London-Season 1'. In: *Haagsche post* 8 (1921), nr. 390 (18 juni), p. 1055. Gebundeld in: Dez.: *Proza*. Tweede bundel. Amsterdam, [1924]. p. 247-252; het citaat op p. 250.

Mevrouw, Uw echtgenote een reis zult ondernemen naar Nederlandsch Indië, door enkele der voornaamste Chineesche havens en Japan. Uit die gewesten zendt U ons een niet nader bepaald aantal brieven waarvan U ons het auteursrecht geheel afstaat, met dien verstande dat indien wij later mochten overgaan de Indische en Japansche brieven in boekvorm uit te geven, wij de helft der netto winst op deze uitgave aan U zullen afdragen. Vaststelling van het reisplan laten wij geheel aan U over, eveneens bepaling van het aantal brieven; ofschoon wij hopen dat dit aantal met het oog op de zeer hoge kosten, niet al te klein zal zijn.

‘Wij verzoeken U beleefd elk Uwer brieven aangeteekend te willen verzenden; en verder nemen wij acte van Uw belofte te zorgen voor een flinke sorteering mooie fotografieën of desnoods prentbriefkaarten voor de illustraties in het boek.

‘Wij hadden hedenochtend afgesproken U een kredietbrief van F 12.000.- voor Uw reiskosten ter hand te stellen, doch na ons onderhoud van hedenmiddag zullen wij dit bedrag verhoogen tot F 15.000.-. Hetgeen daarvan mocht overblijven draagt U aan ons af; een eventueel tekort zullen wij op Uw aanvraag bijpassen. Behalve dezen kredietbrief zullen wij ook zorgen voor biljetten op de booten voor de uit- en thuisreis.’⁴

Op 23 september 1921 schreef Couperus aan Maurits Wagenvoort: ‘Spoedig gaan we het groote Avontuur te gemoet in de richting der Rijzende Zon! Denk eens aan ons, als we zitten tusschen aard- en zeebevingen, pest, cholera, taifoons, kersenbloesems en wat dies meer zij!’⁵ Couperus vertrok op 1 oktober met ‘De Prins der Nederlanden’. Aan het einde van die maand arriveerde hij te Sabang op Sumatra. Zijn eerste reisbrief was toen al verschenen in de *Haagsche post* van 22 oktober. Couperus reisde bijna vier maanden door Nederlands-Indië. Half februari 1922

4 Louis Couperus: *Oostwaarts*. [Met een inleiding door Rico Bulthuis]. 's-Gravenhage, [1971]. p. [18].

5 F.L. Bastet: *Louis Couperus*, p. 615. De brief bevindt zich in de Couperuscollectie van het Letterkundig Museum te Den Haag. Een fragment eruit werd gepubliceerd in *Maatstaf* 11 (1963/64), p. 178.

vertrok hij naar Hongkong. Na een verblijf van zes dagen in Balik-Papan op Borneo zette hij zijn reis naar Hongkong en Japan voort. Couperus' laatste reisbrief uit Indië verscheen in de *Haagsche post* van 2 september 1922, een maand voor zijn terugkeer in Nederland.

Een jaar later werden de Indische reisbrieven onder de titel *Oostwaarts* gebundeld uitgegeven door uitgeverij H.P. Leopold te 's-Gravenhage. Deze uitgeverij was door Van Oss opgericht om de boekuitgave van Couperus' reisschetsen mogelijk te maken.⁶ Couperus heeft de uitgave nog wel zelf verzorgd, maar het geplande 'Voorwoord' heeft hij niet meer kunnen schrijven. Het boek verscheen enkele maanden na zijn dood met een 'Inleiding' van Van Oss.

Bronnen

Voorzover ons bekend, zijn van de reisschetsen in de bundel *Oostwaarts* de volgende door de auteur geautoriseerde bronnen overgeleverd:

A. voorpublicaties in de *Haagsche post*.

In zijn inleiding bij *Oostwaarts* heeft Van Oss het over 'een-en-zeventig brieven' van Couperus. Dit aantal is waarschijnlijk gebaseerd op de foutieve nummering in de *Haagsche post*, waar de laatste reisbrief nummer 71 heeft. In werkelijkheid heeft Couperus 73 brieven over zijn reis door het Verre Oosten in de *Haagsche post* gepubliceerd. Hiervan zijn er 41 gebundeld in *Oostwaarts*.

Volgens Van Oss verscheen de eerste reisbrief op 17 december 1921 in de *Haagsche post*. Deze brief is weliswaar met '1' genummerd, maar er waren al drie feuilletons aan voorafgegaan onder de titel 'Louis Couperus op weg naar Indië'. Zij verschenen in de *Haagsche post* van 22 oktober, 5 en 26 november 1921. In *Oostwaarts* vormen zij de eerste paragrafen van hoofdstuk I. De vijfde reisbrief, de tweede vanuit Sumatra, bereikte de *Haagsche post* eerder dan de vierde en werd ook eerder in het weekblad gepubli-

6 Vgl. de 'Inleiding' door Rico Bulthuis in: Louis Couperus: *Oostwaarts*, p. [19].

ceerd. De eraan voorafgaande vierde brief verscheen een week later met een noot van de redactie waarin de juiste volgorde werd aangegeven. Naar die volgorde zijn ze in *Oostwaarts* gebundeld.

Met uitzondering van de paragrafen 4 en 5 van hoofdstuk I komt elke paragraaf in *Oostwaarts* overeen met een feuilleton in de *Haagsche post*. De paragrafen 4 en 5 zijn waarschijnlijk niet voorgepubliceerd, omdat de kopij te laat bij de *Haagsche post* is gearriveerd. De feuilletons onder de verzameltitel 'Louis Couperus door Ned.-Indië' zijn genummerd van 1-38. Alle feuilletons zijn in de *Haagsche post* door de redactie verder voorzien van een of meer titels:

'Het ideale weêr. Een drijvend huis vol heerlijkheden' onder de verzameltitel 'Louis Couperus op weg naar Indië'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 408 (22 oktober), p. 1847.

'Een sproke van ijzer en staal. De Straat van Messina' onder de verzameltitel 'Louis Couperus op weg naar Indië'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 410 (5 november), p. 1925.

'Feest aan boord. Jong Holland's roeping' onder de verzameltitel 'Louis Couperus op weg naar Indië'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 413 (26 november), p. 2059.

'Modern Medan. Het costuum van den planter' onder de verzameltitel 'Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 416 (17 december), p. 2195.

'Bij den gouverneur van Sumatra's oostkust. De Indische avond' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 417 (24 december), p. 2235. Met de noot: 'Deze brief, welke ons later bereikte dan de in de H.P. van 17 December geplaatste, behoort daaraan vooraf te gaan.-Red. H.P.'

'Deli-dekblad. Het leven der koelies' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 418 (31 december), p. 2275.

'Westersche werkers in het Oosten. De onafweerbare melancholie' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 419 (7 januari), p. 7.

'De losse veter van den kroonprins van Deli. De tempel der woekeraars' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 420 (14 januari), p. 47.

'Oliepalm, rubber en malaise. Naar de "Koninklijke"' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 421 (21 januari), p. 67.

'700 M. boren voor een kwart miljoen. Het mysterie van een petroleumblik' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 422 (28 januari), p. 123.

'Het vreugdedorp der leprozen. Schoonheid te midden der wanstaltigheid' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 423 (4 februari), p. 163.

'Een spelletje schaak om twaalf slaven. De tijger als menschen-beschermer' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 424 (11 februari), p. 203.

'Het heiligdom van Tiga Dolok. Gelukkige eenvoud' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 425 (18 februari), p. 243.

'De triomftocht dwars door Sumatra. Het Toba-meer' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 426 (25 februari), p. 283.

'Dwars door Sumatra. De liefde van Merapi en Singalang' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 427 (4 maart), p. 323.

'Het matriarchaat der Minang-Kabauers. De schoonheid der rijstvelden' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 428 (11 maart), p. 363.

'Van Sumatra naar Java. Jeugdherinneringen aan Batavia' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 429 (18 maart), p. 403.

'De kunst van rijsttafel eten. Het bad, dat geen bad is' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 430 (25 maart), p. 445.

'De dienende Maleier. Schimmen uit het verleden' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 431 (1 april), p. 481.

'Boeddhistische beeldhouwkunst. De eerste en de tweede vrouw. Een droomer in 's lands plantentuin' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 432 (8 april), p. 525.

'Bandoeng en Weltevreden. De legende van de Omgekeerde Prauw' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 433 (15 april), p. 565.

'Bij den eereburger van Bandoeng. Een uniek hôtelier' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 434 (22 april), p. 603.

'De tocht der aardschuivingen. Naar het meer van Bagendit' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 435 (29 april), p. 647.

'De tocht naar het Zwavelmeer. Het eiland der geheimenis' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 436 (6 mei), p. 685.

'Naar de Vorstenlanden. Bij den resident van Solo' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 437 (13 mei), p. 721.

'Soesoehoenan en rezident. Het geheim der naderende toekomst' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 438 (20 mei), p. 771.

'De voorstelling van de Wajang-Wong. Het spel van Dewi An-greni' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 439 (27 mei), p. 811, 810.

'Het huwelijk van een Javaansche prinses. De regent als componist en dirigent' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 440 (3 juni), p. 851.

'Bij den soenân op bezoek. Het verwende kroonprinsje. De dans der bedojo's' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 441 (10 juni), p. 891.

'Bij den rezident te Djokdja. De geheimvolle kraton' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 442 (17 juni), p. 931.

'De ruïne van het waterkasteel te Djokdja. Het rijk van Mataram

en het rijk van Kediri' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 443 (24 juni), p. 971.

'De Boeroeboedoer. De legende van Boeddha's geboorte' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 441 (1 juli), p. 1011.

'Soerabaia, de stad van zaken. Dat, wat rest van Môdjôpahit' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 445 (8 juli), p. 1051.

'Het kerkhof van Grisse. De drie pesten van Indië' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 446 (15 juli), p. 1091.

'Bali, het eiland der antieke schoonheid. Oude tempels en vrome vrouwen' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 447 (22 juni), p. 1129.

'De Balinees en zijn vechthaan. De grommende Batoer' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 448 (29 juli), p. 1167.

'De offerande der Balische vrouw. Een kroonprinses, die het leven te lief had' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 449 (5 augustus), p. 1207.

'De ambtenaar B.B. voorheen en thans. De inlander betreurt den tijd van vroeger' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 450 (12 augustus), p. 1249.

'Stille kracht in Indië. De bloem der heksen' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 451 (19 augustus), p. 1285.

'Op weg naar Japan's kersenboomgaarden. De "Koninklijke" te Balik-Papan' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 452 (26 augustus), p. 1325.

'Het "Koninklijk" bedrijf te Balik-Papan. Zijn mede-minnaar tot bouillon gekookt' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus door Ned.-Indië'. *Haagsche post* 9 (1922), nr. 453 (2 september), p. 1359.

B. een uitgave in boekvorm: Louis Couperus: *Oostwaarts*. 's-Gravenhage, H.P. Leopold, 1924 [= oktober 1923]. Oplage 3000 exemplaren.⁷

De boekuitgave van *Oostwaarts* is waarschijnlijk niet gezet naar de desbetreffende afleveringen van de *Haagsche post*, maar naar Couperus' oorspronkelijke handschrift. Afgezien van de tekstuele verschillen tussen de twee gedrukte versies vormen de extra tekstgedeelten in de boekuitgave de belangrijkste aanwijzing hiervoor. Zoals gezegd zijn de paragrafen 4 en 5 van het eerste hoofdstuk niet in de *Haagsche post* voorgepubliceerd, maar ook op andere plaatsen in de boekuitgave komen niet voorgepubliceerde zinnen en alinea's voor. Het is uitgesloten dat Couperus deze naderhand bij de correctie van de drukproeven van de boekuitgave, afgaande op zijn herinneringen, heeft toegevoegd. Daarentegen is wel bekend dat de redactie van de *Haagsche post* op eigen gezag in Couperus' teksten heeft geschrapt, indien plaatsgebrek dit noodzakelijk maakte.⁸ Als de *Haagsche post* en de boekuitgave van *Oostwaarts* beide naar Couperus' handschrift zijn gezet, is het begrijpelijk dat de laatstgenoemde op sommige plaatsen uitgebreider is. Bij de boekuitgave deed zich immers het probleem van plaatsgebrek en daarmee de noodzaak van schrappen niet voor.

Zoals blijkt uit de 'Inleiding' van Van Oss heeft Couperus zelf de proeven van de boekuitgave gecorrigeerd. Verschillende wijzigingen in de tekst van de eerste druk kunnen ook onmogelijk aan de zetter of de corrector van de drukkerij (of van de uitgeverij) worden toegeschreven. Couperus stond er trouwens altijd op de proeven van de voorpublicatie en van de eerste druk van zijn boeken zelf te corrigeren. Er zijn geen aanwijzingen dat hij voor de eerste druk van *Oostwaarts* van deze gewoonte is afgeweken.

Er is geen correspondentie tussen Couperus en Van Oss over de produktie van *Oostwaarts* overgeleverd. Maar het staat vast dat Couperus is overleden voordat de produktie van het boek was

7 Vgl. de aantekening in: Louis Couperus: *Oostwaarts*. 's-Gravenhage, [1971]. p. [25].

8 Vgl. S.F. van Oss: *Vijftig jaren journalist*, p. 116-117.

voltooid. De 'Inleiding' werd uiteindelijk door Van Oss geschreven. Ook de 'Inhoudsopgave' voorin en de 'Index' achterin het boek zijn zeker niet van de hand van Couperus, maar samengesteld door Van Oss of door een van zijn medewerkers. Beide bevatten veel fouten; de index van namen en zaken is bovendien zeer incompleet en inconsequent, en de paginaverwijzingen kloppen dikwijls niet. Gezien de ongeautoriseerde status van 'Inhoudsopgave' en 'Index' en hun gebrekkigheid zijn ze niet in deze editie opgenomen. Daarentegen zijn de illustraties uit de eerste druk wel overgenomen. Ze werden door Couperus zelf in Indië met zorg verzameld ten behoeve van de boekuitgave. Een deel ervan heeft hij gekocht bij Foto-Atelier Lux te Garoet op Java. Deze foto's waren gemaakt door Margarethe Mathilde (Thilly) Weissenborn, vanaf 1920 eigenares van het foto-atelier.⁹

Couperus stuurde de door hem gekochte en verzamelde foto's vanuit Soerabaja naar Van Oss, maar ze kwamen niet aan. Op 23 augustus 1922 schreef hij vanuit Singapore aan Van Oss: 'Ik ontving je laatste schrijven hier. Lees er met smart uit, dat het pakket fotografieën, dat wij je aangeteekend uit Soerabaia verzonden, niet terecht is. Wanorde der Indische Post. Het is doodjammer. Ik beging de fout het niet in mijn koffer te behouden maar koffers worden zoo vol op reis. Dus de foto's, met zorg verzameld, zijn weg. Laat ons er niet over zeuren. Er is zooveel "weg" in de wereld. Er is veel te verhelpen: ik zal schrijven aan Hacks (Garoetsche hôteiier) en Tilly Weissenborn, om ons vele nieuwe te zenden. Dus niet wanhopig zijn.'¹⁰ Blijkbaar is Couperus erin geslaagd een nieuwe set foto's te verkrijgen. De foto van hemzelf voorin het boek is gemaakt in Londen op 4 juni 1921 door E.D. Hoppé.¹¹

In de boekuitgave van *Oostwaarts* bevatten alleen de laatste paragrafen van hoofdstuk III enkele noten van Couperus, terwijl

9 Vgl. E. Drissen: *Vastgelegd voor later, Indische foto's (1917-1942) van Thilly Weissenborn*. Amsterdam, [1983].

10 F.L. Bastet: *Louis Couperus*, p. 642.

11 Vgl. F.L. Bastet: *Louis Couperus*, p. 607-608.

de feuilleteons in de *Haagsche post* veel meer noten hebben. Ze zijn van het type dat Couperus bijvoorbeeld ook aan *De stille kracht* heeft toegevoegd. Waarschijnlijk had hij ze in de kopij op de achterkant van de bladen genoteerd en heeft de zetter deze tekst over het hoofd gezien. Het is niet aannemelijk dat Couperus de noten in de proeven van de boekuitgave heeft geschrapd. Want waarom heeft hij dan niet alle noten geschrapd en alleen in het laatste gedeelte van het boek er enkele laten staan? Wij menen dat de noten in de boekuitgave niet met opzet zijn weggelaten. Daarom zijn ze door ons naar het voorbeeld van de *Haagsche post* op de desbetreffende plaatsen in deze editie toegevoegd.

Tekstkeuze

Voor deze uitgave van *Oostwaarts* is de eerste druk die nog tijdens Couperus' leven is geproduceerd maar na zijn dood is verschenen, als basistekst gekozen: hij vertegenwoordigt de laatste door de auteur actief geautoriseerde versie. Couperus heeft de kopij ervan geleverd en de proeven ervan zelf gecorrigeerd. Voor de tekstsamenstelling is gebruik gemaakt van het exemplaar van de eerste druk dat zich bevindt in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

Correcties

In de tekst van deze uitgave zijn, mede op grond van een woordvoor-woord vergelijking van de tijdschriftpublicaties van de feuilleteons met de eerste druk van *Oostwaarts*, de hieronder volgende correcties aangebracht. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de verbeterde lezing gegeven; na de 'Duitse komma' (/) volgt de oorspronkelijke, foutieve lezing. De laatste is voorzien van een asterisk (*) als zij ook in de tijdschrift-versie voorkomt. Indien dit niet het geval is, wordt ook de lezing van de tijdschriftpublicatie (HP) vermeld,¹²

12 Couperus heeft het woord 'avatara's' op verschillende, maar in alle gevallen onjuiste, manieren gespeld. Deze fouten van de auteur, *die dus* geen zetfouten zijn, zijn door ons niet verbeterd.

9,15	broêrs/broers*
12,3	weêr/weèr (weêr HP)
15,9	weêr/wêer*
15,29	machine-kamer/machinekamer (machine-kamer HP)
17,7	Suermondt,/Suermondt (Sz., HP)
19,15	zien,/zien (zien, HP)
22,14	omdoezelde,/omdoezelde (omdoezelde, HP)
26,21	officieren/officiern (officieren HP)
28,3	[<i>alinea</i>] Ziet/Ziet ([<i>alinea</i>] Ziet HP)
28,8	neêr/neèr (neêr HP)
28,8	kindersouvenir/kindersouvenir [<i>ontbreekt in</i> HP]
29,26	meê/mee [<i>ontbreekt in</i> HP]
35,10	onverbiddelijk/onverbiddelijk (onverbiddelijk HP)
37,11/12	onderscheid!./onderscheid! (onderscheid!, HP)
37,33	werkkamers/werkkamer*
39,10	Gouverneurschap/Gouverneursschap*
41,33	vertelt/verteld*
42,7	tjoe,/tjoe, (tjoe, HP)
44,10	hardende/hardere (hardende HP)
45,2	of/ot (of HP)
46,15	typisch./typisch, (typisch. HP)
46,31/32	djati-boom/djatiboom (djati-boom HP)
47,6	type./type, (type, HP)
47,10	albizzia-boomen/albizzia-bomen (albizzia-boomen HP)
47,24	iedereen/iedereen (iedereen HP)
48,10	dialect./dialect, (dialect. HP)
48,20	‘getjankoeld’/getjankoeld*
48,20	‘gepatjoeld’/gepatjoeld*
49,1	onvermijdelijk/overmijdelijk (onvermijdelijk HP)

50,27	koelie-vrouw/koelievrouw (koelie-vrouw HP)
51,14	vrouwen,/vrouwen*
53,18	lijdt,/lijdt. (lijdt, HP)
55,3	chinoiseriesietjes/chinoise-rietjes (chinoiseriesietjes HP)
56,11	'djemals'/'djemal' ('djemals'HP)
56,16	landen,/landen (landen, HP)

56,22/23	caissons/caisons (caissons HP)
56,24	caissons/caisons (caissons HP)
56,29	caissons/caisons (caissons HP)
59,16	duizenden/duizend (duizenden HP)
60,32/33	omong-omong/omon-omong*
61,8	Pronk,/Pronk. (Pronk, HP)
62,12	kom./kom, (kom. HP)
62,19	ontvang-paleis/ontvangpaleis (ontvang-paleis HP)
64,17/18	vier-, vijftuitige/vier-vijftuitige*
65,35	arèn-/arén- (arèn- HP)
67,28	Is/Is (Is HP)
69,9	gesneden/geneden (gesneden HP)
70,31	klinkt!)/klinkt! (klinkt!) HP)
73,6	Bengaalsche/Belgaalsche (Bengaalsche HP)
73,17	Wampsoe,/Wampsoe (Wampsoe, HP)
76,2	exploitatie/exploitation (exploitatie HP)
78,16	transportbank/transportbak (transportbank HP)
79,2	carrousel/carroussel (carrousel HP)
79,4	overvloeipijpen/overvloeipijnen (overvloeipijpen HP)
80,13	sroenai/sroenai*
82,2	1892/1802 (1892 HP)
83,21	Franciscus/Fransiscus*
83,33	elkaâr/elkâar (elkaar HP)
84,25	Slechts/Slecht (Slechts HP)
85,17	si-matè/si-matè*
86,2	huis,/huis (huis, HP)
89,21	rhythmisch/rhytmisch (rhythmisch HP)
90,2	kilometers/kilometer*
90,31	staan;/staan, (staan; HP)
92,16	óm/om(óm HP)
92,31	Koeta-Radja/Koeta Radja*
93,8	'Dat/'Dat(-Dat HP)

93,11

nòg/nog (nòg HP)

94,20

Toeian-Besar (Groote Heer))/Toeian
Besar, (Groote Heer) (Toeian Besar =
groote Heer) HP)

94,22	twijfelloos/twijfeloos (twijfelloos HP)
95,8	verzoenen,/verzoenen. (verzoenen, HP)
95,31	twijfelloos/twijfeloos (twijfelloos HP)
96,26	[<i>alinea</i>] Maar/Maar ([<i>alinea</i>] Maar HP)
97,25	één/een (één HP)
99,26	monumentale/momumentale (monumentale HP)
100,8	steppe-, woestijn-/steppe-woestijn-*
102,18	rijstterrassen/rijstterassen (rijstterrassen HP)
105,19	van/en (van HP)
106,20	water./water, (water. HP)
108,14	chauffeurskunst/chauffeurs kunst (chauffeurskunst HP)
108,24	Taroetoeng/Taroetong (Taroetoeng HP)
109,12	benzine/benzine (benzine HP)
111,13	ginds,/ginds (ginds, HP)
111,14	weêr/weer (weêr HP)
111,17	weêr/weer (weêr HP)
111,19	Singalang/Singkarang (Singkaraln HP)
113,3	zoû/zou (zoû HP)
113,21	ontstaat/onstaat (ontstaat HP)
114,14	bij Lawang/Lawang (bij Lawang HP)
114,14	Minang-Kabausche/Minang-Kabauwsche (Minang-Kabausche HP)
124,8	daarvoor/daardoor (daarvoor HP)
124,8	Laat mij/Laatmij (Laat mij HP)
126,13/14	na (niet twintig maar)/(na niet twintig maar*)
128,26	Indië/Indië (Indië HP)
128,35	olla-podrida/olla-prodida (olla-podrida HP)
130,27/28	koffie-extract,/koffie-extract (kome-extract, HP)
131,1	in een land/in land (in een land HP)
132,21	siësta na/siëste na (siësta na HP)
133,15	De wind/de wind (De wind HP)

134,1	levensdingen,/levensdingen (levensdingen, HP)
134,6	bont/geen bont (bont HP)
134,27	Den Haag/den Haag (Den Haag HP)
134,32	djaït/djait (djaït HP)

135,8	Yokohama/Yokahama (Yokohama HP)
135,9	u/uw(u HP)
135,13	Pietersz./Pieterz. (Pietersz. HP)
135,26	parelen-nevel/parelen nevel (parelen-nevel HP)
135,28	parelen-nevel/parelennével (parelen-nevel HP)
136,9	'kasteel',/'kasteel' ('kasteel', HP)
137,13	drogen,/drogen (drogen, HP)
138,3	djaït/djait (djaït HP)
139,11	zoû/zoù (zoû HP)
139,17	Burgemeester/Burgegemeester (Burgemeester HP)
139,28	mijn/zijn (mijn HP)
139,31	Muzeum,/Muzeum (Museum, HP)
140,24	identieke atmosfeer/indentieke atmofoer (identieke atmosfeer HP)
140,25	identiek/indentiek (identiek HP)
140,29/30	Vishnoe's/Vischnoe's*
140,34	zoû/zoù zou (zoû HP)
141,6	steeds - /steeds (steeds - HP)
141,11	glooiende/gloeierende (glooiende HP)
141,21	strepen/srepen (strepen HP)
142,17	kokospalm-bosschage/kokospalm-boschage (kokospalm-bosschage HP)
143,33	elkaâr/elkaêr (elkaâr HP)
144,11	rand/rond (rand HP)
144,31	agaven/agraven (agaven HP)
145,22	Minang-Kabausche/Minang-Kabauwsche*
145,30	boomen,/boomen (boomen, HP)
146,5	Papandajan/Papandajan (Papandajan HP)
146,5/6	allerberoemdste/allerberoemste (allerberoemdste HP)
146,25	geheimzinnigheid/geheimeinnigheid (geheimzinnigheid HP)
147,7	eerzucht/eerzicht (eerzucht HP)

147,14

heuvelen/hevelen (heuvelen HP)

147,26

ontzaglijks/onzaglijks (ontzaglijks HP)

147,26

zoû/zou (zoû HP)

148,4	titanen/titanen- (titanen HP)
148,20	En/en (En HP)
148,21	reuzenbergen/reuzenbêrgen (reuzenbergen HP)
149,1	desilluzie/disilluzie (desilluzie HP)
149,5	(draagstoel)/(draagstoel ((draagstoel) HP)
149,28	breidde/bereidde (breidde HP)
150,17	teruggekeerde/terruggekeerde (teruggekeerde HP)
150,28/29	spelevarende/spelenvarende (spelevarende HP)
151,5	bruiloftsmaal/bruilofsmaal (bruiloftsmaal HP)
151,22	bruiloftsmaal/bruilofsmaal (bruiloftsmaal HP)
152,11	en/in de (en HP)
152,19	misschien/mischien (misschien HP)
153,1	zoo vele/zoovele (zoo vele HP)
154,33	in een/in een een (in een HP)
155,16	Hôtel/Hotel*
155,23	vleêrmuizen/vleermuizen*
156,2	Ik/ - Ik (Ik HP)
156,2	terug.../terug..., (terug... HP)
156,15/16	koning-bergreus/koning - bergreus*
156,16	Papandajan/Papandanan (Papandajan HP)
157,8	Papandajan/Papandanan (Papandajan HP)
157,18	- Ik/Ik (- Ik HP)
157,21	riposteert/risposteert (riposteert HP)
157,22	auto/auto's*
158,14	mantel/mantal (mantel HP)
160,24/25	Tjipanas/Thipanas (Tjipanas HP)
160,29/30	werkelijkheid/werkelijkheidheid (werkelijkheid HP)
161,3	stoomend/stroomend (stoomend HP)
161,23/24	lichte,/lichte (lichte, HP)

162,5	gouvernements-pandhuis/gouvernements pandhuis (gouvernements-pandhuis HP)
162,6	bank,/bank (bank, HP)
163,7	neêr/neer (neêr HP)
163,23	bekroont/bekroond (bekroont HP)
164,5	angkloeng/angkloeg (angkloeng HP)

164,21	Kawa-Kemodjan/Kawo-Kemodjan (Kawa-Kemod-jan HP)
164,29	tusschen/tvsschen (tusschen HP)
166,17	hymne/hymme (hymne HP)
168,12	de 'angkloeng'/'de ankloeng' ('de angkloeng' HP)
168,25	ontbladeren en dooden/ontbladert en doodt*
168,25	meê/meè (meê HP)
169,23	bleek/bleek, (bleek HP)
171,12	Weissenborn/Weisenborn (Weissenborn HP)
171,32	Chineesch-Bataviaasch-Maleisch Chineesch-Bataviaasch-Maleisch (Chineesch-Bataviaasch-Maleisch HP)
172,6	interessant/interesant (interessant HP)
172,12	Idenburg/Idenburg (Idenburg HP)
172,15	anecdote/annecdote (anecdote HP)
172,20	epopeeën/epopeëen (epopeeën HP)
174,14	onkruid/onkried (onkruid HP)
175,1	zoû/zou (zoû HP)
175,7	leêgen/leegen (leêgen HP)
175,28	weêr/weer (weêr HP)
176,3	zoû/zou (zoû HP)
176,5	zoû/zou (zoû HP)
176,6	zoû/zou (zoû HP)
176,11	permitteeren/permiteeren (permitteeren HP)
176,20	weêrstandsvermogen/weerstandsvermogen (weêrstandsvermogen HP)
177,4	Djokjakarta/Djokjokarta*
177,28	Djokjakarta/Djokjokarta*
177,30/31	Djokjakarta/Djokjokarta*
177,32	Djokjakarta/Djokjokarta*
177,33	Soenân,/Soenân (Soenân, HP)
178,18	Djokjakarta/Djokjokarta*
178,23	elkaâr/elkaar (elkaâr HP)

178,30	weêrhouden/weerhouden (weêrhouden HP)
179,27	neêr/neer (neêr HP)
179,28	Soenân/Soenàn (Soenân HP)

179,34	- wij/wij (- wij HP)
179,34	Djakarta/Djakarta*
180,16	immer/nimmer (immer HP)
182,5	Koesomo/Roesomo (Koesomo HP)
185,11	pantomime/pantomine (pantomime HP)
186,18	Kasatrya/Dasatrya (Kasatrian HP)
187,5	zij,/zij (zij, HP)
187,10	parallel/paralel*
187,11	uitbeeldden/uitbeelden*
191,12	elkaâr/elkaar (elkaâr HP)
191,23	elkaâr/elkaar (elkaâr HP)
191,28	weêrgeeft/weergeeft*
192,3/4	gamelan/gamalan (gamelan HP)
192,25	barstte/bastte (barstte HP)
192,30	gamelan/gamalan (gamelan HP)
193,10	kabaai's/kabai's (kabaai's HP)
193,10	vele/vale (vele HP)
193,21	toewenschen;/toewenschen: (toewenschen; HP)
194,19	hen/hem (hen HP)
195,3	snelheid./snelheid (snelheid. HP)
195,16	valleien/valeien*
195,24	arènpalmsap/arenpalmsap (arènpalmsap HP)
196,18	Naar/Na (Naar HP)
197,15	gamelan/gamalan (gamelan HP)
198,16	Wat/Want (Wat HP)
199,7	pantoffel/pantoffels (pantoffel HP)
201,32	waringin/waringen (waringin HP)
203,2	gezien./gezien, (gezien. HP)
207,9	neêrhurken/neêrhurken (neêrhurken HP)
208,10	neêr gehurkt/neêr gehurkt (neêrgehurkt HP)
208,22	broêr/broer (broeder HP)
208,23/24	rookgerei/rookgerij (rookgerei HP)
210,6	kaïn/kam (kain HP)

210,17/18

Hamangkoe Boewono VII/Hamangkoe VII
(H.B. VII HP)

210,24	het/met (het HP)
211,8	Poesaka's/Poesoeeka's (Poesaka's HP)
212,19	vertaler'?) /vertaler'?).*
212,21	beter/beters*
212,24/25	Poesaka-ringen/Boesaka-ringen (Poesaka-ringen HP)
213,20	reizens/reizigers (reizens HP)
214,22	wajang/wajong (wajang HP)
216,13	uitstekend/uitstekend (uitstekend HP)
216,13	kokosvalleien/kokosvaleien (kokosvalleien HP)
218,11	Brahmanen/Bhramanen*
218,20	Brahmaan/Bhramaan*
218,28	Heb ik/Heb (Heb ik HP)
219,10	hymne-zingende/hymme-zingende (hymne-zingende HP)
219,14	Brahmaan/Bhramaan*
219,27	belangwekkend./belangwekkend (belangwekkend. HP)
219,28	Brahmaan/Bhramaan*
220,1	van/von (van HP)
220,23	mijmering./mijmering (mijmering, HP)
221,21	Brahma/Bhrama*
222,1	Brahma/Bhrama*
222,8	mij,/mij (mij, HP)
223,31/32	Oostmoesson/Oostmoeson (Oostmoesson HP)
224,23	immensiteit/inmensiteit*
225,8	ooit/ook (ooit HP)
228,5	kolossale/kolosale (kolossale HP)
228,28	Islâmietische/Islâmietische (Islâmietische HP)
229,29	de Houtman/Houtman (de Houtman HP)
231,9	misschien/misschten (misschien HP)
232,22	Fruin-Mees/Fruin - Mees (Fruin-Mees HP)
234,24	gooien.'/gooien.*

236,6	daalt,/daalt (daalt, HP)
237,1	aroom./aroom, (aroom. HP)
237,23	die,/die (die, HP)
239,1	cambodja-boomen/cambonja-boomen (cambodja-boomen HP)

240,2	sisir/sisis*
240,3	staken/staken er (staken HP)
240,12	pedanda/pedandja*
241,11	Wendt/Wend (Wendt HP)
241,23	zonne-doorgloeide/zonne-doorgegloeide (zonne-doorgloeide HP)
242,14	de/de de (de HP)
243,25	uit van/uit (uit van HP)
245,1	dragende/dragend (dragende HP)
246,23	pendoppo's/pendopoppo's (pendoppo's HP)
247,6	bergvervluchtigingen/bergvervluchtingen (bergvervluchtigingen HP)
247,8	interessante/interessante (interessante HP)
247,12	pasanggrahan/passanggrahan (pasanggrahan HP)
249,4	poera - tempel -,/poera-tempel, - (poera-tempel-, HP)
249,5	den/der (den HP)
249,19	allerwege./allerwege (allerwege. HP)
249,23	pedanda/pedandja*
250,16	Haga/Hage (Haga HP)
250,23	rotsmassa's,/rotsmassa's (rotsmassa's, HP)
250,29	afklater/afklautert (afklater HP)
251,19	tandoe(draagstoel)-dragers/tandoe-(draagstoel) dragers (tandoe-(draagstoel)dragers HP)
252,11	Balische/Bahsche (Balische HP)
252,13	Danoe/Danoe, (Danoe HP)
252,13	Batoer-meer/Batoer meer*
252,21	ketoepats/koetoepats (ketoepats HP)
254,3	toerist,/toerist (toerist, HP)
254,5	welk/wat (welk HP)
254,15	gehaat/gehaat zijn (gehaat HP)
254,30	heeft/heeft hier (heeft HP)
255,21	ergernis/ergenis (ergernis HP)

255,31	aspirant-contrôleur/aspirant-controlleur*
255,32	deugd/jeugd (deugd HP)
256,2	contrôleur/controlleur*

256,11	zoû/zou*
256,12	zoû/zou*
257,14	Regent en den Rezident; de Regent/Regent (Regent en den Rezident; de Regent HP)
257,31	er/er niet*
259,12	maar,/maar (maar, HP)
259,16	zoû/zou*
259,28	kaïn/kain*
261,23	uitstort/uistort (uitstort HP)
261,28	onbewust - /onbewust (onbewust - HP)
262,20	fakirs!/,fakirs!) (fakirs!), HP)
262,28	'rapals',/'rapals' ('rapals', HP)
263,14	lachen/laçhen (lachen HP)
263,30	Het/Het Het (Het HP)
265,14	Bouman./Bouman (Bouman. HP)
266,26	misschien/misschen (misschien HP)
266,26	zeventien/zeventig (zeventien HP)
268,14	tè/te (tè HP)
268,24	drie-/drie (drie- HP)
268,25	naar!)/,naar!)*
269,11	- Het/Het (- Het HP)
271,5	Assistent-Rezident,/Assistent-Rezident (Assistent-Rezident, HP)
271,5/6	Tengaroeng/Tengarpeng (Tengaroeng HP)
273,31	altaarkaarsen./altaarkaarsen (altaarkaarsen. HP)
273,32	kleurtje,/kleurtje (kleurtje, HP)
275,6	Hongkong/Honkong (Hongkong HP)
275,6/7	beroemd/beroemder (beroemd HP)
275,30	Peak-Hôtel/Peak-Hotel*
276,11	bergrots,/bergrots (bergrots, HP)
276,15/16	weelde-hôtel/weelde-hotel*
276,16	Repulse-Bay-Hôtel/Repulse-Bay-Hotel*
276,18/19	weelde-hôtel-badkamer/weelde-hotel-badkamer*

276,34

drake-scher-m-zeilen/drake-scher-mzeilen
(drake-scher-m-zeilen HP)

277,2	Engeland',/Engeland'*
277,2/3	'Oriental England',/'Oriental Engeland' ('Oriental England', HP)
277,6	-uitvloeïingen/uitvloeïingen (-uitvloeïingen HP)

Varianten

De eerste druk van *Oostwaarts* vertoont ten opzichte van de tijdschriftpublicaties van de feulletons de hieronder volgende woordvarianten. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de lezing van de boekuitgave gegeven; na het 'ontstaan-uit-teken' (<) volgt de vroegere tijdschriftversie.

9,6-8	mijn overgrootvader was Abraham Couperus, Gouverneur van Malakka geweest; mijn grootvader de Gouverneur-Generaal Reynst; mijn vader < mijn grootvader was de gouverneur-generaal Reynst geweest, mijn vader
11,13	in den < in
12,1	klaar < bijna klaar
12,28	het lunch < de lunch
13,9	nog geen < geen
15,25	hoofdmachinist < hoofdmachinist, de heer Schs.,
17,7	Suermondt, < Sz., ¹
1 Die mij hierbij verzoekt zijne groeten over te brengen aan zijne vrouw, zoo mevrouw Sz. dit leest.	
18,16	namiddag < middag
21,22	nu in < nu alleen in
21,26	prezident < president van dit comité
21,34/35	was het < was
22,32	vaak < zoo vaak
23,3	De < Die
23,27	koek happen < koek happen etc.
26,16-34,34	[de paragrafen 4 en 5 ontbreken in de Haagsche post]

35,4/5

Westenenk < L.C. Westenenk

35,20

stroomen, door < stroomen, het zijn
loodrechte stroomen, door

37,2	verloren. Is < verloren. Gouverneur-Generaal Van Heutsz deed dit ter kwader ure: is
38,12	parkje < parkjes
38,27	uit < in
40,14/15	gelooft met autochtonen rekenschap te moeten houden < gelooft dat met autochtonen rekenschap moet worden gehouden
40,25	van < over
41,25	dineeren < dineeren daar
42,27	malaise, die < malaise; de malaise, die
45,5	iets. Hij woont < iets. Hij tuft iederen dag naar een andere onderneming, hij heeft er wel in de week eens acht, negen te inspecteeren. Hij woont
47,3	gladde < gladde, mooie
47,29	beginnen. Na < beginnen. Alles is vroeg in de tropen. Na
50,12/13	grondbezitter < klein grondbezitter
50,20	de < die
51,15	meterplanken < meetplanken
51,21	hand < vingers
53,8	gewonnen < geworven
54,14	onoplosbaar geheim < onoplosbare geheimzinnigheid
58,10	ik < ik ook
58,11	geven < verzekeren
59,9	Vreemde, langpootige < Vreemde langpootige, langnekkige
59,12	binnen < naar binnen
59,16	andere fluiten, dieren < fluiten, welke dieren
59,17	ergens < maar ergens
59,18	zitten < gaan zitten
59,24	en heel < en die heel
60,10	ik < ik echter
61,4/5	waar in Arabië en Afrika < waar
62,28	op < in op

63,25	dezen tempel < den woekeraars-tempel
64,21	van de < van
64,22	dat < wat
68,23	niets < niet
68,33	tusschen < tusschen de
69,2	hard < ontzettend hard
69,14	Maar de < Maar die
69,14	lang zoo mooi niet < lang niet zoo mooi
69,16	aanplantingen < aanplanten
69,21	rondom den < rondom een
69,33-70,6	Genummerd [...] Delimannen... < [ontbreekt]
70,30-72,12	Langs [...] aangetikt... < [ontbreekt]
74,31-75,1	is. [alinea] Vóór < is. Het is niet mijn schuld, o lezer, maar uw modeste correspondent moet een dezer nachten droomen, dat hij de prins van Wales is in eigen persoon, zoo geleidelijk wordt hem de weg voorbereid naar de dingen van Deli, waarin hij belang stelt en die hij wel wenscht te zien. Vóór
76,11	diepe < 70 meter diepe
76,19-20	Tot eene voldoende diepte te boren, kost enkele tonnen; zooveel < Tot een diepte van ±700 M te boren, kost niet minder dan f 250.000; zooveel
77,17	brengen < maken
77,19	schepen < schepen (350 kub. meter per uur)
78,6	ge zoudt < je zoû
78,6	willen aan < aan willen
78,6	als ge < als je
78,7	uw < je
78,9	uw < je
79,17	diepte < diepte van 600 M.
80,6	mooi < heel mooi
80,6	sroenaï fluit < sroenaï (kleine hobo) speelde
80,8	jong < nog jong

80,17	droeve < heel droeve
80,19	jong < jong nog
83,3	nog < tot nog
85,21	Wie [...] troost? < [ontbreekt]
85,27-32	Deze [...] overschrijden. < [ontbreekt]
86,17-18	Zij [...] altijd. < [ontbreekt]
86,23	En < Maar
89,6	behouden < steeds behouden
89,16	een < met een
90,3	doen < doen (pl.m. 900 K.M.)
90,26	te midden < midden
91,16/17	bespeuren < zien
92,18	aanzag < aankeek
92,19	achter < nog achter
92,24	op < op de
94,3	van < door
95,2	bang < een beetje bang
95,31	gevormd < vervormd
95,33/34	er op gegaan < er langs geweest
96,8	mijn < zeer handig mijn
96,13	een steen < het steen
96,23	liep er < liep
96,33	die zich < zich
96,34	in een < in
97,1	in vroeger < vroeger
97,28-33	Hebben [...] beiden...? < [ontbreekt]
98,9	groeide < gloeide
98,17	koelies < Javaansche koelies
98,17	is te < is
98,20-21	het individueele bezit hebben verkregen < in het individueele bezit zijn gesteld
98,21	klein stukje < stukje
98,31-33	Later [...] gesticht. < [ontbreekt]
99,29	Auto < de Auto
100,4	doen < bijna doen

100,7	mij < u
100,10	anders < iets anders
100,24	de < de beide
101,33	inboorling < inboorlingen
102,30-103,14	Maar [...] bosch. < [ontbreekt]
103,25	schokten < doorschokten
104,4-5	Noch met de Italiaansche noch met de < Noch met Italiaansche of
104,22	dat water < het meer
105,21	naar de < naar
107,8/9	tamarinde < assem
108,23	neen...! < neen...! Ik was gevraagd in Taroetoeng een lezing te houden voor een kleine schaar van belangstellenden, evenals men in Pematang-Siantar gedaan had, maar ik was heesch die dagen, en 'trad' helaas niet 'op', noch te Pematang-Siantar, noch te Taroetoeng: straffeloos gaat men niet immer door wolken heen en langs schuine, geweldige regenbuien, zelfs al valt er geen drop op uw schouders.
108,25	kweekt < kweekte
109,2	de < een
109,12	wij < wij slechts
110,1	om < van
110,9/10	al meer < meer
110,29	de < die
111,1	centrum < centrum werkelijk
111,22	legenden < legende
113,4	tusschen < dus tusschen
114,5	zijn. < zijn. Wij zijn in zulk een huis geweest.
114,13	omwonden < ombonden
115,27	huis, 'huis < 'huis
118,24	langs < door
118,28	langs < tusschen
121,4	gestemd < ontstemd

121,25	die afschuwelijkheden < die daken en moskeeën
121,25	nachtmerrie. < nachtmerrie. Ik wil alleen mij de mooie dingen heugen.
122,5	langs < langs, de zee langs
123,13	nooit < niet
123,30	van < in
124,1	niet, om mijn < niet - naar u gelieft - om u mijn
124,10	ik het verleden intenser zie en voel... < ik te intenser zie en voel... het Verleden.
124,16	oorlogsspelletje < soort oorlogsspelletje
125,9	den < een
125,13/14	je herinnerde je < je herinnerde
126,13	niet zien < zien
128,5	het < de
128,16	dat < die
129,33	vinger < vingers
130,20	toch < toch weer
130,25	open gemaakt, < opengegoid
130,31	Het < Er
130,31	dat < die
131,22	is < is meestal
132,20	hadt ge < ge hadt
132,23	het lunch < de lunch
134,1	zelfs < zelfs, malaise
134,13	meê < meê met
134,15	serge < wollen
134,31	dragen < te dragen
135,31/32	verstomdheid < verstomptheid
136,5	als < van
136,24	wij < wij zelven
137,25	is < is al
138,14	Maar < Want
139,2	hen < ze
139,8	meent < meent ook

144,32

spijkers < zwaarden

146,9	alle flanken < alle deze flanken
148,7	andere < de andere
149,23	mij, en zonk < mij en zonk, en zonk
150,32	leggen < te leggen
151,33	rij bergreuzen staat < rij der bergreuzen staan
153,6	zingen < springen
153,10	in < op
153,15	kleine < kleine stuk
153,26	en < als
156,5	ontgoocheling < oogenblik van ontgoocheling
156,31	op < op een
157,12/13	het lunch, dat < de lunch, die
157,18	woû < woû u
158,26	kuurhôtel < kuurhôtels
164,16	van een < van
165,15	een < zulk een
165,21	schijnen niet als ik scrupule's < schijnen, niet als ik, geen scrupule's
165,29	zoo geschud < geschud
166,6	andere < andere zijde
167,18	tandoe's < tandoe's (draagstoelen)
168,8	klinken < doorklinken
168,26	het eiland < aan het eiland
170,10	vernield < vernield geworden
170,25	deze < onzen
171,30	elegante < elegantere
180,24	uitspint < uitspant
181,14	doorgemaakt < doorgelopen
182,7	dus uit < dus
184,6	laag < lang
185,25/26	bleken weldra < waren
191,9	of < en
194,34	den < dien
195,7	uiterst < razend

198,28

ik wil < wil ik

203,19	suikerstammen < de suikerstammen
205,6/7	gezag - een nieuwigheid, die < gezag - dat
210,27	Rezident. Een < Rezident. De heilige linten en lansen. Een
212,1	moderne < modernere
214,4	die < deze
215,10	maagden < maagd
215,15	spreken < te spreken
219,10	eener, < van een
223,21	aan < om
225,7	toch < toen
227,4	Oost-Java < Oost-Java (zie vorig opstel)
227,7/8	aan bij < aan aan
231,27	religieuze gedachte < religieuzen voorsprong
233,25	Hem werd < Hem is dezer dagen
234,16	Hoonpers. < Hoonpers, en ik ben zelve door deze hoonpers (een hoofdletter is te mooi) zóó uitgescholden als nooit sedert de veertig jaren, dat ik timmer ten grooten wege.
235,2	dit < het
237,14	in de < in
237,25	het blad < blad
239,17	zweefde < weefde
240,1	met ooft < ooft
240,24	hun armen < de armen
240,25	vrouwen en < vrouwen,
243,29	het eene < de eene
243,29	het andere < de andere
247,7	de Noesa-Penida < Noesa-Penida
270,17	het schip < schip
271,4/5	concessionaris, Samarinda < concessionaris hier ter plaatse. Noordelijker, Samarinda
272,17/18	petroleum < de petroleum
273,2	de regelmatige < die regelmatige

275,10

is bijna < is een bijna

Afbrekingstekens

In deze uitgave van *Oostwaarts* moeten de volgende afbrekingstekens als een koppelteken gelezen worden:

16,17	scheepsmachine-
21,22	Suez-
22,6	fellah-
22,33	fata-
26,1	be-
29,4	interieur-
34,14	gouvernements-
35,18	moesson-
37,35	ouderwetsch-
41,13	doepa-
46,31	djati-
47,27	morgen-
50,4	contract-
55,1	tepèkong-
55,35	bamboe-
56,13	bamboe-
58,8	woord-
60,32	omong-
63,30	Wajang-
64,16	en-
69,15	hevea-
70,32	orang-
71,13	petroleum-
71,19	Petroleum-
77,12	Aroe-
77,29	'trimming-
79,5	'test'-
80,22	fluit-
81,27	Laoe-
82,20	Voor-
87,7	Poeloe-
88,10	indigo-

90,16	assistent-
91,22	auto-
100,13	Toba-
102,1	alang-
110,32	de-
116,23	familie-
117,4	familie-
117,22	goud-
120,19	Minang-
121,29	in-
122,32	rood-
129,18	sambal-
130,10	zoet-
130,27	koffie-
133,21	van-
136,21	oer-
140,23	Voor-
143,1	spierlinge-
144,21	miniatuur-
145,31	ras-
152,28	paradijs-
156,15	koning-
158,25	Hôtel-
160,20	wou-
164,2	waringin-
165,15	lemper-
168,32	Assistent-
169,6	mos-
172,1	Chineesch-
180,7	be-
185,8	Pandji-
190,7	Nga-

192,23	Raden-
201,6	Boeddha-
203,3	ge-
205,34	des-
212,22	Temoengoe-
214,21	Pandji-
215,23	mysterie-
223,28	Hôtel-
224,1	Oud-
226,27	Tjandi-
238,33	dicht-
239,2	Hindoe-
240,8	gladak-
245,14	hibiscus-
245,23	Karang-
246,15	Çiwa-
247,9	zwart-
259,23	Oppervlakkig-
260,11	padi-
264,31	iedereen-
268,3	Balik-
268,28	Balik-
269,1	Balik-
273,10	ge-
276,5	Hongkong-
276,15	weelde-

Op p. 16, 18, 38, 50, 51, 59, 62, 64, 75, 90, 103, 115, 136, 140, 146, 174, 181, 183, 202, 208, 209, 220, 223, 232, 246, 259, 267 en 275 valt het einde van de pagina samen met een witregel.

* Voor de bibliografische gegevens werd onder meer gebruik gemaakt van het *Bibliografisch Repertorium Louis Couperus*, een door ZWO gesubsidieerd project, onder redactie van G. Borgers, E. Braches, K. Reijnders, uitgevoerd door Marijke Stapert-Eggen.

Zie voor de editieprincipes van de Volledige Werken Louis Couperus: *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen, 1987. De editieprincipes zijn vastgesteld door Ernst Braches, Jan Fontijn, Karel Reijnders, Marijke Stapert-Eggen H.T.M. van Vliet.

